

ΔΕΛΤΙΟ ΤΟΥ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΥ ΟΜΙΛΟΥ

1. Οί Νεοέλληνες και ή καταγωγή τους	Α. ΤΗΜΒ†
2. Η δίκη του Ναυπλίου	Γ. Π.
3. Οί Ιδέες του Chamberlain
για τον έλληνισμό	Φ. ΔΡΑΓΟΥΜΗ
4. Η αρχή της γλώσσας και
ή φροϊδιανή ψυχολογία	Μ. ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΙΔΗ
5. Συμβολές στην Ιστορία του δημοτικισμού	Μ. ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΙΔΗ
6. Ο πρώτος μαλλιαρός στο έσωτερικό
της Μικρασίας	Χ. ΒΑΓΑΝΟΥ
7. Από τα ψυχολογικά της καθαρεύουσας	Μ. ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΙΔΗ
8. Ο Χαρ. Τρικούπης για το γλωσσικό ζήτημα	Μ. ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΙΔΗ
9. Η έκθεση της κοινοβουλευτικής επιτροπής
για τα εκπαιδευτ. νομοσχέδια Τσιριμώκου.	

Επιθεώρηση: Γλώσσα — Λογοτεχνία — Παιδαγωγική — Διάφορα — Γλωσσικές πενιές.

10. Παιδικά λογογραφήματα	ΠΑΟΛΟΣ ΔΟΜΠΡΟΖΟ
Συνεργάτες: Α. ΔΕΛΜΟΥΖΟΣ, Δ. ΚΥΡΙΑΖΗΣ, Κ. ΠΑΛΑΜΑΣ, Α. ΠΑΛΑΜΑΣ, Μ. ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΙΔΗΣ κ. ά.	

Απ' όσα μās γράφουν: Η γλώσσα μας στα σχολεία της Μακεδονίας. — *Διάφορα*.

ΑΘΗΝΑ

ΓΡΑΦΕΙΑ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΥ ΟΜΙΛΟΥ, ΟΔΟΣ ΛΕΚΑ 4
ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΑ ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ, „ΕΣΤΙΑΣ“, ΣΙΔΕΡΗ, ΟΔΟΣ ΣΤΑΔΙΟΥ, ΔΕΠΑΣΤΑ
ΟΔΟΣ ΒΟΥΚΟΥΡΕΣΤΙΟΥ, ΕΛΕΥΘΕΡΟΥΔΑΚΗ, ΠΑ. ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΟΣ

Τιμή Δρ. 2.50

ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΣ ΟΜΙΛΟΣ

Σωματείο αναγνωρισμένο σύμφωνα με την απόφαση του Πρωτοδικείου Ἀθηνῶν
ἀρ. 7168, 28 Δεκ. 1914.

Διοικητική Επιτροπή :

Α. Δελμούζος, Γ. Δραγούμης, Γ. Θεοδορίδης, Δ. Πετροκόκκινος,
Γ. Σωτηριάδης, Μ. Τριανταφυλλίδης, Μ. Τσιριμώκος.

Μέλη ανασπληρωματικά :

Κ. Τριανταφυλλόπουλος, Ε. Κορώνης, Ν. Καζαντζάκης, Α. Φω-
κάς, Β. Χόνδρος, Θ. Θωμόπουλος.

Ἐλεγκτές :

Φ. Δραγούμης, Ν. Ποριώτης.

Ἐπιμελητής περιοδικῶν :

Μ. Τριανταφυλλίδης.

Ἰδρυτές Ἐκπαιδευτικοῦ Ὁμίλου :

Α. Δελμούζος, Κ. Δεμερτζής, Α. Διομήδης, Γ. Δραγούμης, Κ. Μα-
λάς, Ν. Πάππος, Δ. Πετροκόκκινος, Γ. Σωτηριάδης, † Κ. Τοπάλης,
Μ. Τσιριμώκος, Φ. Φωτιάδης.

Π. Ἀποστολίδης, Π. Ἀργυρόπουλος, Βλ. Γαβριηλίδης, Χρ. Γκό-
φης, † Α. Δελμούζος, Γ. Θεοδορίδης, Ν. Καζαντζάκης, Π. Καρ-
πάνος, Α. Καρκαβίτσας, Κ. Κατσιμπαλής, Α. Κεφαλληνός, Ἀρ.
Κουρτίδης, Γ. Καραντάρης, Κλ. Λάκων, † Α. Μαβίλης, Ν. Μαυ-
ροῦδης, Ἀλ. Μυλωνάς, Ἀλ. Πανταζής, Ἀλ. Παπναστασίου, Κ. Πα-
σαγιάννης, Θρ. Πετμεζής, † Χρ. Ράγκος, Δ. Σαράντης, Μ. Σταλλά-
κης, Κ. Τριανταφυλλόπουλος, Δημ. Φωκάς.

Ὁ Ἐκπαιδευτικὸς Ὁμιλὸς ἰδρύθηκε με σκοπὸ νὰ βοή-
θησῃ τὴν ἀναγέννησιν τῆς παιδείας στὴν Ἑλλάδα.

Τὸ Δελτίο τοῦ Ἐκπαιδευτικοῦ Ὁμίλου βγαίνει σὲ 4 ἀριθμοὺς
μὲ 250-300 σελίδες τὸ χρόνο.

Τὰ Γραφεῖα τοῦ Ἐκπαιδευτικοῦ Ὁμίλου εἶναι στὴν οδὸ Λέκα 4.

Ἡ συνδρομὴ γιὰ τὸν Ὁμιλὸ εἶναι 5 δρ. τὸ χρόνο γιὰ τὰ μέλη
στὴν Ἀθήνα 10 δρ. Ἡ συνδρομὴ στὸ Δελτίο εἶναι 5 δρ. τὸ χρόνο.
Μιά φτηνότερη ἐκδόσις φεικτικῶν καὶ δημοδιδασκάλων
2 δρ. τὸ χρόνο.

Περὶσσότερες πληροφορίες γιὰ τὸ πρόγραμμα τοῦ Ὁμίλου βρῖσκονται
μέσα στὸ «Καταστατικὸ» του, ποὺ στέλνεται πρὸς δεξιὸν τὸ ζήτησι.

Ὅποιος θέλει νὰ γίνῃ μέλος στὸν Ἐκπαιδευτικὸ Ὁμιλὸ ἢ συνδρομητὴς στὸ
Δελτίο του, νὰ τὸ ζήτησῃ μὲ ἓνα δελτάριο ἀπὸ τὸ γραμματεῖα τοῦ Ὁμίλου.

A. ΜΕΛΕΤΕΣ

ΟΙ ΝΕΟΕΛΛΗΝΕΣ ΚΑΙ Η ΚΑΤΑΓΩΓΗ ΤΟΥΣ *

A. THUMB †

I

Κάθε φορὰ ποὺ ἀνακρύβομε τὴν ἱστορία τῆς Βαλκανικῆς χερσό-
νησος στὸ 19. καὶ τὸ δικὸ μας αἰῶνα πάντα μᾶς ξανακάνει βαθεῖα ἐντύ-
πωση πόση μεγάλη ἐπιρροή ἔχει τὸ ζήτημα τῶν ἐθνικοτήτων γιὰ τὸν
καθορισμὸ τῶν πολιτικῶν συνόρων. Ἡ διπλωματία, πιεσμένη ἀπὸ τὴν
ἐθνικὴ συνείδηση τῶν λαῶν, ὄχι μόνο ἴδρυσε σύμφωνα με τὴν ἀρχὴ
τῶν ἐθνικοτήτων κράτη στὴ Βαλκανικὴ χερσόνησο, μὰ κι ἐξετάζει
καὶ ἐγκρίνει τὸ ξάπλωμα τῶν κρατῶν αὐτῶν ἀκολουθώντας τὴν ἴδια
ἀρχή. Καὶ ἀκριβῶς τώρα οἱ πολιτικοὶ τῶν βαλκανικῶν κρατῶν θεμε-
λιώνουν πάνω στὴν ἀρχὴ αὐτὴ τοὺς τίτλους των γιὰ τοὺς τόπους
ποὺ κέρδισαν στὸν τελευταῖο πόλεμο. Γιὰ τὸ ἀξίωμα: «τὰ Βαλ-
κάνικα στὰ βαλκανικὰ ἔθνη» σημαίνει πῶς οἱ βαλκανικοὶ τόποι πρέ-
πει νὰ μοιραστοῦν σύμφωνα με δ τι ἀπαιτεῖ ὁ ἐθνολογικὸς χάρτης.
Φυσικά, στὴν ἐφαρμογὴ αὐτὸ δὲν εἶναι καὶ τόσο ἀπλό' γιὰ τὸν
ἐθνολογικὸ χάρτη τόπου σὰν τὴ Μακεδονία οἱ Ἕλληνες, οἱ Σέρβοι
καὶ οἱ Βούλγαροι καθόλου δὲ συμφωνοῦν, γιὰ τὸ καθένα ἀπὸ αὐτὰ
τὰ ἔθνη νομίζει πῶς ἢ ἐπιστήμη ἔχει πιά ἀποδείξει πῶς τὸ μεγα-
λύτερο μέρος τοῦ τόπου ποὺ ἀγωνίζεται ν' ἀποκτήσῃ εἶναι κατοικη-
μένο ἀπὸ λαὸ τῆς δικῆς του φυλῆς. Κι ἔτσι τὸ μακεδονικὸ ζήτημα

* Ὁ καθηγητὴς Ἀλβέρτος Thumb, ὁ πολῦτιμος φίλος ποὺ ἔχασε τὸν
περασμένο χρόνο ἡ πατρίδα μας, ἔκοψε στίς 9 Ὀκτωβρίου 1913 μιὰ ὀμιλία
στὴν Ἀγγλία, στὸ John Rylands Library γιὰ τοὺς Νεοὺς Ἕλληνες καὶ τὴν
καταγωγὴ τους, ἓνα ζήτημα ποὺ καὶ ἄλλοτε εἶχε γράψει γι' αὐτό. Τῆς ὀμιλίας
αὐτῆς ποὺ δημοσιεύθηκε ἔπειτα μεγαλωμένη στὸ The Bulletin of the John
Rylands Library, με τὸν τίτλο The Modern Greek and his ancestry, (ἀνα-
τύπωση, Ὀκτώβριος 1914, 27 σελ.) δίνομε στὸ σημερινὸ Δελτίο τὴν ἑλληνικὴ
μετάφραση.

ποδ άπασχόλησε χρόνια την Εδρώπη και ποδ τώρα έχει φτάσει στο κορυφωμά του είναι χαρακτηριστική περίπτωση «έφαρμοσμένης άνθρωπολογίας και εθνολογίας». Τελευταίο παράδειγμα είναι το άνεξάρτητο άλβανικό κράτος ποδ θέλουν να ιδρύσουν: άν και μπορεί ή Αύστρια και ή Ίταλία να ζητούν την ίδρυση αυτή κυρίως για πολιτικούς και οικονομικούς λόγους, όμως άρκει πώς οι Άρβανίτες είναι ιδιαίτερη φυλή — καθαρά ξεχωριστή από τους Σλάβους και τους Έλληνες — μαζί με τους Έλληνες ο πιο παλιός πληθυσμός στη Χερσόνησο — για να δικαιολογηθή. Κι άφου οι Σέρβοι, από την επιθυμία τους ν' άπλωθούν, θά ήθελαν και να καταπιούν την Άλβανία και να ξεριζώσουν τους Άρβανίτες, πρέπει να τους θυμίση κανείς την άρχή: «ή Άλβανία για τους Άρβανίτες». Γιατι ο τι είναι σωστό για τους Έλληνες και τους Σλάβους είναι δικιο και για τους Άρβανίτες.

Τα παραδείγματα αυτά δείχνουν πόσο συντρέχουν καμιά φορά ή έμπραχτη πολιτική και ή θεωρητική έπιστήμη, ώστε ν' άποφασίζου για την ύπαρξη ή το χαμό όλόκληρων εθνών.

Κι ή Ελλάδα, ένα από τα βαλκανικά κράτη ποδ πρώτο έλευθερώθηκε από την τουρκική αυτοκρατορία, άναγκάστηκε μόλις έλευθερώθηκε ν' άγωνιστή για να παρουσιάση έπιστημονική άπόδειξη του εθνισμού της. Όταν ο έλληνικός λαός με τον ήρωικό του άγώνα για την έλευθερία έκανε την Εδρώπη να τον προσέξη και άναψε στα στήθη των μορφωμένων Ευρωπαίων το πάθος του φιλελληνικού ένθουσιασμού, οι ίδιοι αυτοί το είχαν για άξίωμα πώς οι άντρεωμένοι ποδ προσπαθούσαν — άποφασισμένοι και να πεθάνουν άκόμη — να σπάσουν τις άλυσιδες σλαβιάς τετρακόσιων χρόνων, ήταν άπόγονοι εκείνων των Άθηναίων και Σπαρτιατών ποδ κάποτε στα πεδία των μαχών του Μαραθώνα και των Πλαταιών είχαν δαμάση την κατακτητική βουλμία Άσιατών βαρβάρων. Και άν και γλήγορα ξεμέθυσαν κάπως οι φιλέλληνες, όμως σαν μπόμπα ποδ κόντευε να ινάξη στον άέρα τη νεοφύτρωτη Ελλάδα, τους φάνηκε στα 1830 ή καταδικαστική άπόφαση ποδ ήρεμα έβγαλε ο Γερμανός σοφός Φαλμεράιερ, ο διάσημος έρευνητής της Μεσαιωνικής έλληνικής ιστορίας, πώς στη Βαλκανική χερσόνησο ή έλληνική φυλή από πολόν καιρό είχε μηδενιστή:

«Ουδέ στάλα καθαριο και άμόλευτο αίμα τρέχει στις φλέβες του χριστιανικού πληθυσμού στη σημερινή Ελλάδα. Κάποια φουρτούνα

ποδ όμοια της σπάνια έδειρε ευρωπαϊκό λαό, ξάπλωσε πάνω σ' όλο τον τόπο από τον Ίστρο ίσαμε την άκρότατη γωνιά της πελοποννησιακής χερσόνησος καινούρια φυλή κατοίκων, συγγενική με τη μεγάλη σλαβική φυλή. Και δεύτερη άναστάτωση, ίσως όχι μικρότερης σημασίας, έφεραν οι Άρβανίτες έμα άπλώθηκαν στην Ελλάδα και άποτελείωσαν τον άφανισμό. Τώρα δε βρισκείται πιά στην καρδιά της ήπειρωτικής Ελλάδας ούτε μιá οικογένεια ποδ να μην είχε προγόνους Σκύθες, Σλάβους ή Άρβανίτες, Καταλάνους ή Φράγκους ή έλληνισμένους Άσιάτες της Φρυγίας».

Μ' αυτά τα λόγια άνάγγειλε τη θεωρία του ο Φαλμεράιερ στο έργο του «Ίστορία της χερσόνησος του Μοριά».

Η όρμητική εξέγερσή τους έμπόδισε στην άρχή τους Έλληνες και φιλέλληνες να εξετάσουν ψυχρά αυτή τη βεβαίωση: τα ύπερ και τα κατά συζητήθηκαν με όμοια μισερά έπιχειρήματα: άκόμη και ή θέση του ζητήματος: «Σλάβοι ή Έλληνες;» και ή από τα πριν μονόμερη άπάντηση, δέν μπόρεσαν να επιτρέψουν άμερόληπτη λύση¹. Για τους Έλληνες έξαρχής, από τη σοβαρότητα του ζητήματος, έβγαине ή άπάντηση: γιατί ο ίδιος ο Φαλμεράιερ είχε δώσει κάποια πολιτική καταύθυνση στη θεωρία του, και ο κίνδυνος για την Ελλάδα ήταν μην ο φανταχτερός μελετητής, στηριγμένος στη γνώμη του, ήθελε να τονίση την πολιτική στερεότητα των Τούρκων και το δικαίωμά τους να κυριαρχούν², κι άκόμη πιο επικίνδυνο για την πολιτική ύπαρξη της Ελλάδας ήταν πώς μπορούσε ή ύπόθεσή του αυτή να χρησιμοποιηθή με πανσλαβιστική έννοια. Άκόμη και σήμερα μιá όμοια τάση τη θεωρούν οι Έλληνες επικίνδυνη. Δέν είναι πολός καιρός παραδείγματος χάρη (στα 1902), όταν μεταφράστηκε το ευαγγέλιο στη γλώσσα ποδ σήμερα μιλούν, με την έγκριση της Βασιλισσας των Ελλήνων Όλγας ποδ ήταν Ρωσίδα μεγάλη δούκισσα και το πήραν για σύμπτωμα πανσλαβιστικής ένέργειας, και γιαυτό πολεμήθηκε με πάθος από τους αντίπαλους της δημοτικής γλώσσας, ένω καμιά σχέση δέν είχαν τα δύο ζητήματα³.

1. Κι όμως μπορεί να σημειωθή πώς ή κρίση του Schönwälder στο Jahrbücher für wissenschaftliche Kritik I, Βερολίνο 1840, σ. 31-47 άξίζει να σωθή από τη λησμονιά και να διαβαστή άκόμη και σήμερα. Ο συγγραφέας άποκρούει sine ira et studio τη θεωρία του Φαλμεράιερ.

2. Fa ll m e r a y e r, Gesammelte Werke, Ληψία 1861, II 14.

3. Κτ. A. T h u m b, Die jüngsten Unruhen in Athen und die neu-griechische Bibelübersetzung, στο «Grenzboten» 2 (1902) 137-144.

Δὲν μπόρῳ νὰ πιστέψω πὸς πανσλαβιστικά ἢ ἀκόμη καὶ προσωπικά ἐλατήρια, ὅπως ματαιοδοξία ἢ ἐπιθυμία νὰ προσελκύσῃ τὴν προσοχὴ τοῦ κόσμου, ὑποκίνησαν τὸ Φαλμεράιερ νὰ πῆ ὅ τι εἶπε⁴: Γιατὶ τὰ ἐπιστημονικά του προσόντα καὶ ἡ φήμη του ὡς συγγραφέα τὸν προφύλαξαν ἀπὸ τὴ μομφὴ πὸς τάχα χρειάστηκε τέτοια πρόστυχα μέσα γιὰ νὰ κἀνῃ ἐντύπωση.

Ἡ ὑπόθεσις τοῦ Φαλμεράιερ συζητήθηκε πολὺ καὶ συχνά, καὶ γένησε τὸ ζήτημα τῆς καταγωγῆς τῶν συγχρόνων Ἑλλήνων. Ἡ θεωρία πὸς ἣ Ἑλλάδα ἔχει σλαβωθῆ εἶχε διατυπωθῆ λίγον καιρὸ πρωτότερα καὶ ἀπὸ τὸ γνωστὸ σλαβολόγο Κόπιταρ, μὰ μόνο μὲ λίγα λόγια καὶ χωρὶς σύντονη μελέτη⁵. Κι αὐτὸς εἶχε κιόλας ἀναφέρει τὴ μαρτυρία πὸ ἀπὸ τότε στὴ συζήτησι αὐτὴ πάντοτε τὴν ξαναθυμίζουσι καὶ πὸ τὴ χρωστοῦμε σ' ἓναν αὐτοκράτορα τοῦ Βυζαντίου: Ὁ Κωνσταντῖνος ὁ Πορφυρογέννητος (912—959) σ' ἓνα ἀπὸ τὰ πολυάριθμα ἔργα του (Περὶ θεμάτων 2.53) λέει γιὰ τὴν Πελοπόννησο: «πᾶσα χώρα ἐσθλαδῶθη καὶ γέγονε βάρβαρος». Ἄς δοῦμε τῶρα σὲ ποιά ἱστορικά γεγονότα στηρίζονται τὰ λόγια του αὐτά.

Οἱ μελέτες πὸς ἔχουν γίνεϊ γιὰ τὴν ἐθνολογικὴ κατάστασι στὴ Βαλκανικὴ χερσόνησο ἔχουν ἐξαντλήσει τὸ ζήτημα σὲ βαθμὸ πὸς σπάνια κατωρθώθηκε ἄλλο⁶.

Τὴν ἐποχὴ πὸς οἱ γερμανικὲς φυλὲς ἀρχισαν νὰ σαλεύουσι, (δηλαδὴ κατὰ τὸ τέλος τοῦ 3. αἰῶνα μ.Χ.) ἀρχισαν νὰ κατεβαίνουσι σιγά σιγά οἱ σλαβικὲς φυλὲς στὴ Βαλκανικὴ χερσόνησο· οἱ εἰσβολὲς

αὐτὲς ἔλο καὶ πύκνωσαν ἀπὸ τότε πὸς διάλεξαν οἱ Γότθοι τὴ δυτικὴ Εὐρώπη γιὰ τέρμα στὶς κατακτητικὲς τοὺς ἐκστρατείας καὶ ἀφῆσαν ἔτσι γιὰ τοὺς Σλάβους ἀνοιχτὸ πέρασμα πρὸς τοὺς βαλκανικοὺς τόπους. Μιὰ σλαβικὴ φυλὴ, οἱ Ἄντες, σάρωσε τὸν Αἴμο στὰ 540 μ. Χ. κι ἔκανε τὴν πρώτη εἰσβολὴ στὴν Ἑλλάδα τὸν ἴδιον χρόνον. Διάφορες σλαβικὲς φυλὲς ἐξαπλώθηκαν πάνω ἀπὸ τὴ Μοισία, τὴ Θράκη, τὴ Θεσσαλία καὶ τὴν Ἠπειρο στὸν 6. αἰῶνα· τὰ στενὰ τῶν Θερμοπυλῶν καὶ ὁ Κορινθιακὸς ἰσθμὸς δὲν μπόρουν νὰ τοὺς σταματήσουσι. Μόνον στὰ τελεχὰ ὠχυρωμένων πολιτειῶν καθὼς τῆς Πόλης, τῆς Θήβας τῆς Ἀθήνας, τῆς Κόρινθος, τοῦ Ναυπλίου, τῆς Πάτρας ἔσπασε ἡ βαρεῖα δύναμις τῶν ἐπιθετικῶν ὀρδῶν. Γιὰ τοῦτο εἶναι ὑπερβολὴ νὰ λέν πὸς οἱ Ἄθαρες καὶ οἱ Σλάβοι κράτησαν τὴν Πελοπόννησο ἀπὸ τὸ τέλος περιπόου τοῦ 6. αἰῶνα⁷ διακόσια χρόνια χωρὶς διακοπὴ καὶ πὸς «κανένας Ἑλληνας δὲν μποροῦσε νὰ πατήσῃ τὸ πόδι του ἐκεῖ πέρα» γιὰτὶ κάθε ὠχυρωμένη θέσι πάντα ἔμεινε στὰ χέρια τῶν Βυζαντινῶν. Ὅμοια μῦθος εἶναι, μεγαλωμένος ἀπὸ τὴ φαντασία τοῦ Φαλμεράιερ πὸς εἶχε ἐρημωθῆ ἡ Ἀθῆνα γιὰ τετρακόσια χρόνια ἀπὸ τὸν 6. ὡς τὸ 10. αἰῶνα⁸.

Πραγματικὴ σλαβιστικὴ μερικῶν ἑλληνικῶν μερῶν ἔγινε μόνον στὸν 8. αἰῶνα, καὶ ἔφτασε τὸν ὑψηλότερον βαθμὸ τῆς δταν ὁ τρομερὸς λοιμὸς στὰ 746 ρῆμαξε τὴν Ἑλλάδα. Τότε κατέβηκαν οἱ Σλάβοι ἀπὸ τὴ Θεσσαλία καὶ ἐγκαταστάθηκον, γεωργοὶ καὶ βοσκοὶ, στὴν ἐρημὴ ὕπαιθρον χώρα ἣ καὶ ἴσως τοὺς ἐγκατάστησε ἐκεῖ ἡ ἴδια ἡ βυζαντινὴ κυβέρνησις, καὶ τότε δλόκληρη ἡ παλιὰ Ἑλλάδα πλημμύρισε ἀπὸ Σλάβους. Ἄν εἶναι σωστὴ ἡ ἐρμηνεία κάποιου σύγχρονου Ἑλληνα ἱστορικοῦ, πὸς ὁ αὐτοκρατορικὸς συγγραφέας ἐνόησε μὲ τὴ λέξι «χώρα» τὴν «ὕπαιθρον χώρα»⁹, τὰ λόγια τοῦ αὐτοκράτορα Κωνσταντῖνου πὸς ἀναφέραμε εἶναι δικαιολογημένα.

«Καὶ τῶρα ἀκόμη — λέει ἓνας Βυζαντινὸς συγγραφέας στὸ δέκατον αἰῶνα¹⁰, πὸς ἔκανε κάποιον ἀσήμαντη ἐπιτομὴ τοῦ ἀρχαίου Στραδῶνα — οἱ Σκυθοσλάβοι κατοικοῦνε ἔλη σχεδὸν τὴν Ἠπειρο καὶ τὴν Ἑλλάδα (δηλαδὴ τὴ Στερεὰ Ἑλλάδα), τὴν Πελοπόννησο καὶ τὴ Μακεδονία». Ἡ φράσις αὐτὴ σηκώνει νερὸ ὄσον γιὰ τὴν ἐρμηνείαν,

4. Παράβαλε R. von Höfler, «Erinnerungen an Jakob Philipp Fallmerayer, στοὺς Mittheilungen des Vereins f. Geschichte des Deutschen in Böhmen 26 (1888) 395 ἄ.

5. Wiener Jahrbücher 17 (1822) 95 ἄ.

6. Ἀκολουθῶ τὸν Gregorius στοὺς Geschichte der Stadt Athen im Mittelalter. Στὴ δική μας ἐποχὴ μόνον λεπτομέρειες γιὰ τὴν εἰσῶσι τῶν Σλάβων στὴ Βαλκανικὴ χερσόνησο ἔχουν μελετηθῆ. Ἔτσι ὁ Jirecek στοὺς Denkschriften der Wiener Akademie 48, 21 ἄ. περιγράφει θαυμάσια τὴν εἰσβολὴ τῶν Σλάβων σὲ βορειοδυτικὰ τῶν Βαλκανίων· ὁ Gelzer, Abhandlungen d. Sächs. Gesellschaft der Wissenschaften 18 (1809) ἀρ. 5, σ. 42 ἄ. παρουσιάζει ἐξὸν ἀπὸ γενικὲς παρατηρήσεις κάποιον καινούριον ὕλικόν. Στὸ History of the Later Roman Empire 1 (1889) 114 ἄ., 445 ἄ. τοῦ Bury καὶ στοὺς Petermann's Mittheilungen 1890, 1 ἄ. τοῦ Philippson βρῖσκει κανεὶς καλὸ προσανατολισμὸ μὲ ἐντελῶς σύγχρονον τρόπο. Τὸ Le colonie slave della Grecia στοὺς Pensiero Italiano, Μιλάνο 1896, ἀρ. 67-68 τοῦ A. Cervensato δὲν μπόρουν νὰ τὸ μελετήσω.

7. Gregorius 185.

8. Gregorius 186.

9. Gregorius I 112.

10. Gregorius I 114.

γιατί τὰ λόγια αὐτὰ περιορίζονται ἀπὸ τὴ μικρὴ λέξη «σχεδόν», ἔπου κρύβεται κάποια ἀγνοία καὶ ἀνακρίβεια. Πῶς ἡ σλαβικὴ ἐγκατάσταση στὴν καθαυτὴ Ἑλλάδα εἶχε διαφορετικὸ χαρακτήρα ἀπὸ τῆς Κροατίας, Βουλγαρίας καὶ Σερβίας, ἀποδειχναί ἀπὸ τοῦτο, πῶς ποτὲ στὸ χῶμα τῆς Ἑλλάδας δὲν ἰδρύθησαν σλαβικὰ κράτη, ἔπως στὴ Βουλγαρία καὶ στὴ Σερβία, καὶ πῶς ἡ διοίκηση καὶ ἡ μόρφωση ἔμεινε ἐλληνικὴ πέρα πέρα σὲ ὅλες τὶς πολυάριθμες πολιτείες.

Τέλος ὅταν ὄλο καὶ περισσότεροι Σλάβοι ἀκολούθησαν, καὶ στάθηκαν κίνδυνος ποὺ ἀδιάκοπα μεγάλωνε γιὰ ὅσους τόπους εἶχανε μείνει ἐλληνικοὶ καὶ γιὰ τὸ ἴδιο τὸ βυζαντινὸ τὸ κράτος, ἡ χήρα τοῦ Λέοντα τοῦ Δ', ἡ Βασίλισσα Εἰρήνη, ποὺ καὶ βασιλεψε ἐπιτροπεύοντας τὸ γιό της ἀπὸ τὰ 780, ἔστειλε στὰ 783 τὸν προστατευμένον της στρατηγὸ Σταυράκιον ἐναντία στοὺς Σλάβους κατοίκους στὴ Θεσσαλία, στὴν καθαυτὴ Ἑλλάδα καὶ στὴν Πελοπόννησο. Τὸ ἔτος 783 ἔμεινε ἄκαυστὸ στὴν ἱστορία γιὰ τὴ σλαβικὴ ἐγκατάσταση στὴν Ἑλλάδα.

Τὸ Βυζάντιο προσπαθοῦσε νὰ βάλῃ στὸ χέρι του τοὺς ἐπιδρομείς. Ἀμέσως οἱ Σλάβοι ἐπαναστάτησαν πάλι καὶ χύθησαν πάλιν στὴν Πάτρα. Ὁ Ἅγιος Ἀντρέας, προστάτης τῆς πολιτείας (ἔτσι μᾶς τὸ λέει ἡ θρησκευτικὴ παράδοση), ἔσωσε στὰ 805 ἢ 807 τὴν Πάτρα καὶ τὴν Πελοπόννησο ἀπὸ τέλεια σλάβισι. Κατὰ τὸν ἕνατον αἰῶνα οἱ Σλάβοι βρίσκονταν ἐντελῶς ταπεινωμένοι στὴν Πελοπόννησο, ἐξὸν οἱ Ἐξερίτες καὶ οἱ Μιλιγκοί, ποὺ γιὰ πολὺν καιρὸ ἀκόμη κρατήθησαν πάλιν στὰ βουνὰ τῆς Λακωνίας.

Μὲ τὴν ἦττα τῶν Σλάβων τὰ ἐλληνικὰ στοιχεῖα τῆς Ἑλλάδας δυνάμωσαν πάλι καὶ ἄρχισαν ν' ἀπορροφῶν τοὺς Σλάβους ἐπιδρομείς. Εἶναι γνωστότατο πῶς τὸ Βυζάντιο ἔδωσε τὸ χριστιανισμὸ καὶ τὸν πολιτισμὸ στὸ σλαβικὸν κόσμον· ἡ χριστιάνισις ἦταν τὸ μέσον ποὺ μεταχειρίστηκαν οἱ Ἕλληνες ἐδῶ στὴν καρδιὰ τῆς Ἑλλάδας γιὰ ν' ἀφομοιώσουν τὰ ξένα στοιχεῖα.

Ἡ γενικὴ ἐξελληνισις τοῦ σλαβικοῦ Μοριὰ θὰ πραγματοποιήθητε γλήγωρα· ἀν τὸ 10. αἰῶνα ἢ καὶ ἀκόμη ἀργότερα μερικὰ ἀπομεινάρια σλαβόφωνων κατοίκων μνημονεύονται ἀπὸ Βυζαντινοὺς συγγραφείς¹¹, δὲν πρέπει νὰ βγάλωμε ἀπὸ τὴ μαρτυρία αὐτὴ συμπεράσματα γιὰ τὴ γενικὴ ἐθνολογικὴ διαμόρφωσις τοῦ Μοριὰ· ἔτσι λόγου

χάρη καὶ τὸ περιστατικὸ πῶς μερικοὶ Σλάβοι ζοῦνε σήμερον στὴν καθαρὰ γερμανικὴ ἐπαρχία τοῦ Βράντεμπουργ ἢ πῶς οἱ Οὐαλοὶ ζοῦνε στὴν Οὐαλλία δὲ μᾶς κάνει νὰ συμπεράνωμε πῶς ἡ Πρωσία εἶναι τῶρα σλαβικὸς τόπος ἢ ἡ Ἀγγλία κελτικὸς.

2

Προσπάθησα νὰ περιγράψω σύντομα τὰ ἱστορικὰ γεγονότα ἔπου θεμέλιωσε ὁ Φαλμεράιερ τὴν ὑπόθεσιν του. Τάχα τὰ γεγονότα αὐτὰ δικαιολογοῦν τὸ Γερμανὸ ἱστορικόν; Στὴν ἀρχὴ ἴσως φαίνονται πῶς καί. Μὰ ἀναγκαστήκαμε πάλιν νὰ τονίσωμε τὴν ἀλήθειαν πῶς τὸ ἐλληνικὸ στοιχεῖον πάντα εἶχε διατηρηθῆ μέσα στὶς πολιτείας καὶ εἶχαμε ἀναφέρει πῶς ὁ τόπος ἔπου ἔγιναν οἱ σλαβικοὶ ἀποικισμοὶ εἶναι εἰδικὰ ἢ Πελοπόννησο, ἐνῶ τὶς ἄλλες χώρες ποὺ ἦταν τὴν ἀρχαιότητα ἐλληνικὲς ἢ σλαβικὴ πλημμύρα μόνο ἐλαφρὰ τὶς ἄγγιξε ἢ καὶ καθόλου δὲν τὶς πείραξε.

Γιὰ ν' ἀποχτήσωμε γνώσιν καθαρὴν γιὰ τὴν ἐθνολογικὴν ὑπόθεσιν τῆς τωρινῆς ἐλληνικῆς φυλῆς, πρὶν ἀπ' ὅλα ἔπρεπε νὰ γνωρίζωμε ὡς ποῦ ἐκπλώθησαν καὶ πόσοι ἦταν οἱ Σλάβοι ποὺ ἐγκαταστάθηκαν στὸ ἐλληνικὸν χῶμα. Μὰ ἀκριβῶς αὐτοῦ οἱ ἀπόδειξεις καὶ τὰ στοιχεῖα ποὺ θὰ μᾶς ἔδινε ἡ ἱστορικὴ ἔρευνα λείπουν· ἔχοντας βᾶσιν τὴν ἱστορικὴν παράδοσιν ποὺ ὑπάρχει σήμερον ἢ καλύτερα ἐκείνην ποὺ βασιζέται σὲ ἱστορικὰ στοιχεῖα δὲν μποροῦμε νὰ φτιάξωμε ἐθνολογικὸν χάρτη τῆς σλαβικῆς ἐποχῆς τῆς Ἑλλάδας, δηλαδὴ δὲν μποροῦμε νὰ ποῦμε μὲ ἀκρίβειαν μὲ ποιά ἀναλογία κατοικοῦσαν οἱ Σλάβοι σὲ κάθε περιφέρεια: οἱ τυχαῖες ἱστορικὲς πληροφορίες ποὺ εἶπαμε ἢ κάποια σημεῖωσις στὸ δρομολόγιον τοῦ ἐπίσκοπου Willibald von Eichstätt (8. αἰῶνας) ποὺ λέει πῶς ἡ πολιτεία Μονεμβασία (ποὺ οἱ Βενετοὶ τὴν ὠνόμαζαν Malvasia) βρίσκεται in Sclavinia terra, δηλαδὴ «σὲ γῆ σλαβικὴ»¹², οἱ τέτοιες μαρτυρίες εἶναι πάρα πολὺ γενικὲς καὶ τοὺς λείπει ἢ ἀκρίβειαν ὥστε δὲν μποροῦν νὰ μᾶς πληροφορήσουν γιὰ τὸ ζήτημα ποὺ προσπαθοῦμε νὰ ξεκαθαρίσωμε. Ἀμεσὰ ἀποδεικτικὰ γιὰ κατοίκους Σλάβους, ἰδίως ἀρχαιολογικὰ εἰρημνῆματα ἢ ἐπιγραφές, δὲν ὑπάρχουν· μὴ μόνον ἐπιγραφή, ποὺ τὴν ὀνομάζουν «σλαβικὴ» καὶ τὴν ἤδραν κοντὰ στὴν Ἐλευσίνα, ἔχει ἀμφίβολη ἀξία¹³. Γιατοῦτο πρέπει νὰ φάξωμε γιὰ

11. Ὀνομαστικά, οἱ Ἐξερίτες καὶ οἱ Μιλιγκοί, κτ. Gregorovius I 117.

12. H. Gelzer, στὸ Zeitschrift für Wiss. Theologie 35 (1892) 480 ἄ.
13. Gregorovius I 122.

άλλα βοηθητικά μέσα. Μιά άφετηρία είναι ή τωρινή συσσωμάτωση τών βαλκανικών λαών. Οί Έλληνες, δηλαδή ό έλληνόφωνος λαός, ζή σήμερα στο βασίλειο τών Έλλήνων (έξαιρώντας τις περιφέρειες που κατοικούν Άρβανίτες—κτ. παρακάτω) ειδικώτερα στις έπαρχίες της Έλλάδας και της Θεσσαλίας τα Έφτάνησα τα κατοικούν αποκλειστικά Έλληνες καθώς κι όλα τα νησιά του Αιγαίου μαζί με την Κρήτη, αποτελούν τον κύριο πληθυσμό στην Ήπειρο και στο γιαλό της Μακεδονίας και της Θράκης, όπου σε μερικά σημεία χώνονται βαθιά μέσα στο έσωτερικό, π. χ. ίσαμε τις Σέρρες (και το Μελένικο) στη Μακεδονία, και ίσαμε την Άδριανούπολη και Φιλιππούπολη στη Θράκη. Έτσι και στο ανατολικό όριο του Αιγαίου, δηλαδή στο δυτικό γιαλό της Μικρασίας και στο βόρειο, στη Μαύρη Θάλασσα ως τα σύνορα της Άρμενίας, υπάρχουν πολλά έλληνικά χωριά και πολιτείες· στη γραμμή της παραλίας περίπου από τη Σινώπη ίσαμε την Τραπεζούντα μπορούμε να πούμε δίχως δισταγμό πως μιλιέται ή έλληνική γλώσσα χωρίς καμιά διακοπή· εδώ και σε σκόρπιες κοινότητες στο κέντρο της Μικρασίας (κοντά στα βουνά του Ταύρου)¹⁴ όπως και στη νότια παραλία της Μικρασίας ή έλληνική γλώσσα κι ό έλληνικός έθνισμός βάσταξαν κι αναπτύχτηκαν με τρόπο έντελώς πρωτότυπο. Τέλος ή Κύπρο είναι σχεδόν τέλεια έλληνική, πιθανώτατα περισσότερο έλληνική παρά όσο κατά το άνθισμα της αρχαίας εποχής. Η παραλία από την Πόλη ως στη Βάρνα ίσαμε πριν από λίγα χρόνια κι αυτή ήταν κατοικημένη κυρίως από Έλληνες (τόρα έχουν λιγοστέψει πολύ εκεί πέρα) και οι πολιτείες στο βόρειο περιγιάλι της Μαύρης Θάλασσας έχουν σπουδαίες έλληνικές κοινότητες¹⁵. Αν και σήμερα ή φυλή δεν έχει πιά την επιβλητική έχταση που είχε στα δεξασμένα χρόνια της άπτικής θαλασσοκρατορίας ή και τον καιρό τών άλεξαντρινών βασιλείων — ό έλληνικός πολιτισμός άπλωνόταν τότε από τους στόλους του Ήρακλή, δηλαδή από τον Άτλαντικό ώκεανό, ίσαμε πέρα στον τόπο τών Κόλχων κοντά στον Καύκασο, από τη Μασσαλία ως στη Μεσοποταμία, και για λίγον καιρό ίσαμε τις Ίνδιες—

αν και ή σημερινή έλληνική φυλή δεν έχει τέτοια έχταση, όμως βασιλεύει στους καθάριους έλληνικούς τόπους του παλιού κόσμου, δηλαδή γύρω στο Αιγαίο: στους τόπους αυτούς Σλάβοι δεν υπάρχουν· εκεί που κυριαρχούν οι τελευταίοι, δηλαδή στη Βουλγαρία, στο έσωτερικό της Θράκης και της Μακεδονίας, δεν έχουν αντικαταστήσει Έλληνες μα τους έλληνισμένους ή λατινισμένους Μακεδόνες, Παϊόνιους, Ήλυριούς και Θράκες¹⁶.

Στην καθαυτό Έλλάδα, όπως είπα και πριν, οι Σλάβοι έχουν εξαφανιστή δλότελα τώρα. Ός σε ποιές χώρες κατοικούσαν πριν, αυτό μας το μαθαίνουν οι γεωγραφικές όνομασίες καλύτερα άπ την ιστορία. Την άξια και τη χρήση αυτού του κριτήριου θα την καταλάβουμε καλύτερα από το ίδιο φαινόμενο που παρουσιάστηκε στη Δυτική Εύρώπη και την Άγγλία. Αν υποθέταμε πως δε γνωρίζαμε τίποτε από την ιστορία για την έθνολογική σύσταση της Γερμανίας, της Γαλλίας, της Άγγλιας θα μπορούσαμε λαμπρά να συμπεράνωμε κάτι για τους παλιούς κατοίκους από τις γεωγραφικές όνομασίες: όνόματα σαν τα Moguntiacum - Mainz, Brigantium - Bregenz, Brisiacum - Breisach στη Γερμανία, ή Lugudunum - Lyon, Augustodunum - Autun στη Γαλλία, Eboracum - York, Campodunum, Noviomagus στη Άγγλία θα μας πληροφορούσαν με την κελτική τους έτυμολογία, πως ή κελτική φυλή ήτον άπλωμένη σ' όλη τη νότια και δυτική Γερμανία, σ' όλη τη Γαλλία και Άγγλία· όνομασίες πολιτειών σαν το Augsburg - Augusta Rauracorum, Colonia, Coblenz - Confluentes στη Γερμανία θα μαρτυρούσαν ρωμαϊκές άποικίες ακόμη κι αν δεν υπήρχαν ή ιστορική παράδοση ή τ' αρχαιολογικά εδρήματα. Και μεταξύ στα ποτάμια Elbe και Weichsel όνομασίες σαν Dresden, Chemnitz, Leipzig και πολλές άλλες θα πιστοποιούσαν αναμφίβολα με την έτυμολογία τους την παλιά παρουσία Σλάβων κατοίκων, κι αν ακόμη δε γνωρίζαμε το πως κάνοντας σειρά πολέμους με τους Σλάβους αναγκάστηκαν οι

14. Για τους Έλληνες της Καππαδοκίας παράβαλε τις άκριβόλογες παρήγορες του Dawkins στο The Journal of Hellenic Studies, 30 (1910) 109 ά., 267 ά.

15. Άπομονωμένα έλληνικά άπομεινάκια βρίσκονται ακόμη στην Κάτω Ίταλία (κοντά στο Ρέτζιο και το Ότράντο), στην Κορσική (στη μικρή πολιτεία Καρυές, στα βορινά του Άγιασίου), στην Άζοφική θάλασσα.

16. Για το γεωγραφικό άπλωμα τών Νεοέλλήνων παράβαλε A. Oppel στο Globus 71 (1897) 249 ά. και Philippsen, Griechenland und seine Stellung im Orient. Ό J. Cvijic έχει περιγράψει και παραστήσει σε πολύ καλό έθνολογικό χάρτη τη σημερινή κατανομή τών φυλών στα Βαλκάνια, με τη μελέτη του Die ethnographische Abgrenzung der Völker auf der Balkanhalbinsel, στο Petermann's Mitteilungen 1913, 113 ά., 185 ά., 244 ά. (έχει και βιβλιογραφία).

Γερμανοὶ βασιλιάδες νὰ καταχτήσουν καὶ νὰ γερμανίσουν τὸν τόπο.

Ἔτσι φανερώναται καὶ στὴν Ἑλλάδα ἡ παρουσία Σλάβων κατοίκων ἀπὸ τὶς γεωγραφικὰς ὀνομασίες: *Τύρναβος* (παράβαλε *Τρπίονα* στὴ Βουλγαρία), *Ἄστροβο*, *Σμόκοβο* στὴ Θεσσαλία, *Ἀράχοβα* κοντὰ στοὺς Δελφούς καὶ σὲ διάφορα μέρη στὴν Πελοπόννησο, *Ζαγορά*, ὀνομασία τῆς ἔδρας τῶν Μουσῶν, τὸν ἀρχαῖον Ἑλικῶνα, τὰ βουνὰ *Χελμός* στὰ βορειοδυτικὰ καὶ *Βέρζοβα* στὰ νοτιανατολικά τῆς Ἀρκαδίας, *Γκόρτσια* στὴ Λακωνία, *Τόεροβα* καὶ *Σέλιτσα* στὴν περιφέρεια τῶν βουνῶν τοῦ Ταῦγετου, τὸ ποτάμι *Καμενίτσα* στὴν Ἡλιδα, *Βόσιτσα* στὴν Ἀχαΐα — τὰ ὀνόματα αὐτὰ ποὺ τὰ παίρνῳ στὴν τύχη καὶ ποὺ θὰ μπορούσα νὰ τὰ πολλαπλασιάσω ὅσο θὰ ἤθελα, εἶναι σλαβικῆς καταγωγῆς καὶ ἀποδείχνουν πῶς σὲ ὅσες περιφέρειες ὀνομάσαμε κάποτε κατοικοῦσαν Σλάβοι. Ἄν ἐξετάσωμε τὰ ὀνόματα αὐτὰ πρὸ προσεχτικὰ παρατηροῦμε πῶς στὴν Πελοπόννησο εἶναι συχνότερα, ἐνῶ ἡ Ἀττικὴ εἶναι σχεδὸν ἐλεύθερη ἀπὸ σλαβικὰ ἴχνη, καὶ ἀκριβῶς ἐκεῖ μᾶς κάνει ἐντύπωση πῶς φύλαξαν τὶς ὀνομασίες τους οἱ ἀρχαῖες κοινότητες ἢ δήμοι. Ἀναφέρω τὶς ὀνομασίες τῆς *Κηφισιάς*, τῆς *Πεντέλης*, τοῦ *Μαραθῶνα*, τῶν *Ἀμπελοκήπων*, ποὺ εἶναι ἡ ἀρχαία *Ἀλωπεκὴ* μεταμόρφωμένη ἀπὸ τὴ λαϊκὴ παρετυμολογία. Τὸ πῶς μὲ τὸν καιρὸ ἓνα παλιὸ ὄνομα μπορεῖ νὰ μεταμορφωθῇ ὁλότελα, καὶ τὸ πῶς τὰ ἴχνη τῆς ἀρχικῆς ὀνομασίας εἶναι δυνατὸ νὰ σωθοῦν ἐνάντια στὴν πολυκαιρία, μπορεῖ νὰ φανῇ ἀπὸ τ' ὄνομα τοῦ βουνοῦ Ἰμηττοῦ. Ἐνῶ εἶχε διατηρηθῆ ἡ λέξις τὴν ἐποχὴ τῶν βαρβαρικῶν ἐπιδρομῶν τοῦ μεσαιῶνα ὡς τὸν καιρὸ τῶν Φράγκων κατακτητῶν, τὸ βουνὸ τ' ὀνόμασαν οἱ Ἰταλοὶ (Βενετοὶ) *Monte Matto*, ἐπειδὴ οἱ ξένοι ταίριαζαν τὴ λέξις Ἰμηττός στὴ δική τους γλῶσσα, ὅπου ἡ λέξις *matto* σημαίνει *τρελός*. Οἱ Ἕλληνες ὅσο περνοῦσε ὁ καιρὸς συνήθισαν τὴν ἰταλικὴ ὀνομασία καὶ ξεχνώντας τὴν παλιὰ τὴ δική τους πάλι μετάφρασαν τὸ ὄνομα *Monte Matto* στὴ γλῶσσα τους: τὸ «*Τρελεβούνι*», ὁ «*Τρελός*» αὐτὴ ἡ λαϊκὴ ὀνομασία μόλις τώρα ἀρχίζει νὰ χάνεται πίσω ἀπὸ τὴν παλιὰ «*Ἰμηττός*» καὶ αὐτὸ γίνεται ἀπὸ τὴν ἐπίδραση τοῦ σχολείου.

Ἐχει ἀκόμη νὰ γίνῃ κριτικὴ ἔρευνα σ' ὅλο τὸ ὄλικὸ τῶν γεωγραφικῶν ὀνομασιῶν — ἐργασία χρήσιμη καὶ σπουδαία γιὰ τὸν ἱστορικὸ ὅσο καὶ γιὰ τὸν ἐθνολόγο καὶ τὸ γλωσσολόγο¹⁷. Τὰ συμπερά-

17. Ὑπάρχουν τώρα μονογραφίαι ἱστορικῆς καὶ ἐτυμολογικῆς γιὰ μερικὰ

σηματα τοῦ Φαλμεράιερ καὶ τῶν ἀκολουθῶν του, ὅπως καὶ τῶν ἀντιπάλων του, δὲν ἔχουν καμιὰ ἀυστηρὴ ἐπιστημονικὴ μέθοδο μὰ περιέχουν πολλὰς παράδοξες ἰδέες. Π. χ. ἡ γνώμη πῶς τὸ τωρινὸ ὄνομα «*Μοριάς*» γιὰ τὴν Πελοπόννησο εἶναι σλαβικῆς καταγωγῆς πρέπει σήμερα νὰ ξεχασθῇ μιὰ γιὰ πάντα. Ἡ λέξις ἔχει καθαρὰ ἑλληνικὴ ἐτυμολογία καὶ σημαίνει «ὁ τόπος μὲ τὶς μουριές»¹⁸. Πολλὰς ξενικῆς ὀνομασίες τὶς νόμιζαν σλαβικῆς ἐνῶ πραγματικὰ εἶναι ἀρβανίτικες. Μόνο ὅταν θάχαμε μιὰ φορὰ τὰ πορίσματα κάποιας τέτοιας ἔρευνας, καταστρωμένα σὲ ἐθνολογικὸ χάρτη, θὰ εἶναι δυνατὸ νὰ γνωρίσωμε καλὰ τὴν ἐθνολογία τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν. Τότε θὰ δοῦμε σὲ ποιά διαμερίσματα δὲν ἔζησαν ποτὲ Σλάβοι καὶ σὲ ποιά διατηρήθηκαν καθαροί. Ὅτι οἱ πολίτες ἔμειναν πάντα ἑλληνικῆς τῆς εἶδαι παραπάνω καὶ μ' αὐτὸ τὸ συμπέρασμα συμφωνεῖ καὶ τὸ περιστατικὸ πῶς οἱ ὀνομασίες τους π. χ. *Κόρθο*, *Ἀνάπλι*, *Πάτρα*, *Λεβαδιὰ*, *Θήβα*, *Ἀθήνα*, *Φέρσαλα* (στὴ Θεσσαλία) κτλ. ἀντιστάθηκαν σὲ βαρβαρικοῦσιν τῶν αἰῶνων. Κι ὅμως ὅχι μόνο σὲ τὶς πολίτες μὰ καὶ στὴν ὑπαιθρὴν χώρα διατηρήθηκαν οἱ Ἕλληνες. Ἐχει ἀποδειχθῆ ἀπὸ τὴ σπανιότητα τῶν σλαβικῶν ὀνομασιῶν ἐκεῖ πέρα πῶς ἡ Ἀργολίδα ἔμεινε πάντα ἀνεγγίχτη ἀπὸ τοὺς Σλάβους· τὸ διαμερίσμα τῆς *Κυνουρίας* (στὴν ἀνατολικὴν πλαγίαν τῶν βουνῶν τοῦ Πάρωνα) ἔμεινε στὸ κέντρο τέλεια ἑλληνικὸ, ὅπως τὸ δείχνει ἡ περιεργὴ φυλὴ τῶν *Τσακῶνων*, ποὺ ἡ γλῶσσα τους κατάγεται ἀπὸ τὴν ἀρχαία λακωνικὴ διάλεκτο. Ἀκόμη περισσότερο, μιὰ ἐξέταση λεπτόλογη ποὺ ἔκανα μόνος μου γιὰ τὶς γεωγραφικὰς ὀνομασίες τῆς *Κυνουρίας* ἐπιβεβαίωσε πῶς λείπουν ὁλότελα ἢ σχεδὸν ὁλότελα σλαβικὰ σημάδια ἀπὸ τὴν περιφέρεια τούτη καὶ τὴ βορινὴ τῆς γειτονιά ὡς τὴ *Μονεμβασία*¹⁹. Γιὰ τὸν ἴδιον λόγον ὅσοι κατοικοῦν στὴ χερσόνησο τοῦ *Ταινάρου*, στὰ νότια περίπου τῆς γραμμῆς *Τσίμοβα-Γύθειο*, οἱ ἀν-

διαμερίσματα· παράβαλε A. Thumb, Die ethnographische Stellung der Zakonen, Indogerm. Forschungen 4 (1894) 195 ἀ., Σ. Λάμπρου, Ἡ ὀνοματολογία τῆς Ἀττικῆς καὶ ἡ ἐποικίση τῶν Ἀλβανῶν, Ἐπετηρὶς τοῦ Παρνασσοῦ 1 (1894) 186-192, Σ. Μενάρδου, Τοπωνυμικὸν τῆς Κύπρου «*Ἀθηνᾶ*» 18 (1906) 315 ἀ. Καθὼς βλέπω στὴ «*Λαογραφία*» σ. 422 ἔχει συστηθῆ ἐπιτροπὴ ἀπὸ τὸν ἱπουργὸ τῆς παιδείας στὴν Ἑλλάδα γιὰ νὰ μελετήσῃ τὶς ὀνομασίες τῆς Ἑλλάδος. [Κτ. γι' αὐτὸ Ν. Πολίτη, Τοπωνυμικὰ στὴ Λαογραφία 4 (1914) 572. Σημ. τοῦ Μεταφραστῆ].

18. Κτ. «*Byzantinische Zeitschrift* 2, 283 ἀ.

19. Κτ. τὴ σημείωση 17.

τρωμένοι Μανιάτες, λαός γεμάτος αγάπη για την ελευθεριά, μπορούν να περηφανευτούν για την αδόλη ελληνική καταγωγή τους²⁰. Γιαυτό συντονώτερη έρευνα δεν επικυρώνει τη βεβαίωση πως στην Πελοπόννησο εκεί που υπάρχουν δέκα σλαβικές ονομασίες μόνο μία ελληνική μπορεί να βρεθί. Έτσι και στην ίδια την Πελοπόννησο οι συνθήκες που τη μεταχειρίζονται όλοπρωτη σαν απόδειξη για τη σλάβιση της αρχαίας ελληνικής γης δε μας δίνουν το δικαίωμα να πούμε πως οι Έλληνες κάτοικοι είχαν ξεκληριστή σύριζα από κει πέρα²¹, ακόμη λιγώτερο στους άλλους ελληνικούς τόπους: μεγάλες περιφέρειες, κατοικίες του ελλητισμού από τους αρχαιότερους καιρούς, πάντα φύλαξαν τον ελληνικό τους πληθυσμό. Τα νησιά, οι ελληνικοί τόποι της Μικρασίας και η Κύπρο ποτέ δεν πειράχτηκαν από τα κύματα της σλαβικής πλημμύρας²².

3

Σύντομη επισκόπηση της ελληνικής εθνογραφίας δείχνει πως η θέση του Φαλμεράτερ, που είδαμε παραπάνω, αποδείχτηκε μεγάλη

20. Έχω μαζέψει στα 1894 τις τοπωνυμίες της Μάνης και παρουσιάζω απάνω το αποτέλεσμα της έρευνάς μου που βασίζεται στον ακόλουθο στατιστικό πίνακα:

Περιφέρειες	Σύνολο αριθμών τοπωνυμιών	άναιμφίβολα σλαβικής καταγωγής
Γύθειο-Κοτρώνα	564	24 = 4,2%
Λαγιά	504	4 = 0,8%
Μέσσα	501	18 = 3,6%
νότιο από το Βοίτυλο	275	9 = 3,2%
Βοίτυλο-Τσίμοβα	319	24 = 7,5%
Δέφτρο-Πλάτσα	472	78 = 16,5%
Καρδαμύλα-Κάμπος	425	57 = 14,4%

21. Πώς και να είναι μέρος στην Πελοπόννησο δεν έμεινε εντελώς ελεύθερο από Σλάβους, όπως λέει ο Φίλιπσον, μου φαίνεται υπερβολή.

22. Αυτά τα συμπεράσματα δεν αλλάζουν από το ότι σε διάφορες στιγμές οι Σλάβοι έκαναν πειρατικά κρουσέματα στα νησιά. Το άρθρο του S i s m a n ο n, Σλαβικές εγκαταστάσεις στην Κρήτη και σ' άλλα νησιά, βουλγαρικά γραμμένο στο *Blgarski pregled* 1897, αρ. 3, που δεν μπορώ να το διαβάσω, έχει ανάγκη να ξεφαστή κριτικά, όπως λέει κι ο Krumbacher στο *Byzantinische Zetschrift* 6, 637. ή σλαβική επίδραση δεν μπορεί να είναι καθόλου σοβαρή. Επίσης σλαβικά ίχνη στη Μικρασία (κοίταξε R. A. P a n c e n k o, *Isvestije Russago archeol. Instituta* 8, 15 ά.) δεν έχουν σημασία για το ζήτημά μας.

άποτυχία: ή βάση είναι στραβή — δηλαδή το πως ξεριζώθηκε ή ελληνική φυλή και πως σλαβώθηκε πέρα πέρα ο τόπος — κι αυτό είναι στραβό και το συμπέρασμα πως στις φλέβες των σημερινών Έλλήνων δεν τρέχει ούδὲ σταλιά αρχαίο ελληνικό αίμα. Άπ την άλλη μεριά κανένας δεν μπορεί ν' άρνηθί πως σε μερικές άπ τις ελληνικές χώρες, ιδίως στην Πελοπόννησο, και γενικά στην ήπειρωτική Ελλάδα, έχει γίνει φυσικό ανάκλιμα από ελληνικό και σλαβικό αίμα²³. Άν κανείς σοβαρός ιστορικός της άξίας του Έλληνα Κωνσταντίνου Σ ά θ α προσπαθί ν' άμφισβητήση πως κατέθηκαν οι Σλάβοι και να σβήση το γεγονός από τη μεσαιωνική ελληνική ιστορία, δεν είναι τουτο παρά καπρίτσιο ή σοφισμα. Γιατί ο Σάβας λέει πως οι επιδρομείς που ονομάζονταν «Σλάβοι» από τους Βυζαντινούς δεν ήταν Σλάβοι, μά Άλβανοί, μέρος φυλής στενά συγγενικής με τους Έλληνες. Κανένας δεν πείστηκε από τον Έλληνα σοφό, και ή ύπαρξη των σλαβικών γεωγραφικών ονομασιών δεν μπορεί να εξηγηθί ή ν' άντικρουστή από μια τέτοια θεωρία²⁴. Μά κι αν ή θεωρία του Σάβα ήταν σωστή θά ήταν άσχετη με το ζήτημα του εθνοσμοου, άν δηλαδή οι Έλληνες ανακατώθηκαν με Σλάβους ή μ' άλλη φυλή. Γιατί ή γνώμη πολλών Έλλήνων πως οι Ά ρ β α ν ί τ ε ς έχουν στενώτερη συγγένεια με τους Έλληνες παρά με τους Σλάβους είναι στραβή: οι Άρβανίτες που ο τόπος τους περίπου από τη βορινή Ήπειρο φτάνει ως τα σύνορα του Μαυροβουνίου και της Σερβίας, κατάγονται από τους αρχαίους Ίλλυριούς και καθώς αποδειχεται από τη σύγχρονη έρευνα, δεν έχουν μεγαλύτερη σχέση με τους Έλληνες παρά π. χ. με τους Ίταλούς ή τους Σλάβους²⁵.

Μά αλήθεια είναι πως κι οι Άρβανίτες ανήκουν στα στοιχεία που βοήθησαν να σχηματιστή φυσικά ή ελληνική φυλή. Χριστιανοί Άρβανίτες στο 13. και το 14. αιώνα μετανάστεψαν στην Ελλάδα,

23. Παράβαλε Gelzer όπ. π. 52: Die Hellenenausrottung und die Slavisierung waren weder so gründlich und vollständig, wie Fallmerayer, noch so sporadisch und unbetentend, wie Hopff annahm.

24. Ό τι λέω για το Σ ά θ α εφαρμόζεται ακόμη καλύτερα στην παράδοξη θεωρία κάποιου άλλου Έλληνα, που βεβαιώνει χωρίς καμιά απόδειξη πως οι Σλάβοι δεν ελληνίστηκαν, παρά γύρισαν πίσω στο Δούναβη.

25. Περαστικά σημειώνω πως ο G o b i n e a u στο *Deux études sur la Grèce moderne* (Παρίσι 1905) σ. 265 ά. είχε όμοια ιδέα για τους Άρβανίτες και το ανάκλιμά τους με τους Έλληνες.

ζευγάδες και βοσκοί, και εγκαταστάθηκαν στη Βοιωτία, στην Ἀττική, στην Εύβοια, και στην Πελοπόννησο (ειδικότερα στα ανατολικά διαμερίσματα και στην Ἀρκαδία). Ὁ Γερμανὸς γεωγράφος Ἄλφρεδος Φίλιπσον ποὺ ἔδωσε στατιστικὴ γιὰ τοὺς Ἀρβανίτες²⁶ στὸ ἑλληνικὸ βασίλειο λογαριάζει πὼς στὴν Πελοπόννησο τὴν ἐποχὴ ποὺ εἶχαν ἀδξήθῃ τὸ περισσότερο (τὸ 15. αἰῶνα) βρίσκονταν περίπου 200,000, πάνω κάτω τὸ μισὸ ἀπ' ὄλο τὸν πληθυσμὸ ἐκείνης τῆς ἐποχῆς: σήμερα στὴν Πελοπόννησο ὑπάρχουν μόνο 90,000 ἀπέναντι σὲ σύνολο πληθυσμοῦ 730,000. Πυκνοὶ πληθυσμοὶ ἀρβανίτικοι ζοῦν ἀκόμη τώρα στὴν Ἀργολίδα καὶ σὲ μερικὰ ἄλλα μέρη στὴν Πελοπόννησο. Ἀκόμη κατοικοῦν Ἀρβανίτες καὶ στὰ χωριά τῆς Ἀττικῆς, στὸ νησί τῆς Σαλαμίνας καὶ σὲ μέρη τῆς Βοιωτίας, στὴν Αἰγίνα, στὴν Ἄντρο. Μὰ ἐπειδὴ αὐτοὶ οἱ Ἀρβανίτες δὲν ἔδειξαν ἔχθρα γιὰ τοὺς Ἕλληνας, ὁ ἐξελληνισμὸς τοὺς ἄρχισε νωρὶς καὶ χωρὶς δυσκολία. Τώρα πιά μὴν ἔχοντας ὄρισμένα ἐθνικὰ αἰσθήματα καὶ ἐνωμένοι μὲ τοὺς συγκάτοικοὺς τοὺς μὲ τὴν ἴδια θρησκεία εἶτε εἶναι τελείως ἐξελληνισμένοι ἢ ἔχουν τουλάχιστο δεχτῆ τὰ ἑλληνικὰ ἦθη καὶ ἔθιμα καὶ τὰ ἑλληνικὰ αἰσθήματα. Ἀρβανίτες βρέθηκαν ἀναμεταξύ στοὺς ἐξοχώτερους ἀγωνιστὲς στὴν ἑλληνικὴ ἐπανάσταση γιὰ τὴν ἐλευθερίαν. Ἀκόμη κι ὅσοι δὲν παράτησαν τὴ γλῶσσα τοὺς τὴ μεταχειρίζονται μόνο στὸ σπίτι, μὰ στὴν ἀγορὰ μιλοῦν ἑλληνικά. Καθὼς τόχω παρατηρήσει μοναχὸς μου μαζί μ' ἕνα μορφωμένο νέο ἀπὸ κάποιον βοιωτικὸ χωριό, θὰ τοὺς ἦταν πολὺ δύσκολο νὰ μεταχειριστοῦν τ' ἀρβανίτικα γιὰ τὰ πολιτικὰ ἢ τὴν ἀνώτερη μόρφωση. Αὐτὴ ἡ διγλωσσία ἢ διγλωσσικὴ κατάσταση ἀνοίγει τὸ δρόμο πρὸς τὸν τέλειο ἐξελληνισμὸ, καὶ αὐτὸ χρειάζεται καιρὸ καὶ τίποτ' ἄλλο.

4

Ἔτσι Σλάβοι καὶ Ἀρβανίτες εἶναι τὰ δύο στοιχεῖα ποὺ προστέθηκαν στὸ ἀρχαῖο ἑλληνικὸ αἷμα: μὰ μιὰ μεγάλη ἔκταση, π. χ. τὰ ἑλληνικὰ νησιά καὶ ἡ Μικρασία, ἔμειναν ἐξίσου ἐλεύθερα καὶ ἀπὸ τὸ ἕνα καὶ ἀπὸ τ' ἄλλο. Ὅλοι οἱ ξένοι ποὺ μὲ τὸν καιρὸ

26. Κτ. Petermann's Mitteil. 1890, 33 ἄ., Zeitschr. d. Gesellsch. f. Erdkunde zu Berlin 25 (1890) 402 ἄ. Γιὰ ὁλόκληρο τὸ βασίλειο ὁ Φίλιπσον λογαριάζει τὸν ἀριθμὸ τῶν Ἀρβανιτῶν 22.400=11 3/4. Στὴ μέση τοῦ 19. αἰῶνα λογαριάζαν τὸν ἀριθμὸ τοὺς στὴν Ἑλλάδα πάνω κάτω 172,000=

ἐγκαταστάθηκαν στὸ ἑλληνικὸ χῶμα, ἦταν τόσο ὀλιγάριθμοι ὥστε ἔχουν ἐλάχιστὴ σημασία γιὰ τὸ ζήτημα τοῦ ἐθνισμοῦ: ἀναφέρω π. χ. τοὺς Ρωμαίους καὶ Γότθους πρὶν ἀπὸ τὴ σλαβικὴ ἐπιδρομὴ, τοὺς ὀνομαζόμενους Φράγκους (ἰδίως Ἰταλοὺς) ἀπὸ τὴ σταυροφορία τοῦ 1204²⁷, τοὺς Γύφτους, τοὺς Ἑβραίους, τοὺς Τούρκους. Χωρὶς ἄλλο ποτὲ δὲν ἔγινε πραγματικὸ κι ἀδιάκοπο ἀνακάτωμα μ' αὐτοὺς τοὺς λαοὺς, καὶ γιὰτὶ μερικοὶ ἀπ' αὐτοὺς δὲν εἶχαν ἀριθμητικὴ σπουδαιότητα καὶ γιὰτὶ ἄλλοι, σὰν τοὺς Τούρκους, πάντοτε ἦταν βαθιὰ χωρισμένοι ἀπὸ τοὺς Ἕλληνας μὲ πολιτικὰ καὶ θρησκευτικὰ ἀντίθετες.

Ἀπὸ τοὺς ἱστορικοὺς καὶ ἐθνολογικοὺς ὄρους στὴ σύγχρονη Ἑλλάδα συμπεραίνει κανεὶς πὼς οἱ κάτοικοι τῆς βέβαια δὲν ἀποτελοῦν ἀδόλη φυλὴ ἀρχαίας ἑλληνικῆς καταγωγῆς, ὁμόγενη, ἀπὸ ἀνθρωπολογικὴ ἀποψη· ἀπὸ τὴν ἄλλη μερὶα δὲν εἶναι οὔτε νέα φυλὴ, οὔτε νέα ἐθνικότητα στὸ ἀρχαῖο ἔδαφος· ἀπεναντίας τὸν τόπιον στοιχεῖο ἀφωμοίωσε τοὺς ξένους ἐπιδρομεῖς· πάτησε ἀπάνω τοὺς τὴ δικὴ του σφραγίδα. Αὐτὴ εἶναι ἡ γενικὴ γνώμη ὄλων τῶν σοφῶν ποὺ ἔχουν κάποια φήμη, ἀν καὶ οἱ ἀκόλουθοι τοῦ Φαλμεράιερ δὲν ἔλλειψαν ἀκόμη²⁸. Τώρα τὸ ζήτημα εἶναι γιὰ μᾶς νὰ ὀρίσωμε τί ἐθνικὸ χαραχτήρα ἔχει αὐτὸ τὸ ἀνθρωπολογικὸ μίγμα, γιὰ νὰ μπορέσωμε νὰ μάθωμε τὴ σωστὴ σχέση τῶν σημερινῶν Ἑλλήνων μὲ τοὺς ἀρχαίους. Γιαυτὸ πρέπει νὰ ἐξετάσωμε τὸ ζήτημα ἀν καὶ σὲ ποιοὺ βαθμὸ τὰ ξένα στοιχεῖα ἔχουν ἐπιδράσει στοὺς ντόπιους, ὅσο γιὰ τὶς φυλετικὰ καὶ ψυχολογικὰ ιδιότητές τοὺς.

14° κτ. Zeitschr. d. Gesellschaft f. Erdkunde zu Berlin 1857, 490. Βρίσκονταν ἄλλοτε ἀρβανίτικες ἀποικίες καὶ στὴν Ἴο, Κύνθο, Σάμο, Ψαρά, Κάσο, ἐγκαταστημένες ἀπὸ τὴν τουρκικὴ καβέσηση κατὰ τὸ 16. αἰῶνα· δὲν ἦταν σοβαρὰ καὶ εἶναι πολὺς καιρὸς ποὺ ἀφωμοιώθηκαν. Κτ. Hasluck στὸ Annual for the British School of Athens 15 (1908) 223 ἄ.

27. Ἄλλο ὀλιγάριθμο ξένο στοιχεῖο, οἱ Βλάχοι, ἐλληνίζονται κι αὐτοὶ πέρα πέρα. Ἄν καὶ μιλοῦν γλῶσσα ρουμανικὴ στενά συγγενικὴ μὲ τὰ ρουμανικά, τὸ αἰσθημά τοὺς εἶναι τέλειον ἑλληνικὸ καὶ ἡ ρουμανικὴ προσαγάντα ἀπότυχε, ὅπως τὸ βεβαιώνουν ὄλοι ὅσοι ξέρουν τὰ ζητήματα, ἔξω ἀπὸ τοὺς Ρουμάνους.

28. Σ' αὐτοὺς ἀνήκει π. χ. ὁ Buschan, Die Balkanvölker in Vergangenheit und Gegenwart, Στουτγάρδη 1910. Τὸ φυλλάδιον εἶναι γραμμένο ἐπιπόλαια καὶ χωρὶς ἀρκετὰς γνώσεις γιὰ τὸ ζήτημα.

Πρέπει πρώτα να συμβουλευτομε την επιστήμη της ανθρωπολογίας, αν μπορή να μας δώση στοιχεία που να λύσουν το ζήτημα. Ἀλήθεια είναι πως η ανθρωπολογική στατιστική, ιδίως η κρανιομετρία δὲν έχει πιά σήμερα την υψηλή ἐχτίμησιν που ἀπόλαυναν ἄλλοτε τὰ πορίσματα της σχετικά με προβλήματα ιστορικά και ἔθνολογικά. Οἱ ἀνθρωπολόγοι, βασιζόμενοι στοὺς στατιστικούς πίνακές τους, συχνὰ περιφρόνησαν τὶς θεωρίες και τὰ συμπεράσματα τῶν ιστορικών. Ὅπως κἀν εἶναι, μπορούμε νὰ μὴν παραμελήσωμε τὴν ἀνθρωπολογία, ἀν μᾶς εἶναι δυνατό νὰ παραβάλωμε καταμετρήματα ἀρχαίων και νέων ἀνθρώπων και ἀν τὸ ζήτημα ἔχη σχέση με φυλετικὸ ἀνακάτωμα, που νὰ τὸ μαρτυρή και ἡ ιστορική παράδοσιν.

Γιὰ τοὺς ἀρχαίους Ἕλληνας ὑπάρχει κοινὴ μὰ ὄχι ἀσυσζήτητη γνώμη (που στηρίζεται σὲ καταμέτρηση κρανίων και ἀγαλμάτων ἀρχαίων), πως κατὰ μέσον ὄρο ἦταν μεσοκέφαλοι με δείκτη (index) 77, κοντὰ στὸ σημεῖο τοῦ δολιχοκεφαλικοῦ τύπου. Στὸς σημερινούς Ἕλληνας ὁ δείκτης αὐτὸς ἄλλαξε λίγο, κι ἔφτασε ὡς στὰ 80, στὴν ἀρχὴ τοῦ βραχυκεφαλικοῦ τύπου²⁹. Ἀπὸ ὁμάδα ἀρχαίων ἐλληνικῶν κρανίων, που τὰ μελέτησε ὁ καθηγητὴς Βίρχοβ³⁰, ὑπολογίζεται γιὰ τοὺς κριθμούς τῶν δολιχοκέφαλων, μεσοκέφαλων και βραχυκέφαλων ἀτόμων ἡ ἀκόλουθη ἀναλογία:

δολιχοκέφαλοι	μεσοκέφαλοι	βραχυκέφαλοι
28%	52%	20%

Γιὰ τοὺς σημερινούς Ἕλληνας ἤθερα τὴν ἀκόλουθη ἀναλογία λογαριασμένη πάνω σὲ 112 κρανία³¹:

15%	31%	54%
-----	-----	-----

29. O Hoernes, Natur und Urgeschichte des Menschen 1, 351, παρουσιάζει δείκτη τῶν Νεοελλήνων τὸν ἀριθμὸ 81. Ἐπειδὴ ἔχομε λίγα καταμετρήματα (κι ὄχι γενικὴ στατιστικὴ) δύσκολο εἶναι νὰ ὀρίσωμε τὸν πραγματικὸ μέσον ὄρο. Γιὰ κάθε ἀνθρωπολογικὴ ἔρευνα τὸ βιβλίον τοῦ Κ. Στεφάνου, La Grèce au point de vue naturel, ethnologique, anthropologique etc. Παρίσι 1884 Extrait du Dictionnaire Encyclopédique des sciences médicales, εἶναι και σήμερα ἀκόμη ἀπαραίτητο. Γιὰ μερικὲς νεώτερες λεπτομέρειες παράβαλε τοὺς συγγραφεῖς που ἀναφέρω στὶς ἀκόλουθες σημειώσεις.

30. Alt- und neugriechische Schädel, Sitzungsberichte d. Berliner Akad., 1893, 677 ἀ.

31. Κτ. J. Ranke, Der Mensch 2, 204.

και γὰ μὴν μοναχὸς μου ὑπολόγισα σὲ ἄλλη ὁμάδα 76 κρανίων³²:

17%	33%	50%
-----	-----	-----

Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, οἱ Νοτιοσλάβοι εἶναι καθαρὰ πλατυκέφαλοι· ὁ δείκτης τους ταλαντεύεται ἀπὸ 81,6 γιὰ τοὺς Σέρβους, ὡς 85,1 γιὰ τοὺς Κροάτες, και 87 γιὰ τοὺς Ἑρζεγοδιναίτες³³ και κατὰ μέσον ὄρο εἶναι (σύμφωνα με τὸ Ranke):

δολιχοκέφαλοι	μεσοκέφαλοι	βραχυκέφαλοι
3%	25%	72%

Τώρα ποιά εἶναι τὰ συμπεράσματα ἀπὸ τοὺς πίνακες αὐτούς; Βέβαια δὲν ἀποδειχνουν οἱ ἀριθμοὶ πως οἱ Ἕλληνας ἔγιναν Σλάβοι, πως δὲν ἔχουν «οὐδὲ σταλαματιὰ αἷμα ἐλληνικὸ»· μόνο κάποιο ἀνακάτωμα μπορεῖ κανεὶς νὰ συμπεράνη ἀπὸ τὴ μεταβολὴ τῶν κρανιομετρικῶν ἀριθμῶν. Μὰ ἡ βαθύτερη μελέτη δὲ μᾶς ἀναγκάζει νὰ βγάλωμε οὔτε αὐτὸ τὸ συμπέρασμα, και οἱ Γάλλοι και Γερμανοὶ ἀνθρωπολόγοι ἀπευθείας τὰ ἀποκρούουν³⁴. Γιατὶ ὁ βραχυκεφαλισμὸς δὲ βρίσκεται κυρίως μόνο σὲ περιφέρειες που τὶς εἶχαν κατοικήσει οἱ Σλάβοι, μὰ και σ' ἄλλες που οὔτε κἀν τὶς πάτησαν, ὅπως π. χ. στὰ Ἐφτάνησα, ὅπου βρίσκεται σὲ ἐντελῶς ἰδιαίτερο βαθμὸ, ὅπως και στοὺς Ἕλληνας τῆς Κερασούντας (στὴ βόρεια παραλλὰ τῆς Μικρασίας)³⁵, ἐνῶ ἀπεναντίας ὁ δολιχοκεφαλισμὸς ἔχει βεβαιωθῆ καθαρῶτατα στὴ Θεσσαλία ὅπου κάποτε θὰ ἔζησε μεγάλος ἀριθμὸς Σλάβων. Ἐντελῶς ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον ἔχουν τ' ἀνθρωπομετρικὰ πορίσματα που δημοσίεφε τελευταῖα ἓνας Ἀγγλὸς μελετητὴς γιὰ τὸν πληθυσμὸ τῆς Κρήτης, ἓνα νησί ὅπου οὔτε λόγος νὰ γίνεταὶ γιὰ σλαβικὴ ἐπιδρομὴ³⁶. Μέτρησε ἀρχαῖα κρανία ἀπὸ μινωικούς, δηλαδὴ προϊστορικούς τάφους, και μεγάλο ἀριθμὸ (2300) σημερινὰ κρανία. Ὁ δείκτης τῶν μι-

32. Δελτίον τῆς ιστορικῆς και ἔθνολογικῆς ἐταιρείας 1, 366 ἀ.

34. Πρὸς τὸ Bull. de la Société d'Anthropologie 7, σ. 658 ἀ. Dieffenbach, Völkerkunde Osteuropas 1, 142 ἀ. Ὁ Zaborowski ἄλλῶς σὲ La Grande Encyclopédie 19 (1893) 282 ἀ.

35. Κτ. Νεόφυτος σὲ L'Anthropologie 2, 25 ἀ.

36. Ch. H. Hawes, Cretan Anthropology, Ann. Journ. of Archaeology 15 (1911) 65—67, και Some Dorian Descendants, Ann. Brit. School of Athen. 16 (1909—1910) 250—280· μερικὰ ἄλλα μινωικὰ κρανία μετρησε ὁ W. B. Dawkins, Skulls from Cave Burials at Zarko (Crete), Annual of the Brit. School of Athens 7 (1900—1901) 105 ἀ.

νοικῶν κρανίων εἶναι 76 καὶ ἡ ἀναλογία μεταξύ τῶν δολιχοκέφαλων καὶ βραχυκέφαλων 5 : 1, ὁ δείκτης σημερινῶν κρανίων εἶναι 79 καὶ ἡ ἀντίστοιχη ἀναλογία 5 : 4. Μὰ ὑπάρχουν χαρακτηριστικὲς τοπικὲς διαφορῆς : στὰ βουνὰ ὁ δολιχοκεφαλισμὸς εἶναι συχνότερος παρὰ στοὺς κάμπους — ἐκτὸς στοῦ βουνίσιο διαμέρισμα τῶν Σφακιανῶν (νότια ἀπὸ τὰ Χανιά). Αὐτὴ ἡ περίεργη γενιὰ ἔχει δείκτη 80,4, καὶ περισσοτέρως πλατυκέφαλους παρὰ δολιχοκέφαλους (3 : 2). Ἄφου ἔχομε ἀπόδειξη πὺς οἱ Σφακιανοὶ εἶναι ἀληθινοὶ ἀπόγονοι τοῦ ἀρχαίου ἑλληνικοῦ πληθυσμοῦ³⁷ εἶναι ἀναμφίβολο πὺς ὁ βραχυκεφαλισμὸς δὲν ἔχει σχέση με κατοπινοὺς (μεσαιωνικοὺς) ἐπιδρομεῖς. Ὅσο γιὰ τὴν ἠπειρωτικὴ Ἑλλάδα, εἶναι πιθανώτερο πὺς τὸ ἀνακάτωμα με τοὺς πλατυκέφαλους Ἀρβανίτες³⁸ ἔγινε αἰτία νὰ ἀυξήσῃ στὴν Ἑλλάδα ὁ βραχυκεφαλισμὸς· τουλάχιστο ἕνας Ἑλληνας ἀνθρωπολόγος³⁹ παρατήρησε συχνότερο βραχυκεφαλισμὸ στὶς ἀρβανίτικες περιφέρειες τοῦ βασιλείου. Ὡστε τοὺς ἀριθμοὺς πὺς εἶπα παραπάνω μπερὶ νὰ μὴν τοὺς θεωρήσῃ κανεὶς πὺς παρασταίνουσι τὸ σλαβικὸ ἀνακάτωμα, ἀν σκεφτῇ πὺς ὁ βραχυκεφαλισμὸς μπορεῖ νάχη τὴν πρώτη του πηγὴ στὴν προϊστορικὴ ἐποχὴ ἢ τουλάχιστο στοὺς προσλαβικοὺς καιροὺς⁴⁰.

Ἔτσι οἱ ἀκόλουθοι τοῦ Φαλμεράιερ λίγη βοήθεια κερδίζουν ἀπὸ τὴν ἀνθρωπολογία. Φαίνεται σχεδὸν σὰ νὰ μὴν ἀφῆσαν οἱ Σλάβοι κανένα φυσικὸ σημάδι : κάποια φυσικὴ διαλογὴ θὰ ἔγινε με τέτοιο τρόπο ὥστε στοῦ ἀνακάτωμα ἀπάνω μόνο ἐκεῖνα τὰ ὀνόματα στάθηκαν ἀρκετὰ γερὰ νὰ διατηρηθοῦν ὅσα εἶχαν μέσα τοὺς κυρίαρχο τὸ ντόπιο ἑλληνικὸ στοιχεῖο⁴¹. Ἄν κάποιος ταξιδιώτης πιστεῖται σ' αὐτὸ

37. Πβ. καὶ H a w e s, Some Dorian Descendants, στή σημείωση 36.

38. Ὁ δείκτης γιὰ τοὺς Ἀρβανίτες κοντὰ στὴ Σκόδρα εἶναι 89, κατὰ τὸν H o e r n e s ὁ.π. 1.350. Ὁ H a w e s, Some Dorian Descendants σ. 266, 276 δημοσιεύει ἄλλους ἀριθμοὺς (μεταξὺ 84 καὶ 90). Καὶ οἱ Ρουμάνοι εἶναι βραχυκέφαλοι κατὰ τοὺς πίνακες τοῦ P i t t a r d, Ethnologie de la Péninsule des Balkans, Le Globe 63 (1904) σ. 50 ἄ.

39. Κτ. Κ. Σ τ έ φ α ν ο ς ὁ. π. 432 ἄ.

40. Οἱ παρατήρησές μου δείχνουν πόσο ἐπιπόλαιη εἶναι ἡ βεβαίωση τοῦ Buschan (κτ. σημείωση 26), πὺς ὁ ἑλληνικὸς βραχυκεφαλισμὸς ἔρχεται ἀπὸ τοὺς Σλάβους.

41. Παράβαλε τίς γνώμες τοῦ Δανοῦ μελετητῆ V o d s k o v, συμπυκνωμένες ἀπὸ τὸν F r a n k e στὸ Indog. Forschungen (Anzeiger) 3 (1893) 111 ἄ.

πὺς λέει πὺς ἀνακάλυψε στὴ μορφή τῶν Θεσσαλῶν σλαβικὰ χαρακτηριστικὰ⁴², αὐτὴ ἡ μοναδικὴ παρατήρηση μπορεῖ νὰ εἶναι ἀθυποβολή· πολὺ φανερώτερο εἶναι τὸ ὕψηλὸ καὶ ξανθὸ ἀρβανίτικο σόι ἢ τὰ άτομα με σημεϊτικὰ χαρακτηριστικὰ πὺς ὄχι σπάνια τάχω παρατηρημένα. Ὁ τι συνήθισαμε νὰ χαρακτηρίζωμε ἀρχαῖο ἑλληνικὸ τύπο ἔχει σημεϊωθῆ ἀπὸ ταξιδιώτες σὲ διάφορα μέρη, προπάντων στὰ νησιά καὶ στὴ Μικρασία.

Μόνον ἕνα ἀνθρωπολογικὸ χαρακτηριστικὸ ὑπάρχει ἴσως πὺς νὰ μπορῇ ν' ἀντιτάξωμε ἄμεσα στὴν ὑπόθεση τοῦ ἐσλαβισμοῦ, μὰ δὲ θὰ ἐπιμείνω σ' αὐτὸ : ἐνῶ εἶναι γνωστὸ πὺς οἱ Σλάβοι ἔχουν μεγάλη γονιμότητα, δηλαδὴ πολλὲς γέννες, ἡ Ἑλλάδα στέκεται, σχετικὰ με τὸ σύνολο τῆς Εὐρώπης, σ' ἕνα ἀπὸ τὰ χαμηλότερα σκαλοπάτια γιὰ τίς γέννες. Ἄλλα χαρακτηριστικὰ, σὰν τὴν ἀλύγιστη συντηρητικότητα στὴ θρησκεία ἢ τὴν ἱκανότητα νὰ μαθαίνουν ξένες γλώσσες (τὸ τελευταῖο τὸ παρατηρεῖ ὁ Φαλμεράιερ) εἶναι πάρα πολὺ λίγο ἰδιότητα Ἑλλήνων ἢ Σλάβων ὥστε νὰ τὰ βάλῃ κανεὶς βάσει γιὰ ν' ἀποδείξῃ πὺς ἀνακατώθηκαν αἵματτα καὶ φυλὴ⁴³.

42. Κτ. Barth στὸ Berliner Zeitschrift f. allgem. Erdkunde 16 (1864) 194 ἄ.

43. Δὲ μίλησα πάλιν γιὰ τὸ χροῖμα τῶν μαλλιών γιὰτὶ δὲν ἔχομε τὰ μέσα ν' ἀποκτήσωμε ἀναλογικὴ παραβολὴ γιὰ τοὺς καινοὺς καὶ τοὺς νέους καιροὺς. Κατὰ τὸ H o e r n e s ὁ. π. 1, 354 ὑπάρχουν στὴν Ἑλλάδα 96% μαυριδεροί. Αὐτὸς ὁ ἀριθμὸς πρέπει νὰ ἐξετασθῇ, ὅπως καὶ ἡ βεβαίωση ἐνὸς Γάλλου συγγραφέα (Castonnet des Fosses, La Crète et l'Hellenisme, Παρίσι 1897, σ. 58) πὺς οἱ περισσότεροὶ κάτοικοι τῆς Κρήτης εἶναι ξανθοί. Ὁ Κ. Στέφανος ὁ. π. σ. 468 δίνει πίνακα πὺς σοστὸ καὶ παρατηρεῖ πὺς ξανθοὶ βροῖσκονται σὲ μερικὰ χωριά τῆς Λακωνίας (κοντὰ στὸν Εὐρώτα) καὶ τῶν βουνῶν τῆς Μαντινείας καὶ πάλιν στοῦ βουνοῦ Δέλη (στὴν Εἰθιοία). Καὶ γὰρ ἔκανα μερικὲς παρατήρησεις κατὰ τὰ ταξίδια μου στὴ Μάνη καὶ στὰ Σφακιά. Σ' αὐτὲς τίς περιφέρειες τὸ ξανθὸ χροῖμα εἶναι συχνότερο παρὰ ὅ τι τὸ παρατήρησα ἄλλου. Ὁ ἀκόλουθος πίνακας ἔχει καταρτισθῆ με τὸ μέτρομα μαθητῶν κατωτέρων σχολειῶν, δηλαδὴ 206 ἀγοριῶν καὶ 3 κοριτσιῶν τῶν σχολειῶν τοῦ Βοϊτύλου, τῆς Πλάτσας, τοῦ Κάμπου (Μάνης), καὶ 79 ἀγοριῶν καὶ 14 κοριτσιῶν τῶν σχολειῶν τῆς πολιτείας τῶν Σφακιῶν καὶ τῆς Ἀνάπολης (Σφακιῶν):

	μαῦρα	καστανὰ	ξανθὰ
Μάνη	42.1 %	40.2 %	17.7
Σφακιά	32.3 %	55.9 %	11.8

Οἱ ἀριθμοὶ μου γιὰ τὰ Σφακιά πέρα πέρα διαφέρουν ἀπὸ τοῦ H a w e s, Some Dorian Descendants σ. 269.

Στὴ Μάνη τὸ ξανθὸ χροῖμα μπορεῖ νὰ ἐξηγηθῆ ἀπὸ τὸ ἀνακάτωμα με

Μὰ κιὰν οἱ ἀνθρωπολογικὲς ἔρευνες ἀπόδειχναν πραγματικὰ μεγάλο τὸ ἀνακάτωμα, δὲ θὰ εἶναι καμιὰ ὠφέλεια ἢ ἀπόδειξη αὐτὴ γιὰ τὸ ζήτημα τοῦ ἐθνισμοῦ, στὴν ἀνώτερη ἔννοια του. Γιατὶ ὅπως π. χ. τὸ ν' ἀνήκει κάποιος στὸν ἀγγλικὸ ἢ τὸ γερμανικὸ λαὸ δὲν κρέμεται ἀπὸ τὸ μᾶκρος τοῦ κρανίου, καὶ ὅπως ἓνας Ἄγγλος παρὰ τὸ κελτικὸ του αἷμα, ἢ ὁ Γερμανὸς τῆς Πρωσίας παρὰ τὸ σλαβικὸ του αἷμα, δὲ θὰ ἐπιτρέψη ν' ἀμφισβητήσουν τὴν ἀγγλικὴ ἢ γερμανικὴ ἐθνικότητά του, ἔτσι πρέπει καὶ ὁ ἐθνισμὸς τοῦ σημερινοῦ Ἑλληνισμοῦ νὰ θεωρηθῆ ἀπὸ τὴν ἴδια ἀποψη: ὄχι τὰ φυσικὰ χαρακτηριστικὰ, μὰ τὸ σύνολο τῆς γλώσσας, τοῦ τρόπου τοῦ συλλογισμοῦ, τῶν ἰδεῶν, τῶν ἠθῶν καὶ ἐθίμων, ἢ συνισταμένη τῶν πνευματικῶν ἰδιοτήτων σχηματίζουν οὐσιαστικὰ τὴν ἔννοια τοῦ ἐθνισμοῦ. Καὶ σχετικὰ μ' αὐτὲς τίς ἀξίες τίποτε δὲ βρίσκομε στὴν Ἑλλάδα ποὺ νὰ ἔχη ἔχνη σλαβικὰ ἢ τουλάχιστο βρίσκομε τόσο μικρὸ ἀπομεινάρει ὥστε μόνον μὲ πολὺ ἐντατικὴ ἐξέταση μποροῦμε νὰ τὸ ξεχωρίσωμε. Ἀξίζει ἐδῶ νὰ σημειωθῆ πὼς στὴν Ἑλλάδα δὲ βρίσκεται κανένα σημάδι μεγάλων σλαβικῶν οἰκογενειῶν ποὺ ν' ἀποτελοῦν τὴ βάση τῆς σύγχρονης ἑλληνικῆς ἀριστοκρατίας⁴⁴, ἐνῶ πολυάριθμες ἀριστοκρατικὲς οἰκογένειες ἑφτανησιώτικες κατάγονται ἀπὸ τὴ βενετικὴ ἀριστοκρατία.

5

Τὸ κυριώτερον καὶ χαρακτηριστικώτερον σημάδι ἐνὸς λαοῦ εἶναι ἡ γλώσσα του, ποὺ καὶ ὅσοι ἐθνολόγοι μὲ περιφρονητικὸ χαμόγελο ἀμφισβητοῦν τὴν ἀξία της, ὡς κριτήριον ὅμως τῆ μεταχειρίζονται διὰ τὸν θέλον νὰ κάνουν κάποια ἐθνολογικὴ κατάταξη. Ἔτσι ἡ γλώσσα τοῦ σημερινοῦ Ἑλληνισμοῦ εἶναι πλουσιμότερον πιστοποιητικὸν γιὰ τὴν καταγωγὴν του: τὰ σύγχρονα ἑλληνικὰ βέβαια δὲν εἶναι τὰ ἴδια τὰ ἀρχαῖα ἑλληνικὰ (πρᾶγμα ποὺ κανεὶς δὲ θὰ τὸ περίμενε λογικὰ), καὶ μὲ ὅλες τίς διαφορὰς νόμιμου παιδιοῦ εἶναι φυσικὸ ζετύλιγμα

τοὺς Ἀρβανίτες (κτ. Thumb, Die Maniaten στὸ Deutsche Rundschau 1898, σ. 124). Μὰ στὴν περιφέρεια τῶν Σαφακιῶν ἢ ξανθὴ μορφή θὰ εἶναι ἀρχαῖα ἢ καὶ προϊστορικῆς καταγωγῆς: ἴσως οἱ Σαφακιανοὶ εἶναι ἀνθρωπολογικὸ ἀπομεινάρει τῶν Δωριέων ποὺ κατέβηκαν στὴν Κρήτη κατὰ τὸ 1000 π. Χ. Ὅπως κιὰν εἶναι τὸ ξανθὸ τὸ σόι δὲν μπορεῖ νὰ χρησιμεύῃ γιὰ νὰ ἴκωσται ἡθεωρία τοῦ Φαλμεράερ.

44. Gregorovius 1, 160.

τῶν ἀρχαίων ἑλληνικῶν⁴⁵. Ὅλες οἱ προσπάθειες γιὰ νὰ ξετριπωθοῦν μέσα στὴ νεοἑλληνικὴ γραμματικὴ καὶ φθογγολογία, στὴν κλίση ἢ στὴ σύνταξη ξένη ἐπίδραση, σλαβικὴ ἢ ἀρβανίτικη ἢ ἄλλες, ἀπότυχαν καὶ πρέπει ν' ἀποτύχουν, γιατί ὅτι νομίστηκε ξένο ἢ καινούριον εἶχε ἀρχίσει νὰ σχηματίζεται πολὺ πρὶν ἀπὸ τίς ἐπιδρομὰς Σλάβων καὶ Ἀλβανῶν, κάπως καὶ πρὶν ἀκόμη ἀπὸ τὴ ρωμαϊκὴ ἐποχὴ. Τὰ νεοἑλληνικὰ ζοῦσαν πιά σὰ φύτρα στὸ τέλος τῆς ἀρχαίας ἐποχῆς, γιατί τὰ ἀλεξανδρινὰ ἑλληνικὰ, κρίκος τῆς ἀττικῆς γλώσσας μὲ τὴ νεοἑλληνικὴ, δεῖχνουν πιά τὰ οὐσιαστικὰ γραμματικὰ χαρακτηριστικὰ ποὺ ὀρίζουν τίς διαφορὰς τῆς κλασικῆς ἀπὸ τὴ νέα γλώσσα. Π. χ. ἡ νεοἑλληνικὴ προφορά, αὐτὸ ποὺ λένε «ἰωτακισμὸς», εἶχε σχεδὸν ἀναπτύχτῃ τὴν ἐποχὴ τῶν Ρωμαίων αὐτοκρατόρων. Καὶ ὄχι μόνον ἡ σημερινὴ κοινὴ λαϊκὴ γλώσσα μὰ καὶ οἱ σημερινὲς διάλεκτοι (ἐχτὸς τὰ τσακωνικά) εἶναι κόρες τῆς ἀλεξανδρινῆς ἑλληνικῆς γλώσσας. Μποροῦμε ἀκόμη νὰ παρατηρήσωμε πὼς ἡ καθαρεύουσα γλώσσα, ποὺ τὴ μεταχειρίζονται τώρα στὴν Ἑλλάδα, δὲν εἶναι φυσικὸ ἀποτέλεσμα γλωσσικῆς ἐξέλιξης, μὰ τεχνητὸ παραγόμενον τῆς λόγιας παράδοσης, καὶ ἐπομένως αὐτὴ ἡ καθαρεύουσα μὲ τοὺς τεχνητοὺς ἀρχαϊσμούς της δὲν ἔχει καμιὰ σχέση μὲ τὴν ἐθνολογικὴν μας ἔρευνα, ἀφοῦ μόνον τὴ φυσικὴ ἀνάπτυξη τῆς γλώσσας μᾶς ἐπιτρέπεται νὰ ἐξετάσωμε.

Ὅπως κιὰν εἶναι τὴ γλώσσα δὲν τὴν ἀποτελοῦν μόνον ἦχοι καὶ γραμματικοὶ τύποι καὶ ἰδιωτισμοὶ ἀλλὰ καὶ λέξεις. Μὰ γιὰ νὰ γνωρίσωμε τὸν ἀληθινὸν χαραχτῆρα μιᾶς γλώσσας τὸ λεξιλόγιον ἔχει μικρὴ σπουδαιότητα καὶ οἱ δανεικὲς ξένες λέξεις, ποὺ μπαίνουν σὲ μιὰ γλώσσα, δὲν ἐπιδρῶν στὸν ἐθνολογικὸν χαραχτῆρα τοῦ λαοῦ περισσότερο παρὰ ὁ καφῆς, τὸ τσάι ἢ ὁ καπνός. Ἔτσι τ' ἀγγλικὰ ἐμείναν γερμανικὴ γλώσσα, ἂν καὶ εἶναι φορτωμένα μὲ γαλλικὰς λέξεις δανεικὰς· καμιὰ ἀπὸ τίς εὐρωπαϊκὰς πολιτισμένους γλώσσας δὲν μπόρεσε ἢ μπορεῖ νὰ μείνῃ ἀπείραχτη ἀπὸ τὴν ἐπίδραση ξένων γλωσσῶν. Γιατὸ δὲν εἶναι παράξενο ἂν μεγάλος ἀριθμὸς ξένων λέξεων μπῆκαν στὴν ἀλεξανδρινήν, μεσαιωνικὴν καὶ νέα ἑλληνικὴν γλώσσα. Πρῶτῃ ἡ Ρώμη ἔμπασε στὴν ἀλεξανδρινήν καὶ τὴν πρώιμην βυζαντινὴν γλώσσα πολλὰς λέξεις, προπάντων τίς σχετικὰς μὲ τὴν

45. Σύντομος προσανατολισμὸς βρίσκεται στὴ μελέτη μου Die neugriechische Sprache, Φράμπουργκ 1892.

δημόσια ζωή και τὸ ἐμπόριο· ἔπειτα οἱ Φράγκοι καταχτητὲς και ἀπ' ἄλλου περισσότερο οἱ πελαγοσχίστες Βενετοὶ με τοὺς πολυάριθμους ναυτικούς και ἐμπορικούς ὄρους των· τέλος οἱ Τούρκοι πλούτισαν τὸ ἑλληνικὸ λεξιλόγιο σὲ πολλοὺς κλάδους τῆς καθημερινῆς ζωῆς, ἀκόμη και με τ' ὀνοματολόγιο τῶν φαγιῶν και με τίς βρισιές. Καὶ οἱ σλαβικὲς λέξεις; Ὅταν ἔρθῃ κανεὶς σ' ἐπαφή με τὴν πραγματικότητα τοῦ φαίνεται τόσο ἀσήμαντη ὥστε ποτὲ δὲ θὰ μπορούσε νὰ βγάλῃ ἀπ' αὐτὴ συμπέρασμα πῶς οἱ Σλάβοι και οἱ Ἑλληνες εἶχαν συγχρωτιστῆ τόσο στενά. Ὁ μακαρίτης καθηγητὴς Γουστάβος Μάιερ τοῦ Γράτς, μεγάλη ἀθθεντία γιὰ τίς βαλκανικὲς γλώσσες, ξεδιάλεξε τίς σλαβικὲς λέξεις ἀπὸ τὴ νεοελληνικὴ γλώσσα, ἀπ ὅσες πηγὲς μπόρεσε νάβρῃ⁴⁶, και ὅμως ἡ συλλογὴ του δὲν κατάφερε ν' ἀριθμῆσῃ περισσότερα ἀπὸ 273 δάνεια, και ἀνάμεσα σ' αὐτὲς τίς λέξεις, ἀπὸ τίς περιφέρειες κοντὰ στὰ σύνορα τῶν δύο φυλῶν, ὑπάρχουν περισσότερες λέξεις σλαβικὲς στὴν Ἠπειρο, τὴ Θεσσαλία, τὴ Μακεδονία και τὴ Θράκη, ὅπου ἡ γειτονία με τοὺς Σλάβους ἀκόμη και σήμερα παρουσιάζει ἀφορμὴ συνάφειας ἀνάμεσα στὰ δύο ἔθνη, ἐνῶ οἱ λέξεις κοινῆς ἢ σχεδὸν κοινῆς χρήσης ὅλες ὅλες δὲν ξεπερνοῦν τὸν ἀριθμὸ 70, πὸ εἶναι μικρότατος σχετικὰ με τὸ μεγάλο πλῆθος τῶν λατινικῶν και τουρκικῶν στοιχείων. Κιὰν κοιτάξωμε πῶς μεγάλο μέρος ἀπὸ τίς σλαβικὲς λέξεις χώθησαν στὰ ἑλληνικὰ ἔμμεσα, δηλαδὴ ἀπὸ τὴν τουρκικὴ γλώσσα, ἢ φανταστικὴ γνώμη πῶς τὰ ἑλληνικὰ εἶναι «μικτὸ ἑλληνοσλαβικὸ ἰδίωμα» δὲν ἔχει καμιά βάση, παρὰ μόνο στὸ μυαλὸ μερικῶν ἀναρμόδιων ἀνθρώπων. Οἱ σλαβικὲς δανεικὲς λέξεις σχεδὸν δὲν ἦταν περισσότερες ἄλλτε· τὸ «Χρονικὸν τοῦ Μωρέως», κείμενο ἀπ τὸ 14. αἰῶνα, πὸ διηγίεται τὴν ἱστορία τῆς φράγκικης κατάκτησης με ὀλότιστα κοινὴ γλώσσα, ἔχει πολλοὺς γαλλικούς και ἰταλικούς ὄρους μὰ σχεδὸν καμιά σλαβικὴ λέξη, ἐνῶ τὴν ἐποχὴ τοῦ ἔργου αὐτοῦ ζοῦσαν ἀκόμη στὴν Πελοπόννησο ἀνελληνιστοὶ Σλάβοι στὰ βουνὰ⁴⁷. Οἱ Σλάβοι ὅπως και οἱ Ἀρβαντεὶς πὸ ἔχουν ὅμοια ἐπίδραση με τῶν Σλάβων⁴⁸, πάντα περισσότερα δέχτηκαν ἀπὸ τοὺς Ἑλληνες μὰ δὲν ἐπιδράσανε διόλου

46. Neugriechische Studien 2 (Sitzungsber. d. Wiener Akad., 130, 1894). Φυσικὰ ὁ κατάλογος τοῦ G. Meyer θὰ μπορούσε νὰ συμπληρωθῆ σὲ μερικὰ σημεῖα.

47. Gregorovius I, 153 ἄ.

48). Kt. G. Meyer. Neugriech. Studien 2 (1895).

πάνω στὸν ἑλληνικὸ ἔθνισμὸ και πολιτισμὸ: αὐτὸ εἶναι κατάλληλο παράδειγμα γιὰ τὸν κανόνα πῶς ἀπολίτιστες γενεὲς δὲν μποροῦν νὰ κρατήσουν τίς ἐθνικὲς τους ιδιότητες και ἀκόμη λιγώτερο νὰ τίς ἐπιβάλουν σὲ ἀνώτερο πολιτισμὸ.

Ἡ διατήρηση τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνισμοῦ εἶναι φανερώτατη ὄχι μόνον στὴ γλώσσα μὰ και σ' ὅσα περιέχονται μέσα στὸν ὄρο λαογραφία, στὴ σκέψη, στὶς πρόληψες και συνήθειες τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ: ὁ ἐθνικὸς χαραχτήρας τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων δὲ χάθηκε οὔτε κάτω ἀπὸ τὴν ἰσοπεδωτικὴ ἐπίδραση τοῦ χριστιανισμοῦ, μὰ ἀναπτύχθηκε και ζῆ ἀκόμη μέσα στὸ νεοελληνικὸ ἔθνισμὸ, κάποτε με τὴν προστασία τῶν ἐκκλησιαστικῶν τύπων⁴⁹.

Ὁ λαὸς ἔχει ξεχάσει τοὺς ἀρχαίους ἑλληνικούς θεοὺς μὰ ἡ ἀρχαία ἰδέα τοῦ Δία και τῶν ἄλλων θεῶν ἀκόμη βρίσκονται μέσα στὶς λαϊκὲς ἰδέες γιὰ τὸ θεὸ και τοὺς ἅγιους. Ὁ Δίας γενεὶ και ὁ Ὀλυμπος τρέμει, λέει ὁ Ὅμηρος — ὁ Θεὸς ταραίζει τὰ μαλλιά του και σείεται ἢ γῆ, ἔτσι πιστεύουν σήμερα οἱ Ζακυνθιοὶ πὸ συχνὰ τρομοκρατιοῦνται ἀπὸ τρομεροὺς σεισμούς. Οἱ ἅγιοι προσωποποιοῦν τοὺς ἀρχαίους θεοὺς: ὁ Ἀϊνικόλας εἶναι προστάτης τῆς ναυτιλίας, σώζει ἀπὸ τοὺς κινδύνους τῆς τρικυμίας — ποὶς δὲ θυμᾶται τὸν

49. Γιὰ τὴ σχέση τῆς ἀρχαίας με τὴ νέα λαογραφία παραβάλε ἐξὸν τὸ γνωστὸ βιβλίον τοῦ Bernhard Schmidt, Das Volksleben der Neugriechen, τὰ νεώτερα ἔργα τοῦ Ν. Γ. Πολίτης «Μελέται περὶ τοῦ βίου και τῆς γλώσσας τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ. Παραδόσεις» 2 τόμοι, Ἀθήνα 1904. I, a w s o n, Modern Greek Folklore and Ancient Greek Religion, Κέμπριτζ 1910. M a r y H a m i l t o n, Greek Saints and their Festivals, Λονδίνο 1910 (με κρίσεις τοῦ Delehaye) στὸ Analecta Bollandiana 29, σ. 640 ἄ. και Gruppe στὸ Berliner philol. Wochenschrift 1911, 683 ἄ.) — H e s s e l i n g, Oud - en Nieuwgrieks Volksgeloof, στὸ Gids 1906, ἄρ. 7 και Bernhard Schmidt Neugriechische Volkskunde, στὸ Neue Jahrbücher f. d. Klass. Altertum 27 (1911) 643 ἄ. (οἱ δύο τελευταῖες μελέτες προκλήθησαν ἀπὸ τὰ ἔργα τοῦ Πολίτη πὸ ἀναφέραμε). Ὁ H e s s e l i n g ὅπως και ὁ B. Schmidt, τονίζει τὴν ἐπίσημη τῆς ἀρχαιότητος· ὁ τελευταῖος ἐξηγώντας τοὺς κανόνες τῆς ἔρευνας πολεμεῖ τὸν K. D i e t e r i c h (Aus neugriech. Sagen στὸ Zeitschr. d. Vereins f. Volkskunde 1905, σ. 388 ἄ. και Neugriech. Sagenklänge vom alten Griechenland, Neue Jahrbücher f. d. Klass. Altertum 17, 80 ἄ.), πὸ ἀρνίεται πῶς ἡ σύγχρονη ἑλληνικὴ παράδοση μπορεῖ νὰ φτάσῃ πέρα ἀπὸ τοὺς ἀλεξανδρινούς καιρούς. Ἡ νεοελληνικὴ λαογραφία τώρα συμπυκνώνεται θανατώσῃ στὸ περιοδικὸ πὸ βγάζει ὁ Πολίτης, Λαογραφία. Δελτίον τῆς ἑλληνικῆς λαογραφικῆς ἐταιρίας (ἀπὸ τὰ 1909, 4 τόμοι). Τὸ βιβλίον τοῦ R. Rodd, The Customs and Lore of Modern Greece, Λονδίνο 1892 δὲν μπόρεσα νὰ τὸ διαβάσω.

Ποσειδῶνα; Ὁ Ἀιγιώργης ἀντιπροσωπεύει τὸν ἀρχαῖο θεὸ τοῦ πο-
λέμου, ἢ λατρεία τῆς Παναγίας μᾶς θυμίζει τὴν Παρθένα Παλλάδα
Ἀθήνη. Γιὰ τὸν Ἅγιο Διονύσιο ὑπάρχει κάποια ἁμορφὴ παράδοση
ποῦ καθαρῶτα ἀνήκει στοὺς μύθους τοῦ Διονύσου, τοῦ ἀρχαίου
θεοῦ τοῦ κρασιοῦ: ἀκόμη καὶ τ' ὄνομα τοῦ ἁγίου εἶναι σχεδὸν τὸ
ἴδιο μὲ τοῦ ἀρχαίου θεοῦ. Ἡ παράδοση εἶναι τόσο χαρακτηριστικὴ
καὶ διασκεδαστικὴ ὥστε τὴ διηγούμεθα ὀλόκληρη⁵⁰:

«Ὅταν ὁ Διονύσιος ἦταν ἀκόμη μικρὸς, ταξίδευε γιὰ νὰ πάη
στὴ Νάξο. Ἐπειδὴ ἦταν πολὺς ὁ δρόμος, ἀπόστασε καὶ κάθισε σὲ
ἓνα κοτρῶνι γιὰ νὰ ξεκουραστῇ. Ἐκεῖ ποῦ κοίταξε πέρα δῶθε, βλέ-
πει μπρὸς στὰ πόδια του νὰ φυτρῶνῃ ἓνα βοτάνι, ποῦ τοῦ ἐφάνη
τόσο πολὺ ἁμορφο, ὥστε ἀποφάσισε νὰ τὸ πάρῃ μαζί του καὶ νὰ τὸ
μεταφυτέψῃ. Ἀλλὰ ὁ ἥλιος ἔκαιγε πολὺ καὶ φοβήθηκε μὴν ξεραθῇ
προτοῦ νὰ φτάσῃ στὴν Ἀζιά. Ἐκεῖ βρῆκε ἓνα κόκαλο πουλιοῦ, τό-
βαλε τὸ βοτάνι μέσα καὶ τράδηξε τὸ δρόμο του. Ἀλλὰ στὰ εὐλογη-
μένα χέρια του τὸ βοτάνι τόσο γλήγορα μεγάλωσε, ποῦ ἔβγαине
κι ἀποπάνω κι ἀποκάτω ἀπὸ τὸ κόκαλο. Φοβήθηκε πάλι μὴν ξεραθῇ
καὶ συλλογιζότανε τί νὰ κάμῃ. Τότε βρῆκε ἓνα κόκαλο λιονταριοῦ
ποῦ ἦταν χοντρότερο ἀπὸ τοῦ πουλιοῦ τὸ κόκαλο, καὶ σ' αὐτὸ ἔχωσε
τὸ κόκαλο τοῦ πουλιοῦ μὲ τὸ βοτάνι. Σὲ λίγο πάλι μεγάλωσε καὶ
ἔβγαине δξω κι ἀπὸ τοῦ λιονταριοῦ τὸ κόκαλο. Βρῆκε μιὰ γαι-
δουροκοκάλα, ποῦ ἦταν μεγαλύτερη ἀπ' αὐτὸ κι ἔχωσε μέσα τοῦ
πουλιοῦ καὶ τοῦ λιονταριοῦ τὸ κόκαλο καὶ ἔτσι ἔφτασε στὴν Ἀζιά.

Ὅταν θέλησε νὰ φυτέψῃ τὸ βοτάνι, παρατήρησε πὼς οἱ ρίζες
τοῦ ἦταν κολλημένες στὰ κόκαλα, καὶ δὲν μπορούσε νὰ τὸ βγάλῃ
χωρὶς νὰ χαλάσῃ τίς ρίζες· τὸ φύτεψε λοιπὸν ὅπως ἦταν. Σὲ λίγο
φύτρωσε τὸ βοτάνι καὶ πρόκοψε κι ἔγινε ἀμπέλι κι ἔβγαλε σταφύλια.
Ἀπ' αὐτὰ ἔφτιασε τὸ πρῶτο κρασί, κι ἔδωσε στοὺς ἀνθρώπους νὰ
πιοῦν. Καὶ ὦ τοῦ θαύματος! Ὅταν οἱ ἀνθρώποι ἔπιναν, στὴν ἀρχὴ
κελαῖδοῦσαν ὡς τὰ πουλιά· ὅταν ἔπιναν περισσότερο, γινόνταν δυ-
νατοὶ ὡς λιοντάρια, κι ὅταν ἀκόμη περισσότερο ἔπιναν, γινόνταν ὡς
τὰ γαϊδούρια».

Ὅπως οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες πίστευαν πὼς οἱ βρύσες, τὰ ποτάμια
κι οἱ λίμνες, τὰ δάση καὶ τὰ δέντρα, τὰ βουνὰ κι οἱ ρεματιὲς ἦταν

γεμᾶτα ἀπὸ νηρηίδες, νύμφες καὶ δρυάδες, ἔτσι κι οἱ νέοι Ἕλλη-
νες πιστεύουν πὼς σήμερα εἶναι κατοικημένη ἀπὸ πλῆθος νεράιδες
καὶ μεταχειρίζονται αὐτὸ τὸ ἀρχαῖο ὄνομα γιὰ πολλὰ εἶδη ξωτικά.
Στὰ παραμύθια γιὰ τίς νεράιδες ἐξακολουθοῦν νὰ ζοῦν πολλὰ ἀρ-
χαῖα σημάδια· ὑπάρχει μέσα σ' αὐτὰ «τόσο ἀρχαῖο ὕλικὸ ἀναμφι-
σβήθητο, ποῦ ἂν δὲν τύχαινε νὰ ὑπάρχῃ ἡ γραμματισμένη παρά-
δοση, πάλι θὰ μπορούσαμε νὰ ξαναρχίσωμε σχεδὸν ἀληθινὴ εἰκόνα
τῆς ἀρχαίας πίστεως γιὰ τίς νεράιδες»!⁵¹ Ἔτσι π. χ. ὁ ἴδιος ὁ ἀρ-
χαῖος μῦθος γιὰ τὸν Πηλέα καὶ τῆς νηρηίδα Θέτη σώζεται στὰ ση-
μερινὰ παραμύθια. Τίς ἀρχαῖες δρυάδες διαδέχτηκαν σήμερα οἱ
δρύμιες, ξωθιὲς τῶν δασῶν⁵². Μάγισσες ὡς τίς λάμιες καὶ τίς στρί-
γλες κι ἄλλα δαιμόνια φοβίζουσι τὸ σημερινὸ προληπτικὸ λαὸ ὅπως
καὶ στὴν ἀρχαιότητα. Ὁ «Χάρων», ὁ ἀρχαῖος περαματάρης τῶν
καταχθόνιων, σήμερα χάρος ἢ χάροντας, εἶναι ὁ θεὸς τοῦ θανάτου
κατὰ τὴν τωρινὴ πίστη· ὁδηγεῖ τίς ψυχὰς μὲ λυπητερὴ πομπὴν στὸ
βασιλεῖο του. Ὅπως καὶ στὴν ἀρχαιότητα, βάνουν χάλκινο νόμισμα
μέσα στὸ στόμα τῶν πεθαμένων, περατίκια γιὰ τὸν ἄλλον κόσμον. Οἱ
ἀρχαῖες Μοῖρες ἐξακολουθοῦν τὴν παλιὰ τους δουλειά: μοιραῖουσι
τὰ νεογέννητα, κλώθουσι καὶ κόβουσι τὴν κλωστή τῆς ζωῆς. Ὅδηγοῦσι
τὴ νύφη στὸ κεινὸ οἶκο, θάβουσι τὸν πεθαμένον μὲ τελετὰς ποῦ
οἱ Ἕλληνες τίς συνήθιζαν τῶρα καὶ δυὸ χιλιάδες χρόνια. Ὁ ἄρρω-
στος ζητεῖ γιαντρεῖα μὲ τὸ νὰ πέσῃ νὰ κειμηθῇ σ' ἐκκλησιὰ κάποιου
ἁγίου, ὡς τοὺς ἄρρωστους ἐκείνους τοὺς προσκυνητὰς ποῦ πήγαιναν
στὴν Ἐπίδαυρον, στὸ ναὸ τοῦ Ἀσκληπιοῦ. Ἀξιόλογο εἶναι τέλος
πὼς ἀκόμη καὶ τὰ δημοτικὰ τραγούδια ἔχουσι παλιὰ καταγωγὴ:
ἀκόμη τραγουδοῦσι στὴ σημερινὴ Ἑλλάδα, ἐλαφρὰ ἀλλαγμένο, τὸ
τραγούδι τοῦ χελιδonioῦ ποῦ φέρνει τὴν ἀνοιξή⁵³. Αὐτὸ τὸ περιστα-
τικὸ εἶναι τὸ πιὸ ἀξιοπαρατήρητο γιὰτὶ συνήθως εἶναι ἐλάχιστα τὰ
δημοτικὰ τραγούδια ποῦ σώζονται ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητα.

Ὅσα παρατηρῶ ἐδῶ ἀρκοῦν ἴσως νὰ δεῖξουσι πόσο στραβὸ θὰ
ἦτον νὰ ποῦμε πὼς ἔσβησε ἡ ἀρχαῖα φυλὴ, ἀφοῦ βλέπομε παντοῦ
πὼς μέσα στὴ σημερινὴ Ἑλλάδα ἀκόμη ζῇ ἡ ἀρχαῖα. Ἀπ' τὴν

51. B. Schmidt, Neue Jahrbücher δ. π. 651.

52. Kt. B. Schmidt δ. π. 654 δ., Lawson 151 δ., Hamil-
ton δ. π. 187 δ.

53. Πβ. τῶρα τελευταία Hamilton δ. π. 155 δ.

50. Kt. Hahn, Griechische und albanesische Märchen (Λυψία 1864)
II 76, Πολίτη, Παραδόσεις ἀφ. 175 Hamilton δ. π. 15 δ.

άλλη μεριά με πολλή δυσκολία ξεσκαπάζει κανείς σλαβικά ίχνη στον κύκλο της λαογραφίας· και σε κάθε περίπτωση είναι άσημαντα και σπάνια. Μόνο μερικά σημεία, όπως ή σκοτεινή πίστη στους βρικόλακες, φαίνονται να έχουν δεχτή επίδραση από σλαβικές ιδέες και μορφές τουλάχιστο ή κοινή, μα όχι γενική όντομασία του ξωτικού «βρικόλακας» και των όμοιων είναι σλαβική (παράβαλε το σερβικό vukodlak). Δέν έχομε όμως το δικαίωμα να πούμε πώς ή πίστη αυτή είναι παρμένη μόνο άπ τους Σλάβους, γιατί όπως ό Γερμανός φιλόλογος Βερνάρδος Σμίτ τό τόνησε στο λαμπρό του έργο για τή νεοελληνική λαογραφία όμοιοι τύποι δέ λείπουν κι άπό τήν αρχαιότητα.

“Όπου ανακαλύπτομε ίδιες λαϊκές ιδέες και όμοιους όρους σε διάφορους λαούς, βέβαια δύσκολο είναι κάποτε να ξεχωρίσωμε πού είναι πρωτότυπα και ποίου λαού είναι ιδιαίτερα σημάδια· σε μεγάλο βαθμό νιώθωμε τή δυσκολία άν εξετάσωμε τήν πηγή των τύπων ποú είναι κοινά στους Έλληνες και στους Άρβανίτες. Έδώ πρέπει να οδηγηθούμε άπό τή γενική ιδέα πώς οι Άρβανίτες, όπως είπαμε και πριν, χωρίς άμφιβολία έχουν δεχτή περισσότερο παρά όσα έχουν δώσει.

Και τέλος : τί άποδείχνει ό ήθικός χαρακτήρας των Νεοελλήνων για τήν καταγωγή τους ; — Δέ δίνω μεγάλη σημασία στο κριτήριο τοúτο σχετικά με τό ζήτημά μας. Μα βέβαια ό χαρακτήρας τοú σημερινού ελληνικού λαού δέν έχει καμιά όμοιότητα π.χ. με τοú ρωσικού λαού. Οι Ρώσοι είναι άπαισιόδοξοι και στοχαστικοί, μελαγχολικοί, χωρίς ένεργητικότητα. Άπεναντίας τό εúστροφο κι ένεργητικό πνεύμα των σημερινών Έλλήνων μάς θυμίζει τόν περιφημο χαρακτήρισμό για τους Άθηναίους ποú ό Θουκυδίδης (1,70) βάνει στο στόμα ενός Κορίνθιου : «(οί Άθηναίοι) αγαπούν τους νεωτερισμούς, γλήγοροι στην επινόηση και στο να πραγματοποιήσουν με έργα όσα βάλανε στο νοú τους..., άπόκοτοι πέρα άπό τή δύναμή τους, άντικρúζοντας τους κινδύνους άκόμη κιάν έχουν άντίθετη γνώμη και στις δυστυχίες γεμάτοι έλπίδες... Άν άποτύχουν σε μιá δοκιμή, με μιá καινούρια έλπίδα στη θέση της κοιτάζουν να κάνουν τή δουλειά τους.... Γιαυτό όποιος μ' ένα λόγο ήθελε πη πώς άπό φύση είναι τέτοιοι ώστε ούτε οι ίδιοι να μένουν σ' ήσυχία ούτε τους άλλους ανθρώπους ν' αφήνουν, θάλεγε σωστά». Και σ' άλλα ζητήματα ό σύγχρονος Έλληνας έχει χαρακτηριστικά των αρχαίων Άθη-

ναίων, σαν τό δώρο τοú λόγου, και μερικά όχι κολακευτικά π.χ. τήν τάση σ' επιπόλαιη σκέψη και στην επίδειξη, τήν έρωτική ιδιοσυγκρασία στα πολιτικά, τήν πονηριά στο εμπόριο και στις δουλειές⁵⁴.

“Όπως τ' άποδείχνει ή σύγχρονη έρευνα, δέν υπάρχει καν ζήτημα άν, καθώς λέει ό Φαλμεράιερ, έπαθε ή Έλλάδα ολοκληρωτική και τέλεια έθνολογική μεταμόρφωση. Οι Έλληνες ανακατώθηκαν με ξένα στοιχεία όπως όλα τα έθνη ποú έχουν ιστορία, μα είχαν και έχουν τέτοια αξιοθαύμαστη συστατική και έκσταλτική έλαστικότητα, ώστε ενάντια στην πιό άντίθετη μοίρα φάνηκαν αξιοί ν' άφομοιώσουν ξένους πολιτισμούς και ξένες φυλές χωρίς να σβήσουν ό έθνισμός τους και τα έθνικά τους χαρακτηριστικά⁵⁵: με τό ανακάτωμα ή αρχαία φυλή ποú μαραινόταν μάλλον, μάζωξε χλωρή ζωντάνια και ξανάνιωσε⁵⁶. Οι σημερινοί Έλληνες είναι άπόγονοι των αρχαίων, όχι με τήν έννοια πώς ό κάθε σημερινός Έλληνας θά μπορούσε ν' ακολουθήση πίσω τή γενεαλογία του ίσομε κάποιον αρχαίο Άθηναίο ή Σπαρτιάτη κλπ., μα είναι άπόγονοι με τήν άκόλουθη έννοια, πώς στοú τωρινού λαού τις άρτηρίες τρέχει αίμα σε μεγάλο μέρος αρχαίο και σ' άρκετά διαμερισματα σχεδόν άγνό, και άκόμη πιό πολú με τήν ανώτερη έννοια πώς ή σημερινή φυλή δείχνει φυσικό ξετύλιγμα άπό τόν αρχαίο ελληνικό έθνικό τύπο — βέβαια άναπτυγμένο και μεταμορφωμένο άπό τήν έπιρροή όλων των

54. Στη διάλεξή μου μίλησα για τους Έλληνες μόνο σαν έθνολογική μονάδα, άν και καμιά φορά υπόδειξα τοπικές διαφορές. Πρώτα πρώτα υπάρχει άξιοσημείωτη (άνθρωπολογική και γλωσσική) διαφορά μεταξύ στους Έλληνες της Μικρασίας και των άλλων τόπων έρχεται άπό τήν αρχαιότητα (όπως τό τόνησε πιό κι ό Gobineau ό. π.). Κυρίως τα ιδιώματα τοú Πόντου και της Καππαδοκίας άναπτύχθηκαν με έντελώς πρωτότυπο τρόπο και ό ήθικός χαρακτήρας τους είναι διαφορετικός άπό των εúρωπαϊών και νησιωτών Έλλήνων. Έξόν αυτό, μερικές ελληνικές φυλές έχουν ιδιαίτερο χαρακτήρα όπως οι Άγαφιώτες τοú Πίνδου, ποú είναι κάπως άγνωστοι, οι Τσάκωνες, στην αρχαία Κυνουρία, με τήν παράξενη δωρική διάλεχτό τους, οι Μανιάτες στη χερσόνησο τοú Ταΰγετου, ποú τους μελέτησα σ' ένα μου ταξίδι στα 1894 (κτ. Deutsche Rundschau 1898, 110 ά.), και οι Σφακιανοί σ' Άσπρα Βουνά, νότια άπό τα Χανιά· μετά τό ταξίδι μου εκεί, στα 1912, θά γράφω για τήν αξιοσημείωτη αυτή φυλή στο Deutsche Rundschau τοú 1914. [Δημοσιεύτηκε στον άριθμό 12, σ. 405—426. Σημ. τ. μετ.]

55. Πρέπει να σημειωθή πώς ένας πολú καλός Σέρβος μελετητής ό J. Cvijic (ό. π. 246, κτ. σημείωση 16), άναγνώρισε τελευταία αυτή τήν άφομοιώτική δύναμη τοú ελληνισμού.

56 Κτ. και τόν Gobineau ό. π. και τόν Geizer ό. π.

συντελεστών που κανονίζουν συνήθως τη μεταμόρφωση των «ἀμιχτών» ἐθνῶν—ἂν πραγματικά υπάρχουν ἀνακάτωτα ἔθνη με ἱστορική ζωή.

Ἄπ τὴν ἄλλη μεριά, στραβὸ θὰ ἦταν νὰ ταυτίσωμε καὶ νὰ συγχύσωμε τὴν ἀρχαία με τὴ σύγχρονη ἑλληνική γλῶσσα, ἢ τὸν ἀρχαῖο με τὸ σημερινὸ ἔθνισμό, καθὼς τοὺς ἀρέσει νὰ τὸ κάνουν μερικοὶ ὑπερβολικοὶ καὶ καλοθελητὲς ἐρασιτέχνες. Ὁ χριστιανισμὸς καὶ ἡ συγκέντρωση τῶν Ἑλλήνων κάτω ἀπὸ τὴ ρωμαϊκὴ αὐτοκρατορία, πολὺ περισσότερο ἀπὸ κάθε ἄλλη αἰτία, μεταμόρφωσαν τὸν ἀρχαῖο λαὸ στὸ σημερινό, καὶ σὲ βαθμὸ ἐντελῶς διαφοροτικὸ παρὰ ὅ τι μπορούσαν νὰ τὸ κάνουν Σλάβοι, Ἀρβανίτες καὶ ἄλλοι βάρβαροι. Αὐτὴ ἡ ἐπίδραση ζωγραφίζεται καλὰ ἀπὸ τὸ ἴδιο ὄνομα Ρωμιὸς δηλαδὴ Ρωμαῖος) ποὺ οἱ Βυζαντινοὶ καὶ οἱ σημερινοὶ Ἕλληνες δίνουν στὸν ἑαυτὸ τους: ὁ ἐπίσημος τίτλος τοῦ βυζαντινοῦ κράτους «Ρωμαϊκὴ ἢ Ρωμαϊκὴ Αὐτοκρατορία» γέννησε τὴ λαϊκὴ ὀνομασία Ρωμιὸς γιὰ τὸ ἔθνος του καὶ τοὺς ὑπηκόους του, ἐνῶ ἡ ἀρχαία ὀνομασία Ἕλληνας στὸ λαϊκὸ μυαλὸ σημαίνει τοὺς μυθικοὺς εἰδωλολάτρες προγόνους, τὴ φυλὴ τῶν Γιγάντων⁵⁷. Φυσικὰ οἱ σημερινοὶ Ἕλληνες συγγενεοῦν στενωτέρα με τοὺς Βυζαντινοὺς παρὰ ὅ τι αὐτοὶ με τοὺς ἀρχαίους Ἕλληνας. Θὰ μπορούσα ν' ἀναφέρω πολλὰ παραδείγματα, μὰ θ' ἄρκεστῶ σ' ἓνα ποὺ μᾶς τόδωσε ὁ μακαρίτης καθηγητὴς Κρούμπιαχερ: τὰ λαϊκὰ γνωμικὰ τῶν Βυζαντινῶν συγγενεοῦν πολὺ με τὰ νεοελληνικὰ καὶ τ' ἀνατολίτικα καὶ ἔχουν λίγη σχέση με τὰ γνωμικὰ ποὺ μᾶς ἀφησαν οἱ ἀρχαῖοι⁵⁸. Οἱ λογοτέχνες στὸ Βυζάντιο πραγματικὰ χαίρουσαν τὴς ἀρχαῖες θύμησης, γιατί πίστευαν πὼς οἱ πνευματικοὶ θησαυροὶ ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητα τοὺς βοηθοῦσαν νὰ μορφωθοῦν μὰ τοῦ λαοῦ τὸ πνεῦμα, ποὺ ἀπὸ καὶ πηγάζουν τὰ λαϊκὰ γνωμικὰ, πήγαυε τὸ δικό του δρόμο. Καὶ ἡ λαϊκὴ ἱστορικὴ μνήμη δὲν τραβάει πάρα πίσω ἀπὸ τὴν ἀχιτιδობόλα ἐποχὴ τῆς βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας: ὁ Ἅγιος Κωνσταντῖνος, ὁ πρῶτος χριστιανὸς αὐτοκράτορας, εἶναι ὁ παλιότερος ἥρωας στὴ νεοελληνικὴ παράδοση. Μὲ τὴ βυζαντινὴ αὐτοκρατορία σχε-

57. Γιὰ τὴν ὀνομασία Ρωμαῖος, Ρωμιὸς παράβαλε π. χ. K r u m b a c h e r, Das Problem der neugriechischen Schriftsprache (Μόναχο 1903), 191 ἄ.

58. Κτ. K r u m b a c h e r, Mittelgriechische Sprichwörter, (Μόναχο 1898), εἰσαγωγή.

τιζεται ἡ «μεγάλὴ ἰδέα» τῶν νέων Ἑλλήνων, ἡ ἰδέα ν' ἀναστηθῇ πάλι τὸ μεγάλο κράτος με πρωτεύουσα τὴν Πόλη. Αὐτὴ ἡ ἰδέα, ποὺ βασιλεύει τώρα δυνατώτερα παρὰ ποτέ, μετὰ τ' ἀποτελέσματα τοῦ τελευταίου πολέμου, δὲν εἶναι μονάχα ὄνειρο φιλόδοξων πολιτικῶν, μὰ σκοπὸς ριζωμένος στὴ λαϊκὴ παράδοση.

Ἔτσι τὸ θέμα μας μ' ἔφερε τέλος στὴν πολιτικὴ, στὸ ζήτημα τὸ ἀνατολικό. Τὸ πρόβλημα τῆς καταγωγῆς τῶν σημερινῶν Ἑλλήνων σχετίζεται με τὸ ζήτημα τοῦτο: ἔχει, καθὼς τὸ τόνισα καὶ στὴν ἀρχὴ τῆς ὀμιλίας μου, πολιτικὴ μαζὶ καὶ ἐπιστημονικὴ ἀξία. Ἱστορικοὶ καὶ ἐθνολογικοὶ στοχασμοὶ σημαίνουν λύση τοῦ πολιτικοῦ προβλήματος τέτοια: ἡ φυλὴ, ποὺ τὸν ἀρχαῖον καιρὸ καὶ τὸ μεσαιῶνα κυριαρχοῦσε στὸ Αἰγαῖο καὶ ποὺ ἐλπίζω ν' ἀποδείξω τὴν ζωντάνια τῆς, ἔπρεπε νὰ ξανάμπη στὴν ἱστορικὴ τῆς θέση.

Σήμερα ποὺ στρατιωτικὲς καὶ πολιτικὲς ἐπιτυχίες ὑψωσαν τὴν πίστη στὸ ἑλληνικὸ ἔθνος, εἶναι εὐκολώτερο νὰ ἐκφράση κανεὶς τέτοια γνώμη παρὰ ὅ τι ἐδῶ καὶ λίγα χρόνια⁵⁹, δταν ἡ οἰκονομικὴ καὶ πολιτικὴ θέση τῆς Νέας Ἑλλάδας ἔκανε καθόβουλους ἀνθρώπους νὰ μιλοῦν γιὰ «ὀνομαζόμενους Ἕλληνας», ποὺ ἀπλοῦστατα εἶναι «νόθο ἔθνος», «μωσαϊκὸ, ἔργο Βλάχων, Ἀλβανῶν καὶ Σλάβων». Μὰ ἐπιτρέψετε ν' ἀποφύγω νὰ μιλήσω γιὰ πολιτικὰ προβλήματα, ἂν καὶ γνωρίζω πὼς ὁ φιλελληνισμὸς δὲ χάθηκε ἀπὸ τὸ ἀγγλικὸ ἔθνος. Ἡ ἐπιστημονικὴ ἀλήθεια ποὺ κερδίσαμε γιὰ τὴν ἱστορικὴ καὶ ἐθνολογικὴ κατάσταση τοῦ Νεοέλληνα μᾶς δίνει τὸ δικαίωμα νὰ ἐλπίζωμε πὼς τὸ προικισμένο ἔθνος ποὺ τόσο συχνὰ τιμωρήθηκε ἀπὸ τὴ μοῖρα, καμιά φορὰ καὶ ἀπὸ δικό του λάθος, τώρα θ' ἀποχτήσῃ μέλλον λαμπρότερο.

59. Κτ. τὴ μελέτη μου, Die heutigen Griechen στὸ Deutsche Rundschau 1897, σ. 226, καὶ Pro Graecia ἰδ. μ. 1913, 473.

B. ΑΡΘΡΑ

Η ΔΙΚΗ ΤΟΥ ΝΑΥΠΛΙΟΥ

Γ. Π.

*Όταν γίνονταν ἡ δίκη τοῦ Ναυπλίου ἤμουν, θυμοῦμαι, στὸ Βερολίνο καὶ παρακολουθοῦσα ἀνήσυχος τὴν ἐξέλιξή της ἀπὸ τίς μικρὲς περιλήψεις τῶν ἀθηναϊκῶν ἐφημερίδων, καὶ περίμενα μὲ ἀγωνία τὴν ἀπόφαση τοῦ δικαστηρίου.

Γιατὶ ὁμολογῶ, σπάνια κοινωνικὸ ζήτημα μὲ συγκίνησε τόσο βαθιά, ὅσο ἡ δίκη τοῦ Δελμούζου. *Όταν ἐβλεπα πῶς στὴν ἀπολυταρχικὴ Γερμανία ἡ ἐλευθερία τῆς σκέψεως καὶ τοῦ λόγου ἦταν ἀπόλυτη πῶς οἱ καθηγητὲς τῶν Πανεπιστημίων δίδασκαν φιλοσοφία καὶ φυσικὲς ἐπιστῆμες χωρὶς καμιά θρησκευτικὴ ἐπιφύλαξη πῶς μερικοὶ μάλιστα καθηγητὲς τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας κήρυσσαν μεγαλόφωνα ἀπὸ τὴν ἔδρα τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Βερολίνου, τῆς πρωτεύουσας τῆς Πρωσίας, πῶς εἶναι γνήσιοι μαθητὲς τοῦ Μάρξ: καὶ πῶς ἀντίθετα, στὴν Ἑλλάδα μὲ τίς δημοκρατικὲς παραδόσεις καὶ τὸ πλῆθυσμα τὸ δημοκρατικόν, ὑπῆρχε τόση ἀνελευθερία, τόση πνευματικὴ ὀπισθοδρόμηση, τόση δημοκρατικὴ τρομοκρατία. Πῶς ἕναν νέο, ἐμπνευσμένο καὶ εὐγενικώτατο, ποὺ ἀφιέρωσε ὁλόκληρη τὴν ψυχὴ του καὶ τὸ φωτεινόν του πνεῦμα στὸ βωμὸ τῆς ἐκπαιδευτικῆς ἀναγεννήσεως τοῦ τόπου, ποὺ «προτίμησε νὰ γίνῃ δημοδιδάσκαλος, ἀντὶ νὰ γίνῃ εὐκολώτατα καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου», τὸν διέσυραν ἠθικὰ καὶ τὸν κάθισαν μαζὶ μὲ ἄλλους ἀγωνιστὲς καὶ συνεργάτες του στὸ ἐδῶλιο τοῦ κατηγορουμένου, «ὡς ἐχθροὺς τῆς θρησκείας, τῆς ἠθικῆς καὶ τῆς πατρίδος», — τόσο ἡ ἀγανάκτηση καὶ ἡ θλίψη γέμιζαν τὴν ψυχὴ μου!

Ἄλλὰ ἐνῶ θλιβόμενον γιὰ τὴν κοινωνία καὶ τὴν πολιτεία τὴν ἑλληνικὴν, καμάρωνα καὶ ζήλευα τοὺς κατηγορουμένους καὶ τοὺς ὑπερασπιστὰς τους: γιατί αὐτοὶ εἶχαν τὴν ἐξαιρετικὴν τύχη νὰ ζήσουν τόσο μεγάλες στιγμὲς, νὰ ὑποστηρίξουν ὑπόθεσις τόσο ὑψηλῆ, νὰ γίνουν τὰ σύμβολα τῆς καινούριας ἐποχῆς ποὺ γλυκοχαράζει.

Αὐτοί, οἱ Πρόδρομοι, δὲν ἐπρόκειτο νὰ δικαστοῦν ὑπόδικοι ἦσαν ἡ δικαιοσύνη καὶ ὁ πολιτισμὸς τῆς Νέας Ἑλλάδας αὐτὸς ἐπρόκειτο νὰ δικαστῆ ἀπὸ τοὺς ἐφέτες τοῦ Ναυπλίου.

* * *

Οἱ κατηγορούμενοι εἶχαν τελευταῖα τὴν καλὴ σκέψη, νὰ ἐκδώσουν σ' ἕνα μεγάλο τόμο τὰ στενογραφημένα πρακτικὰ τῆς δίκης*. Κι ἔτσι μποροῦμε καὶ μεῖς ποὺ δὲν πῆγαμε στὸ Ναῦπλιο, καθὼς καὶ οἱ ἄνθρωποι τοῦ μέλλοντος, νὰ μελετήσουν καὶ νὰ «ἐντρυφήσουν» σ' ὅλες τίς λεπτομέρειες τῆς δίκης.

Βέβαια, στὰ πρακτικὰ δὲν εἶναι γραμμὴν ὁλόκληρη ἡ μακριὰ ἱστορία τῆς διώξεως. Θὰ χρειάζονταν ἕνα ἰδιαίτερο βιβλίον, μιὰ προϊστορία τῆς δίκης, γιὰ νὰ περιγράψῃ τὸ μαινόμενον πάθος ἐνὸς δεσπότη, ποὺ δταν νόμιζε πῶς εἶχε προσβληθῆ προσωπικά, γιὰτὶ μιὰ δασκάλῃ δὲ θέλησε νὰ τοῦ φιλήσῃ τὸ χέρι, δὲ δίστασε νὰ κηρύξῃ τὴν ἐκκλησία καὶ τὴ θρησκεία ἐν διωγμῷ, νὰ ἐξασκῆσῃ ὅλο τὸ κύρος τῆς μεγάλης του θέσεως καὶ νὰ ἐξαντλήσῃ ὅλη τὴν καλογερικὴν του δραστηριότητα, γιὰ νὰ παρασύρῃ τὸν πνευματικὸν καὶ λαϊκὸν ὄχλον τῆς Θεσσαλίας ἐναντίον τοῦ σχολείου καὶ τοῦ ἐργατικῷ κέντρου.

Γιὰ νὰ περιγράψῃ, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἀνόητη κατάσχεσις ἀθωωτάτων ἐπιστημονικῶν βιβλίων, ὅπως τοῦ Brugmann, καὶ ἐθνικώτατων λογοτεχνικῶν, ὅπως τῆς κυρίας Δέλλα, τὴν ἐμπάθεια καὶ τὴν μεροληψία ἐνὸς ἐφέτη ἀνακριτῆ, ποὺ παρασύρθηκε τόσο ἀπὸ τὸ φανατισμὸν του, ὥστε νὰ παραβῆ τὸ καθῆκον του καὶ νὰ κάμῃ ἀνάκρισις ἐντελῶς κακόπιστη, καθὼς ἀποδείχτηκε καθαρῶτατα στὴ διαδικασία, ὅπου ὁλόκληρη σειρὰ μαρτύρων ἀναγκάστηκαν ν' ἀποδοκιμάσουν τίς δῆθεν ὁμολογίας τους στὴν ἀνάκρισις, καὶ καθὼς παραδέχτηκε κι ὁ εἰσαγγελέας τοῦ Ἀρείου Πάγου, ποὺ τὸν κάλεσε σὲ ἀπολογία «διὰ παράβασιν καθηκόντων, μὴ τήρησιν ἐχεμυθείας, ἀμεροληψίας καὶ ἀπαθείας» καὶ τὸν ἀνάγκασε ἔτσι νὰ δώσῃ τὴν παραίτησή του ποὺ σήμαινε ὁμολογία πέρα πέρα τῆς βαρειᾶς του εὐθύνης.

Γιὰ νὰ ἱστορήσῃ ἀκόμη τίς ἀσύστολες κατηγορίες ποὺ τυπώ-

*Ἡ Δίκη τοῦ Ναυπλίου (16—28 Ἀπριλίου 1914), στενογραφημένα πρακτικὰ. Βιβλιοπωλεῖο Γ. Βασιλείου, Ἀθήνα 1915, 531 σελ. 8°. Δρ. 2,50.

νονταν αδιάκοπα σὲ μιὰ φαύλη ἡφμερίδα τοῦ Βόλου, τὸν «Κήρυκα», «ἐν ὀνόματι πάντοτε καὶ πρὸς προστασίαν τῆς κινδυνευούσης φιλότατης πατρίδος».

Καὶ τέλος τὸ φθόνο τῶν μικρῶν ἀνθρώπων, τὴν ἐπαρχιακὴ στενοκεφαλιά, τὰ κεφαλαιοκρατικὰ συμφέροντα, ποῦ ἀπειλήθησαν ἀπὸ τὴν ἔνωση τῶν ἐργατῶν, καὶ τὰ συμφέροντα μιᾶς ἀντεθνικῆς σχολῆς καλογραϊῶν, ποῦ κινδύνευε νὰ χάσῃ τὴν πελατεία της, ὅσο ὁ Δελμούζος κατακτούσε τὴν ἐκτίμησιν καὶ τὴν ἐμπιστοσύνη τῆς κοινωνίας καὶ ὅταν εἶδε πὼς ὅλες οἱ μαθήτριες ποῦ ἀποφοίτησαν τὸ 1910 ἀπὸ τὴν ἔκτη τοῦ δημοτικοῦ, γράφηκαν στὸ σχολεῖο τοῦ Δελμούζου.

Ἄλλὰ καὶ ἔτσι, ὅπως εἶναι τὰ πρακτικὰ τῆς δίκης, ἀποτελοῦν ἀληθινὸ ἀνεκτίμητο θησαυρὸ, ἕναν καθρέφτη φωτεινότητα, μέσα στὸν ὁποῖο ξεχωρίζουν καθαρὰ τὰ χαρακτηριστικὰ γνωρίσματα τῶν δύο ἐντελῶς ἀντίθετων ψυχικῶν καὶ πνευματικῶν κόσμων.

* *

Περνοῦν πρῶτα οἱ ἀρχηγοὶ τοῦ νεκροῦ, καὶ ὅμως ἀκόμα κυρίαρχοι τοῦ κόσμου. Ἀντιπρόσωποι θρησκευτικοί—ὁ Δεσπότης, —ἀντιπρόσωποι πολιτικοί—ὁ Μπουφίδης, ἀντιπρόσωποι δικαστικοί —ὁ Εἰσαγγελεὺς, ἀντιπρόσωποι τοῦ τύπου—ὁ Κούρτοβικ, ἀντιπρόσωποι τῆς ἐπιστήμης—ὅπως ὁ Σχοινᾶς.

Καὶ παρουσιάζουν ὅλοι τὰ κοινὰ χαρακτηριστικὰ τῆς περασμένης ἐποχῆς. Μιᾶς ἐποχῆς ψευτορομαντικῆς, ποῦ ἦταν προσηλωμένη στὰ ὄνειρα καὶ τὶς ἀναμνήσεις, καὶ παραγνώριζεν ἐντελῶς τὴν πραγματικότητα ἐποχῆς σχολαστικῆς, ποῦ θεοποιούσε καὶ λάτρευε τοὺς «τύπους» — γλωσσικοὺς γραμματικοὺς τύπους, θρησκευτικοὺς, ἐπιστημονικοὺς, κοινωνικοὺς — καὶ παράδλεπε καὶ ὑποτιμοῦσε τὴ βαθύτερη οὐσία τῆς ζωῆς. Ἐποχῆς ποῦ χρειάζονταν ἀπαραίτητα τὴ δημοσκοπία, γιὰ νὰ στηρίξῃ τὸν ψεύτικο πνευματικὸν κόσμον καὶ τὰ συμφέροντα τῆς ὀλιγαρχίας ποῦ θεωροῦσε πάντοτε δῆθεν καθῆκον τῆς νὰ προστατεύῃ τὴν ἔθνη κινδυνεύον ἀπὸ τὴν προδοτικὴν ἐπιδρομὴν τῶν νέων ἰδεῶν, ἐπειδὴ, ὅπως ἐκφρασματικώτατα ἔλεγε ὁ Μπουφίδης «ἐὰν εἴχομεν τὴν ἀτυχίαν νὰ ἐπικρατήσουν αὐταὶ αἱ ἰδέαι, ἤθελε διασαλευθῆ ὁ θεμέλιος λίθος τῶν μεγάλων ἰδανικῶν τοῦ ἔθνους, ἐφ' οὗ στηρίζεται ἡ θρησκεία, ἡ πατρίς, ἡ οἰκογένεια» ἤμποροῦσε μιὰ χαρὰ νὰ χρησιμοποιήσῃ πάντοτε τὴ δημοσκοπία μ' ἐπιτυχία,

ἀφοῦ προνοοῦσε νὰ κρατῇ τὸ λαὸν σὲ πυκνότητα ἀμάθεια γιὰ ὅτι ἀφοροῦσε τὴν ἀτομικὴ καὶ τὴ συνολικὴ του ζωὴ. Ἡ ἀμάθεια ἄλλωστε, ἡ καταπληκτικὴ σύγχυση ἰδεῶν, χαρακτήριζε καὶ τοὺς ἴδιους τοὺς ἀρχηγούς. Κι αὐτοὶ δὲν ἤξεραν τίποτε περισσότερο ἀπὸ τὰ παλιὰ ρητορικὰ λόγια μὲ τὰ ὁποῖα δημοκοποῦσαν καὶ ἠλέκτριζαν τὸ λαόν.

Ὁ Δεσπότης φαίνεται πὼς δὲν εἶχε ἀκούσει ποτὲ ὅτι σύμφωνα μὲ τὴν χριστιανικὴν διδασκαλίαν ὅλοι οἱ ἄνθρωποι εἶναι ἀδελφοί, καὶ ὅτι τὸ βαθύτερον νόημα τοῦ χριστιανισμοῦ εἶναι συμπυκνωμένο στὸ «ἀγαπᾶτε ἀλλήλους» καὶ γι' αὐτὸ καταγγέλλει μ' ἐπισημότητα καὶ ὀργήν, πὼς στὸ ἐργατικὸν κέντρο δίδασκαν ἀναρχισμό, «δηλαδὴ ὅλοι, λέει, Βούλγαροι καὶ Τοῦρκοι καὶ Ἕλληνες εἴμεθα ἀδελφοί· διατί κάμνομεν λοιπὸν πόλεμον καὶ τὰ τοιαῦτα!» Καὶ δὲ βρέθηκε ἕνας πρόεδρος τοῦ δικαστηρίου ν' ἀνακαλέσῃ τὴν τάξιν τὸν ὑψηλὸν ἀντιπρόσωπον τῆς Ἐκκλησίας, ποῦ εἰδείχε τόση ἀγνοία καὶ μιλοῦσε μὲ τόση περιφρόνησιν γιὰ τὰ ἅγια τῶν ἁγίων τοῦ χριστιανισμοῦ.

Ἄλλὰ καὶ ἡ γενικὴ μὲρψωσις τοῦ Δεσπότη, ἦταν ἀνάλογη μὲ τὴν θρησκευτικὴν· σὲ μιστὸν τοῦ ὅλες οἱ ἔθνοιες ἦσαν συγχυσμένες. «Ἐγὼ, λέγει, δὲν γνωρίζω νομικοὺς ὄρους· εἰς τὴν συνείδησιν ὅλου τοῦ κόσμου μαλλιαρισμός, ἀναρχισμός, ἀθεΐα, μασονία, εἶναι ἕν καὶ τὸ αὐτό». Καὶ ὅμως, Πανιερώτατε, ἂν ἀντὶ νὰ ξεοδεύετε τὸν καιρὸ σας γράφοντας λιθέλους κατὰ τοῦ Πατριάρχου Ἀλεξανδρείας, γιὰ ἐκανοποίησιν καλογοερικῶν παθῶν, ἀποφασίζετε νὰ στρωθῆτε καὶ νὰ διαβάσετε, γιὰ νὰ εἰστε κατόπιν σὲ θέσιν νὰ φωτίσετε τὸ πῶς μινὸ σας, δὲ θὰ ἦσαστε ἀναγκασμένοι ν' ἀντλήτε τὰ φῶτα σας ἀπὸ «τὴν συνείδησιν ὅλου τοῦ κόσμου», δηλαδὴ ἀπὸ τὸν κυκεῶνα τῆς συγχύσεως τοῦ ἀγράμματος ὄχλου!

Ἀξιοθαύμαστες ἐπίσης εἶναι καὶ οἱ γνῶμες του γιὰ τοὺς ἐργάτες, γιὰ τὸ ἑλληνικὸν κοινωνικὸν ζήτημα. «Ἀπηγγέλθησαν λόγοι ὑπὲρ τῶν ἐργατῶν καὶ κατὰ τῶν πλουσίων, λέγει, ὡσάν εἰς τὴν Ἑλλάδα νὰ ὑπάρχουν πλούσιοι, ὡσάν πεντακόσιοι χιλιάδες καὶ ἕν ἑκατομμύριον νὰ εἶναι πτωχοί.» Καὶ τὸ πνευματικὸν τέκνον τοῦ ἐπισκόπου, ὁ λαϊκὸς ἱεροκῆρυξ Ζωγράφος, συμπληρῶνει ἔπειτα τὸν ἱεράρχην: «Ἡ ἁρμονία μεταξὺ πλουσίων καὶ πτωχῶν, ἰσχυρίζεται ὁ Ζωγράφος, ἐπιτυγχάνεται ὅταν οἱ πτωχοὶ ὑποφέρουν τὴν ἀθλιότητά των, διότι αὐτὸς εἶναι ὁ σοσιαλισμὸς ὁ ἀληθής, καὶ θὰ ἀνταμειφθῶσιν εἰς τὴν μέλλουσαν ζωὴν».

Κατόπιν έρχεται ο Μπουφίδης! Ο αντιπροσωπευτικώτερος τύπος της παρασμένης εποχής. Ο άνθρωπος με τα ρητορικά φούμαρα, ο Δόν Κιχότος, που κατέρχεται πάνοπλος κατά των δακτύλων, οι όποιοι απειλούν την Ιεράν κιβωτόν του έθνους, ο τρομερός δημοκόπος, που αγοράζει αντί να μαρτυρή και καταφέρει με τις ήχηρες αερολογίες του να χειροκροτηται από το άκροατήριο του δικαστηρίου. Είναι ενήμερος για όλα τα πράγματα, και όμως όμολογεί περήφανα πως δεν έχει ειδικές γνώσεις: «Έγώ, λέγει, δεν έχω γενικώτερας παιδαγωγικές γνώσεις: αλλά έχω δύο πράγματα: πρώτον είμαι Έλληνας, και δεύτερον είμαι πατήρ» (!).

Κατορθώνει να υποστηρίξει δημοσκοπικά τα αντιφατικώτερα πράγματα. Πως το σχολείο ήταν ανήθικο αλλά τα κορίτσια του Βόλου — όπου πολιτεύονταν — ήθικώτατα, και μάλιστα τόσο πολύ, ώστε σύμφωνα με την περίφημη έκφρασή του «και αν έστέλλοντο εις τους στρατώνες να στρατωνισθώσι, θα εξήρχοντο και πάλιν παρθένοι άγνα!» Ο Ζάχος, ως πολιτικός αντίπαλος, κατηγορείται πως ήταν αναρχικός κτλ., οι εργάτες όμως — δηλαδή οι ψηφοφόροι — άθωα και συμπαθή θύματα. «Οι εργάται της Ελλάδος, λέγει, είναι χρηστότατοι άνδρες, εύλαβείς μέχρι φανατισμού εις την θρησκείαν των πατέρων των, θυσιαζόμενοι διά την οικογένειάν των». Είναι τρομερός πολέμιος κάθε επιστημονικής προόδου ακόμη και κατά της νοσηλευτικής, που τόλμησε ο Σαραντής να τη διδάξη στο σχολείο του Δελμούζου. «Βλέπετε, λέγει, αυτή ή διδασκαλία ήτο απαραίτητος, διότι ήμεεις οι άλλοι, οι ανατραφέντες υπό μητέρων μη γνωριζουσών νοσηλευτικήν, δεν διατρέχομεν πολλές δεκάδας ετών εν τη ζωή και δεν είμεθα άρκούντως άκμαίοι, ώστε μάλιστα να υφιστάμεθα το από Βόλου εις Ναύπλιον ταξίδιον εντελώς ακινδύνως!»

Και κατόπιν ο Κούρτοβικ! Καταδικασμένος ως εξυβριστής και πλαστογράφος, άνθρωπος που όμολογούσεν ελεύθερα πως έπληρώθηκεν από τον Μπαλτατζή, για να τον υποστηρίξει στην εκλογή, ο διευθυντής του περίφημου «Κήρυκος» του Βόλου, καταγγέλλει ως άσυγχώρητο άμάρτημα του Δελμούζου πως θέλησε κάποτε ν' αναπτύξει τη δαρβίνειο θεωρία, και ζητεί την καταδίκη των κατηγορουμένων, γιατί απελησαν τα θεσσαλικά ήθη, που αυτός, ο Κούρτοβικ, είχε ταχτή έθελοντής και άτρόμητος πρόμαχος!

Άκολουθεί και ο φαρμακοποιός Σχοινάς, ο έγχώριος επιστή-

μονας του παλιού καιρού, ο αξιολύπητος τύπος του ήμιμαθούς και καθυστερημένου επαρχιώτη. «Τό φασματοσκόπιον, κύριε πρόεδρε, λέγει ο Σχοινάς, διά του όποιου απέδειχθη ότι ή γή είναι τόσων μόνων ετών, όσα λέγει ή άγία ήμών Γραφή, είναι σπουδαιότατον όργανον, αποτελούμενον εξ ύέλου, και διαθλά το φώς και φαίνεται ή ύλη του σώματος το όποιον εκπέμπει το φώς!»

Και τέλος ο Είσαγγελεύς! Έπαγγέλεται μεγαλόφωνα και φιλάρεσκα πως είναι και αυτός των «νέων ιδεών», πάντοτε όμως «υπό την καλήν των έννοιαν», ισχυρίζεται πως είναι και αυτός προοδευτικός και σοσιαλιστής, ενώ ανήκει όλόκληρος στον παλιό κόσμο, έχει ψυχική και πνευματική συγγένεια με τον Μπουφίδη, του όποιου ζηλεύει τα ρητορικά σχήματα, σέβεται άπερίοριστα το δεσπότη, τον όποιο θεωρεί άγωνιζόμενον υπέρ πάτρης, αναπτύσσει πλήρη αλληλεγγύη με τους κατηγορούς, και παρασύρεται έντελώς φανατικά κατά των κατηγορουμένων. Άποδοκιμάζει τον εθνικό ύμνο του Σολωμού ως μαλλιάρό, και εξηγεί τη διδασκαλία του από το Δελμούζο ως μέσο να παγιδευθούν οι εργάτες στο μαλλιάρισμό: άπαράλλακτα όπως οι χωριάτες του Χόρτου νόμισαν, όταν ο Δελμούζος κάλεσε τον παπά τους να μεταλάβη, πως θέλησε επιτήδεια να τους τον πάρη, για να μη λειτουργήση στο χωριό.

Όλα τα έναρετα και τα τίμια του Σχολείου και του Κέντρου ο κύριος εισαγγελεύς τα θεωρούσε πως «έγίνοντο κατ' επιφάνειαν»: «Η εθνική και θρησκευτική διδασκαλία, λέγει στην πολύωρη άγόρευσή του, έγίνοντο κατ' επιφάνειαν και ήσαν πρόσχημα, διά ν' αποκοιμηθή ή κοινή συνείδησις» (!).

Και επιτέλους, άχαλίνωτα ξεσπά στην άπιστροφή τη ρητορική: «Ηναγκάσθη επιτέλους μία όλόκληρος κοινωνία να εξεγερθή, ως μια έναια δύναμις, διά να σαρώση εκείνο το ανόσιον ίδρυμα, εις το όποιον έδιδάσκετο ή έλλειψις σεμνότητος και συστολής!» Ω, αν άγόρευε στη δημοτική ο κύριος εισαγγελεύς, μπορεί να μην κατάφερνε βέβαια χειροκροτήματα, δε θα παρασύρονταν όμως ποτέ από τον «ροσν» του λόγου του, για να πη τόσον άναληθή και τόσον άσυγχώρητα πράγματα!

* *

Αυτοί ήσαν οι άρχηγοί, που δημιούργησαν στη Θεσσαλία, και κατόπιν σε όλόκληρη την Ελλάδα, την άτμόσφαιρα των κινδύνων. Που παρασύραν τον άπλεικόν όχλο στην πλάνη, και ξύ-

πνησαν στην ψυχή του το φανατισμό και το μίσος. Πού έκαμαν χωρικούς να καταγγέλλουν ανώνυμα στον Άμπελα, ποιοι είναι οι μεγαλύτεροι θεοί στον καφενέ του χωριού τους και να προτείνουν και μάρτυρες! Πού δημιούργησαν τόσο πυκνές και επίμονες φήμες, ώστε, καθώς ώμολόγησεν ο Σπυρίδης, άνθρωποι φωτισμένοι και στερεοί, όπως αυτός, νάρθη στιγμή, πού να καμφθῆ ή έμπιστοσύνη τους στην ευγένεια και την υπεροχή του Διευθυντή του Σχολείου! Σε μιὰ στιγμή μετάνοιας και συντριβῆς, ο Καθεκλάς, ένας άπλοϊκός άνθρωπος του λαού, έκαμε τῆ χαρακτηριστικώτατη έξομολόγηση στο δικαστήριο: «Τους κατηγορήσα από πάθος άκουγα και διάβαζα εις τόν «Κήρυκα», ότι αυτοί είναι άθεοι, και μ' έπιασε μέσα μου τέτοιο πάθος, ώστε αν ήμπορούσα να τους πλῆξω όλους αυτούς, θα τους έπινα, αλλά τώρα ξεθύμανα, επέθανε το παιδί μου, και νόμισα ότι για τῆν άδικία πού τους έκανα, με τιμώρησε ο Θεός».

Τά θύματα! Κατόπιν από τους άρχηγούς, ακολουθοῦν οι μαρτυρίες τῶν ανθρώπων του λαού και ή κωμική και θλιβερώτατη έντύπωση πού έκαμαν οι πρώτοι, συμπληρώνεται από τους δευτέρους — οι μαθητές αποδείχνονται αντίξιοι τῶν δασκάλων των!

«Στο έργατικό κέντρο, καταγγέλνει ένας μάρτυρας, έδιδάσκοντο μαλλιαρά πράματα, χορτοφαγία, να μην πίνουμε ούζο...»

«Έδίδασκαν εκεί, λέγει ο όπλαρχηγός Τσέγκος, σοσιαλισμό, περι μαλλιαρῆς, πιθηκισμού και τὰ ταιούτα».

«Είναι άθεοι, καταγγέλνει ο τυπογράφος Καραθασιέλης, και τους γνωρίζουν και τὰ μικρά παιδιά είναι και μασόνοι. Φρονώ ότι το σχολείον το ίδρυσεν ή μασονία, ή όποια καταστρέφει τὰ έθνη· επίσης φρονώ, ότι το να διαβάζουμε όπως μιλούμε, είναι καταστροφή τῆς θείας ήμῶν γλώσσης, μόνον άθεοι και αντίχριστοι έχουν ταιούτες γνώμας περι τῆς γλώσσης μας!»

«Εγώ, κύριε πρόεδρε, λέει περήφανα και φιλάρεσκα ο σιδηρουργός Οίκονόμου, είμαι ο φοβερός διώκτης τῶν άθῆων!»

Και οι δάκτυλοι επίσης έμφανίζονται: «Φαίνεται, λέγει ο ποτοποιδς Κούτσικος, πώς ήρχοντο και τσέκ εκ του έξωτερικού!»

Οι άπλοϊκοί άνθρωποι! Κουβλήθησαν από το Βόλο στο Ναύπλιο για να καταθέσουν αυτά τὰ τρομερά πράγματα! Και όμως πίστευαν πώς έπρεπε να το κάμουν! Πώς για να σώσουν τῆν πα-

τρίδα πού κινδύνευε, έπρεπε να καταδικάσουν και να ξεθάλουν τους μαλλιαρούς και τους άθῆους!

*
**

Ἀντιμέτωπος στους παλιούς, έμφανίζεται ο καινούριος κόσμος Και προβάλλουν καθαρά τὰ φωτεινότατα γνωρίσματα τῆς προοδευτικῆς εποχῆς· εποχῆς θετικῆς, πού προσαρμόζεται στην πραγματικότητα, αντί να βυθίζεται και να πλανάται με τὰ ψευτορομαντικά όνειρα, πού αποκρούει τους σχολαστικούς τύπους, και θέλει τῆν προσαρμογή στην ουσία, πού καταλύει τῆ δημοκρατία και ύψώνει ως σύμβολα τῆν εὐσυνειδησία, τῆν ειλικρίνεια, το φωτισμό και συγχρονισμό του λαού.

«Όλοι οι αντιπρόσωποι του νέου κόσμου όσοι βρέθηκαν στη δίκη, δείχνουν αναμφισβήτητη — ψυχική και πνευματική — υπεροχή απέναντι τῶν παλιῶν. Έχουν ιδέες καθαρές, πεποιθήσεις βαθύτατες, θάρρος γνώμης, πίστη και τόλμη.

Περνῶν πρώτα οι φωτισμένοι μάρτυρες τῆς υπερασπίσεως, όπως οι καθηγηταί Πολίτης και Τσουντας, ο Γληνός, ο Τοπάλης.

Με επίσημη ήρεμία και με ακλόνητη επιστημονικότητα εξηγεί ο καθηγητής Πολίτης τόν πειραματικό σκοπό του πρώτου σχολείου, τῆν ήθική και πνευματική περιωπή του Δελμούζου, τῆν ευγένεια του άγῶνος.

«Ο Γληνός «διδάσκει», τους αναλύει το πρόβλημα τῆς ελληνικῆς παιδείας, τονίζει τῆ θεμελιώδη του σημασία, σαφηνίζει τους συγχυσμένους όρους, και τέλος, χωρίς καμιά αντίζηλη επιφύλαξη, εξυψώνει και ανυμνει το έργο «του πρώτου παιδαγωγού τῆς Ελλάδος».

Ἐπειτα ο Τοπάλης, ο έντιμος πολίτης του Βόλου βεβαιώνει το δικαστήριο, «πώς είναι υπερήφανος διότι ήναψεν εις τῆν έπαρχίαν του ένα φῶς εκπαιδευτικόν, προωρισμένον να καταυγάση ολόκληρον τῆν σκοτεινήν παιδείαν μας».

Και τέλος οι δικηγόροι τῶν κατηγορουμένων, πού μόρεσαν να ύψωθῶν ως τῆν περιωπή τῆς μεγάλης υποθέσεως πού είχαν έντολή να υπερασπιστοῦν. Δέν εφάνηκαν άπλῶς δικηγόροι· έδειξαν πώς ήταν και αυτοί σάρξ από τῆν σάρκα τῶν κατηγορουμένων, άνθρωποι, πού ανήκαν με όλη τους τῆν ψυχή στον καινούριο κόσμο.

Ὁ Πετρίδης πρῶτος, δικηγόρος τοῦ Ναυπλίου, μετὰ τὴν ἐπαγγελματικὴν ἐμπειρίαν του, μίλησεν ἐπιμελημένα καὶ φρόνιμα.

Ἐπειτα ὁ Τριανταφυλλόπουλος, ὁ ὁποῖος μετὰ τὴν δίκην αὐτὴν βρῆκε μιὰ νέα εὐκαιρία γιὰ ν' ἀποκαλύψῃ τὶς πλούσιες ἀρετὲς του, τὴν γενικὴν ἐπιστημονικὴν καὶ εἰδικὴν νομικὴν του ἐμβριθεῖαν, τὴν συγχρονισμένην του συνείδησιν, τὸ στενὸ πνευματικὸν καὶ ψυχικὸν σύνδεσμον μετὰ τὸν νέο κόσμον, τὴν ἀκρίβειαν καὶ τὴν χάριν τοῦ ὕφους — καὶ ἔναν ἐπίλογον, ποῦ ἦταν ἀληθινὸν εὖρημα!

Καὶ τέλος ὁ Νάκος, ὁ Ἄτλας τῆς ὑπερασπίσεως, τοῦ ὁποῖου τὸ πνεῦμα σπινθηροβολεῖ σ' ὅλην τὴν δίκην, μετὰ τὶς θαυμάσιες διακοπὰς, μετὰ τοὺς ἐπιγραμματικούς χαρακτηρισμούς του, μετὰ τὴν μεγάλην κοινωνικὴν καὶ νομικὴν του πείραν, καὶ μετὰ τὴν βαθειὰν ψυχολογημένην ἀνάλυσιν τῶν μαρτύρων.

* *

Ἀλλὰ τὸ σπουδαιότερον καὶ ὠραιότερον μέρος τῆς δίκης ἀποτελεῖ ἀναμφισβήτητα ἡ ἀπολογία τῶν κατηγορουμένων. Οἱ κατηγορούμενοι, καθένας στὸν κύκλον του, διαλύουν τὴν θολὴν ἀτμοσφαιρὰν, ρίχνουν φῶς στὸ βαθύ σκοτάδι τῆς σκέψεως, ποῦ κυριαρχοῦσε στὸ δικαστήριον, ἀποδειχνοῦνται ἀξιοὶ ἀντιπρόσωποι τῆς ἐποχῆς μας.

Ὁ Σαράτσης μιλεῖ φωτεινὰ, προσδιορίζει καὶ ἐξηγεῖ τὶς σύγχρονες καὶ φωτεινότερες φιλοσοφικὰς, ἐκπαιδευτικὰς, κοινωνικὰς καὶ πολιτικὰς ἀντιλήψεις του. Ἐπάρχουν βέβαια, στὴν ἀπολογία του μερικὸι αὐτοχαρακτηρισμοί, καθὼς ἐπίσης καὶ ὁ παραλληλισμὸς μετὰ τὸν Σωκράτη καὶ ἡ βεβαίωσιν στὸν ἐπίλογον, πῶς «ὅτι ἔκαμεν, ἦτο μιὰ ἐκδήλωσις τῶν ὑψηλοτέρων διδασμάτων τῆς φιλοσοφίας καὶ τῆς ἠθικῆς, ἦτο ὑπαγόρευσις Θεοῦ» ποῦ θὰ ἔπρεπε νὰ λείψουν — ἐν γένει ὅμως, ἔξω ἀπὸ τὶς ἀσήμαντες αὐτὰς ἐνοχλητικὰς λεπτομέρειας, ἡ ἀπολογία του δείχνει καθαρὰ ἓνα δυνατό, δραστήριον, φιλόανθρωπον καὶ φωτεινότερον ἐπιστήμονα.

Ὁ Ζάχος μετὰ τὴν ἰδιαιτέραν εὐγλωττίαν του ὑποστηρίζει τὴν ἐργατικὴν ἰδέαν, τονίζει τὴν εὐγένειαν τῶν ἀγώνων, ποῦ στὴν Ἑλλάδα εἶναι τόσο ἀχάριστοι, ὥστε νὰ βλάπτουν ἀνεξαιρέτως — κοινωνικὰ καὶ πολιτικὰ — ὅσους ἀνακαταβῶν ὅπωςδήποτε στὸ ἐργατικὸν ζήτημα.

Καὶ τέλος ὁ Δελμούζος! Ὁ ἐθνικός μας παιδαγωγός!

Ἡ ἀπολογία του, ἂν εἶχαμε προοδευτικὸν κράτος, ἔπρεπε νὰ εἶναι τυπωμένη «δημοσίᾳ δαπάνῃ» καὶ μοιρασμένη σ' ὅλους τοὺς δασκάλους καὶ σ' ὅλους τοὺς γονεῖς τῶν μαθητῶν. Περισσότερον ἀπὸ τὰ θαυμάσια λόγια του, τὸ σπουδαῖον παράδειγμά του, θὰ φρονιμάτιζε τοὺς ἀναγνώστες. Δὲ μιλεῖ γιὰ τὸν ἑαυτὸν του. Ὑποχωρεῖ ὁ ἄνθρωπος γιὰ νὰ προβληθοῦν οἱ ἰδέες, ἡ φιλοσοφικὴ πίστις. Δὲ σκύβει μπροστὰ στὸ δικαστήριον, δὲν αἰσθάνεται οὔτε δειλία, οὔτε δισταγμὸν: «Δὲν θέλω νὰ παίξω, λέει στοὺς ἐφέτες, οὔτε τὸ θρησκον, οὔτε τὸν πατριώτη». Ὁ εἰσαγγελεὺς ἀναγκάζεται νὰ ὁμολογήσῃ, πῶς ὁ Δελμούζος ἔχει τὸ θάρρος τῆς γνώμης του καὶ ἀδιαφορεῖ γιὰ τὶς συνέπειας ποῦ μπορεῖ νάχουν οἱ ἰδέες του· ἐπίσης ταρασσεται ἀπὸ τὴν βαθύτατην ἐντύπωσιν ποῦ ἔκαμεν ἡ ἀπολογία του. Δηλαδὴ τὸ κήρυγμα!

Ἐπειδὴ ὁ Δελμούζος δὲν ἀπολογεῖται. Θεωρεῖ ὑπόδικον τὸ παλιὸ ἐκπαιδευτικὸν σύστημα καὶ κατηγορεῖ: «Τὸ ἐπίσημον σχολεῖον, λέει στοὺς ἐφέτες, μοῦ ἔδωκε τὰ παιδιὰ ραγιαδες καχεκτικούς, βουτηγμένους στὸν φετορομαντισμὸν τῆς ζωῆς, μετὰ βρῦτάτα ἐλαττώματα τὴν ὑποκρισίαν, τὴν νέκρα καὶ τὸ φέμα».

Καὶ τὰ παιδιὰ αὐτὰ φρόντισε ὁ Δελμούζος νὰ τ' ἀναστήσῃ.

Φρόντισε γιὰ τὴν σωματικὴν τους ἀνάπτυξιν, μετὰ τὰ παιγνίδια, τὸ ὑπαιθρον καὶ τὶς ἐκδρομὰς· φρόντισε νὰ τοὺς δώσῃ μόρφωσιν οὐσιαστικὴν, ἀντὶ τῶν νεκρῶν γραμματικῶν τύπων· προσπάθησε καὶ κατῴρθωσεν νὰ τὰ ἐξυψώσῃ ἠθικὰ. Ἀκολουθοῦσε τὴν ἀρχήν, πῶς ὁ δάσκαλος, «γιὰ νὰ ρυθμίσῃ τὴν παιδικὴν ζωὴν, πρέπει νὰ τοὺς γίνῃ φίλος, ἀδερφός, πατέρας· ἡ κατηγορικὴ προσταγὴ του νὰ ὑψώνεται στὴν ἀρχὴν ἀπάνου ἀπὸ τὴν μαθητικὴν κοινωνίαν πάντοτε κανονιστικὴ, καὶ κάποτε καὶ καταπιεστικὴ· ἀλλὰ λίγο λίγο νὰ ὑποχωρῇ, ὥσπου νὰ λείψῃ τέλος ὅλος διόλου, καὶ στὴν θέσιν τῆς νὰ ὑψωθῇ ἡ ἀπρόσωπὴν κατηγορικὴν προσταγὴν, ποῦ ἐπιβάλλεται ἀπὸ τὴν ἀντιληψὴν τοῦ καθήκοντος καὶ τὴν συναίσθησιν τῆς εὐθύνης, τοῦ ἀτομικοῦ καὶ ὁμαδικοῦ συμφέροντος». Φρόντισε νὰ τοὺς δώσῃ τὴν ἐθνικὴν συνείδησιν, τὸν ἐθνικὸν τους πολιτισμὸν στὴν ἱστορικὴν του συνέχειαν, ἀδιάπτωτον καὶ ζωντανόν.

Τὸ ἀκροατήριον τοῦ δικαστηρίου βρέθηκε ἐκπληκτικὸν μπροστὰ στὴν ἀριετιότητα καὶ τὴν ἀλήθειαν ἑνὸς ὀλόκληρου καινοῦριου ἐκπαιδευτικοῦ συστήματος, ποῦ ὑπόσχεται τὴν ἀναγέννησιν τῆς Ἑλλάδος, ἄκουσε ἐκθέσεις μαθητῶν, ὅπως ἐκείνη γιὰ τὸν Κωνσταντῖνον

Παλαιολόγο, που ήταν αληθινές περικοπές λογοτεχνικές, και πληροφορήθηκε για την άφοσιωση και τη λατρεία που έδειξαν οι μαθητρίες για το δάσκαλό τους, και που ήταν η πιστοποίηση της υπέροχης αξίας του σχολείου, όσο και οι κακοήθεις μαρτυρίες των καθηγώρων θέλησαν να θεωρήσουν τη λατρεία των μαθητριών ως αποτέλεσμα της ανήθικης ελευθερίας του σχολείου.

«Κάθε πράξις και κάθε λόγος μου, είπεν ο Δελμούζος περήφανα στο δικαστήριο, πηγάζει από ένα σύστημα ένιατο, βασιζόμενο στην επιστήμη, την αντίληψη του καθήκοντος και την ειλικρίνεια, και εμπνεόμενο από ένα και μόνο πόθο: να ιδώ και στον τόπο μας την ανατολή ενός πραγματικού εθνικού νεοελληνικού πολιτισμού»...

* *
*

Η δίκη του Ναυπλίου μπορεί να μελετηθεί από πολλές απόψεις και δίνει αφορμή σε άφθονα συμπεράσματα. Δυστυχώς η κριτική μου αυτή, βιαστική και πρόχειρη, δεν προφτάνει όχι μόνο να εξαντλήσει, αλλά ούτε να σημειώσει καν τα ζητήματα που βγαίνουν από τη μελέτη της δίκης. Για πολύν καιρό, όσοι γράφουν για τη σύγχρονη κοινωνία, για την ήθικη, ψυχική και πνευματική της σύσταση, θ' ανατρέχουν, για ν' αντιλήσουν παρατηρήσεις και να στηρίξουν τα συμπεράσματά τους, στη δίκη του Ναυπλίου. Όμως δυο συμπερασματικά λόγια μου είναι απαραίτητα. Οι κατηγορούμενοι, άθωώθηκαν στο Ναύπλιο. Αυτό βέβαια τιμά την ελληνική δικαιοσύνη· αλλά όσοι ξέρουν σε τί κίνδυνο βρέθηκαν οι κατηγορούμενοι θα είναι διστακτικοί στον ένθουσιασμό τους. Βέβαια η δικαιοσύνη μας είναι έντιμη, αυτό είναι αναμφισβήτητο· αλλά δεν είναι ακόμα αρκετά φωτισμένη, προλήψεις παλιές, σκοτεινές αντιλήψεις, ιδέες κοινωνικές καθυστερημένες την κάνουν σπουδαίο αντιδραστικό παράγοντα στην πρόοδο, της οποίας το πρώτο, το μοναδικό όργανο, είναι η ελευθερία της σκέψης και του λόγου.

Περισσότερο όμως κι από τη δικαιοσύνη, περισσότερο καθυστερημένη και επικίνδυνη, είναι η ελληνική κοινωνία. Ψόδηγημένη από τους άμύρφωτους και τους δημοκόπους, αποδοκιμάζει τα φωτεινά προοδευτικά πνεύματα, κολλάει μια συκοφαντική φήμη — μαλ-

λιάρος, μασόνος, άθεος, προδότης — σε κάθε συγχρονισμένο άνθρωπο, κι έτσι προσπαθεί να τον εξοφλήσει*.

Η ελληνική κοινωνία, το αποδειχνει σε κάθε περίπτωση, είναι πνευματικά υπερβολικά καθυστερημένη. Και μάλιστα στα άρισμένα ζητήματα, στη γλώσσα, αλλά πρό παντός στη θρησκεία, έχει μια εὐπάθεια, ένα φανατισμό παθολογικό, τον οποῖον κάθε δημαγωγός μπορεί εύκολα να εκμεταλλευτεί και να εξάψει.

Γιαυτό, σὸν πρώτη και βαρύτερη υποχρέωση τῶν ἀνθρώπων τῆς σκέψης πρέπει νὰ θεωρηθῆ ὁ ἀγῶνας γιὰ τὴν κατὰκτηση τῆς ἐλευθερίας τοῦ λόγου. Χωρὶς αὐτὴ δὲν μποροῦμε νὰ προχωρήσωμε. Μόνο μ' αὐτὴ μπορεῖ ν' ἀρχίσῃ τὸ ἔργο καὶ τοῦ φωτισμοῦ τῆς κοινωνίας καὶ τοῦ συγχρονισμοῦ τῆς μὲ τὴ σημερινὴ εὐρωπαϊκὴ συνείδηση.

Ἡ δίκη τοῦ Ναυπλίου λοιπὸν, ὡς χρησιμεύει ὡς σάλπισμα: ποὺ θὰ καλῆ ὄλους τοὺς φωτισμένους Ἕλληνας νὰ ἐνωθοῦν καὶ νὰ συνασπιστοῦν γιὰ τὴν κατάκτηση τῆς ἐλευθερίας καὶ τὸν ἀγῶνα τοῦ φωτισμοῦ!

* Ἀκόμα καὶ στὸ Βερολίνο, θυμῶμαι, τὸ ἴδιο πνευματικὸ σκοτάδι παρακολουθοῦσε πολλοὺς ἀπὸ τοὺς Ἕλληνας σπουδαστὲς μιλοῦσα, κάποτε μὲ τὸν καθηγητὴ Κάουερ, καὶ μὲ ρωτοῦσε γιὰ τὰ προβλήματα ποὺ ἀπασχολοῦν τὴ σύγχρονη ἑλληνικὴ κοινωνία. Τοῦ εἶπα τότε πὸς ἐμεῖς δὲν ἔχομε οὔτε πολιτικακοὺς ἀγῶνες, μὲ τὸ νὰ ἔχομε κατὰκτῆσει ἀπὸ καιρὸ ἓνα πολίτευμα δημοκρατικὸ, οὔτε ἀγῶνες κοινωνικοὺς, ἐπειδὴ οἱ ἐργάτες μας εἶναι λίγοι, ἢ βιομηχανία μας καθυστερημένη καὶ γιαντὸ χαλαρὸ τὸ κοινωνικὸ μας ζήτημα· τοῦ ἐξήγησα, πὸς ὁ γλωσσικοὺς ἀγῶνας ἀποτελεῖ τὴ χαρακτηριστικώτερη πνευματικὴ κίνηση τῆς ἐποχῆς — ἡ ἀντίθεση μεταξὺ δημοτικῆς γλώσσας, ποὺ ὑποστηρίζουν τὰ νέα καὶ ζωντανὰ στοιχεῖα τοῦ τόπου καὶ καθαρεύουσας, ποὺ ὑποστηρίζει ὁ παλιὸς κόσμος τῶν λογιώτατων καὶ τοῦ ἀμόρφωτου ὄχλου.

Μερικοὶ Ἕλληνας σπουδαστὲς ἄκουσαν τὴ συζήτηση καὶ πήγαν κατ' εὐθείαν στὸν παπὰ τοῦ Βερολίνου, καὶ τὴν κατάγγειλαν ὡς «προδοτικὴ», καὶ ὁ παπὰς κατ' εὐθείαν στὸν πρεσβευτὴ, καὶ ὁ πρεσβευτὴς κάλεσε βιαστικὰ σὲ ἀνάκριση τὸν καθηγητὴ Κάουερ. Καὶ ὁ φωτισμένος Γερμανὸς ἐπιστήμυνας τὰ ἔχασε ὅταν ἄκουσε τέτοια κατηγορία, καὶ μοῦ ἔστειλε ἓνα μικρὸ καὶ θερμότατο γράμμα, ὅπου τόνιζε πὸς σίς ιδέες μου δὲν εἶδε ἓποτε ἀντικατωτικὸ, ἀλλὰ ἐξανακτίας ἓνα εὐσυνείδητο καὶ ἐπιστημονικὸ ἐνδιαφέρον γιὰ τὰ προβλήματα ποὺ ἀπασχολοῦν τὸν τόπο μου!

ΟΙ ΙΔΕΕΣ ΤΟΥ CHAMBERLAIN

ΓΙΑ ΤΟ ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΟ ΚΑΙ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΣΜΟ *

Φ. ΔΡΑΓΟΥΜΗ

Δέν είναι εύκολο νά κρίνη κανείς πρόχειρα όλόκληρο τὸ ἔργο αὐτὸ τοῦ Ἀγγλογερμανοῦ dilettante—ὁ ἴδιος ὀνομάζει ἑαυτό τὸν ἑαυτό του—γιατί ὁ κύκλος δπου ἔκλεισε τὴ μελέτη εἶναι ἀπέραντος καὶ τὸ θέμα τῆς πολὺ παραμελημένου ἀκόμη ἀπὸ τὴν ἐπιστήμη. Ἄρκει γιὰ τὴν ὥρα ἡ σύσταση στοὺς Ἕλληνας νέους—ὅσοις τουλάχιστο συνηθίζουν νὰ διαβάξουν—νὰ μὴ δειλιάσουν μπρὸς στίς πυκνοτυπωμένες 1500 σχεδὸν σελίδες, γιατί ὁ Chamberlain ξέρει πολὺ συχνὰ νὰ γενᾶ κάθε εἶδος προβλήματα στὸ μυαλὸ τῶν ἀναγνωστῶν του καὶ ἔτσι γίνεται ἀφορμὴ ὄχι μόνον γιὰ σκέψη μὰ καὶ γιὰ ἔργα. Αὐτὸ εἶναι τὸ προτέρημά του ποὺ κάνει τὴ μεγαλύτερη ἐντύπωση. Ὅποιος τὸν διαβάσῃ θὰ τὸ νιώσῃ.

Ἐδῶ ὁμως θὰ ἀξίξει νὰ σημειωθῇ κάποια ἑλληνικὴ κρίση γιὰ τὴν ἰδέα ποὺ ἔχει σχηματίσει ὁ Chamberlain γιὰ τὸ μεσαιωνικὸ καὶ τὸν τωρινὸ ἑλληνισμό. Ἐνας ἀμερόληπτος Ἕλληνας ποὺ μελετᾶ τὰ πράγματα τοῦ τόπου του, τὴν ἱστορίαν καὶ τὰ ζητήματα τῆς φυλῆς του μπορεῖ νὰ τὰ κρίνη δικαιότερα καὶ ἀπὸ τὸν πιὸ σοφὸ καὶ ἀμερόληπτο ξένο, γιατί εἶναι φυσικὸ νὰ καταλαβαίνῃ καλύτερα τὸ χαρακτήρα καὶ τίς τάσεις τῆς φυλῆς του, νὰ διαισθάνεται πράγματα ἀόρατα στοὺς ξένους καὶ νὰ μπορῇ νὰ ἐκφράξῃ σωστότερα τὰ πιὸ εὐσιαστικὰ αἰσθήματά της καὶ τίς πιὸ θεμελιακὰς ἰδέες της. Εἶναι φανερὸ πὼς ὁ συγγραφέας ἀγνόησε τὸ φαινόμενο τῆς αὐτοτέλειας τῆς νεώτερης ἑλληνικῆς φυλῆς.

Ὅσο λίγη σπουδαιότητα κίαν ἔχη ἡ ὑπαρξὴ ἢ μὴ τῆς αὐτοτέλειας αὐτῆς σχετικὰ μὲ τὴ γενικὴ θεωρίαν ποὺ σκάρωσε ὁ Chamberlain γιὰ τίς πηγὰς τοῦ πολιτισμοῦ στὸ 19. αἰῶνα, ὁμως μπορεῖ

νὰ τὴν ἀδυνατίσῃ ἢ νὰ τὴ δυναμώσῃ κατὰ τοῦτο, πὼς ἂν ὁ συγγραφέας ἔκαμε λάθος στὴν ἐχτίμησή του γιὰ ἓνα ὄρισμένο ἱστορικὸ καὶ ἐθνολογικὸ φαινόμενο ὄχι ἄσχετο μὲ τὸ σχηματισμὸ τοῦ πολιτισμοῦ τοῦ 19. αἰῶνα, μπορεῖ ἐπανορθώνοντας τὴν ἐχτίμησή του τουλάχιστο ν' ἀλλάξῃ τὴν προοπτικὴ ἢ τὴ φωτισκίαν τῆς θεωρίας του.

Πρὶν ἀρχίσῃ ἡ συζήτηση πρέπει νὰ φανοῦν μὲ γενικώτατες γραμμὰς ποιῆς εἶναι οἱ θεωρίαι δπου στηρίχτηκε ὁ Chamberlain καὶ ὑποτίμησε τὴ μεσαιωνικὴ καὶ νεώτερη ἑλληνικὴ φυλὴ ὅπως τὴν ὑποτίμησε. Κατὰ τὸν Ch. γιὰ νὰ μπορέσῃ νὰ σχηματιστῇ μιὰ ἐξευγενισμένη καὶ δημιουργικὴ φυλὴ πρέπει νὰ συνυπάρξουν οἱ ἀκόλουθοι ἀπαραίτητοι ὄροι:

1) ἡ πρώτη ὕλη νὰ εἶναι ἀνώτερης ποιότητος.

2) νὰ μεσολαβήσῃ μακροχρόνια ἐνδογενικὴ διαίτα (δηλαδή νὰ γίνεταί γεννητικὴ ἀνάμιξη τῶν ἀτόμων μόνον μέσα στὸ γένος, στὴ φυλὴ γιὰ πολὺν καιρὸ.

3) ἐπιλογὴ.

4) ἀνακάτωμα ἀπὸ αἷματα διαφόρων φυλῶν.

5) (περιοριστικὸς τοῦ 4)—Τὸ ἀνακάτωμα αὐτὸ νὰ σταματήσῃ σ' ἓνα σημεῖο, γιατί μόνον ἐντελῶς ὄρισμένα καὶ περιορισμένα ἀνακατώματα ἀπὸ αἷματα συντείνουν στὴν ἐξευγένισιν μιᾶς φυλῆς ἢ στὸ σχηματισμὸ μιᾶς νέας φυλῆς. Ἐπέφτει μιὰ φυλὴ ἂν τὸ ἀνακάτωμα περάσῃ ἓνα ὄρισμένο ὄριο.

Μὰ ἐχτός ἀπὸ τοὺς ὄρους αὐτοὺς χρειάζονται καὶ ἄλλοι ὄροι ἐξωτερικοί, δηλαδή ἱστορικοί, γεωγραφικοί, οικονομικοί κτλ.

Τὸ ἔθνος ὡς πολιτικὸς ὄργανισμὸς συχνὰ εὐνοεῖ τοὺς ἀναγκαίους ὄρους γιὰ νὰ σχηματίσῃ τέτοιαι φυλές, δηλαδή συχνὰ προσφέρει στὴ ζωτάνια τους τὰ μέσα γιὰ νὰ φτάσῃ τὸν πιὸ ἔντονον καὶ τὸν πιὸ ἀτομικὸ βαθμὸν τους καὶ συχνὰ ἐμποδίζει τὸν ξεπεσμοῦς. Π. χ. λέει ὁ Ch., μὲ τὸ σχηματισμὸ τῶν σημερινῶν πολιτικῶν ἐθνῶν σῶθηκαν οἱ φυλές ἀπὸ τὸ ἐθνικὸ χάος τῆς ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας.

Ὁ Ch. χωρίζει τοὺς σημερινούς Ἐυρωπαίους σύμφωνα μὲ τὴν καταγωγὴν καὶ τὸ χαρακτήρα τους σὲ δύο μεγάλας κατηγορίας φυλῶν: σὲ κελτοσλαβογερμανικὰς, καὶ σὲ λαοὺς τοῦ ἐθνικοῦ χάους.

Στὴν πρώτη κατηγορίαν μέσα κλείνει τίς ἀρχαίας σκανδιναβικὰς

* H. S. Chamberlain, La Génèse du XIX siècle. Ἐκδόση γαλλικὴ τοῦ Robert Godet. Παρίσι.

και νορμανικές φυλές, τις αρχαίες γοθτικές και γερμανικές, την αγγλοσαξονική, τη φράγκικη, τις κελτικές ή γαλατικές και τις σλαβικές και όλα τ' ανακατώματα των συγγενικών αυτών φυλών αναμεταξύ τους. Αυτή τη στιγμή, λέει, είναι πιθανώτατα αδύνατο να θρηθ κανένα έθνος ευρωπαϊκό καθαρής κελτοσλαβογερμανικής καταγωγής. "Όλα έχουν στο αίμα τους και άλλων φυλών αίμα. Σωματικά χαρακτηριστικά των ανθρώπων της μεγάλης αυτής γενιάς είναι τ' ακόλουθα: Έχουν ξανθά μαλλιά και άσπρο δέρμα, γαλανά ή ανοιχτόχρωμα μάτια, ανόστημα ψηλό, μέτωπο ψηλό και πλατύ, είναι δριλχοκέφαλοι, μακροπρόσωποι με σαγόνι στέρεο κτλ. Ήθικά και πνευματικά χαρακτηριστικά έχουν τη φιλευθερία, ατομισμό, φιλαλήθεια, πίστη (fidélité) και τιμότητα, τόλημη, άντρεία, έρευνητικό μυαλό, περηφάνεια κτλ. Ίδιαίτερο χαρακτηριστικό που ξεχωρίζει από όλους τους άλλους ανθρώπους είναι πως πάντοτε πλάθουν ένα ιδανικό, όχι μόνο θεωρητικό μα που προσπαθούν να το πραγματοποιήσουν με τὰ έργα τους. Τη μεγάλη αυτή εξευγενισμένη φυλή ο συγγραφέας για εύκολία την ονομάζει γερμανική.

Στη δεύτερη κατηγορία, των λαών του εθνικού χάους, τοποθετεί όλα τ' άλλα ευρωπαϊκά έθνη που έχουν αίμα πολύ ανακατωμένο με αίμα από διάφορες φυλές και μάλιστα όχι άριες (Σημίτες, Μαύροι, Κίτρινοι κλπ.), δηλαδή όλα τὰ έθνη που κατοικούν γύρω στη Μεσόγειο, στην ίδια πάνω κάτω έχταση που είχε το ρωμαϊκό κράτος την αρχαία εποχή. Σωματικά χαρακτηριστικά ιδιαίτερα των ανθρώπων του εθνικού χάους είναι το άπεριόριστο ανακάτωμα και ή ποικιλία των εξωτερικών τύπων μα και ή επικράτηση του βραχυκεφαλισμού, του πλατιού προσώπου και των σκοτεινών χρωμάτων του δέρματος, των τριχών και των ματιών, το μικρό ανόστημα κτλ. Πνευματικά και ήθικά χαρακτηριστικά έχουν την έλλειψη σταθερού χαρακτήρα, ύλιστική αντίληψη και φιληδονία, έλλειψη έρευνητικού και κριτικού πνεύματος, φανατισμό, μοιρολατρεία, δουλοπρέπεια, ύπουλότητα, σκληροκαρδοσύνη, έπιτηδειότητα κτλ.

Φυσικά, του Ch. ή γνώμη είναι πως σε όλα τὰ ευρωπαϊκά έθνη βρίσκονται τώρα μαζί και οι δυο τύποι, μα ή αναλογία των δυο και ή επικράτηση του ενός ή του άλλου χαρακτηρίζει το κάθε έθνος ανάλογα. Περιλαβαίνει όμως τη μεσαιωνική και νεώτερη ελληνική φυλή μέσα στην κατηγορία του εθνικού χάους.

Πολλά σημεία απ τις θεωρίες αυτές είναι άμφισβητήσιμα, μα δέν πρόκειται να γίνει εδώ συζήτηση γενική ούτε να διατυπωθή κρίση γι' αυτές. Πρόκειται μόνο ν' αντικρουστή ή σιωπηρή σχεδόν συμπερίληψη της νέας ελληνικής φυλής στο εθνικό χάος, που από τις ιδιότητες που του αποδίνει ο συγγραφέας είναι καταδικασμένο όχι μόνο να μη δημιουργήσει τίποτε αξιο και καλό, μα και να διαλύνη και μελόνη οτι όμορφο, τίμιο και πρωτότυπο δημιουργούν οι άλλοι.

Παραδέχεται ο Ch. πως ή αρχαία ελληνική φυλή—που τη θεωρεί πολύ συγγενική με την κελτοσλαβογερμανική όπως και με την ιρανική και με τη βραχμανική ινδική, αν και κάπως άνικανη να φτάση στο πλάτος, στο ύψος και στο βάθος την πνευματική και ήθική δύναμη της πρώτης—διαλύθηκε τελειωτικά μέσα στο εθνικό χάος κατά τους πρώτους αιώνες του χριστιανισμού. "Όστε οι Νεοέλληνες δέν έχουν καμιά σχέση με τους αρχαίους ή τουλάχιστο τόσο άσήμαντη που δέν μπορεί πια καθόλου να συντελέση το αρχαίο ελληνικό αίμα στο να μπορέσουν να βγούν από το βάλτο του εθνικού χάους.

Έπειδή δέν πρόκειται ν' ανοίξη εδώ μακρινή και δύσκολη έθνολογική και ιστορική συζήτηση με το σκοπό ν' αποδειχτή πως οι νέοι Έλληνες κατάγονται κατά μεγάλη αναλογία αίματος από τους αρχαίους, είναι ανάγκη να παραδεχτή κανείς προσωρινά τη βεβαίωση του συγγραφέα, πως οι νέοι Έλληνες δέν έχουν κανένα δικαίωμα να λέγονται «Έλληνες». Μα θα φανή από όσα θα είπωθούν άμείσως έπειτα, πως και έτσι, πάλι δέν μπορεί να γίνει δεχτό πως αποτελούν μέρος του εθνικού χάους· γιατί τὰ σημερινά φανερώματα της ζωής των καθώς και οι παλαιότερες, από τη βυζαντινή εποχή και δώθε, αποδείχνουν πως δέν έχουν στο σύνολο τὰ ήθικά και πνευματικά χαρακτηριστικά που δίνει ο Ch. στους λαούς του εθνικού χάους. Άπεναντίας τὰ προτερήματά τους μπορούν να τους φέρουν στο ίδιο επίπεδο με τους κελτοσλαβογερμανούς. Είναι άλλωστε γνωστό πως ή σημερινή ελληνική φυλή είναι ή μόνη ευρωπαϊκή, μαζί με την αρβαντική, που δέν ανήκει σε καμάν από τις τρεις μεγάλες ομάδες της Ερώπης ούτε στη γερμανική, ούτε στη λατινική, ούτε στη σλαβική, ούτε στις άλλες των άλλων ήπειρων.

Για να στηριχτή πάνω στις ίδιες τις θεωρίες του Ch. αντίληψη για τη νέα ελληνική φυλή αντίθετη από τη δική του αντίληψη

ἀρκεί σύντομα ν' αναφέρη κανείς ώρισμένα γεγονότα, γενικά αναγνωρισμένα. Τὰ συμπεράσματα τῶν γεγονότων αὐτῶν τείνουν νὰ ἀποδείξουν πὼς ἡ ἀντίληψη τοῦ συγγραφέα γιὰ τὴ νέα ἑλληνικὴ φυλὴ δὲν εἶναι κζλὴ ἐφαρμογὴ τῶν θεωριῶν του.

*
**

Τὸ ἔθνικὸ χάος ποὺ γεννήθηκε κάτω ἀπὸ τὴν ἰσπεδωτικὴν πίεση τῆς ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας δέχτηκε τὸν πρῶτο σοβαρὸ κλονισμό ἀπὸ ἓνα λαὸ ποὺ ἐκείνη τὴν ἐποχὴ εἶχε βρεθῆ στὰ μέρη ποὺ εἶχε ζήσει ὡς τότε ἡ ἀρχαία ἑλληνικὴ φυλὴ, δηλαδὴ κυρίως στὴν ἑλληνικὴ χερσόνησο καὶ στὴ Μικρασία. Αὐτὸς ὁ λαὸς, μ' ἕλη τὴ σκλαβιά του ἔδειχνε ἀτομικὸ χαραχτῆρα τόσο ἔντονο καὶ ξεχωριστὸ ἀπὸ τὸ ἔθνικὸ χάος ποὺ ἀποτελοῦσε τὸν πληθυσμὸ τῆς Ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας, ὥστε στὰ 328 μ. Χ. ὁ αὐτοκράτορας τῶν Ρωμαίων ἀναγκάστηκε νὰ μεταφέρῃ τὴν πρωτεύουσά του ἀπὸ τὴ Ρώμη, τὸ κέντρο τοῦ ἔθνικου χάους στὸ Βυζάντιο, τὸ ἐπικαιρότερο κέντρο τοῦ ἀνατολίτικου ἔθνους. Σχεδὸν συγχρόνως ἀναγκάστηκε γιὰ λόγους πολιτικοὺς νὰ γίνῃ ὁ αὐτοκράτορας χριστιανός, γιὰ τὸ ἴδιο αὐτὸ ἔθνος τῆς ἀνατολῆς εἶχε ἐγκλωπιωθῆ ἀπὸ καιρὸ τὴ διδσκαλία τοῦ Χριστοῦ καὶ τὴν εἶχε μορφώσει σὲ θρησκεία, καὶ καταγίνονταν μ' ἕλη τὴ δυνάμη του νὰ τὴν ἐπιβάλλῃ στὸ ἔθνικὸ χάος καὶ στοὺς βαρβάρους πρὸς κάθε κατεύθυνση. Μ' ἄλλα λόγια ὁ λαὸς αὐτός, τὴν ἐποχὴ ποὺ ἀρχίζει ἡ ἀποσύνθεση τοῦ Ρωμαϊκοῦ κράτους συγκέντρωσε μέσα του καὶ στὸν τόπο ὅπου κατοικοῦσε, τὸ ἐμπορικὸ, πολιτικὸ καὶ πνευματικὸ κέντρο τοῦ βάρους ὁλόκληρου τοῦ γνωστοῦ κόσμου. Σὲ λίγα χρόνια, στὰ 395 μ. Χ., ὁ ἀνατολίτικος λαὸς φάνηκε τόσο ξεχωριστός ἀπὸ τοὺς ὑπόλοιπους λαοὺς τοῦ Ρωμαϊκοῦ κράτους, ὥστε ἀναγκάστηκε ὁ αὐτοκράτορας νὰ χωρίσῃ τὸ κράτος σὲ δυὸ κράτη, δυτικὸ καὶ ἀνατολικὸ. Τὸ δεῦτερο μὲ πρωτεύουσα τὸ Βυζάντιο κρατοῦσε ὅλους τοὺς τόπους ποὺ εἶχαν ἄλλοτε κατοικηθῆ πυκνότατα ἀπὸ τοὺς ἀρχαίους Ἕλληνας καὶ ὅλους τοὺς τόπους ὅπου αὐτοὶ εἶχαν μεταφυτέψῃ τὸν πολιτισμὸ τους μὲ ἀποικίες ἢ κατάκτηση.

Δὲν πέρασε ἀπὸ τότε ἓνας αἰῶνας καὶ στὰ 476 μ. Χ. οἱ Γότθοι, πρόγονοι τῶν Γερμανῶν, κυρίεψαν τὸ κέντρο τοῦ ἔθνικου χάους, τὴ Ρώμη, ἔφεραν τέλος στὸ δυτικὸ κράτος καὶ ὑπόταξαν ἕλη τὴ δύση, ἐνῶ τὸ ἀνατολικὸ κράτος μὲ τὸ λαὸ του ἐξακολουθοῦσε νὰ στέκε-

ται ἀσάλευτος βράχος στὰ διαδοχικὰ ὀρητικὰ κύματα τῶν βαρβάρων.

Οἱ αὐτοκράτορες τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους, ἐπειδὴ κρατοῦσαν τὸ ὄνομα καὶ τὴν παράδοση τῶν αὐτοκρατόρων τῆς Ρώμης δοκίμασαν γιὰ κάμποσο καιρὸ νὰ ξαναενώσουν τὴ δύση μὲ τὴν ἀνατολή, μὰ ὅλες τους οἱ προσπάθειες καὶ οἱ πιὸ σπουδαῖες (π. χ. τοῦ Ἰουστινιανοῦ, στὸν 6. αἰῶνα) ἀπότυχαν. Ἀπεναντίας ὁ ἀνατολίτικος λαὸς ἔδειχνε ἔντονη τάση πρὸς διαφορῶση καὶ πολλὰ σημάδια ἀτομικοῦ χαραχτῆρα. Αὐτὴν τὴν ἐποχὴ ξεπέταξεν ἄνθος πρωτογνώριστο, μὰ καινούρια ξεχωριστὴ τέχνη, τὴ βυζαντινὴ, ποὺ δὲν ἔμεινε ἀπὸ τότε ἱερατικὰ ἀμετάβλητη καὶ σχολαστικὰ ὁμοια μὲ τὴν πρώτη τῆς ἐκδήλωση, μὰ ἐξελίχτηκε σιγὰ μὰ σταθερά, ἀποχτόντας κάθε μέρα μεγαλύτερη δύναμη, πρωτοτυπία, κίνηση καὶ χάρη. Τὴν ἴδια ἐποχὴ ἢ βιομηχανία, ἢ ναυτιλία, τὸ ἐμπόριο πρόκοβαν ἀξιοσημεῖωτα· τολμηροὶ ἔμποροι εἶχαν κλέψῃ τὸ σπόρο τοῦ μεταξιοῦ ἀπὸ τὴν κεντρικὴ Ἀσία καὶ ἐγκατάστησεν πρώτη φορὰ στὴν Εὐρώπη τὴ μεταξουργικὴ βιομηχανία. Τὸ ἐπίσημο κράτος, δηλαδὴ οἱ αὐτοκράτορες μὲ τοὺς συμβούλους των ἔβαζαν τάξη στὴ νομοθεσία, στὴ φορολογία καὶ διοίκηση, διορθώνοντας ὅσο μποροῦσεν πιὸ περνωρισμένα μὲ τοὺς καινούριους ἔρους ζωῆς καὶ τοὺς καινούριους παράγοντες τὰ πατροπαράδοτα ἑλληνορωμαϊκὰ καλοῦπια ἢ πλάθοντας νέους τύπους σύμφωνα μὲ τὸν ἰδιαιτέρο χαραχτῆρα τοῦ ἀνατολίτικου λαοῦ. Ὁ αὐτοκράτορας ἀγωνίζονταν εἰδικὰ νὰ ἐμποδίσῃ τὴ φιλόδοξη χριστιανικὴ ἐκκλησία νὰ καταχτᾷ δικαιώματα πολιτικὰ καὶ νὰ τὴν κρατῇ διαρκῶς πολιτικὰ ὑποταχτικὴ του, ἂν καὶ τῆς ἀναγνώριζε πνευματικὴ ἐπικυριαρχία. Ἡ μελέτη τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων ποιητῶν, πεζογράφων καὶ φιλοσόφων, παράλληλα μὲ τὴ μελέτη τῆς ἀγίας Γραφῆς δὲ σταμάτησε οὐδὲ στιγμὴ· ὄχι μόνο οἱ λαϊκοὶ καταγίνονταν μὲ τίς μελέτες αὐτῆς μὰ καὶ οἱ κληρικοὶ καὶ οἱ πατέρες τῆς ἐκκλησίας. Ἡ ἱστορία δὲν ἔχασε ποτὲ τοὺς ἱστορικοὺς τῆς. Οἱ ποιητῆς καὶ οἱ μουσικοὶ δημιουργοῦσαν ἀξιοθαύμαστους θρησκευτικοὺς ὕμνους. Μὰ καὶ ἡ λαϊκὴ μουσα τραγουδοῦσε ἤρωες σὰν τὸ Μέγ' Ἀλέξανδρο ἢ τὸ Βελισσάριο, τὸ στρατηγὸ τοῦ Ἰουστινιανοῦ, καὶ σχημάτισε τὸ πρότυπο τῶν ἐπικῶν μυθιστορημάτων ποὺ ἀπὸ τότε ἤθραν μεγάλη ἀπήχηση στὸ λατινικὸ, σλαβικὸ καὶ στὸ γερμανικὸ κόσμο. Ἡ ἐκκλησία χρησιμοποιοῦντας τίς γλώσσες τῶν βαρβάρων καταγίνονταν νὰ τοὺς μεταδώσῃ τὸ χριστιανισμό, στέλε-

νοντας *ιεροκήρυκες* *Ισαμ* τῆ *Μεγάλη Βρετανία*, τὴν *Ἀβυσσινία*, τὴν *Κίνα* κτλ. Τῆ *μετάδωση* τοῦ *χριστιανισμοῦ* στοὺς *βαρβάρους* τῆ *συνόδευε* μὲ τὰ *πρώτα στοιχεία* τοῦ *πολιτισμοῦ* τοῦ *λαοῦ* τῆς *ἀνατολῆς*. Τὰ *θρησκευτικὰ* καὶ *θεολογικὰ ζητήματα* ἀπασχολοῦσαν *σοβαρώτατα* τὸ *λαὸ* καὶ τοὺς *κυβερνήτες* τοῦ *βυζαντινοῦ κράτους*, *γιατὶ* ζητοῦσαν νὰ *πλάσουν* τὴν *πιδ κατάλληλη* γι' αὐτοὺς *μορφὴ* τοῦ *χριστιανισμοῦ*, ποὺ *καθημερινὰ κινδύνευε* ν' *ἀλλάξῃ* *πέρα πέρα* τὴν *οὐσία* του ἀπὸ *τις* *βάρβαρες* *ιδέες* τῶν *διαφόρων λαῶν* ποὺ τὸν *δέχονταν*. *Σπουδαιότατη* *προσπάθεια* γιὰ νὰ *ἐλευθερωθῇ* ὁ *χριστιανισμὸς* ἀπὸ τῆ *μαγική, φετιχιστικὴ* καὶ *σημιτικὴ ἐπίδραση* καὶ νὰ *σχηματισθῇ* *πιδ πνευματικὰ* καὶ *πιδ ἠθικὰ* *ἐγινε* ἀπὸ τοὺς *λεγόμενους* *εἰκονομάχους*. Αὐτοὶ δὲν *παθαίνονταν* γιὰ νὰ *δώσουν* *νέα ψυχὴ* *στὴ* *θρησκεία* *μόνο*, μὰ καὶ σ' *ὅλους* τοὺς *κλάδους* τῆς *ἀτομικῆς* καὶ *κοινωνικῆς ζωῆς* τοῦ *ἔθνους*. Οἱ *θεολογικοὶ ἀγῶνες* *στο* *Βυζάντιο* δὲ *γίνονταν* γιὰ *κάποιε ἀερολογικὰ δόγματα* *χωρὶς ἐπίδραση* *στὴν* *πραγματικὴ ζωὴ*, μὰ γιὰ *μιὰ οὐσιαστικὴ* καὶ *ριζικὴ μεταρρύθμιση* ποὺ *θὰ* *θεμελίωνε* *ἀρχὴ* *καινούριε* *ἀνώτερης* *ζωῆς* γιὰ τὸ *ἀνατολικὸ ἔθνος*. Πάνω ἀπὸ *ὀλόκληρο αἰῶνα* (τὸν 8.) *βάσταξε* ὁ *ἀγῶνας* τῶν *εἰκονομάχων*, ποὺ *ἦταν* ἀπὸ τὰ *πιδ ζωντανὰ* καὶ τὰ *πιδ συνειδητὰ* *στοιχεῖα* τοῦ *ἀνατολίτικου λαοῦ*. Τότε *πιδ* *φανερώθηκε* *πρώτῃ* *φορὰ* *καθαρώτατα* ὁ *λαὸς* αὐτὸς *ἀντιμέτωπος* *πρὸς* τὸν *πάπα* τῆς *Ρώμης*, ποὺ *ὑποστήριξε* τὴν *κοσμοκρατορικὴ ἐπικράτηση* (*universalisme*) τοῦ *ἐθνικοῦ χάους*. Ἄν οἱ *εἰκονομάχοι* δὲν *ἐνίκησαν* *στο* *τέλος* *παρὰ* *ἀναγκάστηκαν* νὰ *συμβιβαστοῦν* μὲ τοὺς *ἀντίπαλους* *μποροῦν* ὅμως νὰ *καυχῆθουν* *πὼς* *ἐβγαλαν* *τελειωτικὰ* τὸν *ἀνατολίτικο λαὸ* ἀπὸ τὴν *ισσπεδωτικὴ σκλαβιά* τοῦ *Πάπα*, καὶ *πὼς* ὁ *σπόρος* τῆς *ἀνεξαρτησίας* ποὺ *ἐριξαν* δὲν *πῆγε* *χαμένος* μὰ *ἔμεινε* *μέσα* *στὴν* *καρδιά* τοῦ *λαοῦ* *σὰ* *μαγιά*. Θὰ *εἶχαν* *ἐξακολουθήσει* *βέβαια* τὸν *ἐσωτερικὸ ἀγῶνα* τοὺς *ἀν* δὲν *ἔπρεπε* ὁ *ἀνατολίτικος λαὸς* νὰ *ἔχῃ* *ἀδιάκοπα* τὴν *προσοχὴ* τοῦ *ξυπνητῆ* καὶ *γυρισμένη* *πρὸς* τὰ *σύνορα* γιὰ ν' *ἀποκρούῃ* *τις* *ἀπαυτὲς* καὶ *ἀκατάσχετες* *ἐπιδρομὲς* τῶν *ξένων ἔθνων*, ἀπ' *ὅλες* *τις* *μεριεῖς*.

Ἡ *ἀνάγκη* τῆς *ἀμυνας* *ἀνάγκασε* τὸν *ἀνατολίτικο λαὸ* νὰ *γίνῃ* *πρώτης* *τάξε*ς *στρατιωτικὸ ἔθνος*, *δηλαδή* νὰ *μάθῃ* νὰ *πολεμᾷ* *ὄχι* *μόνο* *μὲ* *καρδιά* μὰ καὶ *μὲ* *περισσὴ τέχνη*: *δημιούργησε* *ταχτικὸ ἔθνικὸ στρατὸ* καὶ *στόλο* *ἀκατανίκητο*. Τὰ *μέσα* τοῦ *πολέμου* *τελειοποιήθηκαν* *ὅσο* *ἦταν* *δυνατὸ* *ἐκείνη* *τὴν* *ἐποχὴ* καὶ

ἡ *ἐφεύρεση* τῆς *ἐλληνικῆς φωτιᾶς* *ἀνοίξε* τὸ *δρόμο* *στὴν* *ἑσπερὴ* *χρησιμοποίησι* τοῦ *μπαρουτιοῦ* γιὰ τὸν *πόλεμο*. Ὁλόκληρη ἡ *βυζαντινὴ ἱστορία*—*ἱστορία* *χιλίων* *χρόνων*—*κάνει* τὴν *ἐντύπωση* *ἀδιάκοπου* καὶ *φεδερῶ* *ἀγῶνα* γιὰ τὴ *διατήρησι* τῆς *αὐθυπαρξίας*. *Μόνον* ὁ *κατάλογος* τῶν *ὀνομάτων* τῶν *διαφόρων ἔθνων* ποὺ *ρίχνονταν* τὸ *ἓνα* *μετὰ* τὸ *ἄλλο* ἢ *κι* *ὅλα* *μαζὶ* *πάνω* *στο* *ἀνατολίτικο* *κράτος* *λεηλατώντας* καὶ *ρημάζοντας* *συχνὰ* τὴν *ὑπαιθρὴ* *χώρα* του, *τραμάζει* *ὅποιον* τὴν *ἀκούει*. Αὐτοὶ οἱ *βάρβαροι* *οὔτε* *μιὰ* *μέρα* δὲν *ἄφησαν* τὸ *βυζαντινὸ ἔθνος* ν' *ἀνασάνῃ* ἢ *σῆχῃ* καὶ νὰ *φροντίσῃ* *μὲ* *σειρὰ* τὴν *καλλιέργεια*, τὸ *ἐμπόριο*, τὴ *βιομηχανία*, νὰ *ἐργασθῇ* *συστηματικὰ* γιὰ τὴν *ἠθικὴ* καὶ *πνευματικὴ* του *ἀνύψωσι*. Οἱ *θυσίες* του *σὲ* *ἰδρώτα*, *χρῆμα* καὶ *αἷμα* γιὰ τὴ *σωτηρία* τῆς *αὐθυπαρξίας* *εἶναι* ἀπὸ *τις* *μοναδικὰς* *στὴν* *ἱστορία* τῶν *ἔθνων*. *Κι* ὅμως τὸ *Βυζαντινὸ κράτος* *ὅλο* τὸ *μεσαιῶνα* *ἦταν* τὸ *μόνον* *σημεῖο* τῆς *γῆς* *ὅπου* *ἔλαμπε* ἡ *πνευματικὴ* *φωτιὰ* ποὺ *εἶχαν* *ἀνάψει* οἱ *ἀρχαῖοι Ἕλληνες*, τὸ *μόνον* *σημεῖο* *ὅπου* ἡ *ρωμαϊκὴ* *ὀργάνωσι* *λειτουργοῦσε* καὶ *ξετυλίγονταν*, *ἐνῶ* *ὅλος* ὁ *ὑπόλοιπος* *κόσμος* *ἦταν* *βυθισμένος* *στο* *σκότος* καὶ τὸ *χάος* καὶ δὲν *εἶχε* *ἀκόμη* *καμιά* *συνείδησι* τοῦ *ἑνυτοῦ* του.

Μ' *ὄλη* τὴν *ἀτέλειωτῃ* *ἀγωνία* τῶν *ἐπιδρομῶν* *ὀλοένα* τὸ *ἔθνος* καὶ τὸ *κράτος* *ἐπαιρναν* *μερφή* *πιδ* *ἐντονη*, *πιδ* *πρωτότυπη* καὶ *πιδ* *χαρακτηριστικὴ* *κάθε* *μέρα* *βαθύτερα* *χωρίζονταν* ἀπὸ τὰ *παλιὰ* *λατινικὰ* *καλούπια* *κι* ἀπὸ τοὺς *ὑπόλοιπους* *γειτονικοὺς* *λαοὺς*. Ἡ *λατινικὴ* *γλῶσσα*, ποὺ *ποτὲ* δὲν *εἶχε* *μιληθῇ* *γενικὰ* *στὴν* *ἀνατολή*, δὲν *ἦταν* *πιδ* *καθόλου* *καταληπτῆ* *οὔτε* *στὴν* *τάξι* τῶν *λογίων* *πρῶτος* ὁ *Ἰουστινιανὸς* *ἀναγκάστηκε* νὰ *ἐκδώσῃ* *νόμους* *στὴν* *ἐλληνικὴ* *γλῶσσῃ*, *τις* *Νεαρές* του. Ἀπὸ *τότε* *εἶχε* *ἀρχίσει* νὰ *καθιερώνεται* *ἐπίσημη* *γλῶσσα* τοῦ *κράτους* ἡ *ἀρχαία* *κοινὴ* *ἐλληνικὴ*, *γιατὶ* αὐτὴ *μεταχειρίζονταν* *στο* *γραφτὸ* *λόγο* οἱ *λόγιοι* *κι* ἡ *ἐκκλησία*, καὶ *ἦταν* ἡ *γλῶσσα* τῶν *Εὐαγγελίων*. Μὰ ὁ *λαὸς* δὲ *μιλοῦσε* *πιδ* τὴν *κρυσταλλωμένη* αὐτὴ *μορφὴ* τῆς *κοινῆς* *παρὰ* *μιὰ* *πιδ* *προχωρημένη* *μορφὴ* *ἐλληνικῆς* *γλῶσσας* ποὺ *εἶχε* *ἐξελιχθῇ* *ἀπευθείας*, *φυσικὰ* καὶ *ὄχι* *ἀπότομα*, ἀπὸ τὴ *γλῶσσα* ποὺ *μιλοῦσε* τὸ *ἔθνος* τὴν *ἐποχὴ* τοῦ *Χριστοῦ*, *δηλαδή* ἀπὸ τὴν *ἀρχαία* *κοινὴ* *ἐλληνικὴ*. Αὐτὴ τὴν *ἴδια* *γλῶσσα* *ἀσήμαντα* *ἐξελιγμένη* ἀπὸ τὸ *μεσαιῶνα* *μιλεῖ* καὶ *σήμερα* τὸ *λεγόμενον* *ἐλληνικὸ ἔθνος*. Ἔτσι ἡ *ξένη* καὶ *νεκρὴ* *πιδ* *γλῶσσα* τῶν *Ρωμαίων* *εἶχε* *διωχθῇ* *ὀριστικὰ* ἀπὸ τὴν

επίσημη θέση της· μόνο στις επιγραφές των νομισμάτων απόμεινε ακόμη ίσαμε το τέλος του 6. και την αρχή του 7. αιώνα και σε κάτι καθιερωμένα επιφωνήματα που φώναζαν οι δήμοι σε ώρισμένες τελετές, χωρίς να καταλαβαίνουν κι αυτοί τη σημασία τους.

Το χάσμα μεταξύ στην ανατολική εκκλησία και στη ρωμαϊκή άνοιγε κάθε μέρα βαθύτερο και πλατύτερο ώπου το επίσημο σχίσμα έγινε άπαραίτητο· τέτοια ήταν ή αντιπάθεια και το μίσος του ανατολίτικου λαού για τη δυτική εκκλησία, ώστε όσες κι αν έγιναν κι από τις δυο μεριές σοβαρώτατες προσπάθειες για πολιτικούς λόγους να μείνουν ενωμένες οι εκκλησίες απότυχαν έλεεινά γιατί ο λαός δεν μπορούσε να το άνεχτεί. Μόνο οργανική διαφορά της ιδιοσυγκρασίας μπορούσε να γεννήση τέτοιο χώρισμα. 'Ακόμη και τώρα που τα θρησκευτικά πάθη έχουν κάπως κατακαθίσει, ο λεγόμενος νεώτερος ελληνικός λαός αισθάνεται άκατανίκητη αντιπάθεια αν όχι μίσος για τη δυτική εκκλησία και τον πάπκ. 'Ετσι ή Ρώμη με τον πάπα προστέθηκε σ' όλους τους άλλους έχθρους του Βυζαντίου, ο φοβερώτερος βέβαια από όλους.

Το 10. και 11. αιώνα, μ' όλους τους πολέμους το ανατολίτικο έθνος είδε τις πιό λαμπρές του μέρες, γεμάτες υπόσχες για το μέλλον· όργασμο άνοιξιάντικο ένωθε μέσα στα σπλάχνα του, έτοιμο να ξεσπάση· έφτασε σε επίκαιρο σημείο όπου θα του ήταν κατορθωτό ν' ανοίξη νέους όρίζοντες και να γενη άνώτερο από τον έαυτό του. Το πλάσμα των συνόρων του κράτους, το άπλωμα του έμπορίου και ή ένταση της καλλιέργειας και της βιομηχανίας, ο συστηματικός περιορισμός του μοναχισμού από τους αυτοκράτορες και ή προστασία των άγροτικών πληθυσμών ενάντια στην έκμετάλλευση των έπαρχιακών αρχόντων, κάποια τάση άνεξαρτησίας από τη θρησκευτική και λόγια παράδοση, ή άνθηση της τέχνης, όλα τέλος προάγγελαν καινούρια ζωή για το ανατολίτικο έθνος. Αυτής της κατάστασης τρανή εκδήλωση σώθηκε με τη λαϊκή παράδοση ίσαμε τώρα στην ψυχή του ελληνικού λαού, ή μορφή του Διγενή 'Ακρίτα. Αυτός ο έπικός ήρωας και όλος ο κύκλος των ήρώων των σχετικών μ' αυτόν, είναι γέννημα της δημιουργικής φαντασίας του ανατολίτικου λαού αυτής της εποχής. 'Ο Διγενής έχει τη δύναμη να σταθή δίπλα στον τύπο του 'Αχιλλέα και του 'Αλεξάντρου χωρίς ντροπή.

Μά έξαφνα ή παπική φιλοδοξία και μοχθηρία μεταχειρίστηκε τη δυσκολοσυγκράτητη άρπαχτικότητα των βάρβάρων ακόμη κελ-

τοσλαβογερμανών και τη φανατική προσήλωσή τους στον παπισμό για να ρίξη κατακλυσμούς καταστροφής πάνω στον ανατολίτικο κόσμο που φύλαγε την παράδοση του αρχαίου κόσμου και άντι να υποτάσσεται στην ίσοπεδωτική κοσμοκρατορία του πάπα ξυπνούσε σε νέα ζωή. Βρέθηκε πρόχειρη πρόφαση ή άπελευθέρωση των ιερών τόπων από τα χέρια των άπίστων. 'Υστερα από πολλούς άγώνες οι σταυροφόροι σύντριψαν τον ανατολικό λαό που στο άναμεταξύ δεν είχε πάψει να πολεμά και τους Σαρακηνούς, τους Σλάβους, τους Τούρκους κτλ. 'Ετσι οι άγώνες του και οι ήρωικές προσπάθειές του από τα 328 ίσαμε τα 1204 φάνηκαν σά να τέλειωσαν με τη λεηλασία και την καταστροφή από τους βάρβάρους της δύσης και του βορριά όλων των καλλιτεχνημάτων, των χειρογράφων και του πλούτου της Πόλης και με το σφάξιμο ή το διώξιμο των υπερασπιστών της. 'Ο πάπας έμεινε για την ώρα εύχαριστημένος και μοίρασε όλη την ανατολή στα χριστιανικώτατα κοπέλια του.

Κι όμως ή βλαϊη συνάντηση αυτών των δύο κόσμων, του κελτοσλαβογερμανικού, που είχε παιδιάτικη όρμη και βαρβαρότητα, με τον πιό σχηματισμένο μά γεμάτο ζωή βυζαντινό, γέννησε τη σπύθα που άναψε από τότε στη δύση τη λεγόμενη αναγέννηση. Δυστυχώς ο Ch. αν και δίνει μεγάλη σημασία, και σωστά, στην κρίσιμη εποχή του 1200 δεν άναφέρει καθόλου αυτή την αποφασιστική συνάντηση. 'Η ζύμωση που είχε αρχίσει από αιώνες από τον καιρό της εικονομαχίας, και νωρίτερα μάλιστα, στα σπλάχνα του ανατολίτικου λαού, μά που άδιάκοποι έξωτερικοί κίνδυνοι δεν την άφηναν να φουσκώσει έλεύθερη, πέρασε τότε στη φρέσκη πάστα των κελτοσλαβογερμανών και τους έδωσε ζωή, που δεν θα ήταν ποτέ άξιοι να τη βρουν μόνοι τους· έτσι στάθηκε γελασμένος ο πάπας γιατί ύστερα απ' αυτό οι Κελτοσλαβογερμανοί έγιναν πιό άνεξάρτητοι και οι μισοί τουλάχιστο τον άποκήρυξαν. Το άνθισμα της αναγέννησης είναι ώχρότατη άντανάκλαση της άνθησης που θα είχε άναβρύσει στη βυζαντινή ανατολή πολύ πιό φυσική και άποτελεσματική, αν δεν την είχαν σταματήσει με τη βία οι ληστρικές σταυροφορίες.

Κι όμως είχε μείνει άρκετή ζύμη στις φλέβες του λαού της ανατολής, όχι μόνο για να διώξη πάλι σχεδόν όλους τους Φράγκους από τον τόπο του μά και για να έξακολουθήση όπως μπορούσε μέσα στην άτέλειωτη άνεμοζάλη από έπιδρομές το δρόμο

του πρὸς τὴ νέα ζωὴ. Ἡ δυστυχία του μάλιστα τοῦ ἔκανε πρὸ συνειδητὸ τὸν ἑαυτὸ του — ὁ αὐτοκράτορας τῆς Νίκαιας Θεόδωρος Λάσκαρις ὁ Β' ποὺ βασίλευε στὰ μέσα τοῦ 13. αἰῶνα ὀνομάζει τὸ λαὸ τῆς ἀνατολῆς «τὸ ἑλληνικὸν» — καὶ νὰ σέβεται περισσότερο τὴν ἀξία του μπρὸς στὴ βαρβαρότητα τῶν ἄλλων λαῶν. Τὴν ἀτομικότητά του τὴν κατάλαβε πρὸ καθαρῶτατα μετὰ τὴν ἀπελπισμένη καὶ περήφανη ἀμυνα τοῦ Κωνσταντίνου τοῦ Παλαιολόγου καὶ τὴν καταστροφὴ τοῦ 1453. Κάτω ἀπὸ τὴ μαῦρη τούρκικη σιλαδιά τὴν ἐπικύρωσε.

Ὁ Chamberlain παρασιωπᾷ ὀλότελα τὴ βαθεῖα πνευματικὴ, καλλιτεχνικὴ καὶ γενικὰ πολιτιστικὴ ἐπίδραση τοῦ λαοῦ τῆς ἀνατολῆς πάνω στὸ σλαβικὸ, τὸ λατινικὸ καὶ τὸ γερμανικὸ κόσμο. Ἡ ἐπίδραση αὐτὴ ἀπὸ τὸ 13. αἰῶνα ὡς στὸ 16. ἔγινε τόσο ἔντονη καὶ τυφλωσε τόσο ἡ λάμψη τῆς τοῦς κελτοσλαβογερμανοῦς ποὺ παράτησαν τὴν πρωτότυπη δική τους τέχνη, τὴ γοτθικὴ, γιὰ νὰ κυνηγήσουν ἕνα φάντασμα, τὸν ἀρχαῖον ἑλληνικὸ κόσμο ποὺ τοῦς τὸν εἶχαν ἀποκαλύψει οἱ πιστοὶ θεματοφύλακές του, οἱ Βυζαντινοί. Κιὰν ὁ Σαίξπηρ καὶ ὁ Μιχαὴλ Ἀγγελος, ὅπως τὸ βεβαιώνει ὁ Ch., δὲν ἔμειναν ποτὲ τὴν ἀρχαία ἑλληνικὴ γλῶσσα δὲ σημαίνει αὐτὸ πὼς ἔξφυγαν τὴν ἑλληνικὴ σπῆθα· ὁ ἀρχαῖος ἑλληνισμὸς δὲν ἔχει ἀξία μόνον γλωσσικὴ. Ὅμως ὁ συγγραφέας θεωρεῖ τὸν ἀρχαῖο ἑλληνισμὸ μίαν ἀπὸ τίς πρὸ θεμελιακὰς βάσεις τοῦ σημερινοῦ κελτοσλαβογερμανικοῦ πολιτισμοῦ.

Ἀπὸ τὰ 1453 ὁ ἀνατολίτικος λαὸς ποὺ κατοικοῦσε στοὺς τόπους τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων ἔμεινε τσαλαπατημένος κάτω ἀπὸ τὸν Τούρκο κατακτητὴ. Οἱ χριστιανοὶ τῆς δύσης καὶ τοῦ βορῆ ἀδικφόρησαν γιὰ τὴν τύχη τοῦ λαοῦ αὐτοῦ καὶ βέβαια ὁ πάπας καὶ οἱ φανατικοὶ καθολικοὶ ἦταν ἐνθουσιασμένοι γιὰ τὴν καταστροφὴ τῆς ἀνεξαρτησίας του. Στὴν ἀπεμόνωση ὅμως τῆς σιλαδιάς πάλι ὁ λαὸς αὐτὸς ἔδειχνε μόλις τοῦ φανερωνόταν ἡ παραμικρὴ εὐκαιρία, σημάδια ὀρμῆς πρὸς ἀνώτερη ζωντάνια (π. χ. ποίηση τῆς Κρήτης, μισθοφόροι «στρατιῶτες» στοὺς εὐρωπαϊκοὺς στρατοὺς, ἀνώτεροι ὑπάλληλοι τῆς Ὑψηλῆς Πύλης, πρίγκιπες τῆς Μολδοβλαχίας, κλέφτες καὶ ἀρματωλοὶ, δημοτικὰ τραγούδια, ναυτιλιακὴ, ἐμπορικὴ, βιομηχανικὴ καὶ κοινοτικὴ ἀνθήση τοῦ 18. αἰῶνα συχνὰς ἐπανάστασες καὶ κινήματα κτλ. κτλ.). Ἀπὸ ἐλα τὰ ἔθνη τὰ σκλαβωμένα στὸν Τούρκο ποὺ εἶναι ἀπὸ τοὺς χαρακτηριστικώτερους τύπους τοῦ

ἐθνικοῦ χάους—αὐτὸς ὁ λαὸς αἰσθάνθηκε πρὸ ἔντονα τὴν ἀνάγκη, καὶ δοκίμασε πρὸ νωρὸς νὰ σπάσῃ τίς ἀλυσίδες καὶ νὰ ζήσῃ ἀνεξάρτητος καὶ ἐλεύθερος, ἀν καὶ αὐτὸς ἦταν πρὸ σφιχτὰ περιορισμένος ἀπὸ τὸν κατακτητὴ. Τέλος στὰ 1821 — ὕστερα ἀπὸ τίς προηγούμενες προσπάθειες ποὺ ἀπότυχαν — ἔξσπασε ὁ ἀνατολίτικος λαὸς σὲ γενικώτερη ἐπανάσταση ποὺ βασίλευε ὀχτὼ χρόνια, ἐρήμωσε τὰ περισσότερα ἑλληνικὰ μέρη, μὰ ἀνάγκασε τὴ χριστιανικὴ καὶ ρομαντικὴ Εὐρώπη νὰ ἐνδιαφερθῇ καὶ νὰ ὑποστηρίξῃ τὸν ἀγῶνα. Ἡ πραγματοποίησις μὲ τόσες ἀπίστευτες θυσίες ἐνὸς μικροῦ βασιλείου ἀνεξαρτήτου εἶναι σπουδαία ἐπικύρωση ἀπὸ τίς πρῶτες τῆς ἀρχῆς τῶν ἐθνικοτήτων καὶ ἀποδείχνει πόση συναίσθησις τοῦ ἑαυτοῦ καὶ αὐτοπεποίθησις εἶχεν ἀποκτήσει ὁ ἀνατολίτικος λαὸς κατὰ τὰ χρόνια τῆς σιλαδιάς.

Σύγκαιρα μὲ τὴν ἐπανάσταση ἐναντίον τοῦ Τούρκο ἀρχισε ὁ λαὸς αὐτὸς νὰ ἐπαναστατῇ καὶ ἐναντίον τῆς λογίας παράδοσις τῆς τάξης ποὺ διοικοῦσε καὶ στὴν καθαρεύουσα γλῶσσα, καὶ νὰ ζητῇ νὰ τὴν ἀντικαταστήσῃ μὲ τὴ δική του λαϊκὴ παράδοσις καὶ τὴ δική του δημοτικὴ γλῶσσα, τὴ γνήσια καὶ ζωντανὴ θυγατέρα τῆς ἀρχαίας κοινῆς ἑλληνικῆς. Κι αὐτὸ τὸ περιστατικὸ ἀποδείχνει ὅπως καὶ ὁ ἀγῶνας γιὰ τὴν ἀνεξαρτησία, πὼς ὁ ἀνατολίτικος λαὸς δὲν ἐννοεῖ νὰ ἐκμεταλλεῖται τὴν πιθανὴν καταγωγὴν τοῦ ἀπὸ ἔνδοξους προγόνους, μὰ πὼς ζητεῖ νὰ καλλιεργήσῃ τίς τωρινὰς καὶ πραγματικὰς ιδιότητές του γιὰ νὰ ζήσῃ ζωὴ δική του.

Πρέπει νὰ σημειωθῇ ἐδῶ πρὶν τελειώσωμε πὼς τὸ λεγόμενον νέο ἑλληνικὸ ἔθνος πρέπει νὰ τὸ ξεχωρίσῃ κανεὶς ἀπὸ τὴν τωρινὴν διοικοῦσα τάξιν του ποὺ δὲν εἶναι ἡ φυσικὴ συνειδητὴ ἐκδήλωσις του, παρὰ τοῦ ἔχει ἐπιβληθῇ ἐξωτερικὰ ἀπὸ λόγους καθαρὰ ἱστορικοὺς καὶ ἀπὸ περιστατικὰ ἐντελῶς ἀνεξάρτητο ἀπὸ τὴν πραγματικὴν ἀξία τῆς φυλῆς. Ὅλη ἡ δύναμις τῆς ἀδράνειας τῆς λογίας παράδοσις, ποὺ ἔχει τὴν ἀρχὴν τῆς δυο χιλιάδες χρόνια πρὶν ἀπὸ τῶρα, συντέλεσε μὲ τὴ βοήθεια τῶν ἐξωτερικῶν κινδύνων νὰ σχηματιστῇ αὐτὴ ἡ χοντρὴ φλούδα—ἡ σημερινὴ διοικοῦσα τάξις—γύρω ἀπὸ τὴ ζωντανὴν μάζαν τῆς φυλῆς. Δηλαδή τότε μόνον θὰ μπόρῃ νὰ ἐκδηλώσῃ ἡ φυλὴ τὴν ἀληθινὴν συνειδητὴν ἐκφρασὴν τῆς δταν ἐλευθερωθῇ ὀριστικὰ ἀπὸ τὴν τωρινὴν διοικοῦσα τάξιν καὶ ἀπὸ τὴ λογία παράδοσις.

Ἀπὸ τὰ γεγονότα ποὺ βλέπει κανεὶς πάρα πάνω βγαίνει μο-

νάχο του τὸ συμπέρασμα πὼς ὁ ἀνατολίτικος λαὸς, μ' ὅσα ἐλαττώματα κιὰν τοῦ δώση κανένας, εἶχε τὸ μεσαιῶνα καὶ ἔχει καὶ τώρα πάρα πολλὰ ἠθικά καὶ πνευματικά ἀπὸ κείνα ποὺ ἀναφέρει ὁ Ch. πὼς χαρακτηρίζουν τοὺς Κελτοσλαβογερμανοὺς. Ἄν ἡ οὐσία ἔχει τὴν πραγματικὴν ἀξία, καὶ ὄχι οἱ λέξεις, τὰ δείγματα τῆς ζωτάνιας ποὺ εἶδειξε ὁ ἀνατολίτικος λαὸς τὸ μεσαιῶνα καὶ τώρα χωρὶς καμιά ἀμφιβολία τὸν ξεχωρίζουν ἀπὸ κάθε ἐθνικὸ χάος. Εἶναι φανερό πὼς μὲ ἔρευνα πὺδ σύντομη καὶ πὺδ ἐπιστημονικὴ θὰ μπορούσε κανεὶς νὰ φτάσῃ σὲ πειστικώτερα ἀποτελέσματα, ἂν καὶ τὸ ζήτημα τῆς φυλῆς καὶ τὸ ζήτημα τῶν πηγῶν τοῦ σημερινοῦ εὐρωπαϊκοῦ πολιτισμοῦ εἶναι πολὺ σκοτεινὰ θέματα ἀκόμη. Μὰ ἐδῶ μόνο πρόχειρα καὶ γενικὰ μπορούσε κανεὶς νὰ τ' ἀγγίξῃ.

Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία πὼς τὸ ἐρευνητικὸ μυαλὸ τοῦ Ch. θὰ εἶχε παραδεχτὴ πάρα πάνω τὴν ἀποψη γιὰ τὸ μεσαιωνικὸ καὶ νέο ἑλληνισμὸ. Ἡ λεγόμενὴ ἑλληνικὴ φυλὴ δὲν εἶναι βέβαια πολυάριθμο στοιχεῖο μὰ ἔχει κάποια οὐσιαστικὴ ἀξία—ἀνεκμετάλλευτὴ ἀκόμη—κάθε ἄλλο παρὰ ἀξιοκαταφρόνητη, ποὺ θὰ γίνῃ μὲ τὸν καιρὸ καὶ τίς προσπάθειες πολὺ σημαντικῆς.

Γιαυτὸ ἀπὸ ἐνδιαφέρον καὶ συμπάθεια γιὰ τίς ἰδέες τοῦ Ch. δὲ θὰ ἦταν κακὸ οἱ λεγόμενοι Νεοἑλληνες νὰ τὸν καλοῦσαν νὰ τοὺς τιμῆσῃ μὲ τὴν ἐπίσκεψή του· θὰ μπορούσαν νὰ εἶναι βέβαιοι πὼς θὰ τοὺς ἔκρινε δικηφορετικὰ παρὰ σὺδ βιβλίο του καὶ πὼς θὰ διώρθωνε τὴν ἀντίληψή του γι' αὐτοὺς. Ἡ ἀναγνώριση ἀπὸ μέρους του πὼς ἔκρινε στραβά τὴν ἀξία τοῦ νέου ἑλληνικοῦ ἔθνους, συγχύζοντάς το μὲ τὸ ἐθνικὸ χάος, ἀντὶ νὰ ἐλαττώσῃ τὴ δύναμη τῆς ἰδέας τοῦ ἔργου του ἴσως θὰ τὴ δυνάμωνε, γιὰτι θάβρισκε καὶ ἄλλο στήριγμα στερεὸ γιὰ τὰ ἐθνολογικὰ ἀξιιώματά της. Εἶναι βέβαιο πὼς θὰ χαιρόταν ὁ Chamberlain ν' ἀνακαλύψῃ πὼς ἐκεῖ ποὺ δὲν τὸ περιμενε, ὑπάρχει ἕνας λαὸς «μικρὸς μὲν τὸ δέμας ἀλλὰ μαχητῆς» ποὺ δλη του τὴ ζωὴ πολέμησε καὶ ἐξακαλοῦθει τοὺς ἀγῶνες του μὲ θανατερὴ ἀπόφαση ἐνάντια σὲ κάθε ἐθνικὸ χάος γιὰ νὰ κρατήσῃ τὸν ἰδιώτερο χαρακτήρα του. Τὸ ἔνομα καὶ ἡ καταγωγὴ τοῦ λαοῦ αὐτοῦ εἶναι ἀδιάφορα γιὰ τὴν ὄρα· ἡ ὑπαρξή του, τὰ προτερήματα καὶ ἡ δοκιμασμένη ἀξία του εἶναι ἀρκετά.

Η ΑΡΧΗ ΤΗΣ ΓΛΩΣΣΑΣ ΚΑΙ Η ΦΡΟΪΔΙΑΝΗ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑ

M. ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΙΔΗ

I. Θεωρίες γιὰ τὴν πρώτη γλωσσικὴ δημιουργία — II. Τὸ ψυχολογικὸ σύστημα τοῦ Freud — III. Ἡ ἀρχὴ τῆς γλώσσας κατὰ τὴν φροΐδιανὴ ψυχολογία.

Πὼς γεννήθηκε μεταξὺ τῶν παλαιότατων ἀνθρώπων ὁ λόγος, ποῖες ἦταν οἱ πρώτες λέξεις ποὺ μεταχειρίστηκαν καὶ πὼς τίς ἐσχημάτισαν, εἶναι τὸ πρόβλημα τῆς ἀρχῆς τῆς γλώσσας ἢ τῆς πρώτης γλωσσικῆς δημιουργίας, ποὺ γιὰ καιρὸ ἦταν τὸ κύριο θέμα τῆς «φιλοσοφίας τῆς γλώσσας». Τὸ πρόβλημα αὐτὸ, ὅσο κιὰν παραμερίστηκε, σὸν κάποια ἀργόσχολη μεταφυσικὴ ἔρευνα, ἀπὸ τὴ θετικὴ καὶ γονιμώτατη ἐργασία ποὺ ἔγινε στὴ γλωσσικὴ ἐπιστήμη τὰ τελευταῖα σαράντα χρόνια, εἶναι πάντα ἀπὸ τὰ ἐλκυστικώτερα ζητήματα ποὺ κρύβει ἡ ἐξέταση τῆς γλώσσας καὶ γιὰ τοὺς μὴ εἰδικούς, ποὺ ζητοῦν ν' ἀνασηκώσουν καὶ δῶ μὴν ἀκριά ἀπὸ τὸ σκοτεινὸ πέπλο ποὺ ἀπλώνεται στὰ προβλήματα τῆς ἀνθρώπινης ζωῆς. Καὶ μὰς ἔρχεται χαρακτηριστικὰ ἀπὸ τὰ βῆθη τῆς ἱστορίας ἡ ἀφελῆς τοῦ Ἡροδότου διήγησις γιὰ τὸν Ψαμμήτιχο, ποὺ γιὰ νὰ βεβαιωθῇ ποῖα ἦταν ἡ γλῶσσα ποὺ πρωτομιλήθηκε, φρόντισε ν' ἀνατραφοῦν ἀπὸ ἕνα βοσκὸ δυὸ νεογέννητα παιδιὰ στὴ μοναξιά, μακριὰ ἀπὸ κάθε ἀνθρώπινη λαλιά, ὥσῳτου ἀκούστηκε ἡ πρώτη τους λέξις—βεκός—καὶ πιστοποίησε ὁ Αἰγύπτιος βασιλεὺς πὼς στὰ φοινικικὰ ἡ λέξις αὐτὴ σημαίνει τὸ ψωμί. Ἔτσι καὶ τὰ τελευταῖα χρόνια κλείστηκε γιὰ καιρὸ ἕνας γλωσσολογικὸς σ' ἕνα κλουβὶ μὲ μαῖμοῦδες, στὴν Ἀφρική, γιὰ νὰ μπορέσῃ νὰ μελετήσῃ στοὺς πισσοδρομημένους ἀδερφοὺς τοῦ ἀνθρώπου τὰ πρώτα ἔχνη τῆς ἀνθρώπινης γλώσσας....

Στὸν πλατωνικὸ Κράτυλο βρίσκομε κιόλας συνωψισμένες τίς γνώμες ποὺ ἀργότερα ἀκούονται γιὰ τὴν ἀρχὴ τῆς γλώσσας, στὴ συζήτηση ἂν ἡ γλῶσσα ὑπάρχει φύσει ἢ θέσει, ἂν γεννήθηκε δηλαδὴ φυσικὰ, ἢ ἂν εἶναι ἀθάλαρητὴ ἐπινοήσις τοῦ ἀνθρώπου. Στὸς

νούς χρόνους διατυπώθηκαν για την αρχή της γλώσσας οι ακόλουθες θεωρίες:

A. Τη γλώσσα την έδωσε στον άνθρωπο ο Θεός. Η εξήγηση αυτή στηρίχτηκε σε μια κατά γράμμα έρμηνεία της Παλαιάς Διαθήκης, κατά βάθος όμως δεν είναι εξήγηση, αλλά άρνηση κάθε εξήγησης, και άπλως μετατοπίζει το πρόβλημα έξω από την ανθρώπινη συνείδηση στη μεταφυσική.

B. Η γλώσσα είναι επινόηση ανθρώπινη: μερικοί ξεχωριστοί άνθρωποι βρήκαν και μεταχειρίστηκαν συμβολικούς ήχους. Η θεωρία αυτή ήταν αγαπητή στο 17. και το 18. αιώνα, αλλά και σ' αυτήν βρίσκεται κρυμμένο το θαύμα: Τη θέση του Θεού την πήραν λίγοι άνθρωποι, που άγγλωσσοι πριν, έξαφνα αποφασίζουν και δημιουργούν αυθαίρετα τις πρώτες λέξεις για να συνεννοούνται μεταξύ τους.

Γ. Προς το τέλος του 18. αιώνα βγαίνει το Herder το βιβλίο για την αρχή της γλώσσας (1772), και με αυτόν παρουσιάζεται μια πειστικότερη θεωρία — ήδη γνωστή από τους στωικούς — της ονοματοποιίας, ή πιο αγαπητή εξήγηση, που έκαμε και τους περισσότερους φίλους: Το πρώτο λεξιλόγιο ήταν συλλογή των ήχων που γεμίζουν τη φύση ή πρώτη γλώσσα ήταν μίμηση, άμηση ή έμμεση — ή ομοίωτη. και αναλογία των στωικών — των έντυπώσεων που μας δίνουν τα αισθητήρια. Βλέπομε και σήμερα τον άπλοϊκό άνθρωπο να ταυτίζει το αντικείμενο με τη λέξη που το εκφράζει — το σκυλί λ.χ. λέγεται σκυλί γιατί είναι — και η ονοματοποιία είναι φαινόμενο που εξακολουθεί να φανερώνεται στις σημερινές γλώσσες, για έννοιες που σημαίνουν θόρυβο ή κίνηση. Έτσι έχουμε στη γλώσσα μας: χαχαρίζω, κακαρίζω, τσιτσιρίζω, τσιρίζω, μουγκρίζω, γαβγίζω, τουρτουρίζω, χουχουνίζομαι, γουρουνίζω, γαργάρα, κριτοονίζω, χουχουλίζω, μπουμπουνητό, μπάκακας, γάργαρος, φάπα, κτραπακιά. Ονοματοποιίες νέες βρήκομε και στη γλώσσα των μωρών.

Δ. Τελευταία έρχεται η επιφωνηματική θεωρία, με τους επικούρειους ως πρώτους δπαδούς και το Λουκρήτιο: Η γλώσσα γεννήθηκε από τους άθελγητους ανακλαστικούς φθόγγους που έβγαζε ο φυσικός άνθρωπος βλέποντας διάφορα αντικείμενα, παθαινόμενος, άπάνω δηλαδή σε άψιθυμία (Affekt), χωρίς το σκοπό, στην αρχή, ν' ανακοινώσει τίποτε. Κιόλας το σκυλί άλλιώς θα φωνάξει άμα το χτυπούμε και άλλιώς άμα χαίρεται, και στις έναρθρες φωνές που βγάζουν τα μωρά πριν αρχίσουν να μιλούν βρήκομε

(Rousseau), σύμφωνα με τη φυλογενετική άρχή του Haeckel, την επιβεβαίωση της θεωρίας αυτής*. Οι πρώτες λέξεις ήταν κατά τη θεωρία αυτή ρηματικές ρίζες που σήμαιναν δράση ή καταστάσεις, φυσικά όμως δε συσχετίστηκαν οι φθόγγοι τους με τη σημασία από έσωτερική ανάγκη (Geiger, 1868), καθώς λ. χ. άμεσα και αναγκαστικά εκφράζει μια ψυχική μας κατάσταση το κλάμα ή το γέλιο**.

Για τις δυο τελευταίες θεωρίες, τις μόνες που μπορούν να έχουν σήμερα αξιώσεις, είχε ή κριτική πολλές επιφυλάξεις, κι ενώ ο Paul αναγνωρίζει άκόμη σημαντική θέση στην επιφωνηματική ονοματοποιία, ο Wundt ιδίως έφερε σημαντικές αντιρρήσεις. Δεν είναι κατά το Wundt ο ήχος πρωτόγονη λειτουργία της συνείδησης αλλά φαινόμενο δευτερογενές και άποτέλεσμα, άφου αναγκαστικά προηγείται ή κινητική λειτουργία των φωνητικών όργάνων και δεν μπορεί λ. χ. να σχετίζεται άμεσα ή έννοια της βροντής με τις κινήσεις που κάνομε προφέροντας τη λέξη. Και ή επιφωνηματική θεωρία προϋποθέτει πως από τυχαίες στην αρχή φωνές στην κοινή εργασία επάνω (Noiré) γεννήθηκε ή γλώσσα, άρα πως το λογικό ήταν πριν από τη γλώσσα. Μπορεί άκόμη και ή παιδική γλώσσα να έχει κάποια άποδειχτικότητα, και είναι σημαντικό λ. χ. ότι για το παιδί οι πρραστάσεις είναι άκόμη ακαθόριστες και οι λέξεις του έχουν στενότερη και πλατύτερη έννοια — λ. χ. κουά = ή πάπια (στο νερό), αλλά και: το νερό (χωρίς πάπια), ή: μια ώρισμένη πάπια. Άλλά μην ξεχνούμε ότι το παιδί μαθαίνει κυρίως τη γλώσσα από τη μητέρα, την νταντά και τους άλλους γύρω του, προσαρμόζοντας στις φωνητικές του δυνάμεις τι άτελώς άκούει και βλέπει***.

* Περ. Λουκρήτιο, De rerum natura 5, 1016: At varios linguae sonitus natura subegit mittere, et utilitas expressit nomina rerum, non alia longe ratione atque ipsa videtur protrahere ad gestum pueros infantia linguae, cum facit ut digito quae sint praesentis monstrent.

** Το τελευταίο έργο που δίνει μια επισκόπηση όλων των θεωριών για την άρχή της γλώσσας είναι του Borinski, Der Ursprung der Sprache Kάλη 1911. Άλλά δεν το έχω δει.

*** Τα στάδια της παιδικής γλώσσας είναι τ' ακόλουθα:

1) φωνές: ά, ουά στην άρχή μόνο από δυσάρεσκα, έπειτα κι από εύχαρίστηση.

2) έναρθροι φθόγγοι χωρίς σημασία: α-πα-πα, ντα-ντα-ντα-ντα, συνοδεύουν αισθήματα θαυμασμού, χαράς και παρουσιάζουν τάση για διπλασιασμό. Στο

Τὰ γενικά πορίσματα που μπορούν να καθοριστούν για την πρώτη γλωσσική δημιουργία είναι περίπου τ' ακόλουθα :

1. Για την εξήγηση θα χρησιμοποιήσουμε μόνο τις γλωσσικές και ψυχολογικές προϋποθέσεις που μας δίνει ο σημερινός άνθρωπος, χωρίς να υποθέτουμε πως στην παλιά εκείνη εποχή ο άνθρωπος είχε διαφορετική υπόσταση.

2. Γλωσσική δημιουργία ποτέ δεν έλλειψε, ούτε ως σήμερα.

3. 'Η πρώτη γλώσσα γεννήθηκε χωρίς το σκοπό της ανακοίνωσης και όταν έπειτα προστέθηκε και αυτός, χωρίς το σκοπό να γίνει (ή γλώσσα) μόνιμο όργανο για τη συνεννόηση.

4. Οι πρώτες λέξεις έγιναν σε άψιθυμική κατάσταση και φανέρωναν τη θέληση για κάτι.

5. 'Η αρχή της γλώσσας θα νοηθῆ καλύτερα—ακολουθῶ ἐδῶ κυρίως το Wundt — αν σύμφωνα με μιὰ εξελικτική αντίληψη καταλάβουμε πως και αυτή είναι εκφραστική κίνηση, και την εξετάσουμε μαζί με τις ὅμοιες κινήσεις που εκφράζουν στον άνθρωπο μιὰ ψυχική κατάσταση (για τὸ Wundt εκφραστική κίνηση και άψιθυμία είναι τὸ ἴδιο φυσιολογικό φαινόμενο). Κάθε αίσθημα ξεθυμαίνει σ' ἓνα σωματικό αντίχτυπο — κοκκίνισμα, χλωμιασμα, σφυγμός, κινήσεις με τὰ χέρια, μιμητικές κινήσεις τοῦ προσώπου. — Μαζί με τὴ μιμητική κίνηση γεννήθηκε σιγά σιγά τὸ ένστικτο για τὴ μετάδοση.

Δὲν υπάρχουν γιατὸ ὅρια καθαρὰ γλωσσικής και προγλωσσικής ἐποχῆς. 'Η εξέλιξη τῆς ανθρώπινης συνείδησης καθρεφτίζεται στην εξέλιξη τῶν εκφραστικῶν κινήσεων, τῆς μιμητικῆς, τῆς γλώσσας, και σὲ κάθε τῆς βαθμίδα εκφράζει παραστάσεις, αίσθημα, σκέψη με τὴν ἀνάλογη εκφραση. Και ἡ γλώσσα, «εκφραστική κίνηση σὲ ὅλες τῆς βαθμίδες τῆς εξέλιξῆς τῆς, βγαίνει ἀπὸ τὸ σύνολο τῶν εκφραστικῶν κινήσεων ὡς μέρος τους, που διακρίνουν κάθε ζωική ὁρμή». Τὸ πρόβλημα τῆς πρώτης δημιουργίας περιορίζεται τότε στοῦ ἀκόλουθο : πῶς έγιναν φθόγγοι και σύμβολα για τὸ περιεχόμενο τῆς σκέψῆς μας οἱ εκφραστικές κινήσεις που εἶχε στὴ δια-

τέλος τῆς πρώτης χρονιάς ἀρχίζει ἡ μίμηση τῶν ἤχων και τὸ παιδί καταλαβαίνει τὴ σημασία τῶν κινήματων και τῶν λέξεων.

3) Τ' ἀντικείμενα ὀνομάζονται και γεννιέται ἡ ἐπιθυμία για τὴν ἀνακοίνωση· οἱ πρώτες ἀνακοινώσεις είναι άψιθυμικές : μα-μά=θέλω νὰ φάω· ἡ ἄρνηση και ἀπόκρουση ἔρχεται πρὶν ἀπὸ τὴν κατάφαση. Στὸ τέλος τῆς δευτέρας χρονιάς ἀρχίζει τὸ παιδί νὰ ὀνομάζει και ν' ἀναγνωρίζει με χαρὰ πῶς οἱ λέξεις σημαίνουν πράματα.

θεσὴ του ὁ ἄνθρωπος, με τὴν τότε συνείδησή του. Πρόδρομος τῆς γλώσσας τῶν φθόγγων φαίνεται πῶς ἦταν ἡ μιμητικὴ γλώσσα, που και σήμερα ἀκόμη τὴ βλέπουμε νὰ συνοδεύη κάποτε τὴ γλώσσα μας ἢ και νὰ εἶναι ἀποκλειστικό ὄργανο για τὴν εκφραση. Ὡς κύριο στην πρώτη ἐποχὴ τῆς φθογγικής γλώσσας πρέπει νὰ υποθέσουμε ὅχι τὸν ἤχο, μὰ τις φωνητικές κινήσεις που τὸν γεννοῦσαν, και που ἦταν μέρος και αὐτὲς ἀπὸ τις μιμητικὲς κινήσεις τῶν χεριῶν και τοῦ ἄλλου σώματος. Οἱ κινήσεις αὐτὲς ἦταν ἢ ἀπλῶς ὀποδηλωτικές (λ. χ. τὸ χέρι στοῦ ἀφτί, στοῦ μάτι = ἀκούω, βλέπω) ἢ μιμητικές και περιγραφικὲς (λ. χ. κουνῶ τὰ χεῖλη = τρώω, μιλάω) ἢ, σὲ πῶς προχωρημένη εξέλιξη συμβολικὲς (λ. χ. δείχνω τὴν καρδιά=ἀγαπῶ)· ἀργότερα ἀποσχίζεται ἡ φθογγική γλώσσα ἀπὸ τὴ μιμητικὴ και γίνεται ἀνεξάρτητη, και συσχετίζεται πιά ἄμεσα ὁ φθόγγος με τὴν παράσταση — ἐκεῖ που πρῶτα ὁ φθόγγος συναποτελοῦσε με τὴ μιμητικὴ τὴν εκφραστικὴ κίνηση, και ἡ ἀντίστοιχὴ του άψιθυμία συναπαρτίζονταν ἀπὸ παράσταση και αίσθημα. Ἔτσι με τὴν ἀνώτερὴ τῆς σκοπιμότητα νίκησε στοῦ τέλος ἡ γλώσσα τοῦ ἤχου· οἱ πρώτες λέξεις, σὰν τὰ μιμητικὰ σχήματα, ἦταν ὀλόκληρες προτάσεις. Ἐκεῖνα που ἔμεις ὀνομάζουμε λέξεις είναι προϊόντα μακριᾶς ἀκόμη εξέλιξης.

* *

Αὐτὲς είναι σύντομα οἱ ἰδέες που ἐπικρατοῦν στοῦς κύκλους τῶν εἰδικῶν για τὴν ἀρχὴ τῆς γλώσσας, και στοῦ πρόβλημα αὐτὸ ζήτησε νὰ ρίξη νέο φῶς τὰ τελευταία χρόνια μιὰ νέα ἔρευνα, ἡ ψυχολογία, θεμελιωμένη ἀπὸ τὸν καθηγητὴ S. Freud. Θὰ ἦταν βέβαια πολὺ νὰ δώσω στὴ θέση αὐτὴ μιὰ ὅπως και νὰ εἶναι περιεχτικὴ εἰκόνα για τις ψυχοαναλυτικὲς θεωρίες τοῦ Βιεννέζου καθηγητῆ, καθὼς διαμορφώθηκαν τὰ τελευταία εἴκοσι χρόνια (1895—1914), ὥστόσο κρίνω καλὸ νὰ πῶ γι' αὐτὲς ἐδῶ μερικὰ λόγια, ἀφοῦ μάλιστα είναι ὀλότελα ἀγνωστες στοῦ ἑλληνικό κοινό.

Ἀπὸ τὴ μελέτη και τὴ θεραπεία που ἔκανε ὁ Freud σὲ μερικὲς νευρικὲς ἀρρώστειες, τις ψυχονευρώσεις, ἔβγαλε σιγά σιγά ἓνα σύστημα ψυχολογίας που ζητεῖ νὰ ἐξηγήσει, ἔξω πιά ἀπὸ τὴν ψυχολογία, τὸν ψυχικό μηχανισμό τοῦ ἀνθρώπου, και που τελευταία, με τοὺς ἀφθονοὺς ἐπιστήμονες που ἐνώθησαν στὴ φροϊδιανὴ σχολή, ζητεῖ σύμφωνα με τὴν ἰδιαίτερὴ του μέθοδο νὰ ρίξη νέο φῶς σὲ

όλες τις πνευματικές επιστήμες, λαογραφία και δίκαιο, τέχνη και θρησκεία, παιδαγωγική και γλώσσα.

Πρώτη προϋπόθεση της ψυχοαναλυτικής θεωρίας είναι ότι στο καθενός την ψυχή κρύβονται, πίσω από τη συνείδηση, διάφορες υποσυνείδητες πρακτικές και συναισθήματα, όχι όμως στη σημασία που άλλα συστήματα και φιλοσοφίες έχουν δώσει στο υποσυνείδητο, αλλά σαν ένα περιεχόμενο που ούτε και σε μās δεν είναι προσιτό, που οι ίδιοι του αντίστοιχά μας άμα τύχη και σκύψουμε μέσα μας, και που αν το αντικρύσωμε μās φαίνεται ξένο και ασυμβίβαστο με τη συνειδητή μας υπόσταση.

Το κλειδί για το υποσυνείδητο το βρήκε η ψυχοανάλυση, ώδηγημένη από των νευρώσεων τα ενοχλητικά και κατηγορικά συμπτώματα, που σε τέτοια αντίθεση πολλές φορές έρχονται με της άρρωστημένης ψυχής τη συνείδηση. Το κλειδί είναι — το ίδιο και για τους γερούς — τα όνειρα, τα δημιουργήματα της τέχνης, τα « παραστρατήματα » της καθημερινής ζωής (λ. χ. άμα λέει κανείς άλλ' άντ' άλλων, άμα θυμάται κάτι στραβά ξεχνώντας το σωστό, άμα άφηρημένος κάνει ένα πράμα αντί άλλο κτλ.). « Όλα αυτά τα συμπτωματικά φαινόμενα του υποσυνείδητου — ή συνείδηση δέ μās τα εξηγεί! — τα συσχετίζει η ψυχοανάλυση — ή « ψυχολογία του βάθους » — με την υποσυνείδητη θέληση μέσα μας και με μακρινά έλατήρια, που σύμφωνα μ' έναν αναπόδραστο ψυχικό δετερμινισμό συνδέουν κάθε μας ψυχική εκδήλωση' έτσι ζήτησε να φωτίσει τις μυχιότερες όψεις της ανθρώπινης ψυχής καθορίζοντας και τα κρυμμένα ψυχικά συμπλέγματα (Komplexe) που είναι κατά το Freud και τα κυριώτερα έλατήρια για κάθε ψυχική μας ενέργεια. Αυτά είναι τα σημαντικώτερα στοιχεία παραστάσεων που ένώθηκάν σε ομάδες στα πρώτα πρώτα χρόνια της παιδικής ψυχής, και που έχουν έποικοδομηθή μέσα της με μεγάλα συναισθηματικά ποσά (άγάπης και μίσους).

Έτσι παρουσιάζει η ψυχική μας υπόσταση από τη στιγμή που μορφώνεται σε συνείδηση, ένα παραμέρισμα (Verdrängung): ένα μέρος από τις πρώτες μας έντυπώσεις και το πρώτο περιεχόμενο της συνείδησης πέφτει σε άμνησία και χάνεται. Αυτό το χρωστούμε κατά το Freud στην αντίθεση με την όποια αντικρύζομε στην άρχή της ψυχικής μας ζωής τον κόσμο — το δικό μας και τον έξω, τον έγωιστικό και τον οικογενειακοκοινωνικό, το φυσικό και τον πολιτισμένο. Κάθε έπιθυμία του μικρού παιδιού που έρχεται

σε αντίθεση και σε σύγκρουση με τις άλλες του έπιθυμίες και με τις ήθικες κι αισθητικές του αξιώσεις γεννά δυσφορία, και η παράσταση που την προκάλεσε παραμερίζεται κάτω από τη συνείδηση. Και όσο δυνατότερες είναι στο παιδιού την ψυχή οι πρώτες έγωιστικές και αντικαιωνικές όρμές, όσο έντονότερη η άρχική όρεξη (Libido) της ζωής, όσο μεγαλύτερες οι άπαιτήσεις που του παρουσίασε η οικογενειακή άγωγή σε όνομα της κοινωνίας και του πολιτισμού, της ύπακοης και της ήθικης, τόσο δυσκολότερη είναι η προσαρμογή του παιδιού στις άπαιτήσεις του έξω κόσμου, τόσο ριζικώτερα — ή κληρονομική ιδιοσυγκρασία δεν μπαίνει φυσικά σε λογαριασμό εδώ — σήνει από τη συνείδηση κάθε παράσταση και κάθε συναισθημα που γίνονται πιά ασυμβίβαστα μέσα στη συνείδηση του πολιτισμένου ατόμου που μορφώνεται — τόσο μεγαλύτερη είναι άκόμη και η άντίσταση που θα παρουσιαστή άμα τυχόν πρόκειται να ξαναγίνη τίποτε από αυτά συνειδητό.

Το παραμέρισμα αυτό πρωτόγονων όρμών, που για πάντα πιά κρυμμένες και άφανέρωτες έξακολουθούν όμως να υπάρχουν και να άποζητούν εκδήλωση, είναι και η μεγάλη πηγή για όλο μας τον πολιτισμό. Οι παραμερισμένες ζωικές όρμές, άλλαγμένες πιά με την άνατροφή, πολιτισμένες, έξυψωμένες (sublimiert), θα χρησιμοποιηθούν σε σφαίρες όπου θα τις δεχτή χωρίς σύγκρουση ή συνείδηση, στην τέχνη και στην έπιστήμη, ή — άμα δεν πετύχη η « έξύψωση » τους — θα όδηγήσουν το άτομο στην άρρώστια.

Έτσι δίνει το Freud η θεωρία έξαιρετική σημασία στο παραμέρισμα που παθαίνουν με την άγωγή στην πρώτη παιδική ήλικία διάφορες πρωτόγονες όρμές και κυριώτατα οι γενετικές, άφου αυτές πρώτα πρώτα διοχετεύει και περιορίζει ο πολιτισμός, και ίσια ίσια σ' αυτό στηρίζει ένα μεγάλο μέρος από τη δύναμή του. Φυσικά, για τα πρώτα χρόνια της παιδικής ήλικίας πρέπει ο όρος γενετική ζωή να νοηθή πλατύτατα, σαν κάτι που σε σπέρμα κλείνεται όλη η κατοπινή εξέλιξη, και που για το μικρό παιδί έχει όσο εκδήλώνεται — γιατί αυτό το δέχεται και το άποδείχνει ο Freud — αντίθετα με άργότερα, χαρακτηρη αυτοερωτικό. Έτσι οι αντίθεσεις της ζωής που νωρίς φέρουν το άτομο σε συγκρούσεις και ψυχικούς διχασμούς, δίνουν και το σημαντικώτατο κατακάθισμα στα βάθη της ψυχής για κάθε του πλούσια ενέργεια.

Άμα συλλογιστούμε πως ο χαρακτηρης του ατόμου είναι μόνο

ή πρόσφατη, ή «φασάδα», για κάτι πολύ πιο πολυσύνθετο, και πού με τή βοήθεια της ψυχοανάλυσης κατορθώνομε σε πολλά να ξεσκεπάσωμε, και να μελετήσωμε στα παρασκήνια της ψυχής έντυπώσεις κι αίσθήματα κρυμμένα στα βαθύτερα της στρώματα, τότε θα καταλάβομε και τή μεγάλη βοήθεια πού είναι καλεσμένη να δώση ή έρευνα αυτή στην παιδαγωγική.

Οι ιδέες αυτές του Freud δέ βγήκαν καλά καλά ακόμη από το στάδιο της πολεμικής και ούτε τις έρμηνεύουν με όμοιο τρόπο όλοι οι πολυάριθμοι σήμερα όπαδοί της φροϊδιανής σχολής. Όστόσο, και αν ακόμη δεν τους δώσωμε τήν απόλυτη σημασία πού φιλοδόξησε για τις ιδέες του ο Βιεννέζος καθηγητής, διατηρούν τήν αλήθεια και τή σημασία τους. Τήν έφαρμογή τους στα παιδαγωγικά ζητήματα δοκίμασαν κιόλας συχνά στη Γερμανία και στην Έλβετία, και ο πρώτος αριθμός της νέας παιδαγωγικής συλλογής του Meumann-Messmer έγκαινιάστηκε μ' ένα έργο αφιερωμένο ίσια ίσια στη συστηματική περιγραφή της μεθόδου αυτής*. Γενικότερα, για να «βρηθήση τήν έφαρμογή της ψυχοανάλυσης στις πνευματικές επιστήμες» συστήθηκε ή Imago, περιοδικό γερμανικό με έκδοτη το Freud. Έκει δημοσιεύτηκαν κοντά σε άλλες μελέτες πού διαφωτίζουν λαογραφικά και γλωσσικά ζητήματα και οι δυο μελέτες για τήν πρώτη γλωσσική δημιουργία πού έδωσαν άφορμή στην εισήγησή μου αυτή**.

* * *

* Pädagogium, Eine Methoden-Sammlung für Erziehung und Unterricht, τόμος I, Die Psychoanalytische Methode, Eine Erfahrungswissenschaftliche-systematische Darstellung von Dr. O. Pfister, με πρόλογο του S. Freud. Λιψία-Βερολίνο 1916, 512 σελ. (8^ο μεγάλο). Παρ. ακόμη του E. von Hug-Heilmuth, Aus dem Seelenleben des Kindes, eine psychoanalytische Studie, στη συλλογή Schriften zur angewandten Seelenkunde, άρ. 15. Λιψία-Βιέννη 1913, 170 σελ., βιβλίο γραμμένο με υπερβολές νεοφωτιστικού, αλλά με άφθονες γόνιμες σκέψεις.

** Sperber, Über den Einfluss sexueller Momente auf Entstehung und Entwicklung der Sprache. Imago, Λιψία 1912, σ. 405-453. — Berny, zur Hypothese des sexuellen Ursprungs der Sprache. Imago, Λιψία 1913, σ. 537-551. Παρ. ακόμη Rank και Sachs, Die Bedeutung der Psychoanalyse für die Geisteswissenschaften. (Κεφάλαιο Δ', Έθνολογία και Γλωσσολογία). Wiesbaden 1913. — Reick, Sprachwissenschaft. Επιθεώρηση στο Jahrbuch für Psychoanalyse. Λιψία 1914.

Οι ιδέες του φιλολόγου Sperber για τήν άρχή της γλώσσας μπορούν να συνοψιστούν έτσι:

Για να πούμε πως γεννήθηκε γλώσσα δέ φτάνει ή φωνή μιά πρέπει ή φωνή αυτή να χρησιμεύη σ' ένα άτομο για να έκφραση σ' ένα άλλο κάποιο ψυχικό περιεχόμενο. Μιά κραυγή στον πόνο επάνω δέν είναι παρά κραυγή· γίνεται γλώσσα τή στιγμή πού τή βγάζομε για να καλέσωμε σε βοήθεια. Όλοι σχεδόν όσοι κατάγιναν ως τώρα με το πρόβλημα της άρχής της γλώσσας ζήτησαν να βρουν πως πλάστηκε το πανάρχαιο λεξιλόγιο, οι πρώτες λέξεις, πως δηλαδή σχετίστηκαν ώρισμένοι φθόγγοι με ώρισμένες έννοιες. Θα πλησιάσαμε όμως περισσότερο στην αλήθεια, αν μπορούσαμε να νιώσωμε τους όρους που βοήθησαν τή δημιουργία της γλώσσας.

Η γλώσσα γεννήθηκε κατά το Sperber τή στιγμή πού ένα άτομο άγλωσσο, αλλά με φωνή, παρατήρησε πως οι φωνές πού έβγαζε επάνω στο πάθος (άψιθυμία) χωρίς σκοπό, μπορούσαν να επιδράσουν στις πράξεις των άλλων γύρω του. Από τότε το άτομο αυτό είχε γλώσσα: φώναζε, με το σκοπό να προκαλέση τήν αντίδραση του άλλου. Για να γίνη τώρα αυτό ανάγκη να συντρέξουν τ' ακόλουθα περιστατικά: Πρέπει να υπάρχουν δύο τουλάχιστο πρόσωπα — το ένα απ' αυτά να βρίσκεται σε ξέσπασμα, σε κατάσταση άψιθυμίας — να υπάρχουν κάποιοι όροι πού να κάνουν το δεύτερο άτομο ν' αντιδρά κανονικά στη φωνή του πρώτου — ή αντίδραση αυτή να είναι επιθυμητή στο πρώτο — ή σκηνή να ξαναγίνεται συχνά — να είναι ή ίδια πάντα — να είναι άπλή.

Απ' όλες τις σκηνές πού θα μπορούσαν να παρουσιαστούν στους πρωτόγονους ανθρώπους, τους ζωωνθρώπους καλύτερα, μιάς πανάρχαιης έποχής (λ. χ. στο κυνήγι επάνω ή επίθεση ενός θηρίου), δύο αντίποκρίνονται καλύτερα στους παραπάνω όρους, ιδίως τους τελευταίους: ή πείνα του μικρού παιδιού πού φωνάζει για να του δώση ή μητέρα τροφή, και ή όρμη στον άντρα πού αποζητά τή γυναίκα. Η σχέση παιδιού και μητέρας έξηγει βέβαια τήν άρχή της γλώσσας για το άτομο, δέν μπορεί όμως αυτή να έδωσε και τήν πρώτη άρχή στην ανθρώπινη γλώσσα: άφησε πού και το παιδί από τους μεγάλους θα μάθη και τή δική του γλώσσα. Έτσι στη γενετήσια ζωή θα βρούμε καθώς και για τόσα άλλα άποχτήματα του πολιτι-

μοῦ τὴν ἀρχὴ τῆς γλώσσας καὶ στὴ γενετήσια ἐπίκληση ἔχομε τὴν πρώτη λέξη.

Ἔτσι τὸ γνωστὸ γλωσσολογικὸ ἀξίωμα πὼς ἡ γλῶσσα καθρεφτίζει τὸν πολιτισμὸ τῆς φυλῆς καὶ μαζί του πλουτίζει, θὰ εἶχε τὴν εφαρμογὴ του καὶ γιὰ τὰ παλιὰ ἐκεῖνα χρόνια. Ἡ πρώτη λέξη ἐξελεχτήκε μόνο ἀφοῦ μορφώθηκε ἡ οἰκογένεια καὶ ἐξασφαλίστηκε μιὰ ἀδιάκοπη συμβίωση καὶ κάποιος πολιτισμὸς. Μὲ τὴν ἔλλειψη ξεχωριστῆς ἐποχῆς ὄργασμοῦ, μὲ τὴ σύσταση τῆς οἰκογένειας καὶ τοῦ ποικίλους ἄλλους περιορισμοῦ ποὺ ἦρθαν στὶς ζωικὲς ὁρμές, πῆγε παράλληλα καὶ ἡ ἐπινόηση τῶν πρώτων ἐργαλείων γιὰ τὶς πρώτες δουλειές. Ἡ φάντασια τῶν ἀνθρώπων ἐκείνων ποὺ ἐμπαιναν στὸν πολιτισμὸ καὶ τὸν δημιουργοῦσαν φορτῶνουνταν, παράλληλα μὲ τὴν «ἐξύψωση» τῶν πρωτόγονων ὁρμῶν ποὺ εἶδαμε ποραπάνω, μὲ «παραμερισμένες» ἀπαγορευμένες πρραστάσεις. Ἔτσι ζητοῦσαν νὰ ξεθυμάνουν σὲ ἐργασίες ποὺ πρώτη φορά τὶς ἐπινοοῦσαν, καὶ δουλεύοντας ἔπειτα συνώδευαν τὴν ἐργασία μὲ ἐπιφωνηματικὲς ἐκφράσεις, τὶς πρώτες λέξεις τοῦ πολιτισμοῦ, ποὺ τὶς ἐπαιρναν ἀπὸ τὴ γνώριμή τους χρήση» ἔτσι ἔβρισκε κάποιον ἀντίρροπο καὶ ἡ φαντασία τους.

Ἀκόμη καὶ σήμερα βλέπομε στὶς γνωστὲς γλώσσες, σὲ πολλὰς λέξεις ποὺ σχετίζονται μὲ τὶς ἐργασίες τῶν πρωτόγονων (ὄργωμα, κατεργασία σκληροῦ ὕλικου γιὰ κατασκευὴ ἐργαλείων, ἀνάμμα φωτιάς) ἢ στὶς ὀνομασίες τῶν σχετικῶν ἐργαλείων, νὰ δικαιολογῆται ἡ θεωρία αὐτή. Καὶ πρέπει νὰ συλλογιστοῦμε ὅτι γιὰ τοὺς πρωτόγονους ἀνθρώπους ποὺ ἦταν ἀκόμη πολὺ κοντότερα στὴ φυσικὴ ζωὴ, οἱ παραλληλισμοὶ μὲ αὐτὴ ἦταν εὐκολώτεροι. Τὶς ἐπιφωνηματικὲς αὐτὲς λέξεις ποὺ λέγονταν ἀπάνω στὴ δουλειὰ μὲ διπλὴ ἀκόμη σημασία, τὶς μεταχειρίζονταν ἀργότερα καὶ γιὰ νὰ δηλώσουν ἀπλῶς τὴ δουλειά.

Τώρα, πὼς δὲ χρησιμοποιήθηκε ἡ ἴδια ἀρχικὴ γενετήσια λέξη καὶ γιὰ κάθε εἶδος ἐργασίας, ἀλλὰ ἔπλασαν ἀμέσως τόσες διαφορετικὲς λέξεις; Πρέπει νὰ συλλογιστοῦμε πὼς γιὰ νὰ ἐπινοηθῆ μιὰ νέα δουλειά, ἕνα νέο ἐργαλεῖο, ἔπρεπε κάθε φορά νὰ περάσουν ἑκατοντάδες ἢ χιλιάδες χρόνια. Στὸ μεταξύ ἡ πρώτη λέξη εἶχε ταυτισθῆ πιά μὲ τὴν πρώτη ἐργασία, τὴ μεταχειρίζονταν ἀκόμη καὶ τὰ παιδιά σὲ προηδικὴ ἡλικία, καὶ ἐπειδὴ γιὰ τὴν ἐπινόηση κάθε νέας ἐργασίας πρέπει νὰ ὑποθέσωμε κάποιον ψυχικὸ ὄργασμὸ, πολὺ ἐντονώτερο ἀπὸ κείνο ποὺ χρειάζονταν ἡ παλιὰ καὶ γνώριμη, φυσικὸ ἦταν νὰ μὴ

«μεταφέρουν» καὶ γιὰ τὴ νέα ἐργασία τὴν κιόλας γνωστὴ λέξη, ἀλλὰ νὰ μεταχειριστοῦν, σὰν καὶ τὴν πρώτη φορά, ἕνα νέο ἐπιφώνημα, γνωστὸ ἀπὸ τὴ ζωὴ τῆς ἀγάπης.

Ἔτσι οἱ πρώτες ρίζες, γιὰ διάφορες πρωτόγονες ἐργασίες, μὲ διαφορετικὴ φθογγικὴ σύσταση —μπορεῖ νὰ γεννήθηκαν καὶ σὲ τόπους διαφορετικοὺς — εἶχαν ὅλες τὴν ἴδια πρώτη σημασία.

Ἡ θεωρία αὐτὴ ἐξηγεῖ καλύτερα ἀπὸ ἄλλες τὴ γένεση τῆς γλώσσας, γιὰτὶ συσχετίζοντάς τὴν μὲ τὰ πρώτα ἐργαλεῖα καὶ τὴ χρῆση τους μᾶς παρουσιάζει τοὺς πρώτους ἀνθρώπους σὲ κοινὴ ἐργασία νὰ ἔχουν συχνότατα τὴν εὐκαιρία νὰ ξαναμεταχειρίζονταν τὰ πρώτα αὐτὰ γλωσσικὰ στοιχεῖα. Φωτίζει ἀκόμη μὲ νέο φῶς καὶ τὸ δυσκολοξήγητο ἄλλωθις λαογραφικὸ φαινόμενο: τὴν πίστη στὴ μαγικὴ δύναμη τῆς γλώσσας, ποὺ φτάνει νὰ ξεστομίσης ἕνα ὄνομα γιὰ ν' ἀποχτήσης δύναμη σὲ κείνον ποὺ τὸ ἔχει. Τὴν καταλαβαίνομε καλύτερα ἅμα ἀνατρέξωμε στὰ παλιὰ ἐκεῖνα χρόνια καὶ δεχτοῦμε τὴ θεωρία αὐτή.

Ὡς πρὸς τὸ εἶδος τῶν πρώτων λέξεων ὁ Sperber τὶς νομίζει ριζες ρηματικὲς ἐννοοῦσαν κυρίως, ἀν καὶ ἀόριστα κάπως, μιὰ πράξη καὶ σιγὰ σιγὰ ἀποσχίστηκε τὸ οὐσιαστικὸ, καὶ ἔπειτα καὶ τ' ἄλλα μέρη τοῦ λόγου — ἐπίθετο καὶ ἐπίρρημα τοπικὸ — ποὺ σὰ σὲ σπέρμα κρῖδουνταν στὴν ἀρχικὴ ρίζα. Ὅταν σιγὰ σιγὰ ἡ ἀρχικὴ «γλῶσσα» ἀρχισε νὰ μὴ συνοδεύεται ἀπὸ τὸν ψυχικὸ ἐρεθισμὸ καὶ νὰ μὴν ἀναφέρεται σὲ σύγχρονα περιστατικὰ τῆς στιγμῆς, ἔγινε καὶ ἡ σκέψη γληγορώτερη, καὶ συνθετώτερη ἢ διατύπωση: ἐκεῖ ποὺ πρώτα ἔφτανε ἕνα «γαβγίζει» — τὸ σκυλι ἦταν ἐκεῖ — ἢ ἕνα «σκυλι» (δηλ. «νὰ τὸ σκυλι»), ποὺ σὲ λίγο τὸ ἀκολουθοῦσε καὶ ἕνα: «γαβγίζει», τώρα ἔλεγαν «τὸ σκυλι γαβγίζει». Ὅσο γρηγορώτερα γίνονταν ἡ σκέψη καὶ ἡ ὁμιλία, τόσο ἐνώνονταν καὶ περισσότερες λέξεις σὲ μιὰ φράση, καὶ κατὰ τὸ νόημα ἀρχίζε μιὰ ποικιλία στὸν τονισμὸ, μὲ κύριους καὶ δευτερεύοντες τόνους. Μὲ αὐτὸ ὅμως ἄλλαξε καὶ ἡ φωνητικὴ καὶ σημασιολογικὴ ἀξία μερικῶν ἀπὸ τὶς πρώτες λέξεις ποὺ ὑποβιάστηκαν πιά σὲ καταλήξεις καὶ προθήματα. Ἔτσι γεννήθηκε ἡ κλίση.

Ἡ θεωρία αὐτὴ τοῦ Sperber, καθὼς δὲ καὶ τόσες νέες θεωρίες ποὺ πρώτη φορά ἀκούονται, δὲν εἶναι τόσο νέα στὰ ἐπιχειρήματά της ὅσο θὰ πίστευε κανεὶς τὴν πρώτη στιγμῆ. Κιόλας στὰ 1877

είχε τονίσει ο Noiré τη μεγάλη σημασία που μπορεί να έχουν για τη γέννηση της γλώσσας οι πρώτες εργασίες του πρωτόγονου ανθρώπου και οι φωνές που τη συνοδεύουν, και αργότερα στα 1894 ο Δανός γλωσσολόγος Jespersen συλλογίστηκε τη σημασία που έπρεπε να είχε η γενετήσια ζωή. Μά ο Noiré δεν είχε δείξει ακόμη ότι οι φωνές είναι απαραίτητα αναπόσπαστες από την ομαδική εργασία — έβρισκε την ψυχική ένταση μόνο σε έκτακτες περιπτώσεις, καθώς άμα στρατιώτες όρμούν στην έφοδο ή άμα από την παραλία προσπαθούν να σώσουν ένα πλοίο που βουλιάζει — ενώ το κατορθώνει ο Sperber δείχνοντας τη σχέση της εργασίας με τη γενετήσια ζωή. Και ο Jespersen δεν μπορούσε ακόμη να έμμεταλλευτή την ιδέα του και να χρησιμοποιήσει τα γονιμώτατα ψυχολογικά στοιχεία και πορίσματα που μάς προμηθεύει σήμερα η σχολή του Freud. Και αλήθεια τα ύψιστα άποχτήματα του ανθρώπινου μυαλού, τέχνη, έπιστήμη, πολιτισμός, σχετίζονται άμεσώτατα με πρωτόγονες γενετήσιες όρμές, που « παραμερισμένες » άπομένον άνεκδήλωτες με την άρχική τους μορφή. Δέν είναι πιθανό πως και η γλώσσα, το κατ' έξοχήν έκφραστικό όργανο του ανθρώπου, ζωντάνεψε και αυτή ποτίζοντας τις ρίζες της στην ίδια άστειρευτη πηγή της ζωής, στην ανάγκη εκείνη την ανθρώπινη που κατ' έξοχήν άποζητά την έκφραση; Πρέπει μάλιστα να υποθέσωμε πως στα μακρινά χρόνια των πρώτων βημάτων του « πολιτισμού » η πηγή εκείνη είχε ακόμη μεγαλύτερη δύναμη και σημασία, τότε που τ' άνωτερα ένστικτα έμπαιχν τόσο λίγο ακόμη σε λογαριασμό.

Τη θεωρία του ο Sperber δέν τη θεωρεί ακόμη « έτοιμη θεωρία » αλλά μάλλον σειρά από άνέτοιμες σκέψεις που θα δώσουν άφορμή να ξανασυζητηθί από τη νέα αυτή άποψη το ζήτημα της πρώτης γλωσσικής δημιουργίας. Και βέβαια, θα πρέπει να συσχετιστούν οι ιδέες αυτές περισσότερο με τα παλιά συμπεράσματα και ν' αναθεωρηθί η εξέταση του ζητήματος αυτού σύμφωνα με τις γόνιμες άπόψεις που άνοίγει η φροϊδιανή ψυχολογία. Ο ίδιος ο Sperber δέχεται πως κατ' άρχήν δέν άποκλείνει όλότελα την όνοματοποιία ή καμιά άλλη εξήγηση, πιστεύει όμως ότι μόνη ή δική του θεωρία εξηγεί ίκανοποιητικά την πρώτη γλωσσική δημιουργία. Και αλήθεια, όσο δύσκολα κιάν προσοικειώνεται ίσως τις ιδέες αυτές του Σουηδού φιλόλογου όποιος πρώτη φορά άντικρύζει τις φροϊδιανές του προϋποθέσεις, για κείνον που συνήθισε να συλλογίζεται κητά

την ψυχοαναλυτική μέθοδο ή θεωρία του Sperber φωτίζει με νέο φως την πρώτη έποχή του άνθρωπισμού.

Σ' ένα δεύτερο μέρος της μελέτης του ζητεί ο Sperber ν' άποδείξη πραχτικά την πιθανότητα της θεωρίας του, με άφθονα παραδείγματα από τα γερμανικά ιδιώματα, όπου γίνεται φανερό ότι πάρα πολλές λέξεις πέρασαν στη σημασιολογική τους εξέλιξη από τον κύκλο της έννοιας που παραπάνω ύποστηρίζει ως την άρχέγονη σημασία.

Σά συμπλήρωμα στις ιδέες αυτές δημοσιεύτηκε έπειτα σ' έναν από τους άκόλουθους αριθμούς του ίδιου περιοδικού το άρθρο του Berny από τη Βιέννη, που άνάφερα παραπάνω. Στηριγμένος στο καθαρά φιλολογικό έργο του Steyer* και τα πορίσματά του για τους πρώτους ήχους που μεταχειρίστικαν οι προϊστορικοί Ευρωπαίοι, προσπαθεί Berny να καθορίση καλύτερα και να συμπληρώση τη γλωσσική άφετηρία που θέτει η θεωρία του Sperber. (Η πρώτη λέξη του Sperber είναι το συμφωνικό *wa, oua* του Steyer, που άποτελεί και την άπλούστερη σειρά φωνηέντων).

Αυτά για την προσπάθεια να εξηγηθί πως γεννήθηκε η γλώσσα σύμφωνα με τις ψυχοαναλυτικές θεωρίες του Freud. Άς σημειώσω ακόμη εδώ πως η ψυχοανάλυση, με τη μελέτη του ύποσυνειδητου και της άρχαϊκής γλώσσας που παρουσιάζεται στα όνειρα, έδωσε ως τώρα και άλλα πορίσματα που φωτίζουν τη γλώσσα και τη σκέψη των ανθρώπων της προϊστορικής έποχής. Βεβαίωσε τη σημασία που έχει η σκέψη με σύμβολα — για την έποχή που δέν μπορούσαν ακόμη καλά να σκεφτούν άφηρημένα και με έννοιες, και — ώδηγημένη και δώ από το ύποσυνειδητο, που έχει την ιδιότητα να δέχεται και να συμβιδάζη τις πιο άσυμβίβαστες αντιθέσεις, άδύνατες για ένα λογικό άνθρωπο — εξήγησε καλύτερα τη γνωστή παρατήρηση πως σε παλιές γλώσσες με την ίδια λέξη άποδίνουν συχνά διπλές αντίθετες έννοιες.

* Ursprung und Wachstum der Sprache indogermanischer Europäer, 1905.

ΣΥΜΒΟΛΕΣ ΣΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΔΗΜΟΤΙΚΙΣΜΟΥ

Μ. ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΙΔΗ

Δέν έφτασε ακόμη ο καιρός που θα γραφή ή ιστορία του δημοτικισμού, κι ούτε άμα γραφή θα είναι σωστό να περιοριστή στο γλωσσικό μόνο ζήτημα και τους γλωσσικούς άγώνες των τελευταίων εκατόν είκοσι χρόνων. Όχι μόνο θα πρέπει να εξετάση ο αύριανός ιστορικός παράλληλα με τή γλώσσα, και τή λογοτεχνία που τήν είχε όργανό της, και να μελετήση και τή σχέση και τήν άλληλεπίδραση που είχαν στην τέχνη περιεχόμενο και γλωσσική μορφή, μά και ακόμη μακρύτερα: θα πρέπει να μάς ιστορήση ως σ' ένα σημείο τήν πνευματική άνχγέννηση και τήν ανάπτυξη του πολιτισμού στην πατρίδα μας τα τελευταία εκατόν πενήντα χρόνια, και να μάς ζωντανέψη τους σταθμούς που σημείωσε σ' αυτήν τήν εποχή ή πνευματική ζωή, για να μάς φέρη από το μεσαιώνα στη σημερινή εξέλιξη.

Για μία τέτοια ιστορία δέν ώριμάσαμε ακόμη και για έναν άλλο λόγο. Έκείνος δηλαδή που θα τή γράφη δε θα έχη άρκετες προεργασίες και μονογραφίες, πάντα καλοπρόδεχτες για ένα τέτοιο έργο, μά θα του είναι ακόμη δύσκολο να βρη το αναγκαίο υλικό που και σήμερα κάθε τόσο παρουσιάζεται, χάνεται όμως τις περισσότερες φορές στον άέρα ή σκορπίζεται στον καθημερινό τύπο και σε λιγόζωα περιοδικά, που ούτε ή Έθνική Βιβλιοθήκη δέν κάνει τον κόπο να τα μαζέψη—χωρίς να σημαδεύεται τουλάχιστο κάπου το πέρασμά τους με μικρές συστηματικές κάπως βιβλιογραφικές σημειώσεις.

Αυτές οι σκέψεις ώδήγησαν και άλλοτε τή διεύθυνση του Δελτίου να ζητήση τή συνεργασία των φίλων του δημοτικισμού για το Άρχείο του (βλ. Δελτίο 1913, σ. 339) και να παρακολουθη στην Έπιθεώρηση του Δελτίου όσο ήταν δυνατό τή σχετική γλωσσική

κίνηση. Για τον ίδιο λόγο εγκαινιάζεται με το σημερινό άριθμό του περιοδικού ή στήλη αυτή.

Σκοπός της θα είναι να δώση σε μικρά άρθρα συμβολές για τήν ιστορία του δημοτικισμού, πληροφορίες ή σκέψεις για διάφορα χαρακτηριστικά περιστατικά των τελευταίων χρόνων ή και εικόνες που μάς φωτίζουν καλύτερες εποχές, και που οι σχετικές τους ειδήσεις είναι άγνωστες σήμερα, άδημοσίευτες ή σκορπισμένες.

Άρχίζοντας τή στήλη αυτή σήμερα δημοσιεύομε μία περιγραφή για τήν εμφάνιση του δημοτικισμού στο έσωτερικό της Μικρασίας, γραμμένη από ένα πρόσφυγα τώρα στα Μέγαρα, και δύο μικρά άρθρα από έμέ για μερικά ψυχολογικά της καθαρεύουσας και για τή γνώμη που είχε ο Τρικούπης για το γλωσσικό ζήτημα.

Ο ΠΡΩΤΟΣ ΜΑΛΛΙΑΡΟΣ ΣΤΟ ΕΣΩΤΕΡΙΚΟ ΤΗΣ ΜΙΚΡΑΣΙΑΣ

Χ. ΒΑΪΑΝΟΥ

Στὴν καρδιά τῆς Μικρασίας, στὴν Καππαδοκία καὶ τὰ γύρω τῆς μέρη, βρισκόνται σκορπισμένα ἀνάμεσα στοὺς Τούρκους διάφορα χωριά μὲ Ἕλληνες κατοίκους, πού ἐνῶ ἔμειναν χριστιανοί — ὅσοι δὲν ἔμειναν οὔτε λογαριάζονται πιά γιὰ Ἕλληνες — ἄλλοι ἔχουν χάσει πιά τὴν ἐλληνικὴ τους γλῶσσα καὶ εἶναι τουρκόφωνοι, καὶ ἄλλοι μιλοῦν ἕνα νεοελληνικὸ καππαδοκικὸ ἰδίωμα, ἀνακατεμένο καὶ αὐτὸ μὲ πολλὰ τουρκικά, μὰ πού βαστάζε ἀπὸ τὴ μεσαιωνικὴ ἐλληνικὴ γλῶσσα πολλοὺς περιεργούς ἀρχαϊσμούς.

Ἐνα ἀπὸ τὰ χωριά αὐτὰ εἶναι καὶ ἡ Σύλλια, δυὸ ὄρες μακριὰ ἀπὸ τὸ Ἰκόνιο. Στὸ μέρος ἐκεῖνο μᾶς μεταφέρει ἡ ἀκόλουθη ἀφήγησις καὶ μᾶς δείχνει πῶς πρωτογνωρίστηκαν ἐκεῖ οἱ διαβασιμένοι τοῦ χωριοῦ μὲ τὶς νέες ἰδέες τοῦ δημοτικισμοῦ.

Ἡ ἀφήγησις αὐτὴ ἔχει κάποιον ἐνδιαφέρον καὶ γιὰ τὴ γλῶσσα τῆς. Γράφηκε ἀπὸ ἕνα νέο ἀπὸ τὰ μέρη ἐκεῖνα, πού μιλοῦσε σπῆτι του διαλέκτου καὶ στὸ σχολεῖο διδάχτηκε ἔπειτα τὴν καθαρεύουσα. Μόλις ὅμως ἀνακατώθηκε μὲ ξένους στὴν πατρίδα του ἢ καὶ ἀργότερα σὲ μεγαλύτερα ἐλληνικὰ κέντρα, δὲν ἄργησε νὰ κάνει δική του τὴν κοινὴ τους γλῶσσα, καὶ αὐτὴν ἀπάνω κάτω γράφει. Φυσικά, ἡ γλῶσσα του βαστάζε καὶ μερικὸς ἰδιωτισμούς, καὶ αὐτοὶ διορθώθηκαν λίγο ἐδῶ, ἅμα δυσκόλευαν τὴν κατανόησιν.

... Σύμφωνα μὲ τὴν ὑπόθεσίν μου θὰ σᾶς πῶ μὲ λίγες λέξεις τὸ πῶς γεννήθηκε καὶ πόσο ἔζησε τὸ γλωσσικὸ ζήτημα στὴ μακρινὴ πατρίδα μου Σύλλια. Ἡ Σύλλια λέγεται Σύλλη στὸ χάρτη καὶ Σύλλια στὴ διάλεκτό μας. Βρίσκεται πολὺ κοντὰ τοῦ Ἰκονίου (Κόνια). Στὴ συλλαβικὴ γλῶσσα τὸ Ἰκόνιο τὸ λέγομε Κ ἄ σ τ ο υ ρ ο υ (Κάστρο).

Γλωσσικὸ ζήτημα στὴν Κόνια καὶ στὴ Σύλλια δὲν ὑπῆρχε μέχρι τοῦ 1908 ἢ 1909, δὲ θυμοῦμαι καλὰ καλὰ. Μπορεῖ νὰ ὑπῆρχαν διάσκαλοι ἢ ἄλλοι πού ἦσαν δημοτικιστὲς μὰ κανεὶς δὲν ἔδινε προσοχὴ καὶ οἱ ἴδιοι φοβοῦνταν νὰ δηλώσουν τὶς σκέψεις των. Πρὸ τῆς ἐποχῆς αὐτῆς, καμιά φορὰ διαβάσαμε στὶς ἐφημερίδες τῆς Πόλης ἢ τῶν Ἀθηνῶν πού φέραμε καὶ διαβάσαμε μὲ χλίτες δυσκολίες καὶ φόβο ἀπὸ τοὺς χαφιέδες τοῦ Χαμίτ, διαβάσαμε λοιπὸν πῶς στὸ δεῖνα γυμνάσιο ἔγινε ταραχὴ γιὰ τοὺς «μαλλιαροὺς» ἢ πῶς τῆ

δεῖνα μέρα ἔβγαλε λόγο ὁ κ. Μιστριώτης γιὰ τὸ ζήτημα τῆς γλώσσας κτλ., χωρὶς νὰ δώσουμε καμιά σημασία.

Στὰ 1908 ἢ 1909 ὁ μακαρίτης ὁ ἀδελφός μου εἶχε πάρει ἀπὸ ταχυδρομεῖο μερικὸς ἀριθμοὺς τοῦ Νουμά καὶ ἕνα βιβλίον πού λέγεται «Γλῶσσα καὶ ζῶη» τοῦ Γιάνναρη νομίζω¹. Ὅταν ἐρώτησα τὸν ἀδελφό μου, τί εἶδος ἐφημερίδα εἶναι ὁ Νουμάς μου ἀπάντησε γελώντας πῶς εἶναι μαλλιαρικὴ καὶ πῶς τὴ στέλνει ἕνας συμμαθητὴς καὶ φίλος του ἀπὸ τὴ Θεσσαλονίκη ὅπου ἦταν υπάλληλος τῆς Régie. Καὶ πρόσθεσε ὁ ἀδελφός μου πῶς ὁ φίλος του λέγεται Ρίζος, πῶς δυστυχῶς εἶναι μαλλιαρὸς καὶ ζητεῖ τὴν καταστροφὴ τῆς γλώσσας μας καὶ ἄλλα. Ἄλλωστε σὲ μερικὲς ἐβδομάδες ὕστερα ἦλθε ὁ κ. Ρίζος στὴν Κόνια ὡς υπάλληλος πάλι τῆς Régie.

Ἀπὸ τὴν πρώτη νύχτα πού ἦλθε στὸ σπίτι μου καὶ τὸν ἐγνωρίσαμε ἄρχισε νὰ συζητήσῃ γιὰ τὸ γλωσσικὸ ζήτημα. Τὸ τί φωνῆς καὶ ὄρθουρος ἔγιναν ἐκεῖνο τὸ βράδυ στὸ σπίτι μου εἶναι ἀπεριγραπτό. Τί θάρρος ὅμως καὶ τί ὑπομονὴ τοῦ κ. Ρίζο! Τὸν ἐθαύμασαν ὅλοι ὕστερα. Στὸ ἕξῃς κάθε βράδυ γίνονταν συζήτηση γιὰ τὴ δημοτικὴ καὶ ἐμπρὸς σὲ δασκάλους, ὡς ἐφόρους καὶ ἐπιτρόπους. Ὅλος ὁ κόσμος τῆς Κόνιας καὶ τῆς Σύλλιας ἔμαθε πῶς ἦλθε ἕνας υπάλληλος τῆς Régie πού εἶναι μαλλιαρὸς. Σὲ ὀλίγες ἡμέρες μέσα ὅλοι μάθαμε τί εἶναι οἱ μαλλιαροί, τί θέλουνε οἱ δημοτικιστὲς, ποῖος εἶναι ὁ Ψυχάρης, τί ὁ Νουμάς κτλ. κτλ.

Περὶττὸ νομίζω εἶναι νὰ σᾶς πῶ πῶς κάναμε τὶς συζητήσεις, πῶς φωνάζαμε, πῶς ἴβριζανε μερικοὶ τοὺς Ψυχάρηδες, Ἐφταλιώτηδες, Πάλληδες καὶ ἄλλους χωρὶς νὰ ξέρουν ποιοὶ εἶναι, καὶ χωρὶς ποτέ τους νὰ ἔχουν διαβάσει δυὸ λέξεις ἀπὸ τὰ συγγράμματά τους. Τοὺς παλιούς ἦτανε δύσκολο νὰ τοὺς πείσῃ ὁ Ρίζος ἂν καὶ εἶχε καλὰ ἀρχίσει τὴν προπαγάνδα του. Καὶ νέους μορφωμένους εἶχαμε πολὺ ὀλίγους. Οἱ περισσότεροὶ ἔλειπαν στὴν Πόλη καὶ στὰς Ἀθήνας ἢ ἄλλου. Σιγὰ σιγὰ ὁ μακαρίτης ὁ ἀδελφός μου ἄρχισε νὰ παίρῃ τὴν υπεράσπιση τοῦ Ρίζου καὶ ἔγινε σωστὸς μαλλιαρὸς. Σὲ λίγον καιρὸ τὸν ἀκολούθησα καὶ γώ.

Ἔτσι λοιπὸν στὴ Σύλλια καὶ στὴν Κόνια ἀπὸ ἕναν δημοτικιστὴ πού ὑπῆρχε γενήκαμε τρεῖς. Δὲν μᾶς ἔνοιαζε πλέον γιὰ τοὺς χλευασμοὺς τῶν ἄλλων.

¹ Εἶναι τοῦ Γιαννίδη τὸ γνωστὸ βιβλίον.

Στά σπίτια τῶν φίλων μας, στὸ σπίτι μου, στὸν περίπατο, παντοῦ συζητούσαμε μὲ τόσο θόρυβο καὶ μὲ τόση ἐπιμονὴ ὁ καθένας τὶς ιδέες του, ποὺ καμιά φορὰ ἢ μητέρα μου ἔπαιρνε στάση ἀπελπισμένη καὶ ἔλεγε :

«*Ἄρ γούζουμ, οὐσοῦτι, κρῖμα ρὲ στεινὴς μι; Τελὸ στα ποῖσι μαλλιαρός, μουλλιαρός. Καλὸ για τούντινε, τὸ σὲ εἰπῆ μαλλιαρός; Τελὸς ἐνι τούτους Ψυχάρης; Πὸν νὰ βγάλουσι γερὰ γούλοι τους!*».

(Ἐρὲ παιδί μου, [μεταφράζω κατὰ λέξη], σιωπάτε, διατί, κρῖμα δὲν εἶσθε; Τί θὰ τὰ κάνετε, μαλλιαρός, μουλλιαρός. Καλὸ, μὰ τί εἶναι, τί θὰ πῆ μαλλιαρός; ποιὸς εἶναι αὐτὸς ὁ Ψυχάρης; ὅπου νὰ βγάλουνε πληγὲς ὅλοι τους).

Ἄλλοτε οἱ γειτόνισσες τὴν ἐρωτοῦσανε τί εἶχαμε στὸ σπίτι μας καὶ φωνάζαμε τόσο ἢ μητέρα μου ἔλεγε :

«*Ἄρ μὴ τὰ φωτιήγεις, τζάνουμ Μαρία, ἔχουμι ἕνα Ρίζο, φέρνει μας ἄνα κούπα μὲ τὰ κιτάπια του καὶ τὰς γαζέτες του.*»

[Ἦ μὴ μὲ τὰ φωτῆς, ψυχὴ μου Μαρία, ἔχομε ἕνα Ρίζο, φέρνει μας ἄνω κάτω μὲ τὰ βιβλία του καὶ τὶς ἔφημερίδες του].

Λοιπὸν μὲ τὸν ἐρχομὸ τοῦ Ρίζο στὰ μέρη μας ἔγινε τουλάχιστον αὐτὸ τὸ καλὸ, ὅτι οἱ περισσότεροὶ παραδέχτηκαν πὼς ὑπάρχει γλωσσικὸ ζήτημα γιὰ τὸ ἔθνος μας.

Μᾶς ἔβγαλε δηλαδὴ ὁ Ρίζος ἀπὸ τὸ βαθὺ ὕπνο ποὺ τραβούσαμε.

* *

Στὰ 910 εἶχαμε συστήσει μιὰν ἀδελφότητα, «*Ἡ Ζωή*», μὲ ἑννέα δέκα μέλη. Τὰ περισσότερα μέλη ἦσαν δάσκαλοι τῆς Σύλλιας. Φέραμε βιβλία, ἔφημερίδες καὶ ἀρχίσαμε μία διωργανωμένη προπαγάντα. Σὲ μερικὲς γυναῖκες δώσαμε εὐαγγέλια τοῦ Πάλλη. Μιὰ ἀπὸ αὐτὲς λέγει μιὰ μέρα στὸν ἀδελφὸ μου :

«*Ναῖα τὰ ζῆς, τζάνουμ Σταμάτη. Κιὰτ μοῦ ρῶκῖς τ' κιτάπι ψάλλον τα χέλι μέρα. Τελὸν κὰν ψάλλον γροικῶ τα.*»

— «*Χέρ Κυριακῆς τ' εὐαγγέλιο ξέρεις ταμ;*»

— «*Μά, ζαγια σάνκι ὅπ τὸν παπὰ καλὰ τὰ ξέρου νὰ εἰπῶ τζαῖτ νε. Γούλη Ἰησοῦ τελὴ ζωὴ ξέρου τελη.*»

(Ἦ ποὺ νὰ ζῆσης, ψυχὴ μου Σταμάτη. Κεῖνο ποὺ μ' ἔδωκες βιβλίο τὸ διαβάξω κάθε μέρα ὅτι καὶ ἂν διαβάσω τὸ καταλαβαίνω.

— *Κάθε Κυριακῆς τὸ εὐαγγέλιο τὸ ξέρεις;*

— Μπᾶ, τώρα καὶ ἀπὸ τὸν παπὰ καλύτερα τὸ ξέρω νὰ εἰπῶ εἶναι πρέπον.

* Ὅλη τοῦ Ἰησοῦ τῆ ζωὴ τῆ ξέρω*.

Δυστυχῶς ἢ «*Ζωή*» δὲ βάσταξε πολλὰ χρόνια. Ἄλλοι φύγανε, ἄλλος ἀπέθανε, ἦλθε ὁ Βαλκανικὸς ὁ πόλεμος, ἦλθανε πρὸ πάντων οἱ διωγμοί. . . .

Ἄλλά, ἂν μπορέσουμε μιὰ μέρα νὰ γλιτώσουμε ἀπὸ τὰ βάσανά μας καὶ ξαναπᾶμε στὴν πατρίδα μας, μιὰ ἀπ τὶς κυριώτερες φροντίδες μου θὰ εἶναι νὰ συνεργαστῶ μὲ τὸ Ρίζο γιὰ τὴν ἀνασύσταση τῆς «*Ζωῆς*».

*Ἐνα περίεργο περιστατικὸ τῆς ζωῆς τοῦ κ. Ρίζο εἶναι ποὺ γιὰ δύο τρία χρόνια ὁ πεθερὸς του δὲν ἔδιδε τὸ κορίτσι του στὸ Ρίζο γιὰ παντρεία, γιὰτὶ ὁ Ρίζος ἦτανε μαλλιαρός.

* Στὴ Σύλλια μιλοῦν καθὼς σημειώθηκε διάλεκτο· ὥστόσο ἐδῶ βλέπομε μιὰ γυναῖκα ποὺ καταλαβαίνει καλὰ τὸ εὐαγγέλιο ἀπὸ τὴν μετάφραση τοῦ Πάλλη. Δὲν ξεύρωμε ἂν πῆγε καὶ σχολεῖο — ὅτε φυσικὰ θὰ εἶχε μάθει τὴν καθαρῆουσα — ἀλλὰ εἶναι φανερὸ ὅτι καταλάβαινε τὴν κοινὴ. Αὐτὴν καθὼς μᾶς πληροφόρησε ὁ συντάχτης τοῦ γραμματος αὐτοῦ, θὰ τὴν εἶχε μάθει στὴ Σύλλια (Σημ. τ. Δ.).

ΑΠΟ ΤΑ ΨΥΧΟΛΟΓΙΚΑ ΤΗΣ ΚΑΘΑΡΕΥΟΥΣΑΣ

M. ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΙΔΗ

Ὅποιος ἔτυχε νὰ βρεθῆ σὲ συζητήσεις γιὰ τὸ περίφημο γλωσσικὸ ζήτημα δὲ θ' ἄργησε νὰ παρατηρήσῃ ἓνα κοινὸ τους γνώρισμα: Οἱ δύο ἀντίθετοι, ὄχι μόνον στηρίζονται σὲ ἀντίληψη ἐντελῶς διαφορετικὴ καὶ ζοῦν, νὰ ποῦμε, σὲ δύο διαφορετικοὺς κόσμους, μὰ οὔτε γίνεται μὲ τὴ συζήτηση ἢ ἐπαφὴ τους στενωτέρη, οὔτε κκορθώνεται τίς περισσότερες φορές ἢ παραμικρὴ κἀν συνεννόηση. Μένεις συνήθως μὲ τὴν ἐντύπωση ὅτι εἶναι ἀδύνατο νὰ καταλάβῃ ὁ ἀρχαῖστίς τί ζητεῖ ὁ δημοτικισμὸς. Τόσο πού ἀντικρύζοντας κάποτε αὐτὸ τὸ τυφλὸ πείσμα φοβήθηκα γιὰ μερικὲς στιγμὲς μήπως ἡ δική μου πίστη ἦταν ἀπατηλὴ· καὶ ἴσως καὶ νὰ μὲ κλόνηζε ἡ ἀδιάσειστη ἐπιμονὴ τῶν ἄλλων στὴν παράδοση ἂν δὲν ἐνιωθα βαθύτατα τὴν ἀδυναμία τῶν ἐπιχειρημάτων πού ἔφεραν γιὰ νὰ τὴν ὑποστηρίξουν.

Καὶ ὅμως δὲν πρόκειται γιὰ ζήτημα αἰσθητικὸ μόνον καὶ τόσο πολὺ ὑποκειμενικὸ, ὥστε νὰ δικαιολογηθῇ ἡ τόση ἀντίθεση στίς γνώμες. Καὶ ἡ ἀδυναμία τῆς κοινωνίας μας νὰ νιώσῃ καὶ ν' ἀντικρύσῃ κἀν ἓνα τέτοιο ζωτικὸ ζήτημα πού βράζει τόσα χρόνια εἶναι, καθὼς κι ἄλλοτε παρατήρησα (Νουμᾶς 5, 1907, ἀρ. 234), φαινόμενο καὶ γενικώτερα λυπηρὸ, γιὰτὶ πρέπει νὰ περιμένωμε πῶς ἡ ἴδια κοινωνία δύσκολα θὰ νιώσῃ καὶ τ' ἄλλα τῆς μεγάλας ζητήματα, πού ἀπαιτοῦν ἀπροκατάληπτη ἔρευνα, καὶ παραμερισμὸ κάθε αἰσθηματικότητας πού θαλώνει τὴν καθαρὴν σκέψη.

Δὲ θὰ μὲ πείσῃ, κἀν μὲ πείσῃ. Οἱ ἀντίθετοι δὲ μεταπειθονται γιὰτὶ δὲ θέλουν ν' ἀκούσουν καὶ νὰ θυσιάσουν τὴ γνώμη τους, πού συνήθως τὴ δέχονται ὥστόσο ἀμελέτητη καὶ χωρὶς κῆρος: Πίσω ἀπ' ἔλα τ' ἀνεξάντλητα ἐπιχειρήματα πού δίχως τέλος ἀραδιάζονται καὶ πού ἓνα ἓνα προσπαθεῖς ἀδικα νὰ τ' ἀνασκευάσῃς καὶ πίσω ἀπ' ἔλας τίς ἀντιλογίαις καὶ τίς ἀριστολογίαις πού σοῦ ἀντιτάσσονται — πρόχειρες συνήθως κι ἐπιπόλαιες, συχνὰ καὶ ἀντιφατικές — κρύβεται μιὰ μακρινή, ὑποσύνειδη, ἀνομολόγητη μὰ γι' αὐτὸ καὶ πιδ ἔμμηνη θέληση νὰ μὴν ἀποδειχτῇ σωστὴ ἢ ἀντίθετη γνώμη. Αὐτὸ δελ-

χνει πῶς οἱ ρίζες τῆς γνώσης πού μὲ τέτοια τυφλὴ πίστη ὑπερασπίζονται φτάνει ὡς στῆς ψυχῆς τὰ βάθη καὶ παίρνει τὴν τεράστια τῆς δύναμη ἀπὸ τὸ συναισθηματικὸν κόσμον· εἶναι πιά κάτι σὰ θρησκεία. Καὶ ἀλήθεια, οἱ θρησκείαι δὲν πέφτουν εὐκολὰ μὲ τὰ ἔπλα τῆς λογικῆς. Τὴ ζωὴ τους τὴν ὀρίζουν οἱ τόποι, οἱ ἐποχές, οἱ κοινωνικὲς καὶ ἀτομικὲς ἀνάγκες.

Γι' αὐτὸ ὅμως εἶναι ἀσκοπη ἢ συζήτηση γιὰ τὴ γλῶσσαν καθὼς συνήθως γίνεται: μέσα σὲ μιὰ ὥρα ἀντιπερνῶν σ' ἓνα γλῆγορον ἀγγίγμα ἔλα τὰ συνηθισμένα ἐπιχειρήματα, χωρὶς κανένα ἀληθινὰ νὰ συζητηθῇ καὶ χωρὶς σὲ κανένα νὰ εἶναι δυνατό νὰ γίνῃ συμφωνία. Ἄκουσ λ.χ. ὅτι αὐτὴ, ἡ ἀπλή καθαρῆς εἶναι ἡ γλῶσσα μας — ὅτι σὲ ἔλα τὰ μέρη τοῦ κόσμου ἔχουν διγλωσσία — ὅτι γιὰτὶ θὰ μιμηθοῦμε τὸ λαὸ — ὅτι δὲν πειράζουν οἱ πολλὰς γλῶσσας — ὅτι ἡ δημοτικὴ εἶναι ἀκανόνιστη — ὅτι καὶ οἱ ἀρχαῖοι δὲν ἔγραφαν ὅπως μιλοῦσαν — ὅτι ποῖδ ἀπ' ἔλα τὰ νεοελληνικὰ ἰδιώματα θὰ μεταχειριστοῦμε ἀφοῦ ἀλλιῶς μιλοῦν ἐδῶ καὶ ἀλλιῶς στὴν Πόλιν — ὅτι πῶς εἶναι δυνατό νὰ παρλιθῶμε τὴν ἐπιστημονικὴν μας γλῶσσαν — ὅτι καλὰ ἔλα αὐτά, μὰ ἔπρεπε νὰ τὰ εἶχαμε κἀνει πρὸ ἑκατὸ χρόνων — ὅτι ἄλλο ποιητικὴ γλῶσσα, καθὼς παντοῦ, καὶ ἄλλο ἡ σοβερὴ — ὅτι ἐπιτέλους κκι ὁ λαὸς αὐτὴν τὴ γλῶσσαν ἔχει — ὅτι πῶς μὲ μιὰ ταπεινὴ γλῶσσα θὰ ἐκφράσωμε ψηλὰ νοήματα — ὅτι πῶς θὰ αὐξήσωμε τὴν ἀπόστασιν ἀπὸ τὴν ἀρχαία γλῶσσα — ὅτι γιὰτὶ νὰ μὴν καθάρσωμε τίς ξένες λέξεις — ὅτι παντοῦ αὐτὸ γίνεται — ὅτι ἡ δημοτικὴ εἶναι φτωχὴ — ὅτι ἀφοῦ λέμε ἐδόμενος γιὰτὶ νὰ μὴν ποῦμε καὶ τὸ νερὸ ὕδωρ — ὅτι καὶ ὁ λαὸς προσπαθεῖ νὰ μιλήσῃ ἀρχαία· οἱ ὑπηρέτριες λὲν ἐξῆλθε καὶ οἱ λοῦστοροι ἀκόμη μετωνομάστηκαν σιλβῶται ἐνῶ οἱ μαλλιαροὶ περιφρονῶν τὸν Παρθενῶνα — ὅτι χάνεται ἡ ἐθνικὴ ἐνότητα — ὅτι ἡ δημοτικὴ εἶναι διὰλεκτος — ὅτι ὑπνομεύεται ἡ θρησκεία — ὅτι γιὰτὶ δὲ μᾶς ἀρέσει ἡ λέξις θύρα — ὅτι οἱ δημοτικιστὲς εἶναι ἀγράμματοι ἢ ἀνόητοι — ὅτι θέλουν νὰ κἀμουν νέα γλῶσσα — ὅτι μὲ τί δικαίωμα κατασκευάζουν λέξεις — ὅτι δὲ συμφωνῶν μεταξὺ τους — ὅτι καλύτερα ἀπ τὴ γλῶσσαν των καταλαβαίνει καὶ ὁ λαὸς ἀκόμη τὴν καθαρῆς — ὅτι γιὰτὶ γράφουν γερονότο — ὅτι γιὰ νὰ εἶναι συνεπεῖς θὰ ἔπρεπε νὰ γράφουν ἀκόμη πιδ δημοτικά, λ.χ. τοῦ ἐκπαιδευτικοῦ ὁμιλοῦ — ὅτι γιὰτὶ δὲν τοὺς ἀρέσει ἡ γλῶσσα τῶν ἐφημερίδων, ὄχι ὅμως τῆς «Ἀκροπόλεως» — ὅτι πολὺ καλὴ εἶναι ἡ γλῶσσα τοῦ Νιρβάνα, σὲ τὰ χρονογραφήματά

του — ότι ο *τέντζερης* είναι χυδαία λέξη — ότι τα ίδια έλεγαν μερικοί πρὸ ἑκατὸ χρόνων ὅμως τίποτε δὲν ἔγινε — ότι εἴμαστε Βυζαντινοὶ ποὺ χανόμαστε σὲ ἀτελείωτες μικροσυζητήσεις τύπων — ότι γιατί θέλομε νὰ πάμε πίσω καὶ δὲ βλέπομε τὴν ἐξέλιξη ποὺ τραβᾷ ἔμπρὸς — ότι πῶς θὰ χωριστοῦμε ἀπὸ τοὺς ἀρχαίους — ότι κανεὶς πιά δὲν ξέρει τί θὰ πῆ ἀόσιτα καὶ ἀπεισιγία — ότι ποῖος ξέρει ἂν μὲ τὸν καιρὸ δὲν καθιερωθοῦν καὶ τόσες ὁμορφες ἀρχαῖες λέξεις — ότι τὸ ἔθνος εἶπε καθαρὰ τὴ γνώμη του — ότι πῶς θὰ γράψωμε τὴ δημοτικὴ ἀφοῦ δὲν ὑπάρχει λεξικό — ότι πῶς δὲ σεβόμαστε τὴ γραμματικὴ — ότι ἀπὸ ἐπίδειξη δὲν ἀκολουθοῦμε τὴν καθιερωμένη γλῶσσα — ότι δὲ βλέπομε τίς προόδους τῆς γλώσσας στίς τελευταῖες δεκαετηρίδες — ότι ἡ γλῶσσα σιγὰ σιγὰ ἀπλοποιεῖται — ότι σήμερα γράφεται καλύτερα ἢ πρὸ ἀπλὰ παρὰ πρὸ σαράντα χρόνων — ότι ἀφοῦ θέλομε τὴ δημοτικὴ πῶς γράφομε καὶ καθαρεύουσα — ότι καταστρέφομε ἀπὸ νεωτεριστικὴ μανία ὅλα, ὡς καὶ τὴν ὀρθογραφία, γράφοντας λ. χ. ἄβριο, ἀφτός — ότι ἂν θέλωμε ἀληθινὰ νὰ ἀφελήσωμε τὸ ἔθνος ἀπὸ τοῦ δώσωμε ὀρθογραφία ἀπλοῦστερη κτλ.

Μιά τέτοια ὁμοβροντία ἀπὸ ἐπιχειρήματα — τὰ ἔγραφα στὴν τύχη, καὶ θὰ ὑπάρχουν ἀρκετὰ ἄλλα ἀκόμη — εἶναι συνήθως ἀντιστρόφως ἀνάλογη μὲ τὴν ἀξία τους καὶ τὴ διάθεση ποὺ ὑπάρχει νὰ συζητηθοῦν ἀληθινὰ. Θὰ ἔπρεπε πρῶτα, σύμφωνα μὲ ὅτι προσπάθησα παραπάνω νὰ ἐξηγήσω, νὰ γίνουν συνειδητὰ τ' ἀληθινὰ καὶ ἀνομολόγητα ἐπιχειρήματα, ποὺ ὅσο αὐτὰ δὲν ξεκαθαρίζονται, ὁ συζητητὴς δὲ θὰ ὑποχωρήσῃ ποτὲ ἀληθινὰ σὲ ὅσα ἄλλα συζητιοῦνται. Θὰ ἔπρεπε νὰ βρεθῆ ἡ ρίζα τῆς ἀντιλογίας καὶ νὰ ἐξεταστοῦν τὰ γενικώτερα ζητήματα ποὺ τροφοδοτοῦν τὴ γλωσσικὴ ἐπιχειρηματολογία καὶ ποὺ κρύβουν τὰ δόγματα τῆς γλωσσικῆς εἰδωλολατρίας. Τέτοια εἶναι λ. χ. ἡ πραγματικὴ σχέση τῶν νέων Ἑλλήνων μὲ τοὺς ἀρχαίους ἀπὸ ἐποψῆ ἐθνολογικῆ, πολιτισμοῦ, ψυχολογικῆ κτλ., ἡ ἀξία ποὺ μπορεῖ γιὰ μᾶς σήμερα νὰ ἔχῃ ὁ ἀρχαῖος πολιτισμὸς καὶ σὲ ποιά του στοιχεῖα, ἡ σημασία ποὺ μπορεῖ νὰ ἔχῃ γιὰ τὴ μόρφωση τοῦ λαοῦ μας τὸ διόρθωμα τῆς γλώσσας του κτλ.

Θὰ μπορούσε ἀκόμη νὰ συζητηθῆ κάτι ἄλλο: Νὰ περιορισθῆ δηλαδὴ ἡ συζήτηση σ' ἓνα μόνο θέμα, ἀλλὰ ὥσπου νὰ τὸ ἐξαντλήσῃ. Τότε ἀληθινὰ ὁ συζητητὴς μπορεῖ νὰ βεβαιωθῆ πῶς ἀπὸ ὅσα ὑποστηρίζει λείπει ἡ λογικὴ ὑπόσταση. Ἄν τέτοιες συζητήσεις

ἦταν δυνατὸ ν' ἀποτυπωθοῦν σὲ φωνογράφο, θὰ μᾶς μάθαιναν πολλὰ, καὶ θὰ βλέπαμε πρὸ χειροπιαστὰ μὲ τί δυσκολίες ἔχει ν' ἀγωνισθῆ ἡ ἐπικράτηση τῆς δημοτικῆς.

Σύμφωνα μὲ τίς τελευταῖες σκέψεις ἔγινε ἡ συζήτηση ποὺ καθρεφτίζεται στὸ παρακάτω κείμενο. Θέμα ἦταν ἓνα ἀπ' ὅσα συχνότερα ἀκούμε, τὸ ποιά γλῶσσά εἶναι χυδαία. Δυστυχῶς τὸ κείμενο ποὺ παραθέτω εἶναι μόνο ἀπόσπασμα, γιατί ἡ συζήτηση δὲ συνεχίστηκε ὡς τὸ τέλος· ἔφταναν καὶ ἄλλοι λόγοι, ὁ κύριος ὅμως φαίνεται πῶς ἦταν ἡ στενοχώρια τοῦ συζητητῆ γιὰ τὸ δρόμο ποὺ εἶχε πάρει ἡ συζήτηση καὶ ἡ ἀπροθυμία νὰ τὴν ξαναρχίσῃ δεύτερη φορά. Εἶναι ὅμως πιστὸ ἀντίγραφο τῶν ὅσα εἰπώθηκαν — τὰ ἔγραφα τὴν ἴδια ὥρα, γιατί ἡ συζήτηση γίνονταν μὲ τὸ μολύβι στὸ χέρι — καὶ νομίζω πῶς ἂν καὶ τοὺς λείπει ἡ χάρη τοῦ φυσικοῦ τέλους, εἶναι ὅμως καὶ ἔτσι χαρκτηριστικώτατα καὶ μᾶς μαθαίνουν πολλὰ, ἂν λίγο τὰ ψυχολογήσωμε.

Ἡ συνομιλία ἔγινε πρὸ ἑξὶ ἑπτὰ χρόνων, σχεδὸν ἀπροετοίματη, καὶ θὰ ἔλεγε κανεὶς, μ' ἓνα ἀπὸ τὰ καταλληλότερα πρόσωπα ποὺ μπορούσαν νὰ βρεθοῦν. Ὁ συζητητὴς ἦταν τρόφιμος τοῦ ἐλληνικοῦ πνευματικοῦ, ἀριστοῦχος τῆς φιλολογίας καὶ ὑπότροφος στὸ ἐξωτερικόν. Φυσικὸ νὰ ὑποθέσωμε πῶς ἦταν καλὰ καταρτισμένος καὶ στὴ γλωσσολογία, πῶς θὰ εἶχε συλλογισθῆ κάπως τὸ γλωσσικὸ ζήτημα, καὶ πῶς κάτι θὰ εἶχε πάρει καὶ ἀπὸ τὴν ἐπιστημονικὴ σκέψη τῆς ξένης χώρας. Καὶ ὅμως ἡ συζήτηση σκαλώνει κάθε τόσο, καὶ τῆς λείπει ἡ λογικὴ καὶ ἡ ἐπιστημονικότητα ποὺ θὰ περίμενες. Φταίει ἴσως λίγο καὶ τὸ θέμα, γιατί τὰ «χυδαία» στοιχεῖα στὴ γλῶσσα, ὅσο κιὰν μᾶς εἶναι δύσκολο νὰ τὰ ἀρνηθοῦμε ὁλότελα, δὲν εἶναι βέβαια καὶ εὐκόλο νὰ καθοριστοῦν πρόχειρα, ἰδίως μέσα σὲ μιὰ τόσο βαθιὰ ριζωμένη πρόληψη χυδαίου. Γίνεται ὅμως φανερὸ ἀπὸ τὴ συζήτηση καὶ τὸ ἀκόλουθο: ὅτι ἡ ἐλληνικὴ παιδεία καὶ ἡ γλωσσολογικὴ μόρφωση δὲν ἔφτασαν γιὰ νὰ ξεκαθαρισθῆ ὅπως θὰ τὸ περίμενες τὸ ζήτημα, καὶ νὰ τοποθετηθῆ ἔξω ἀπὸ τὴν πρόληψη. Καὶ πειθόμαστε, ἂν εἶχαμε τὴν παραμικρὴ ἀμφιβολία, πῶς καὶ τὸ ἀνώτερο δίπλωμα ποὺ πάντοτε μὲ κάποιες δυσκολίες ἀπονέμει τὸ Πανεπιστήμιον τὸ ἐλληνικόν, δὲν εἶναι ἀρκετὸ ἐχέγγυον ὅτι ἔβγαλε στὴν κοινωνία ἓναν ἐπιστήμονα ποὺ νὰ μπορῆ νὰ ὑφωθῆ ἐπάνω ἀπὸ τὸ ὄλικόν ποὺ θησαύρισε καὶ τίς λεπτομέρειες ποὺ ἔμαθε, καὶ νὰ σκεφτῆ ἀφηρημένα, γενικά, ἐπιστημονικά.

Ἡ νεοελληνική παιδεία, σύμφυτος μετὰ τὴν καθαρεύουσα, στραβώνει τὴ σκέψη. Γιὰ νὰ σωθῆ ἡ γλωσσικὴ πρόληψη συμβιβάζονται μετὰ τὴν «ἐπιστημονικὴ» συνείδηση οἱ πῶ ἀστήριχτες κρίσεις. Ποιά δύναμη κατορθώνει νὰ φαρμακώγῃ ἔτσι τὴ λογικὴ; Κάτι εἶπα γιὰ αὐτὸ παραπάνω· ἡ καθαρεύουσα εἶναι θρησκευτὴ. Τὴ μαθαίνομε μικροὶ μικροί, μετὰ τὰ πρῶτα μας γράμματα, καὶ συνυφαίνεται στὴν ψυχὴ μας μετὰ παλιὰς ἀναμνήσεις· γι' αὐτὸ χαράζεται τόσο βαθιά. Τόσο τὸ χειρότερο ἂν ὁ φεῦτικος κόσμος ποὺ καθρεφτίζει γίνεται ἀλήθεια γιὰ τὸ μικρὸ παιδί. Θὰ τρέφῃ μέσα του μιὰ φευτιὰ ποὺ θὰ τὸ ἀκολουθῆ σὲ ὅλη του τὴ ζωὴ.

* *

A — «... αὐτὴ ἡ ζωντανή, ἡ χυδαία γλῶσσα...»

E — «Στάσου μιὰ στιγμή. Ἀπὸ κάθε ἄλλη συζήτηση προτιμῶ νὰ ξεκαθιρίσωμε, ἂν θέλῃς, μόνο αὐτὸ ποὺ εἶπες: χυδαία γλῶσσα. Θὰ σημειώσω ὅτι λέγομε, ὥστε νὰ καθιρίσωμε ἀκριβῶς τίς ιδέες μας.

Εἶπες ὅτι ἡ ζωντανὴ γλῶσσα, ἡ γλῶσσα ποὺ μιλοῦμε, εἶναι χυδαία;»

A — «Ὁχι, δὲν εἶπα ἡ ζῶσα, εἶπα ἡ ζωντανή. Μετὰ αὐτὸ ἐννοῦσα τὴ γλῶσσα αὐτὴ ποὺ κατασκευάζουν οἱ μαλλιαροί... Ἄν ἐννοῦσα τὴν ὁμιλουμένη θάλαγα ἡ ζῶσα».

E — «Ὡστε τὴ γλῶσσα ποὺ μιλοῦμε, τὴ ζῶσα, καθὼς λές, δὲ θὰ τὴ θεωρήσῃς χυδαία;»

A — «Ὁχι».

Σιωπὴ.

E — «Καλά, ποιὰ γλῶσσα θὰ ὀνομάσωμε λοιπὸν χυδαία;»

A — «Στὴν Ἑλλάδα;» Καὶ ἄμα μετὰ εἶδε ποὺ ἔγραφα: «Ἐν Ἑλλάδι;»

E — «Ὁχι, παντοῦ».

A — «Ἐὰν δηλαδὴ ἓνας μιλή — μὰ τί στενογραφεῖς;... Ἐάν τις λαλῆ δηλαδὴ...»

E — «—!»

A — «Ὅπως εἶναι τοῦ Ψυχάρη τὸ κατασκευάσμα, δηλαδὴ τεχνητόν».

E — «Λοιπὸν, δὲν εἶναι δυνατὸ νὰ ποῦμε γενικά, πῶς μιὰ γλῶσσα ἢ ὀρισμένα γλωσσικὰ στοιχεῖα εἶναι χυδαία;»

A — «Χυδαῖο θὰ πῶ τὸ κατασκευάσμα τοῦ Ψυχάρη!»

E — «Πρόσεξε. Ἔχεις στὸ κεφάλι σου ὀρισμένους τύπους ἀπὸ ἓνα συγγραφέα καὶ ἐμποδίζεσαι νὰ συλλογιστῆς γενικώτερα...»

Ἄς εἶναι ὅμως. Ἀπὸ ποιὰν ἀποψη εἶναι χυδαῖο τὸ ἰδίωμα ποὺ μεταχειρίζεται ὁ Ψυχάρης, καὶ ὡς πρὸς ποιὰ συστατικά του;»

A — «Τί ἐννοεῖς μετὰ συστατικά;»

E — «Δηλαδὴ, φθόγγους, λέξεις, τύπους, σύνταξη».

Σιωπὴ.

E — «Ἄς πάρωμε τὸ ἄλλο. Πῶς εἶναι αὐτὰ χυδαῖα...; ἀπὸ ποιὰν ἀποψη;... αἰσθητικῶς, γλωσσικῶς, ἠθικῶς;... ἢ τί ἄλλο φαντάζεσαι;»

A — «!»

E — «Πρόσεξε. Ἐκεῖνα ποὺ γράφει ὁ Ψυχάρης θὰ σοῦ κάνουν τὴν ἐντύπωση αὐτὴ ἐπειδὴ εἶναι αἰσχροί;... εἶναι νὰ ποῦμε ἠθικῶς χυδαῖα;»

A — «Ἠθικῶς; Ὁχι. Δὲν ἔχει κανένα λόγο νὰ τὸ πῶ. Ἡ μήπως γράφει καὶ τέτοια ὁ Ψυχάρης;»...

E — «Δὲ μοῦ λές; τὸ — θὰ τὸ πῶς χυδαῖα λέξη;»

A — «Καθόλου! Ἄν πῆς — [ἡ ἀρχαία ἀντίστοιχη], αὐτὸ εἶναι πολὺ καλὴ».

E — «Ἐνῶ, ἂν...»

A — «... νὰ σοῦ ποῦν τὸ ἄλλο βγάζεις τὸ κουμπούρι».

E — «Καλά, μὰ τί εἶναι ποὺ πειράζει, ἡ λέξη ἢ τὸ πρῶμα;»

Σιωπὴ.

E — «Αὐτὸ λοιπὸν τὸ παραδεχτήκαμε, πῶς ἀπὸ ἡθικῆς ἀποψη, δὲν εἶναι χυδαῖο τὸ ἰδίωμα τοῦ Ψυχάρη... Λοιπὸν, πῶς εἶναι χυδαῖο;»

A — «Δηλαδὴ, ὅταν λέμε χυδαῖο δὲν εἶναι ἐπιστημονικῶς σωστό...» Ἔνας ποὺ γράφει αὐτὴν τὴν καθαρεύουσα δὲν μπορεῖ νὰ ἀνεχθῆ τὰ ἐκτρώματα αὐτά. Ὁ Ψυχάρης τὰ ἔλαβε ἐκ τῶν κατωτάτων χυδαίων στρωμάτων τοῦ λαοῦ, ποὺ δὲν ἐπῆγε στὴν ἐκκλησία, στὸ σχολεῖο... Ἐναν χαμᾶλη θὰ τὸν πῶ χυδαῖο... γιὰτί ὅπως αἰσθάνεται, ὅπως σκέπτεται...»

E — «...»

A — «Δηλαδὴ μπορεῖ νὰ εἶναι ἠθικώτερος ἀπὸ ἓναν ἄλλο ποὺ

* Εἰκόθησαν ἐδῶ καὶ ἄλλα, ποὺ δὲν πρόφτασα ὅμως νὰ τὰ γράψω.

άνηκει στην αριστοκρατία, αλλά το περιβάλλον του είναι χυδαίον».

Ε—«Αυτό επηρεάζει και τη γλώσσα που θα μιλήση ;»

Α—«Όχι, αυτό δεν έχει καμιά επίδραση στη γλώσσα».

Σιωπή.

Ε—«Υπάρχουν λοιπόν γενικώς γλωσσικά στοιχεία που να δικαιολογούν την ονομασία χυδαία ;»

Α—«'Η άπανωσιά! 'Η κάτω τεττώστρα!»

Ε—«Πάλι ξεφεύγεις σε ώρισμένες λέξεις. 'Εστω όμως. Την κάτω τεττώστρα δεν την έγραψε ποτέ κανείς. Μπορώ να σου το βεβαιώσω. 'Ας πάρουμε όμως την άπανωσιά... Γιατί είναι χυδαία ;»

Α—«Δεν έννοώ ότι είναι βρωμερό και άσχημο. 'Αλλά πρώτον μόν είναι διαλεκτική».

Σιωπή.

Ε—«Και τί άλλο ;»

Α—«Και δεύτερον είναι περιττή».

Ε—«Καλά. Μά να μου πής, γιατί μιιά διαλεκτική λέξη θά είναι και χυδαία ;»

Σιωπή.

Ε—«Τί έννοεις με αυτό που είπες; Κάθε διαλεκτική και κάθε περιττή λέξη είναι χυδαία ;»

Σιωπή. 'Η σιωπή αυτή ξαναπαρουσιάζεται κάθε τόσο, ένώ από την άλλη μεριά πέφτουν τα έπιχειρήματα τὸ ένα άπάνω σε 'άλλο και βιαστικά.

Ε—«Μά τί έννοεις επιτέλους χυδαίο ;»

Α—«'Εννοώ κάτι τὸ όποϊον δέ θά γράψω ποτέ. 'Απόβλητον, κατασκευάσμα, σάν την άπανωσιά».

Ε—«'Απανωσιά δεν είναι κατασκευάσμα, άφοῦ τὸ λέγουν σε μερικά μέρη. 'Επειτα και σὺ πριν είπες ότι είναι χυδαίο γιατί είναι διαλεκτικό».

Α—«Αυτό είναι άδιάφορο· είναι χυδαίο. 'Αντί να πῶ άπανωσιά θά πῶ τὴ λέξη επιφάνεια, και δέ θά πῶ χτύπημα θά πῶ κτύπημα».

Ε—«Καλά, αυτά πάλι είναι άλλο ζήτημα, μά ὡς τώρα δεν έδωσες άκόμη τὸν όρισμό του χυδαίου. Μόνον άρνητικά τὸν προσδιορίζεις, λέγοντας τί δεν είναι ἢ τί δέ σου άρέσει. 'Ετσι δέ

φτάνομε στην οὐσία—περίμενα να συλλογιστῆς γενικώτερα. Ποιές λέξεις δέ θά γράψης ποτέ ;»

Α—«'Εκείνας τὰς όποιας... αἱ όποιαι άνθίστανται εἰς τὸ γλωσσικόν μου αἶσθημα—Γιατί μου άρέσει λ. χ. τὸ πρόσωπο του τάδε καθηγητου και ὄχι του άλλου;—'Εχω ένα ισχυρό γλωσσικό αἶσθημα...»

Ε—«Μά τότε τὸ χυδαίο είναι κάτι έντελῶς υποκειμενικό, ὅσο και τὸ γλωσσικό αἶσθημα του καθενός, άφοῦ είναι άπλῶς ἡ έκφρασή του».

Α—«Τὸ γλωσσικόν αἶσθημα είναι σήμερα ένιαϊον».

Ε—«Καλά, και κάθε άρχαία λέξη τότε που δεν πάει στο γλωσσικό μας αἶσθημα θά είναι χυδαία ;»

Α—«...!»

Ε—«Λοιπόν, τί έννοεις ;»

Α—«'Όταν λέμε χυδαία, έννοοῦμε patois».

Ε—«Δηλαδή ξαναγυρνᾶς σε κείνο που είχες υποστηρίξει πριν για να τὸ άφήσης έπειτα ;»

Σιωπή.

Ε—«'Ας άρχίσουμε καλύτερα εξαρχῆς. Πότε θά πούμε ένα γλωσσικό στοιχείο χυδαίο ;»

Α—«Χυδαίο είναι ἂν πούμε τὸ θεό» [άντι τὸν θεό]... .

Ο ΧΑΡΙΛΑΟΣ ΤΡΙΚΟΥΠΗΣ ΓΙΑ ΤΟ ΓΛΩΣΣΙΚΟ ΖΗΤΗΜΑ

Μ. ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΙΔΗ

Συχνά γεννήθηκε σε πολλών τη σκέψη ή άπορία ποιά γνώμη να είχε για το πρόβλημα της νεοελληνικής γλώσσας μιὰ ξεχωριστή προσωπικότητα της νέας Ελλάδας, ο Χαρίλαος Τρικούπης, και δὲν ελειψαν κάπου κάπου σχετικές πληροφορίες στον τύπο. Όσα όμως κατὰ καιρούς γράφηκαν έχουν ξεχαστή, και υπάρχουν ακόμη πολλοί απ' όσους γνώρισαν τὸν Τρικούπη πὸ ὑποστηρίζουν ὅτι ἦτον πιστός φίλος τῆς καθαρεύουσας. Ἡ προσωπικότητα τοῦ μεγάλου τέκνου τῆς Ελλάδας δικαιολογεί τὸ ἐνδιαφέρον γιὰ τὴ γνώμη του αὐτῆ, και γι'αὐτὸ ἀξίζει νὰ συγκεντρωθεῖν ὅσες σχετικές πληροφορίες υπάρχουν. Οἱ πληροφορίες πὸ κατῶρθωσα νὰ βρῶ εἶναι οἱ ἀκόλουθες:

1. Ἐνα ἀπόσπασμα ἀπὸ τὸ βιβλίο George Frederic Watts, The annals of an artist's life, by M. S. Watts, Λονδίνο 1912. Εἶναι ἡ βιογραφία τοῦ ἀγγλοῦ ζωγράφου Watts, γραμμένη ἀπὸ τὴ γυναίκα του, και κεῖ (τόμ. 2, σ. 82) γίνεται λόγος, γιὰ τὴ διαμονὴ τοῦ Watts στὴν Ελλάδα, τὸν Τρικούπη και τὶς ιδέες του γιὰ τὴ γλώσσα. Εἴμασθε στὰ 1887 και ὁ Τρικούπης εἶναι τότε πρωθυπουργός. Ἡ σχετικὴ περικοπὴ δημοσιεύτηκε στὴν Ἔστια (19 Νοεμβρ. 1912) ἀπὸ τὸν καθηγητὴ κ. Ἄ. Ἀνδρεάδη πὸ εἶχε και τὴν καλοσύνη νὰ μοῦ δανεῖσθαι τὸ βιβλίο τοῦ Watts

2. Ἐνα γράμμα τοῦ Ροῖδου πρὸς τὸν Ψυχάρη, ἀπὸ τὸν Ἀπρίλιο τοῦ 1889. Γράφηκε μερικὸς μῆνας ἀφοῦ βγήκε τὸ Ταξίδι τοῦ Ψυχάρη και δημοσιεύτηκε ἡ Κριτικὴ τοῦ Ροῖδου γι' αὐτὸ στὴ φιλολογικὴ «Ἔστια». Ἀπαντώντας στὸν Ψυχάρη, πὸ περιέμενε πὸς τὸ βιβλιάρικι τοῦ Ροῖδου θὰ πετύχαινε νὰ κἀνῃ πολλοὺς ὁπαδοὺς στὴν ἰδέα τῆς γλωσσικῆς μετarrύθμισης, τοῦ ἀπαντᾷ ὁ τελευταίος — γαλλικὰ — μὲ τὸ παρακάτω ἀπόσπασμα, δημοσιευμένο στὰ

Ἔργα Ἐμμ. Ροῖδου, τόμ. Ε', Μελέται φιλολογικαί, καλλιτεχνικαί, φιλοσοφικαί, ἐπιμελεῖα Δ. Πετροκοκκίνου και Ἀ. Ἀνδρεάδου, 1913, σ. 45 (Δεσποτικὴ βιβλιοθήκη Φέξη).

3 Ἐνα ἄρθρο τοῦ Μ. Μαλακάση στὸν ἀθηναϊκὸ «Χρόνος» (16 Ὀκτ. 1903, ἀρ. 26) μὲ τὸν τίτλο: Καθημεριναὶ σελίδες, ὁ Τρικούπης και ἡ φιλολογία. Μᾶς φέρνει στὰ ὅστερα χρόνια τοῦ Τρικούπη (1894-95), ἀφοῦ εἶχαν φανῆ και τὰ «Ἐδωλα» τοῦ Ροῖδου. Τὸ ἄρθρο αὐτὸ μοῦ τὸ ἔκαμε γνωστὸ ὁ φίλος Δ. Πετροκοκκίνος.

4 Δίγα λόγια στὴν «Ἀπολογία τῆς Δημοτικῆς» (σ. 113 = Δελτίο 4, 1914, σ. 140). Τὰ τελευταῖα λόγια πὸ παραθέτονται ἐκεῖ ἀνήκουν ὅσο ξέρω σὲ ἄρθρο τοῦ Ξενόπουλου, δημοσιευμένο σὲ ἀθηναϊκὴ ἐφημερίδα. Τὸ ἄρθρο ἐκεῖνο δὲν μπόρεσα νὰ τὸ ἀνακαλύψω, και οὔτε και ὁ κ. Ξενόπουλος πὸ τὸν εἶχα ρωτήσῃ, θυμᾶται νὰ παραπέμψῃ ἢ νὰ τὸ συμπληρώσῃ.

Φαίνεται ἀκόμη, καθὼς μὲ πληροφορεῖ ὁ σεβαστὸς φίλος Κ. Παλαμάς, ὅτι τὴν ἐποχὴ πὸ βγήκε τὸ «Ταξίδι» τοῦ Ψυχάρη κατὶ γράφηκε στὸν τύπο γιὰ τὴν ἐντύπωση πὸ ἔκαμε στὸν Τρικούπη, ἀλλὰ δὲν ἐδικίρησα ν' ἀναζητήσω τὸ μέρος.

Τὴν ἀνάμνηση ἀπὸ μιὰ ἀκόμη σχετικὴ ὁμιλία φύλαξε μιὰ Ἀθηναία κυρία, πὸ ὡς παιδί ἔβλεπε συχνὰ τὸν Τρικούπη στὸ πατρικὸ σπίτι. Τὴν ἀφορμὴ εἶχε δώσει τὸ ἄρθρο τοῦ E. Burnouf γιὰ τὴ νεοελληνικὴ προφορὰ στὴ Revue des Deux mondes, και ἡ ἀπάντηση τοῦ Ψυχάρη σ' ἕνα ἄλλο περιοδικὸ (1890). Ἦρθε ὁ λόγος γιὰ τὸ Ταξίδι και τὶς γλωσσικὲς ιδέες τοῦ Ψυχάρη, και ὁ Τρικούπης, μόνος μεταξὺ φίλων ὄλων τῆς καθιερωμένης γλώσσας, πείραζε τὴ νέα κόρη και μὲ τὴ συνηθισμένη του χάρη ὑπερασπίζονταν τὶς ιδέες τοῦ Ψυχάρη. Ἡ κόρη κλονίστηκε μὲ τὰ λόγια τοῦ Τρικούπη, μὰ ὁ πατέρας μόνος ὡς ἀστείοντες ἐννοῦσε νὰ τὰ δεχτῆ. Εἶναι «παραδοξολογίαι τοῦ Χαρίλαου» ἔλεγε στενοχωρημένος, ἐνῶ ὁ Τρικούπης ἐξακολουθοῦσε νὰ ἐπιμένῃ.

Αὐτὲς εἶναι ὅλες οἱ πληροφορίες πὸ μπόρεσα νὰ συγκεντρώσω. Φαίνεται, ἀν πρόκειται νὰ δώσωμε ἴση πίστη και στὶς πληροφορίες γιὰ τὰ ὅστερα χρόνια, πὸς ὁ Τρικούπης, γιὰς ἐκεῖνου πὸ ὑμνησε τὶς χάρες και τ' ἀναφαίρετα δίκαια τῆς λαϊκῆς γλώσσας, ἦταν ἐξαρχῆς ἀντίθετος τοῦ καθαρισμοῦ, πὸ στὰ χρόνια ἐκεῖνα εἶχε φτάσει στὸ κορύφωμα του, και ἀναγνώριζε τὴν ἀνάγκη γιὰ τὴ γλωσσικὴ μεταρρύθμιση. Παρουσιάζεται ἀργότερα μὲ ἐπιφυλάξεις

για τὸ σύστημα τοῦ Ψυχάρη, -χωρὶς ὁμως κατ' ἀρχὴν ν' ἀρνηθῆται τὰ δίκαια τῆς ἀπλῆς γλώσσας. Γιατὸ δὲ νομίζω σωστὸ νὰ παριστάνουν τὸν Τρικούπη a limine ἀντίθετο στὶς τάσεις τοῦ δημοτικισμοῦ. «Ὁ Τρικούπης ἦτο, παρατηρεῖ ὁ ἐκδότης τῶν ἔργων τοῦ Ροῖδη (δὲς παραπάνω), δημοτικιστὴς καὶ ἐκ πατρικῆς παραδόσεως καὶ ἐκ πεποιθήσεως».

1. Ὁ κ. Τρικούπης μίλησε ἐναντίον τῆς προσπάθειας νὰ ξαναζωντανέψουν τὴ χρῆση τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς. Τὸ νόμιζε λάθος, γιὰ τὸ λόγο ὅτι ἡ γλῶσσα μόνη τῆς ἀνθίζει, μεγαλώνει μαζὶ μὲ τὴ φυλὴ ἢ καὶ μὲ ὀρισμένες γενεές, καὶ ἀνταποκρίνεται στὶς ἀνάγκες τους. Γιατὸ εἶναι ἀφύσικο νὰ ἐπιβάλῃς ἕναν τύπο σ' ἕνα λαό, γιὰτί τότε δὲ θὰ μπορούσε ἐπίσης καλὰ νὰ ἐκφράσῃ ἐντελῶς διαφορετικὴ κατάσταση πραγμάτων. Τὸ ἀποτέλεσμα θὰ ἦταν, καθὼς πίστευε, νὰ βγοῦν γραμματικοί, ὄχι ὁμως ἄντρες μὲ ἰδέες.

2. Vous me parlez des conversions que j'ai pu faire. La seule que je connaisse est celle de M. Tricoupis: elle aurait pu devenir utile à notre cause, si le seul homme éminent que présente la Grèce avait le temps de s'occuper d'autre chose que de la conversion de la rente. Il partage tout à fait notre manière de voir, il goûte beaucoup votre Taxidi, mais accablé de besogne urgente, il remet toujours à la session prochaine les projets de loi relatifs à la réformation universitaire, qui consistent surtout en un nettoyage à fond de l'Université et la mise en retraite des incapables et des brouillons. En attendant ils continuent à triompher et à injurier tous les gens raisonnables, du haut de leur chaire. Ils ont même fondé dernièrement un syllogue Minerve et un recueil du même nom qui réunissent la fine fleur du pédantisme atticisant.

3. Κάποιος ὑπουργός, ἔγραφε προχθὲς ὁ κ. Ξενοπούλος, ἐρωτηθεὶς ἀπὸ ξένον διπλωμάτην περὶ τῆς παρ' ἡμῖν φιλολογικῆς κινήσεως ἔδωκεν ἀπάντησιν τὴν ὁποίαν ἀληθῶς μόνον Ἕλλην ὑπουργός θὰ ἠδύνατο νὰ δώσῃ. Δηλαδή ἠρνήθη παντελῶς τὴν τοιαύτην κίνησιν, μυσῆσας τὸν εὐγενῆ ξένον, τὸν φαντασθέντα διὰ μίαν στιγμὴν, ὅτι ἠδύνατο νὰ γνωρίσῃ στὸ σαλόνι του καὶ Ἕλληνας λογίους, εἰς τὰ μυστήρια μιᾶς φαινομενικῆς κατ' αὐτὸν παραγωγῆς, ἐχούσης σχέσιν μὲ τὴν ἐκμετάλλευσιν ξένων φιλολογικῶν κεφαλαίων,

ἀν ὄχι μὲ τὴν ἀπάτην καὶ τὴν ταχυδακτυλουργίαν. Ὁ φίλος διηγηματογράφος ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ αὐτῇ ἐνθυμήθη τὸν Τρικούπην, ὁ ὁποῖος καὶ εἰς τοῦτο διέφερε τῶν συναδέλφων του, τὸν Τρικούπην τὸν ἐνδιαφερόμενον τόσον διὰ τὰ γράμματα, ὅσον καὶ διὰ πάντα τῆς πολιτείας κλάδον, τὸν νεωτεριστὴν καὶ τὸν καινοτόμον, τὸν μὴ κατορθώσαντα ὁμως καὶ αὐτὸν δυστυχῶς ἐμπράκτως καὶ ὀλοκληρωτικῶς ν' ἀποδείξῃ τὴν περὶ τῶν ἀνθρώπων τῶν γραμμάτων μέρημάν του, περισσότερον ἀφ' ὅσον τὴν ἐξεδήλωσε περιοριστικῶς εἰς τὸ πρόσωπον τοῦ κ. Ροῖδου ἢ τοῦ κ. Βλάχου, τοῦ Βυζαντινοῦ ἢ ἄλλου τινὸς τὸν ὁποῖον τώρα νὰ μὴν ἐνθυμοῦμαι. Τὸ τοιοῦτον βέβαια δὲν πρέπει νὰ ἔχη καμίαν ἰδιαιτέραν σημασίαν, λαμβανομένων ὑπ' ἄψει τῶν ἰδιαιτέρων περιστάσεων ὑπὸ τὰς ὁποίας διέτελει ὁ μέγας ἐκεῖνος πολιτικὸς ἀναλαμβάνων τὴν ἐξουσίαν. Ὁ κ. Ξενοπούλος ἔχει μέγα δίκαιον νὰ τὸν ἐξχωρίσῃ εἰς τοῦτο. Ὁ Τρικούπης ἔβλεπε πάρα πολὺ καλὰ ὥστε ν' ἀντιλαμβάνεται ὅτι καὶ φιλολογικῶς κάτι συνετελεῖτο γύρω του. Καὶ περὶ αὐτοῦ ἀκριβῶς πρόκειται.

Τὸ ἄρθρον τοῦ κ. Ξενοπούλου μὲ κάμνει σήμερον νὰ φιλομετρήσω ἕνα παλιὸ σημειωματάριό μου. Μέσα σὲ κάποιας σελίδας του ὁμιλεῖ αὐτὸς οὗτος ὁ ἀλησμόνητος πολιτικὸς καὶ ὁμιλεῖ ἀκριβῶς περὶ φιλολογίας, ἐν συντόμῳ πάντοτε καὶ παροδικῶς, ἀλλὰ καθαρὰ καὶ ξάστερα μὲ σοφίαν καὶ ἐπίγνωσιν. Εἶχα τὴν τύχην ἕνα βράδυ νὰ τὸν ἀκούσω ἐπὶ ποδός. Τὸ πρᾶγμα ἦτο τέλεια ἀπροσδόκητον καὶ δὲν εἶχα τὸν καιρὸν καὶ τὴν ἀπάθειαν νὰ τὸ ἐκωφεληθῶ τόσον ὥστε νὰ τὸν κάμω νὰ ἐπεκταθῇ περισσότερον. Σχεδὸν δὲν ἐτόλμων οὔτε μικρὰς ἀπαντήσεις νὰ τοῦ ἀποτείνω.

Ἦτο ἡ παραμονὴ τῆς πρώτης τοῦ ἔτους τῆς τελευταίας ἢ τῆς προτελευταίας πρωθυπουργίας του. Ἐνας κύκλος μετρημένων προσκεκλημένων εἶχε σχηματισθῆ περὶ τὴν κυρίαν Σοφίαν Τρικούπη. Εἶχα τὴν τιμὴν νὰ συγκαταριθμοῦμαι μεταξὺ αὐτῶν. Τὸν ἀνεμίναμεν ὅλοι ἀνυπομόνωσ. Ἐπρόκειτο νὰ κοπῆ ἡ βασιλόπιτα καὶ ἔπρεπε νὰ ἦτο παρών· εὗρισκετο εἰς τὸ γραφεῖον του καὶ εἶχεν εἰδοποιήσῃ ὅτι θὰ ἐπανήρχετο. Πράγματι κάποτε ἠκούσθη τὸ βαρὺ βῆμα. Ὅλοι ἐστράφημεν πρὸς τὴν θύραν σιωπηλοὶ καὶ συνεχόμενοι καὶ ὁ Χαρίλαος Τρικούπης εἰσῆλθεν εἰς τὴν μικρὰν αἴθουσαν.

Ἦτο εἴπερ ποτὲ ἀλύγιστος καὶ σοβαρὸς μὲ τὴν ἐπίσημον περιβολὴν του· ἐκαλησπέρισεν ὁμως μεγαλοφῶνως κάπως καὶ μὲ εὐγενῆ

σχετικήν φαιδρότητα ἀντήλλαξεν ὀλίγας χειραφίας μὲ τοὺς πλησιέστερους του καὶ ὄρθιος ἐδήλωσε διὰ τῆς ἀδελφῆς του ὅτι θὰ ἔμενε πλησίον μας μέχρι τῆς 10ης ὥρας. Ἦτο ἤδη σχεδὸν ἡ ἐνάτη καὶ ἡ συγκατάβασις του αὐτῆ νῆχαρίστησε ἰδιαιτέρως τὴν εὐγενῆ δέσποιναν ἣτις εἶχε δηλώσει πρωύτερα ὅτι τὸν εἶχε παρακαλέσει πρὸς τοῦτο. Τὸ βράδυ ἐκεῖνο ἐδίδετο χορὸς εἰς τὴν ἀγγλικὴν πρεσβείαν, εἰς τὸν ὁποῖον θὰ μετέβαινε.

Ὅπως ἐστέμετο ὀλίγον ἔσωθεν τοῦ κατωφλίου μὲ διηγκώνισε κάπως καὶ κατὰ τρόπον ποῦ ἔδειχνε ὅτι οὔτε μὲ εἶδε καν. Τὸ τοιοῦτο, φαίνεται, τοῦ τὸ ὑπέδειξεν ὀλίγον ἔπειτα ἡ προσεκτικὴ πάντοτε ἀβρὰ κυρία ἣτις τὸν ἐπλησίασε καὶ κατὰ τοῦ εἶπε. Ὁ Τρικούπης ἐστράφη τότε καὶ προσηνῆς μὲ ἐχαιρέτησε.

— «Εἶθε πάντοτε στὰς Ἀθήνας;» μὲ ἠρώτησε.

— «Μάλιστα, κύριε πρόεδρε».

— «Καὶ φιλολογεῖτε;»

— «Ὡ εἶμαι τόσον νέος ἀκόμη» ἀπήντησα.

— «Ἡ ἀδελφή μου μοῦ εἶπε πολλὰ περὶ ὑμῶν. Ἐνθυμοῦμαι ὅτι μοῦ ἀνέφερε πὼς γράφετε στίχους. Αὐτὸ εἶναι εὐγενῆς ἐνασχόλησις. Θὰ γνωρίζετε βέβαια ὅτι ὁ πατήρ μου ἐνησμενίζετο εἰς τὴν στιχογραφίαν. Δυστυχῶς δὲν ἐκληρονόμησα ποσῶς τὸ πατρικὸν αὐτὸ προτέρημα. Ἀγαπῶ τὴν ποίησιν ὁμως. Εἶναι μεγάλη ἠθικὴ δύναμις. Χαίρω νὰ βλέπω συμπατριώτας μου νὰ τὴν καλλιεργοῦν».

— Ὁ πατήρ σας, ἐξοχώτατε, εἶναι ὁ κατ' ἐξοχὴν συμπατριώτης μας ποιητής, διὰ τὸν ὁποῖον τὸ Μεσολόγγιον ἰδιαιτέρως πρέπει νὰ ὑπερηφανεύεται. Τὸ ποίημά του εἰς τὴν λίμνην μας εἶναι ἀπὸ τοὺς ἀδάμαντας τῆς νεοελληνικῆς ποιήσεως. Ἡ Ἑλλάς ὀφείλει εἰς ἐκεῖνον προσθέτως ἐκτὸς τῶσων ἄλλων καὶ τὸν ἐθνικὸν μας ψάλτην».

— «Ἀλλὰ αὐτὸς προσηγήθη τοῦ πατρός μου».

Ἐννόησα εὐθὺς τὴν παρανόησιν καὶ ἀνέφερα τὸ ὄνομα τοῦ Σολωμοῦ.

— «Ἐχετε δίκαιον, μοῦ εἶπεν ἀμέσως, αὐτὸς πρέπει νὰ εἶναι ὁ ἐθνικὸς μας ποιητής· διὰ μίαν στιγμὴν ἐνόμισα ὅτι ὀμιλοῦσατε διὰ τὸν Ρήγαν Φερραῖον».

— «Περισσότερον ἀπὸ τὸν Φερραῖον θὰ ἔπρεπε νὰ εἶναι ὁ πατήρ σας, κύριε πρόεδρε. Ἄλλ' ὁ πατήρ σας ἔπλασε τὸν ἐθνικὸν ποιητὴν, ποῦ εἶναι πολὺ μέγα καὶ αὐτό».

— «Ἐχετε ἴσως δίκαιον, μοῦ ἀπήντησεν. Ὁ πατήρ μου ἦτο

ὑπὲρ τῆς ἀπλῆς γλώσσης, τὴν ὁποῖαν ἠγγόει ὁ Ζακύνθιος ποιητής καὶ εἰς τὴν ὁποῖαν ὁ πατήρ μου τὸν παρώτρυνε νὰ γράψῃ τὰ ἔργα του, ἀφοῦ πρότερον τὸν ἔκαμε νὰ τὴν αἰσθανθῆ καὶ νὰ τὴν ἀγαπήσῃ».

Ἐπαφελήθη τῆς περιστάσεως καὶ ἐτόλμησα: «Εἶθε ὑπὲρ τῆς ἀπλῆς γλώσσης, κύριε πρόεδρε;»

— «Εἰς τὴν ποίησιν ναί, ἀλλὰ εἰς τὴν πεζογραφίαν καὶ μάλιστα εἰς τὴν θεωρητικὴν τοιαύτην, διστάζω νὰ ἔχω γνώμην ἀσφαλῆ. Δὲν εἶχα ποτὲ τὸν ἀνάλογον καιρὸν δυστυχῶς νὰ διονυχίσω τὸ ζήτημα τὸ ὁποῖον εἶναι σπουδαιότατον οὐχ' ἦτον καὶ τὸ ὁποῖον δὲν θεωρῶ μόνον ἐπιστημονικόν, ἀλλὰ καὶ ἐθνικοῦ χαρακτῆρος. Τὸ βιβλίον τοῦ κ. Ροῦίδου εἶναι ἀληθῶς ἀρκετὰ ἀποκαλυπτικόν καὶ σοφὸν ἤμπορῶ νὰ εἶπω. Τὸ ἀνέγνωσα ἐπισταμένως ἀλλὰ φρονῶ ὑπὲρ τὴν βασιλικὴν ἐπέμβασιν τὴν ὁποῖαν εἰς τὸν πρόλογόν του ἐπικαλεῖται ὁ φίλος μου, ὁ χρόνος κανονίζει περισσότερον οὖν τῷ ἀγῶνι τῷ ἐπιστημονικῷ τὸν δρόμον μιᾶς γλώσσης, ἢ ὅποια ὁμως δὲν θεωρῶ περιττὸν νὰ σᾶς εἶπω, ὅτι ποτὲ δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ λάβῃ ὀριστικὴν μορφὴν, ἐξελισσομένη πάντοτε ἀναλόγως τῶν περιστάσεων καὶ τῶν ὁσημέραι ἀναπτυσσομένων ἀναγκῶν. Αἱ ἐφημερίδες σήμερον γράφονται διαφορετικὰ ἀφ' ὅτι ἄλλοτε, τὸ τοιοῦτον δὲ νομίζω ὅτι γίνεται καὶ εἰς τὰ σχολεῖα.

Ὁ κ. Ψυχάρης εἶναι ἀξιοπαρατήρητος διὰ τὸν ἀγῶνα του, ἀλλ' ἀμφιβάλλω ἂν εὐρίσκειται ἀπολύτως εἰς τὸν ὀρθὸν λόγον. Δὲν λαμβάνει ὑπ' ὄψει τὸν νομίζω μίαν στοιχειώδη προπαιδείαν, ἣτις πρέπει νὰ προηγηθῆ καὶ ἄνευ τῆς ὁποίας οὐδὲν εἶναι δυνατόν νὰ γίνῃ πρὸς τὸ παρόν· ἄλλωστε καὶ ἡ κατ' ἀναλογίαν ἐργασία τοῦ κ. Ψυχάρη μου φαίνεται ἐν μέρει τολμηρά. Ἱστορικὸι λόγοι κάμνουν νὰ χαρακτηρίζεται πολλάκις ὡς ἀνθαιρεσία ὅτι θεωρητικῶς δυνατόν νὰ εἶναι ἀπολύτως φυσικόν.

Ἄλλωστε μὴ λησμονεῖτε ὅτι ἓνα γλωσσικὸν ζήτημα εἶναι καὶ ζήτημα αἰσθητικόν. Ἡ ἀγγλικὴ γλῶσσα ὑπὲρ πᾶσαν ἄλλην δύνανται νὰ χρησιμεύσῃ ὡς παράδειγμα. Διὰ λόγους κυριολεκτικῶς θεωρητικῶς οἱ πρακτικώτατοι αὐτοὶ ἄνθρωποι, τοὺς ὁποίους πρέπει νὰ θαυμάζετε ὅλοι οἱ νέοι, δὲν ἐννοοῦν νὰ μεταλλάξουν διόλου τὸ τυπικὸν μέρος τῆς γλώσσης των. Βλέπετε καὶ τὸ μάτι συνηθίζει εἰς μίαν μουσικὴν. Πῶς;»

Εἰς τὰς τελευταίας αὐτὰς λέξεις ὁ Τρικούπης ἐχαμογέλασεν ὀλί-

γον και μου έδωσε τὸ χέρι του. Ἦδη ὅλοι εἶχαν τὰ βλέμματα ἐστραμμένα πρὸς ἡμᾶς και τίς οἶδε ἂν μεταξὺ ἐκείνων δὲν ἦτο και ὁ ὑπουργὸς τοῦ κ. Ξενοπούλου. Ἦτο σχεδὸν ἡ 10η ὥρα και ὁ μέγας ἐκεῖνος ἀνὴρ εἶχεν ἀπορροφηθῆ τόσο ἀπὸ τὴν φιλολογοίαν, ὥστε νὰ μὴ δώσῃ τὸν καιρὸν εἰς κανένα κατὰ τὸ βράδυ ἐκεῖνο νὰ τὸν πλησιάσῃ. Ἐγὼ κυριολεκτικῶς τὰ εἶχα χαμένα. Ἦμουν βέβαιος ὅτι ὅλοι αὐτοὶ τῆς αἰδοῦσης ἐμῆνιον ἐναντίον μου. Νὰ εἶπω ὅτι μὲ ἐξήλεον δὲν τολμῶ. Ἦμουν τόσο νέος και τόσο ἀκίνδυνος....

4. «Γνωρίζομε ἀπὸ διάφορες πληροφορίες ἀξιόπιστες ὅτι ὁ Χαρίλαος Τρικούπης φωτισμένος ἴσως κιόλας ἀπὸ τοῦ πατέρα του τὴν ἀντίληψη, και σὺ πρῶτο κήρυγμα τοῦ Ψυχάρη δὲν ἔμεινε ἀσυγκίνητος και μ' ἐνδιαφέρον ἀκολούθησε τ' ἀποτελέσματά του. Ἦταν, καθὼς μᾶς λέει μιὰ ἀπὸ τίς πληροφορίες αὐτές, «εὐνους πρὸς τὸ τελευταῖον κίνημα τῆς γλωσσικῆς ἀποκαταστάσεώς μας».

ΕΚΘΕΣΗ

ΤΗΣ ΚΟΙΝΟΒΟΥΛΕΥΤΙΚΗΣ ΕΠΙΤΡΟΠΗΣ ΓΙΑ ΤΑ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΑ ΝΟΜΟΣΧΕΔΙΑ ΤΣΙΡΙΜΩΚΟΥ*

* Ἐκθεσις τῆς Ἐπιτροπῆς τῆς Βουλῆς ἐπὶ τῶν νομοσχεδίων 1) περὶ δημοτικῆς ἐκπαίδευσως, 2) περὶ διδασκαλειῶν τῆς δημοτικῆς ἐκπαίδευσως, 3) περὶ διδασκαλείου τεχνικῆς ἐκπαίδευσως.

Πρὸς τὴν Βουλὴν,

Εἰσηγούμενοι εἰς τὴν Βουλὴν νομοσχέδιον περὶ μεταρρυθμίσεως τῆς δημοτικῆς ἐκπαίδευσως, εὐρισκόμεθα εἰς τὴν ἀνάγκην νὰ ἐπαναλάβωμεν τὴν κοινοτοπίαν ὅτι ἡ ἐκπαίδευσις και ἡ ἀγωγή τοῦ λαοῦ εἰς τὰ δημοκρατούμενα κράτη δὲν ἀποτελεῖ μόνον στοιχειῶδες αὐτῶν καθήκον, ὅπως παρασχεθῶσι τὰ μέσα εἰς ὅλα τὰ ἄτομα νὰ ἀντιμετωπίζωσιν ὀπλισμένα τὰς ἀνάγκας τοῦ βίου και νικηφόρως διεξάγωσι τοὺς οικονομικοὺς ἀγῶνας πρὸς ἰδίαν ἀλλὰ και τῆς ὅλης κοινωνίας οικονομικὴν εὐημερίαν, ἀλλ' ἀποτελεῖ και στοιχειώδη μερίμναν ὑπὲρ τῆς πολιτικῆς εὐημερίας και τῶν πολιτικῶν θεσμῶν, διότι ἡ τύχη τῶν δημοκρατουμένων πολιτειῶν ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν ὑγίαν τοῦ νοῦ και τῆς ψυχῆς τοῦ λαοῦ.

Και εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς πρέπει νὰ τονισθῇ ὅτι ὁ ὅλος ἐκπαιδευτικὸς ὀργανισμὸς, ὡς παρουσιάζεται σήμερον εἰς τὰ ὑπὸ τοῦ Ὑπουργοῦ τῆς Παιδείας ὑποβαλλόμενα νομοσχέδια, θέτει τὰ θεμέλια, ἀσφαλῆ και βέβαια, ἐκπαιδευτικοῦ συστήματος, τὸ ὅποσον πρόκειται νὰ προαγάγῃ πνευματικῶς τὴν μεγάλην μάζαν τοῦ λαοῦ, νὰ δώσῃ τὰ δπλα ὅπως ἀσφαλέστερον παλαίωσιν εἰς τὸν ἀγῶνα τοῦ βίου οἱ μέλλοντες πολῖται, και ἔχωσι μιαν ὀρισμένην γενικωτέραν κατεύθυνσιν, τὴν προαγωγήν εἰς θετικωτέραν μέρφωσιν τῶν τέκνων τοῦ λαοῦ.

Ἡ αὐτοτελής, ὑποχρεωτική και κοινὴ ἐκπαίδευσις τῶν παιδῶν τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ εἰς τὰ δημοτικὰ σχολεῖα, ἐφ' ἂν βασίζεται διὰ τῶν νομοσχεδίων ἡ δημοτικὴ ἐκπαίδευσις, ἀποτελεῖ και πρέπει νὰ ἀποτελῇ τὸ ἄλφα τοῦ ἐκπαιδευτικοῦ συστήματος δημοκρατουμένου λαοῦ, ἀλλὰ και ἡ πρακτικωτέρα ἐκπαίδευσις τῶν τέκνων τῆς ἐργαζομένης μεσαιῆς τάξεως, διὰ τῆς παροχῆς πρακτικῶν γνώσεων κατὰ τὰ πορίσματα τῶν νεωτέρων ἐπιστημῶν, ἀποτελεῖ στοιχειώδη πρόνοιαν ὑπὲρ τοῦ δημοσιονομικοῦ μέλλοντος τῆς χώρας.

* Γιὰ νὰ μελετηθοῦν καλύτερα τὰ ἐκπαιδευτικὰ νομοσχέδια τοῦ ὑπουργοῦ τῆς Παιδείας Τσιριμώκου εἶχε συσταθῆ ἀπὸ τὴ Βουλὴ μιὰ κοινοβουλευτικὴ ἐπιτροπὴ, και ἡ γνώμη τῆς δημοσιεύτηκε σὲ μιὰ ἐκθεση, στὰ 1914. Τὴν ἀξιωματικωμένην αὐτὴ ἐκθεση ὅπου κοντὰ σὲ ἄλλες φωτεινὰς ἀλήθειαι, ἀνεπιφύλαχτα ἀναγνωρίζονται σημαντικώτατα αἰτήματα τοῦ δημοτικισμοῦ, κρίναμε καλὸ νὰ τὴν ξαναδημοσιέψωμε στὸ Δελτίο, ὥστε νὰ πάρῃ μεγαλυτέρη δημοσιότητα. Μέλος τῆς κοινοβουλευτικῆς αὐτῆς ἐπιτροπῆς ἦταν και ὁ σημερινὸς ὑπουργὸς τῆς Παιδείας, ὁ κ. Κ. Λιδωρικὸς.

Ἡ τετραετής ἐκπαίδευσις τοῦ δημοτικοῦ σχολείου ἐχρησίμευεν ὡς προ-
 παρασκευὴ τῆς ἐκπαιδεύσεως τῶν ἐπιστημόνων. Τὸ σύστημα ἐπομένως τῆς
 αὐτοτελοῦς ἐκπαιδεύσεως εἰς τὰ δημοτικά σχολεῖα πρόκειται νὰ δώσῃ εἰς τὰ
 τέκνα τοῦ λαοῦ ἴδιαν ἐκπαίδευσιν, αὐτοτελῆ καὶ πλήρη, σύμφωνα μὲ τὰς
 ἀνάγκας τῶν. Ἡ κ ο ι ν ῆ ἐξ ἄλλου ἐ κ π α ἰ δ ε υ σ ι ς ὄλων τῶν ἑλληνοπαίδων
 παρέχει τὸ μέσον τῆς κοινῆς συναναστροφῆς τῶν τέκνων ὄλων τῶν τάξεων
 κατὰ τοὺς ἀληθινότητος παιδικούς χρόνους, καὶ γίνεται ἀφορητὴ συνδέσμων,
 οἵτινες εὐεργετικῶς ἐπιδρῶσιν ἐπὶ τοῦ χαρακτήρος καὶ τῆς ψυχῆς τῶν παιδῶν
 ὄλων τὰ τάξεων. Εἰς τὰ τέκνα τοῦ λαοῦ ἡ ἀναστροφή μετὰ τοῦ κοινωνικῶς,
 ἀνωτέρου τοῦ φίλου, τοῦ περιβάλλει τὴν προσωπικὴν φιλαυτίαν καὶ τὸν ὄθει
 εἰς τὴν εὐεργετικὴν ἀπομίμησιν, ἐξαλείφει ἀπὸ τὴν ψυχὴν τοῦ τὸν φθόνον,
 ὅστις ἀσυνειδήτως κρύπτεται εἰς τὴν ψυχὴν τοῦ ὑποδεστέρου κοινωνικῶς
 κατὰ τοῦ ἀνωτέρου του, ἀλλὰ καὶ τοῦ παρέχει δεσμούς, οἵτινες δύνανται νὰ
 τοῦ χρησιμεύσωσιν εἰς τὸν βίον του. Τὰ τέκνα πάλιν τῆς ἀνωτέρας τάξεως
 γνωρίζουσι τὴν λαϊκὴν ψυχὴν, ἐκτιμῶσι τὰ προτερήματα αὐτῆς, ἀλλὰ καὶ τὰς
 ἀνάγκας τοῦ ὑποδεστέρου φίλου του. Εἶναι πολῦτιμος λοιπὸν εἰς ἀποτελέ-
 σματα καὶ ἐπιρροὰς ἡ κοινὴ ἐκπαίδευσις καὶ ἡ ἐν τοῖς σχολείοις κοινὴ ἀνα-
 τροφὴ τῶν παιδῶν.

Τὴν ἴδρυσιν ἀφ' ἑτέρου τῶν ἀστικῶν σχολείων, ὑφ' οὗς ὄρους ἀναγράφε-
 ται αὕτη ἐν τοῖς νομοσχεδίοις, χαιρετίζομεν ὡς τὴν αὐγὴν νέων ἡμερῶν θετι-
 κῆς μορφώσεως τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ κατὰ τὰς ἰδέας καὶ τὰς ἀνάγκας τῆς
 συγχρόνου ζωῆς.

Εἶναι βέβαια ταῦτα πάντα τὸ θεμέλιον τοῦ οἰκοδομήματος τὸ ὁποῖον φαν-
 τοζόμεθα, καὶ οἱ καρποὶ τοῦ συστήματος ἐξαρτῶνται ἀπὸ τὸν διδάσκαλον καὶ
 ἀπὸ τὰς λεπτομερείας τῆς διδασκαλίας, καὶ θὰ χρειασθῇ πολλὰ ἀκόμη νὰ
 συντελεσθῶσιν ὅπως οἱ καρποὶ ἐπέλθωσι. Τὰς συμπληρώσεις τῶν ἀτελειῶν
 ἀναμένομεν ἀπὸ τὸ μέλλον.

Σήμερον τίθενται ἀναμφισβητήτως αἱ βάσεις καὶ τὰ θεμέλια τοῦ ἐκπαι-
 δευτικοῦ συστήματος, τὸ ὁποῖον πρόκειται νὰ βαπτισθῇ συμπληρούμενον εἰς
 νέαν πνευματικὴν κολυμβήθραν τὸν ἑλληνικὸν λαὸν καὶ νὰ δώσῃ κατεύθυν-
 σιν εἰς τὸν θετικισμὸν, ὁπλιζόν τὰς ἐργαζομένας τάξεις τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ
 μὲ τὰ ἀναγκαῖα πρακτικὰ ἐφόδια διὰ τὸν ἀγῶνα τῆς ζωῆς.

Βεβαίως εὐχῆς ἔργον θὰ ἦτο ἂν ἦσαν κατὰ ἐν ἡ δύο ἔτη περισσότερα τὰ
 ἔτη τῆς διδασκαλίας εἰς τὸ δημοτικὸν σχολεῖον. Βεβαίως εὐχῆς ἔργον θὰ ἦτο
 ἂν ὅλα τὰ δημοτικά σχολεῖα εἶχον ὅλα πλεονάσας τοῦ ἐνός καὶ τῶν δύο ἀκόμη
 διδασκάλους. Βεβαίως εὐχῆς ἔργον θὰ ἦτο ἂν ἡ ἐπαγγελματικὴ ἐκπαίδευσις
 παρεκλούθει ὡς ἀναγκαῖον ἐξάρτημα τὸ δημοτικὸν σχολεῖον, διὰ τὰ τέκνα
 τοῦ λαοῦ ἐκεῖνα τὰ ὁποῖα δὲν πρόκειται νὰ παρακολουθήσωσιν ἄλλας ἀνωτέ-
 ρας σπουδὰς. Πάντα ταῦτα εἶναι ἐλλείψεις οὐσιώδεις, ἀλλ' ἀναπόφευκτοί περ!
 διὰ τοὺς παρόντας χρόνους, ἀφοῦ καὶ ἄλλα μᾶλλον προηγμένα ἡμῶν κράτη,
 καὶ πλουσιώτερα τῆς Ἑλλάδος, δὲν κατώρθωσαν νὰ πραγματοποιήσωσιν
 ταῦτα. Ἄς ἐλπίσωμεν ὅτι ἡ Ἑλλὰς μεγάλη καὶ ἰσχυρὰ καὶ εὐήμεροῦσα θὰ
 δυναθῇ τὰς μεταρρυθμίσεις ταύτας νὰ πραγματοποιήσῃ εἰς προσεχῆς μέλλον
 εἰς συμπλήρωσιν τοῦ θεμελιουμένου ἔργου.

Ἡ κατάστασις τῆς δημοτικῆς ἐκπαιδεύσεως

Διὰ νὰ νοηθῇ καλῶς τὸ προτεινόμενον σύστημα πρέπει νὰ ριθώμεν βλέμμα
 ἐπὶ τῆς σημερινῆς καταστάσεως τῆς δημοτικῆς ἐκπαιδεύσεως.

Τὸν σκοπὸν τοῦ δημοτικοῦ σχολείου καθορίζει ἀριστα ἡ εἰσηγητικὴ ἐκ-
 θεσις τοῦ νομοσχεδίου. Σὺν τῇ διαπλάσει τοῦ χαρακτήρος, τὸ δημοτικὸν scho-
 λεῖον σκοπὸν ἔχει ὅπως μεταδώσῃ τὰς ἀναγκαῖας γνώσεις καὶ νὰ ἀσκήσῃ τὰς
 δεξιότητας αἵτινες εἶναι ἀπαραίτητοι εἰς κάθε ἄνθρωπον διὰ νὰ ζῆσῃ τὴν
 σημερινὴν ζωὴν.

Καὶ ἀπαραίτητοι γνώσεις εἶναι ἡ καλλιέργεια τῆς ἐθνικῆς γλώσσης, ὅπως
 εὐχερῶς δύναται ὁ ἀπόφοιτος τοῦ δημοτικοῦ σχολείου νὰ ἐξωτερικεύσῃ τὸν
 ἐσωτερικὸν κόσμον, τὸ δὲ νὰ δύναται νὰ συμπληρώσῃ βραδύτερον διὰ τῆς
 ἀναγνώσεως τὴν μόρφωσιν του.

Περιλαμβάνει ἐπίσης τὰς ἀναγκαῖας γνώσεις ὅπως λήθῃ ἀσφαλῶς τὰς δο-
 σοληφίας του, νὰ ἐξηγῇ τὸν περιβάλλοντα αὐτὸν φυσικὸν κόσμον, ὅπως γνω-
 ρίξῃ τὰς γενικὰς τουλάχιστον γραμμὰς καὶ τὰ μεγάλα γεγονότα τῆς ἱστορίας
 τοῦ ἔθνους μας, πολιτικῆς καὶ θρησκευτικῆς, καὶ τέλος περιλαμβάνει ἐπίσης
 τὴν ἐξάσκησιν τοῦ σώματος καὶ τῶν αἰσθητηρίων. Αὐτὸν τὸν σκοπὸν τοῦ δη-
 μοτικοῦ σχολείου καθορίζει ἡ εἰσηγητικὴ ἐκθεση τῶν νομοσχεδίων καὶ αὐτὰ
 εἶναι, βέβαια, γνώσεις ἀρκεταὶ διὰ τὴν μεγάλην μάζαν τῆς κοινωνίας καὶ
 ἐπαρκεῖς διὰ τὰς ἀνάγκας τῆς.

Τι ἀπέδωκεν ἡμῶς μέχρι σήμερα ἡ δημοτικὴ ἐκπαίδευσις ;

Ἄν ἡ ὅλη εἰκὼν τῆς ἐκπαιδεύσεώς μας εἶναι θλιβερὰ, πολὺ θλιβερότερα
 εἶναι τὰ ἀποτελέσματα τῆς δημοτικῆς ἐκπαιδεύσεως, συμπεριλαμβανομένης,
 ἂν θέλετε, καὶ ἐκεῖνης τοῦ ἑλληνικοῦ σχολείου. Ἐκτὸς τῆς ἱκανότητος τοῦ
 ἀναγιγνώσκειν καὶ μηχανικῶς γράφειν διὰ τῆς συναισθητικῆς γραμμῶν τοῦ
 ἀλφαβήτου, δὲν εἶναι ὑπερβολὴ νὰ εἴπῃ τις ὅτι ὁ ἀπόφοιτος τοῦ δη-
 μοτικοῦ σχολείου ὑπὸ ἐποψιν γλωσσικὴν ὄχι μόνον
 δὲν πλουτίζει τὸ λεξιλόγιον του καὶ τὸν τρόπον
 τοῦ ἐκφράζεσθαι, ἀλλὰ χάνει καὶ τὸ ἐκ τῆς ζωῆς καὶ
 τῆς μητρικῆς γλώσσης γνωστὸν του, διὰ τῆς ἐκμαθήσεως
 λέξεων, αἱ ὁποῖαι δὲν ἀντιπροσωπεύουσι καμίαν ἔννοιαν δι' αὐτόν, ἢ ἐσφαλ-
 μένην ἢ ἀόριστον καὶ συγκεχυμένην, ἀναμνησθῶσιν εἰς καταρτισμὸν
 φράσεων ἐστραφημένων ἔννοιαις ἢ μὲ ἐναντίας τοῦ σκοποῦμένου. Ἄρκει νὰ
 ὑπενθυμίσωμεν ὅτι δὲν θὰ ὑπάρχῃ ἐπιστολὴ ἀποφοίτου δημοτικοῦ, ἀλλὰ καὶ
 ἑλληνικοῦ ἀκόμη σχολείου, διὰ τῆς ὁποίας ὁ ἐπιστολογράφος νὰ μὴ στέλλῃ
 ἀσπασμούς εἰς τὰς συζύγους καὶ ἀδελφὰς καὶ θυγατέρας ὄλων ἀνεξαιρέτως
 τῶν μεθ' ὧν ἄλληλογραφεῖ!

Καμίαν γνῶσιν δὲν ἔχουσιν οἱ ἀπόφοιτοι τοῦ δημοτικοῦ ἀλλὰ καὶ τοῦ
 ἑλληνικοῦ, ἔστω καὶ ἀμυδρὰν καὶ συγκεχυμένην, τῆς ἱστορίας τοῦ ἔθνους,
 τῆς πολιτικῆς καὶ θρησκευτικῆς, ἀλλ' οὔτε τοῦ ἐξωτερικοῦ καὶ φυσικοῦ πε-
 ριβάλλοντος κόσμου. Ἄγνοοσι διατὶ βρέχει, διατὶ κίμνει ζέσθη, διατὶ νυ-
 κτάνει καὶ ξημερώνει, τί εἶναι τὰ σύννεφα καὶ εἰς τί ὀφέλλεται ἡ βροχὴ.

Ἄλλ' ἂν τοιαύτη εἶναι γραμματικὴ καὶ γνωσιολογικὴ κατάστασις τοῦ ἀπο-
 φοίτου τοῦ δημοτικοῦ σχολείου, πρέπει νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι καμίαν
 δὲν ἔχει ἐπιρροὴν ἡ δημοτικὴ ἐκπαίδευσις ἐπὶ τοῦ
 χαρακτῆρος, καταστρεπτικὴν δὲ ἐπὶ τῆς διανοητι-
 κότητος τοῦ παιδός.

Γίνεται πρόξενος, ὡς γίνεται, διαστρεβλώσεως διανοητικῆς, ἀλλὰ καὶ τοῦ
 χαρακτήρος τοῦ παιδός.

Δὲν εἶναι μόνον τὸ τετραετὲς τῆς δημοτικῆς ἐκπαιδεύσεως καὶ ἡ ἔλλειψις

ικανότητος τοῦ διδασκάλου, ἑλαττώματα βέβαια καίρια, τὰ αἷτια τῶν τοιούτων ἀποτελεσμάτων τῆς δημοτικῆς ἐκπαιδεύσεως, ἀλλ' εἶναι ἰδίως τὸ σύστημα τῆς διδασκαλίας διὰ τὸ ὁποῖον πρέπει ἡ πολιτεία νὰ λάβῃ ριζικὰ καὶ σύντονα μέτρα. Ὁ ἑλληνοταῖς μεταβαίνων εἰς δημοτικὸν σχολεῖον ἔχει ἐν ὄρισμένῳ λεξιλόγιον τὸ ὁποῖον ἀπέκτησεν ἀσυνειδήτως διὰ τῆς συγχρόνου γνώσεως τῶν πραγμάτων, καὶ τὰ πράγματα φέρουσι μηχανικῶς εἰς τὴν μνήμην του ὀρισμέναις λέξεσι καὶ αὐτὰ τὰ πράγματα. Ἀλλ' εἰς τὸ δημοτικὸν σχολεῖον εὐρίσκειται ὁ μαθητὴς πρὸ νέων λέξεων τὰς ὁποίας δὲν γνωρίζει, διὰ πράγματα τὰ ὁποῖα γνωρίζει. Ρίπτεται οὕτω εἰς πέπλος σκοτεινὸς ἐπὶ τῶν πραγμάτων, θολώνεται ἡ πραγματικότητα, καὶ κάρνομεν τὸ παιδί νὰ μαντεύῃ μόνον τὰ πράγματα, νὰ μὴ αἰσθάνεται τὰς λέξεις, καὶ νομίζον ὅτι ἡ πρόοδος συνίσταται εἰς τὴν μηχανικὴν ἐκμάθησιν λέξεων, προσηλοῦται εἰς τοῦτο, ἐπὶ βλάβῃ τῶν ἐννοιῶν καὶ τῆς οὐσίας. Συνηθίζει νὰ βλέπῃ εἰς τὰς λέξεις ἰδιαιτέραν ὄντοτητα ἀνευστοίχου ἐννοίας πραγματικῆς. Ἡ ἐποπτικὴ διδασκαλία, ἡ διὰ τῶν πραγμάτων διδασκαλία, ἀποτελεῖ σήμερον τὸ ἄλφα τῆς παιδαγωγικῆς ἐπιστήμης, καὶ εἰς ὅλα τὰ ἔθνη τοῦ κόσμου καταγίνονται εἰς τὸ νὰ τελειοποιήσωσι τὸ σύστημα τοῦτο διὰ τὴν δημοτικὴν ἐκπαιδεύσιν. Θεωρεῖται καταστρεπτικὴ ἡ διδασκαλία ἡ ἀφηρημένη ἢ μὴ συνδεομένη μετὰ τὴν παρατηρητικότητα τοῦ παιδός, μετὰ τὰ πράγματα, καὶ γενικῶς ἀναγνωρίζεται ὅτι πρῶτον πρέπει τὸ παιδί νὰ γνωρίξῃ τὸ πρᾶγμα διὰ τῶν αἰσθήσεων αὐτοῦ, τῆς ὁράσεως, τῆς ἀφῆς, τῆς ὁσμῆς, καὶ συγχρόνως νὰ μανθάνῃ τὴν περιγραφὴν αὐτοῦ καὶ τὴν ὀνομασίαν.

Ἡμεῖς ὑστεροῦντες καὶ εἰς τοῦτο ἐνεκα τῆς ποιότητος τοῦ προσωπικοῦ καὶ τῆς παντελοῦς ἐλλείψεως ὀργάνων διδασκασίων, τοῦ διδασκάλου ἀναγκαζομένου νὰ περιγράψῃ τὰ πράγματα, προσθέντομεν εἰς ταῦτα καὶ τὴν δι' ἀγνώστων λέξεων ὀνομασίαν πραγμάτων τὰ ὁποῖα γνωρίζει τὸ παιδί καὶ διὰ τὰ ὁποῖα ἔχει ἰδικὰς του λέξεις. Ἀλλ' οὕτω βλέπτομεν οὐ μόνον τὴν γραμματικὴν διδασκαλίαν ἀλλ' ἰδίως τὴν ἀγωγὴν καὶ τὸν χαρακτῆρα καὶ διανοητικότητα τοῦ παιδός.

Ἡ μέθοδος αὕτη ἀληθῶς εἶναι καταστρεπτικὴ διὰ τὴν διανοητικότητα καὶ τὸν χαρακτῆρα ἀκόμη τοῦ παιδίου, καὶ ἀφίνει τὴν σφραγιδα τῆς ἐπὶ τοῦ ὅλου διανοητικοῦ βίου τοῦ σκεπτομένου καὶ τοῦ ἐπιστήμονος, καὶ εἰς τοῦτο ὀφείλεται κυρίως ἡ ἀπέχθεια πρὸς ἀνάγνωσιν, τὴν ὁποίαν ἔμαθς μαθητῆς ὢν νὰ κάρνη μηχανικῶς καὶ χωρὶς αὐτῆς νὰ διγῇ τὴν ψυχὴν του διὰ τῶν ἐννοιῶν. Εἰς τοῦτο ὀφείλεται ἡ ἐλλείψις ἀκριβολογίας ἧτις χαρακτηρίζει τὸν Ἕλληνα ἐπιστήμονα, ἡ λατρεία τῶν λέξεων ἀνευ ἐννοίας, ὁ σεβασμὸς τὸν ὁποῖον τρέφει ὁ σκεπτόμενος Ἕλληνας εἰς ὅσους ὀλιγώτερον ἐννοεῖ, εἰς τοὺς σκοτεινοὺς τὰς ἐννοίας καὶ ἐπιδεικτικούς εἰς τὴν φρασεολογίαν.

Τοιοῦτον ἐκπαιδευτικὸν σύστημα διαστρέφει τὸν χαρακτῆρα, διότι ὁ παῖς διὰ τῶν λέξεων καλύπτει ὅ,τι δὲν ἐννοεῖ ἢ ἐκλέγει μόνον λέξεις διὰ νὰ κλύψῃ τὴν ἀγνοίαν αὐτοῦ, ἔξισ ἧτις ἐνοργαμένη ἀσυνειδήτως, παρακολουθεῖ καὶ τὰς πράξεις κατόπιν τοῦ ἀνδρός εἰς τὸν κοινωνικὸν βίον, ὅθεν ἡ κακὴ πίστις. Ἐπειτα ἀπογοητεύει τοὺς μὴ ἔχοντας μνήμην μαθητάς, ἀλλ' ὃν ἡ κρίσις εἶναι μᾶλλον ἀνεπτυγμένη, διότι βλέπουσιν ὅτι ὑστεροῦσιν εἰς τὴν ἀμίλλαν τῆς λεξοεπιδείξεως.

Καὶ ἂς μὴ νομισθῶσι ταῦτα ὑπερβολικά. Εἶναι ἀξίωμα σήμερον εἰς τὴν ἐπιστήμην τοῦ παιδός ὅτι ὁ χαρακτῆρ καὶ ἡ διανοητικότης τοῦ ἀνθρώπου διαπλάσσεται καὶ μορφοῦται ἀπ' ἧς στιγμῆς ἡ μάτα θέσει τὰς χεῖρας ἐπ' αὐτοῦ, καὶ πρέπει νὰ ἐννοήσωμεν ὅτι ἡ παιδαγωγία σήμερον συνίσταται εἰς τὴν ἀτομικὴν μελέτην τῆς ψυχῆς ἐκάστου παιδός καὶ ἀνάλογον ἀγωγὴν αὐτοῦ, ἥθελεν εἶσθαι δὲ μωρὰ περιαιτολογία δυναμένη νὰ φέρῃ ἐθνικὰς συμφοράς, ἂν δὲν ἀντιμετωπιζάμεν τὰ γενικὰ ἑλαττώματα ἡμῶν καὶ δὲν ἀντεπεξερχόμεθα κατ' αὐτῶν.

Καὶ εἶναι ἀπολύτως βέβαιον ὅτι ὁ βαθὺς μελετητῆς τοῦ ἑλληνικοῦ χαρακτῆρος εὐρίσκειται πρὸ παραδόξου αἰνίγματος. Ἡ ἔξαιρετικῶς νοήμων φύσις τοῦ Ἑλληνοῦ, ἡ καταπλήσσοσα ἀντίληψις αὐτοῦ, διὰν πρόκειται περὶ ἐργασίας ἀπαιτούσης κρίσεως, εἶναι ἐκπληκτικῶς στρεβλὴ καὶ ἐπιτολαία. Οὐδέποτε σχεδὸν ἐμβαθύνει εἰς τὰ πράγματα, ἀρκεῖται εἰς τὴν ἐπιφάνειαν αὐτῶν, χάνεται εἰς γενικότητα ἢ λεπτομερείας ἀσχετοῦς μετὰ τὴν οὐσίαν, στρέφεται πάντοτε περὶ τὸ ζήτημα, ἡ δὲ ἀκριβολογία εἶναι τι ἀγνωστον παρ' ἡμῖν.

Τὸ πρᾶγμα ἰδίως εἶναι ἐξόφθαλμον εἰς τοὺς ἐπιστήμονας. Ἡ Ἑλλὰς ἀναμένει βέβαια τὸν μεγάλον παιδαγωγόν, ὁ ὁποῖος μετὰ μελέτην ψυχολογικὴν τοῦ ἑλληνικοῦ χαρακτῆρος, τῶν ἑλαττωμάτων καὶ προτερημάτων αὐτοῦ, θὰ καθορίσῃ τὴν ἀρμοῦζουσαν εἰδικὴν ἀγωγὴν καὶ ἐκπαιδεύσιν διὰ τὸν ἑλληνικὸν χαρακτῆρα, πρὸς καταπολέμησιν τῶν φυσικῶν ἑλαττωμάτων αὐτοῦ ἀλλὰ καὶ ἀνάπτυξιν τῶν ἀναμφισβητήτων μεγάλων προτερημάτων τοῦ Ἑλληνοῦ.

Μία ὁμῶς τῶν πρώτων ἀναγκαιοτάτων μεταρρυθμίσεων πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτο εἶναι νὰ παύῃ κατὰ τὰ πρῶτα ἔτη τῆς φοιτήσεως τοῦ ἑλληνοπαιδός εἰς τὸ σχολεῖον ἢ διὰ λέξεων ἀγνώστων αὐτῷ παρὰστασις πραγμάτων τὰ ὁποῖα γνωρίζει καὶ ἔχει ἰδικόν του λεξιλόγιον, μέθοδος συγχύζουσα καὶ συσκοτιζουσα τὴν διάνοιαν αὐτοῦ, ἢ ἐμπνεύουσα καθ' ὅλον τὸν βίον τὴν εἰδωλολατρείαν τῶν λέξεων, τὴν περιφρόνησιν τῶν ἐννοιῶν, τὴν ἐπιπολαιότητα εἰς τὴν κρίσιν, δι' οὗς λόγους ἀνωτέρω ἐξεθέσαμεν.

Διὰ τοῦτο ἡ ἐπιτροπὴ πομπηφεί, πλὴν ἐνὸς μέλους αὐτῆς, τῶν παρόντων μελῶν, προτείνει ὅπως ἡ διδασκαλία τῶν τεσσάρων πρώτων ἐτῶν τοῦ δημοτικοῦ σχολείου γίνεται διὰ λέξεων κοινῆς χρήσεως καὶ ἀπλῆς γλώσσης, καὶ κατόπιν ἀρχίσῃ βαθμιαίως ἡ μετάβασις πρὸς τὴν καθαρῆν οὐσίαν, ἧτις τότε θὰ γίνῃ καὶ μετὰ ἀκριβολογίας, καὶ περισσοτέρας σκοπιμότητος, διότι θὰ ἔχῃ ἤδη συνηθίσῃ ὁ μαθητῆς νὰ προσέχῃ εἰς τὴν οὐσίαν.

Πρὸς τοῦτο προτείνεται ὅπως εἰς τὸ πρῶτον ἄρθρον μετὰ τὴν ἀπαρίθμησιν τῶν διδασκομένων μαθημάτων προστεθῇ ἡ ἔξης παράγραφος. «Ἡ διδασκαλία καὶ ἡ σύνταξις τοῦ ἀναγνωστικοῦ βιβλίου τῶν μαθητῶν τῶν τεσσάρων πρώτων ἐτῶν τοῦ δημοτικοῦ σχολείου γίνεται δι' ἀπλῆς καὶ κοινῆς ὁμιλουμένης γλώσσης».

Τὴν μεταρρυθμίσιν θεωροῦμεν κεφαλαιώδη διὰ τὴν ψυχολογικὴν αὐτῆς ἐπίδρασιν τοῦ χαρακτῆρος καὶ τῆς διανοητικότητος τοῦ ἑλληνοπαιδός, καὶ διὰ τοῦτο τὴν εἰς τὸν νόμον ἀναγραφὴν θεωρεῖ ἡ Ἐπιτροπὴ ἀναγκαιοτάτην, ὅπως ἡ Ἑθνικὴ ἀντιπροσωπεία ἐκδηλώσῃ τὴν ῥητὴν, τὴν κατηγορηματικὴν αὐτῆς βούλησιν.

Τὸ Προσωπικόν

Οιονδήποτε ἐκπαιδευτικόν σύστημα, ἄνευ προσωπικοῦ καταλλήλου, μορφωμένου καὶ ἐμπνευσμένου πρὸς τὸ ἔργον του, εἶναι προωρισμένον ἐλαχίστους νὰ δώσῃ καρπούς. Διὰ τοῦτο σοφῶς λαμβάνεται πρόνοια διὰ τῶν νομοσχεδίων πρὸς μόρφωσιν τοῦ προσωπικοῦ, ἢ ἀποστολῇ δὲ εἰς Εὐρώπην δημοδιδασκάλων εἶναι τὸ ἀριστον σύστημα ἐξ ὧν πρὸς τοῦτο. Ἡ ἐπιτροπὴ ὅμως θεωρεῖ ἀνεπαρκῆς τὸ χρονικὸν διάστημα τῶν δύο ἐτῶν διαμονῆς ἐν Εὐρώπῃ πρὸς μόρφωσιν τῶν δημοδιδασκάλων, προτείνει δὲ αὐτῇ νὰ γίνῃ τριετής, καὶ ληφθῆ μέρμνα ὅπως οἱ ἀποστελλόμενοι ἔχωσιν ἐπαρκῆ γνώσιν τῆς γλώσσης τοῦ κράτους εἰς ᾧ θὰ μεταβῶσι πρὸς τελειοποίησιν τῆς μορφώσεώς των. Ἡ ἰδρῦσις ἐπίσης διδασκαλείων ἀποτελεῖ πρόνοιαν πρὸς μόρφωσιν τοῦ προσωπικοῦ. Ἡ ἐπιτροπὴ ὅμως τὴν τριετῆ ἀφ' ἑνὸς φοίτησιν εἰς αὐτὰ εὐρίσκει ἀνεπαρκῆ, ἀφ' ἑτέρου δὲ διχογνωμῆ ὡς πρὸς τὴν σκοπιμότητα τῆς ἰδρῦσεως μονοταξίων διδασκαλείων.

Ἐν πάσῃ περιπτώσει μεγίστη δέον νὰ καταβληθῆ πρόνοια εἰς τὴν ἀποκτησὶν ὡς ἐπιθεωρητῶν ἀνδρῶν ἐμπνευσμένων διὰ τὸ ἔργον των, κύρους καὶ περιοπέως, δυναμένων ἰδίως καὶ πέρα τοῦ καθαρῶς διδασκαλικοῦ ἔργου νὰ ἐμπνέωσι καὶ νὰ κατευθύνωσι τὸ ἔργον τοῦ διδασκάλου εἰς τὴν διάπλασιν τοῦ ἤθους, τὴν καθαριότητα, τὴν ὑγίαν καὶ εὐπρέπειαν τῶν μαθητῶν. Τὸ κράτος δέον νὰ καταβάλῃ πάσαν μέρμναν καὶ νὰ μὴ φεισθῆ οὐδεμιᾶς δαπάνης πρὸς ἀπόκτησιν τοιούτων ἐπιθεωρητῶν, ἐκλέγον καὶ ἀπὸ τοῦδε ἐμπνευσμένους δημοδιδασκάλους τοὺς ὁποίους νὰ ἀποστελλῇ πάσαντα εἰς τὴν ἀλλοδαπήν. Τὸ σημερινόν ποιὸν τῶν ἐπιθεωρητῶν, πλὴν ἐλαχίστων ἐξαιρέσεων, ἐπιβαρύνει τὸν προϋπολογισμὸν ἄνευ λόγου, ἀλλ' ἴσως καὶ μετὰ βλάβης τοῦ ἠθικοῦ τοῦ προσωπικοῦ τῶν διδασκάλων, οἱ ὁποῖοι ἐπιβαρύνονται μόνον μὲ τὰς συχνὰς φιλοξενίας τῶν ἐπιθεωρητῶν καὶ τὴν προμήθειαν τῶν συναποκομιζομένων δώρων. Ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐπιθεωρητῶν εἶναι μικρὸς, ἔχομεν δὲ ἕλικὸν διὰ νὰ ἀποκτήσωμεν πρώτης τάξεως ἐπιθεωρητὰς, ἐντὸς ὀλιγίστου χρόνου, ἀρκεῖ νὰ ἐκλεχθῶσιν οἱ κατάλληλοι ἄνθρωποι καὶ ἀποσταλῶσιν ἀπὸ τοῦδε εἰς τὴν ἀλλοδαπήν πρὸς τελειοποίησιν τῆς μορφώσεώς των. Τὸ ζήτημα τῶν ἐπιθεωρητῶν θεωροῦμεν ὡς ζήτημα κεφαλαιώδες καὶ ἡ ἐπιτροπὴ τῆς Βουλῆς συνιστᾷ εἰς τὴν Κυβέρνησιν ἰδιαιτέραν προσοχὴν καὶ μέρμναν.

Τὰ διδασκῆρια

Ἡ ἀπόκτησις καταλλήλων διδασκῆριων ἀποτελεῖ στοιχεῖον ἀπαραίτητον διὰ τὴν ἀποτελεσματικότητα τῆς λειτουργίας τῆς δημοτικῆς ἐκπαιδεύσεως. Ἡ Ἑλλάς ἀπὸ νινος ἔχει μετὰ ζήλου ἐλιδοθῆ εἰς τὴν ἀπόκτησιν διδασκῆριων, καὶ μέγας ἀριθμὸς τοιούτων ἔχει ἀνεγερθῆ. Ὑπολείπονται ὅμως ἀκόμη πολλὰ νὰ γίνωσι καὶ ἡ ἀνάγκη πρέπει νὰ ἐπισπευθῆ. Πλήρη δημοτικὰ σχολεῖα ἄνευ διδασκῆριων εἶναι τι ἀκατανόητον διὰ τὸ ἀδύνατον τῆς διδασκαλίας. Ἄλλ' αἰθουσαι εὐπρεπεῖς καὶ εὐάεροι, κεκοσμημένοι διὰ καταλλήλων εἰκόνων, μετὰ τοῦ ἀπαραίτητου εἰς κάθε σχολεῖον παιδικοῦ κήπου, ἐν ᾧ οἱ μαθηταὶ θὰ καλλιεργῶσιν ἄνθη, θεωροῦνται σήμερον ὑπὸ τῆς ἐπιστήμης τοῦ παιδὸς ὡς στοιχειώδη παρακολουθήματα τῆς διδασκαλίας, διὰ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς καλαισθησίας καὶ τὴν ἐξημέρωσιν τῶν ἠθῶν. Ἀφίνουσιν εἰς τὴν ψυχὴν τοῦ παιδὸς συναισθήματα γαλήνης καὶ ἡσυχίας καὶ στοργῆς πρὸς τὴν εὐπρέπειαν καὶ τὴν τάξιν, τὸ ὄραϊον καὶ τὴν φύσιν, τὸν μέγαν αὐτὸν δια-

μορφωτῆν τῆς παιδικῆς ψυχῆς, ὅταν καταλλήλως διεγείρεται ἡ παιδικὴ περιέργεια πρὸς γνώσιν αὐτῆς.

Ἄντι ὅμως ὧν τούτων εἰς τὰ πλείστα ἀκόμη δημοτικὰ σχολεῖα ὁ μαθητῆς φθείρει καὶ τὴν ὑγίαν ἐπὶ ὥρας διαμένον εἰς ἀνήλια, κακῶς ἀεριζόμενα καὶ ἔσιν ὅτε ὑγρὰ δομάτια. Διὰ τοῦτο ἡ ἐπιτροπὴ θεωρεῖ καθήκον τῆς νὰ συστήσῃ εἰς τὴν Κυβέρνησιν ὅπως συγχρόνως ὑποβάλλῃ νόμον περὶ συνάψεως εἰδικοῦ δανείου, τὸ ὁποῖον δύναται νὰ ἐξυπηρετήσῃ τὰ σήμερον καταβαλλόμενα ἐνοίκια ὑπὸ τοῦ Δημοσίου, καὶ νὰ ληφθῶσιν ἔκτακτα ἐν γένει μέτρα πρὸς ταχεῖαν ἀνάγεσιν ἀπανταχοῦ τοῦ κράτους καταλλήλων δημοτικῶν σχολείων.

Ἡ ἐπαγγελματικὴ ἐκπαίδεξις

Διὰ τοῦ νομοσχεδίου λαμβάνεται πρόνοια πρὸς μόρφωσιν προσωπικοῦ διὰ τὴν διδασκαλίαν εἰς τὰ δημοτικὰ σχολεῖα συμπληρωματικῶν χειροτεχνικῶν μαθημάτων, τὰ ὁποῖα οὐ μόνον εἶναι ἀναγκαῖα εἰς κάθε μαθητῆν, πρὸς ἀνάπτυξιν τῶν αἰσθητηρίων καὶ τοῦ πρακτικοῦ πνεύματος, ἀλλὰ δίδει καὶ τὰ ἀναγκαῖα γενικώτερα στοιχεῖα εἰς ἐκείνους τοὺς παῖδας οἵτινες θὰ ἀφοσιωθῶσιν εἰς χειροτεχνικὰ ἐπαγγέλματα. Διὰ τοῦ νομοσχεδίου ἰδρύεται διδασκαλεῖον διὰ τὴν εἰδικὴν πρὸς τοῦτο μόρφωσιν προσωπικοῦ, ὅπως λειτουργήσῃ τὰ ἐπίσης διὰ τοῦ νομοσχεδίου ὀριζόμενα συμπληρωματικὰ μαθήματα διὰ τοὺς ἀποφοίτους τοῦ δημοτικοῦ σχολεῖου ἀλλὰ καὶ τοὺς ἀγραμμάτους.

Ἐπειγουσαν ὅμως θεωρεῖ ἡ ἐπιτροπὴ τὴν ἀνάγκην τῆς συμπληρώσεως τῆς δημοτικῆς ἐκπαιδεύσεως διὰ καθαρῶς ἐπαγγελματικῆς μορφώσεως τῶν παιδῶν ἐκείνων, οἵτινες εἶναι προωρισμένοι διὰ χειροτεχνικὰ ἐπαγγέλματα. Καὶ ἀναγνωρίζει μὲν ἡ ἐπιτροπὴ τὰς ἀντιβλητὰς δυσχερείας ἔνεκεν ἐλλείψεως προσωπικοῦ, ἀλλὰ θεωρεῖ ὅτι εἰδικὴ καὶ ἐξαιρετικὴ πρέπει νὰ ληφθῆ πρόνοια πρὸς ἀπόκτησιν ἀνδρῶν εἰδικῶν, διὰ τῆς ἀποστολῆς εἰς Εὐρώπην νέων πρὸς εἰδικὴν ἐκπαίδευσιν, ἀλλὰ καὶ διὰ τῆς μετακλήσεως ἀπὸ τοῦδε ἀριθμοῦ τινος εἰδικῶν πρὸς ὀργάνωσιν καὶ λειτουργίαν εἰς τὰς πρώτευστάς τῶν ἐπαρχιῶν τοιούτων ἐπαγγελματικῶν σχολείων, πρὸς συνέχειαν τῆς ἐκπαιδεύσεως τοῦ δημοτικοῦ σχολεῖου, διὰ τοὺς παῖδας τοὺς μὴ προωρισμένους νὰ ἐξακολουθήσῃ τὰς σπουδὰς.

Τὸ ζήτημα τῆς ἐπαγγελματικῆς ἐκπαιδεύσεως ἔχει ἀνάγκην εἰδικωτέρας καὶ γενικωτέρας μελέτης, διότι τὸ ζήτημα ἔχει σπουδαίαν σημασίαν, ἰδίως παιδαγωγικὴν, καὶ ἐπὶ τῆς ὅλης ἀγωγῆς τῶν τέκνων τοῦ λαοῦ.

Ἡ ἐπαγγελματικὴ ἀληθῶς μόρφωσις δὲν εἶναι μόνον προωρισμένη νὰ προσδώσῃ τὰ μέσα ἀνετωτέρου βίου εἰς τὰς ἐργαζόμενας τάξεις, νὰ τονώσῃ τὴν βιομηχανίαν τοῦ τόπου, καὶ ἐξυπηρετήσῃ τὰ οικονομικὰ συμφέροντα αὐτοῦ, ἀλλ' ἰδίως νὰ σώσῃ τὴν ψυχικὴν καὶ σωματικὴν ὑγίαν μυριάδων παιδῶν, ἰδίως τῶν πόλεων, τὰ ὁποῖα φθείρουσι καὶ ψυχὴν καὶ σῶμα περιφερόμενα εἰς τὰς ὁδοὺς ἢ ὑπηρετοῦσιν εἰς ἐργοδότας, ἐργοστασιάρχους ἢ κυρίους ἀπόνους, καταπιεστὰς καὶ παραμελοῦντας τὴν ἀγωγὴν καὶ ἠθικὴν τῶν παιδῶν τούτων. Εἶναι προωρισμένη τέλος πλειστάκις ἡ ἐπαγγελματικὴ ἐκπαίδεξις νὰ σώσῃ παιδιὰ ἀπὸ γονεῖς ἀνηθικούς καὶ ἀστόργους ἢ ἐκμεταλλευτὰς, ἀλλὰ ἡ ὑποχρεωτικὴ ἐπαγγελματικὴ μόρφωσις εἰς τὰ τὸ πρῶτον ἐγκληματοῦντα παιδιὰ ἀπεδείχθη ὡς τὸ μόνον τελεσφόρον φάρμακον κατὰ τῆς ἐγκληματικότητος.

Ἡ ὑποχρεωτικὴ ἐπαγγελματικὴ ἐκπαίδεξις, δι' ὀρισμένας κατηγορίας παιδῶν, ἀποτελεῖ σήμερον καθ' ὅλην τὴν Εὐρώπην μίαν τῶν στοιχειωδῶ-

στέρων υποχρεώσεων τῶν κρατῶν πρὸς τὴν κοινωνίαν, ἢ δὲ ὑπὲρ τῶν παιδῶν νέα νομοθεσία ἀποτελεῖ σήμερον ἴδιον ὀγκώδη κώδικα εἰς ὅλα τὰ εὐρωπαϊκὰ κράτη.

Καὶ εἰς τὸ ζήτημα ὅμως τοῦτο ὅπως εἰς ὅλα μᾶς παρακολουθεῖ ἡ μανία τῶν μεγάλων σχεδίων, Ὅλα τὰ κράτη ἤρχισαν καὶ εἰς τοῦτο ἀπὸ μικρὰ. Ἡ ὀργάνωσις τῆς ἐργασίας τῶν ἐργαζομένων παιδῶν πλησίον ἐπαγγελματιῶν, ἢ δι' αὐτῶν κατ' ἀρχὰς ἐπαγγελματικὴ διδασκαλία ὑπὸ τὴν ἐποπτείαν καὶ τὰς ὑποδείξεις τοῦ κράτους, καὶ ἡ παρακολούθησις τῶν παιδῶν τούτων ὑπὸ εἰδικῶν σωματοειών, εἰνε τὸ πρῶτον βῆμα τὸ ὁποῖον πρὸς τὴν ὁδὸν ταύτην πρέπει νὰ ἐπιχειρήσωμεν. Ἀπὸ τὸ σύστημα τοῦτο ἤρχισεν ἡ Ἀγγλία.

Τὸ κράτος πρέπει τάχιστα νὰ ἀποκτήσῃ ἐν Ἀθήναις καὶ δύναται ν' ἀποκτήσῃ ἐν πρῶτον τοιοῦτον ἐπαγγελματικὸν σχολεῖον, πρέπει δὲ καὶ δύναται νὰ ἄρχῃ ἀπὸ τοῦδε ἡ συστηματικὴ ὀργάνωσις τῶν εἰς ἐπαγγελματίας ἐργαζομένων παιδῶν ὑπὸ τὴν ἐποπτείαν καὶ ὁδηγίαν τοῦ κράτους. Ἡ Ἀμερικὴ, μετὰ μελέτην μακρὰν τῶν συστημάτων, ἴδρυσεν ἐν Νέεῦ Ὑορκῆ τοιοῦτον ἐπαγγελματικὸν ἴδρυμα διὰ τὸ ὁποῖον ἐδαπανήθησαν διὰ τὴν ἀνοικοδόμησιν καὶ τὸν καταρτισμὸν καὶ πλουτισμὸν μὲ τὰ ἀναγκαῖα διδακτήρια καὶ ἐργαλεῖα 7,500,000 φρ.

Ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν ἰδιωτικὴν ἰδίως πρωτοβουλίαν τὰ ἄλλα κράτη στηρίζουν τὴν ὑπὲρ τῆς ἀγωγῆς καὶ ἐπαγγελματικῆς μορφώσεως τῶν παιδῶν ἐργασίαν. Χιλιάδες χιλιάδων εἶναι εἰς τὴν Εὐρώπῃ τὰ τοιοῦτου εἴδους ἰδιωτικὰ σωματεία, ὀργανωμένα, μὲ μίαν ὀρισμένην κατεύθυνσιν, ἀλλὰ καὶ διευθύνσεις κεντρικὰς κατὰ κλάδους καὶ εἶναι θλιβερόν νὰ βλέπῃ τις δι' ἡ ἰδιωτικὴ πρωτοβουλία παρ' ἡμῖν παραμελεῖ τοιοῦτον ἔθνικόν ἀλλὰ καὶ ἐξῶχος φιλανθρωπικὸν ἔργον, καταναλισκομένη ἐφ' ἃ μὴ δεῖ.

Δίκαιον ὅμως εἶναι νὰ ἐξαρθῇ τὸ ὑπὲρ τῶν παιδῶν ἔργον δύο κυριῶν, τῆς ὑπερόχου παιδαγωγοῦ κυρίας Αἰκατερίνης Λασκαρίδου καὶ τῆς ἀληθοῦς φιλανθρώπου κ. Σλημαν. Εἶναι αἱ δύο κυρίαὶ τῶν ὁποίων τὸ ἔργον, καθόσον ἐνθυμούμεθα τὴν στιγμήν ταύτην, ἐν Ἑλλάδι ἀποτελεῖ ἐξαιρέσειν εἰς τὴν σκοπιμότητα καὶ πρακτικότητα. Ἀλλ' ἐπίσης ἄξιον ἰδιαιτέρας μνείας εἶναι τὸ ὑπὲρ τῆς ἐκπαιδεύσεως ἔργον τοῦ Συλλόγου τῶν ὠφελίμων βιβλίων.

Τὸ διὰ τοῦ νομοσχεδίου ἰδρύνουμενον διδασκαλεῖον τεχνικῆς ἐκπαιδεύσεως εἶναι βέβαια μέτρον ἀριστον ἀλλ' ἤμισα ἐπαρκές διὰ τὸ μέγα, τὸ μέγιστον κοινωνικοῦ ἐνδιαφέροντος ζήτημα τῆς ὀργανώσεως τῆς ἐπαγγελματικῆς ἐκπαιδεύσεως, τῆς σωτηρίας καὶ προστασίας τῶν παιδῶν δι' αὐτῆς.

Ἡ χειροτεχνία πρέπει ὑποχρεωτικῶς νὰ παρακολουθῇ τὴν διδασκαλίαν τῆς δημοτικῆς ἐκπαιδεύσεως δι' ὅλους τοὺς μαθητὰς, ὡς μέσον παιδαγωγικόν, διότι δι' αὐτῆς, ὡς εἶπομεν, γυμνάζονται τὰ αἰσθητήρια, καλλιουργεῖται ἡ ἐπιμονὴ καὶ ἡ θέλησις καὶ μακθάνει ὁ εὐπορος υἱός, συνήθως παρ' ἡμῖν ἄεργος, νὰ ἐκτιμᾷ τὴν ἐργασίαν καὶ τὸν ἐργάτην. Ἐκτὸς ὅμως τούτου ἀπαιτεῖται ὀργάνωσις ἐπαγγελματικῆς ὑποχρεωτικῆς μορφώσεως ὀρισμένων τάξεων παιδῶν.

Ἄλλ' ἡ ὀργάνωσις τῆς ἐπαγγελματικῆς λαϊκῆς διδασκαλίας καὶ ἐκπαιδεύσεως ἔχει ἀνάγκην γενικωτέρας μελέτης καὶ μέτρον σημαντικῶν. Ἐκτὸς ἀληθῶς τοῦ ζητήματος τῆς ἀνάγκης ὅπως δώσωμεν εἰς τοὺς ἀγροτικούς πληθυσμούς τὰς ἀναγκαῖας στοιχειώδεις γεωργικὰς γνώσεις, ἔχει μείνει ἐντελῶς ἀμελέτητον παρ' ἡμῖν τὸ ζήτημα τῆς ἐπαγγελματικῆς ἐκπαιδεύσεως

τῶν παιδῶν τῶν πόλεων. Δὲν ἀρκεῖ νὰ ἰδρῦσωμεν κατ' ἀπομίμησιν ἐπαγγελματικὰς σχολὰς, πρέπει νὰ μελετηθῇ ποῖα ἐπαγγέλματα εἶναι προσοδοφόρα παρ' ἡμῖν καὶ τίονον ἔχει ἀνάγκην ὁ τόπος, διὰ νὰ κανονίσωμεν ἀναλόγως καὶ τὴν ἐπαγγελματικὴν ἐκπαιδεύσιν. Δημιουργοῦντες ἐπαγγελματίας οἷτινες πρόκειται νὰ μείνωσιν ἄεργοι ἢ νὰ μὴ ἀμείβωνται ἐπαρκῶς, διακινδυνεύομεν τὴν ἐπιτυχίαν τοῦ ὅλου ἔργου, ἐμπνέοντες δυσπιστίαν εἰς αὐτὸ. Καμίας ὅμως οὔτε προπαρασκευαστικὴν μελέτην περὶ τούτου ἢ καὶ περὶ τῶν ἰδιωτικῶν ἔργων τῶν συντελούντων εἰς τὴν ἐπαγγελματικὴν μόρφωσιν τῶν ἑλληνοπαίδων δὲν ἔχομεν, εἶναι δὲ ἀπαραίτητος αὕτη πρὸς ἐπιχειρήσιν λύσεως τοῦ ζητήματος.

Ἐκκλησίουσα εἶναι ἡ ἐργασία καὶ ἡ κίνησις ἢ ἐπίσημος τῶν κρατῶν, ἀλλὰ καὶ ἡ ἰδιωτικὴ, ἥτις πανταχοῦ τῆς Εὐρώπῃ γίνεται ὑπὲρ τῆς ἐπαγγελματικῆς ἐκπαιδεύσεως τῶν παιδῶν, διὰ τοὺς παντοειδῆς σκοποὺς τοὺς ὁποίους ἐπιδιώκει. Ἐπιτροπαὶ ἰδιωτικαὶ καὶ ἐπίσημοι τοῦ κράτους ἀποστέλλονται εἰς ἐπιτόπιον ἔρευναν καὶ μελέτην τῶν συστημάτων τῶν ἄλλων κρατῶν καὶ ὅλα τὰ κοινοβούλια ἔχουσιν ὑπὸ μελέτην σχετικὰ νομοσχέδια.

Διὰ τοῦτο ἠθέλωμεν συστήσει εἰς τὴν Βουλὴν ὅπως αὕτη προβῇ εἰς σύστασιν ἐπιτροπῆς μικτῆς ἐκ βουλευτῶν καὶ ἄλλων εἰδικῶν ἀνδρῶν πρὸς μελέτην τοῦ ζητήματος καὶ καθορισμὸν σχεδίου ἐργασίας τοῦ κράτους ἐν συνδυασμῷ μετὰ τῆς ἰδιωτικῆς, καὶ ὀργανώσεως νομοθετικῆς τοῦ σπουδαιωτάτου καὶ ὑψηλῆς σημασίας κοινωνικοῦ τούτου ζητήματος.

Νηπιαγωγεῖα καὶ Διδασκαλεῖα Θηλέων

Σπουδαιωτάτην ἀποδίδουσαν σημασίαν εἰς τὴν διὰ τῆς διδασκαλίας καὶ τῶν νηπιαγωγῶν ἐπίδρασιν ἐπὶ τῆς παιδείας καὶ ἐν γένει ἀγωγῆς τῶν τέκνων τοῦ λαοῦ, διὰ τῆς καθόλου ἠθοπλαστικῆς καὶ ἐκπολιτιστικῆς ἐπιρροῆς τὴν ὁποίαν ἀποτελεσματικῶς δύναται ν' ἀσκήσῃ ἐπὶ τῶν οικογενειῶν τοῦ λαοῦ ἐμπνευσμένη διδασκαλίσα καὶ νηπιαγωγός. Ἡ γυνὴ εἰσερχεται ἀκόλутως εἰς τοὺς οἴκους, συνάπτει σχέσεις μετὰ τῶν θηλέων τῆς οικογενείας, ἂν δὲ ἡ διδασκαλίσα ἔχῃ ἐπίγνωσιν τῆς ἀποστολῆς τῆς καὶ ἐπιδιώκῃ τὸ ἔργον τῆς μετ' ἐνθουσιασμοῦ καὶ μεθόδου, δύναται ν' ἀποβῇ ὁ πολυτιμότερος βοηθός τοῦ κράτους εἰς τὴν ἠθικὴν καὶ ἐκπολιτιστικὴν διάπλασιν τοῦ λαοῦ.

Ἀτυχῶς τὸ ἴδρυμα ὅπερ μέχρι τοῦδε παρήγαγε τὰς διδασκαλίσας, τὸ Ἀρσάκειον, διὰ μιᾶς πνευματοκτόνου καὶ σχολαστικῆς διδασκαλίας, ἀπέβη ὄχι μόνον ἄχρηστον, ὑπὸ τὴν ἐποπίν ταύτην, ἀλλὰ καὶ ἐπέτελεσεν ἔργον ἀληθοῦς δημίου τοῦ πνεύματος, καὶ ἀφοῦ κατέστρεψε πνευματικῶς τὰς τροφίμους αὐτοῦ, δι' αὐτῶν ὑπενόμυσεν, ἀνευ ἐπιγνώσεως, τὸ πνευματικὸν μέλλον τῆς Ἑλλάδος, διότι ἐν οἱ καρποὶ τοῦ Ἀρσακείου ἦσαν ἀνάλογοι πρὸς τὴν προθυμίαν καὶ γενναϊότητα τοῦ κράτους, τὸ ὁποῖον ἴδρυσεν εἰς πᾶσαν γωνίαν τῆς Ἑλλάδος σχολεῖα θηλέων, ἢ ὄψις τῆς Ἑλλάδος θὰ ἦτο ἄλλοια. Θὰ εἶχομεν σήμερον μητέρας γνωρίζουσας τὰ στοιχεῖα τῆς ὑγιεινῆς, τῆς καθαριότητος καὶ τῆς ἀγωγῆς τῶν τέκνων τῶν.

Ἄλλ' ἡ διδασκαλίσα δὲν ἀποκομίζει ἀπὸ τοῦ Ἀρσάκειον ἡ μακαρονοειδεῖς φράσεις, ἀσυνάρτητον λεξιλόγιον καὶ πλήρη ἄγνοιαν τῆς ψυχῆς τοῦ παιδὸς καὶ τῆς ἀποστολῆς τῆς διδασκαλίας. Αἱ ὄχι σπάνια ἐξαιρέσεις ὀφείλονται εἰς προσωπικὰς προσπαθείας καὶ ἐξαιρετικὰς φύσεις. Διὰ τοῦτο μετ' ἐνθουσιασμοῦ χαίρετιζόμεν τὴν ἴδρυσιν διδασκαλεῖον θηλέων, εἰς τὸ ὁποῖον ἐλπίζομεν ὅτι θὰ δίδηται ἡ δεουσα πρακτικὴ μόρφωσις καὶ θὰ

ἐμπνέωνται αἱ ἀπόφοιτοι εἰς τὸ ἀληθῶς μέγα καὶ ἐξόχως ἐθνικὸν ἔργον των. Ἄλλὰ καὶ ἡ ἰδρυσίς νηπιαγωγείων καὶ ἡ ἀπόκτησις νηπιαγωγῶν δὲν εἶναι ἀπαράιτητος μόνον ἤδη διὰ τοὺς νέους πληθυσμούς, οἱ ὅποιοι λόγῳ τῆς μακρᾶς δουλείας ἔχουσι διεφθαρμένην, ἢ ἀπόλεσαν τὴν ἐθνικὴν αὐτῶν γλῶσσαν, ἀλλὰ τὸ ἔργον τῶν νηπιαγωγείων εἶναι προωρισμένον νὰ συντελέσῃ διὰ τῆς ἀγωγῆς, διὰ τῆς δεξιᾶς ἀφυπνίσεως καὶ κατευθύνσεως τῶν αἰσθητηρίων καὶ δεξιότητων τοῦ παιδός, εἰς τὴν ἀπόδοσιν πληρεστέρων καρπῶν ὑπὸ τῆς δημοτικῆς ἐκπαιδεύσεως.

Ἡ συνδρομὴ τῆς οἰκογενείας

Ἡ ἀγωγή ἀλλὰ καὶ ἡ ἐκπαίδευσις δὲν δύναται νὰ ἐπιτευχθῇ διὰ μόνης τῆς διδασκαλίας τοῦ σχολείου. Ἀπαιτεῖται καὶ ἡ συνδρομὴ τοῦ οἴκου καὶ τῆς οἰκογενείας, διὰ νὰ μὴ καταστῆφῃ ὁ μαθητὴς ἐν οἴκῳ ὅτι μανθάνει εἰς τὸ σχολεῖον ἢ νὰ μὴ ἔρχεται εἰς τὸ σχολεῖον τὸ παιδί μὲ καταστραμμένην τὴν ψυχὴν καὶ τὸ σῶμα. Ἐχομεν λοιπὸν ἀνάγκην καὶ γονέων διὰ νὰ ἴδωμεν τοὺς καρπούς τοῦ σχολείου καὶ τοῦ διδασκάλου.

Ἄτυχῶς ὁ φιλόστοργος καὶ πονετικὸς καὶ αὐτοθυσιαζόμενος διὰ τὰ τέκνα του Ἕλληνα γονεὺς στερεῖται τῶν στοιχειωδῶν γνώσεων διὰ τὴν ὑγίειαν τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ σώματος τοῦ τέκνου του, διὰ τὴν διάπλασιν τοῦ χαρακτῆρος αὐτοῦ.

Μόνη διδασκάλισσα ἐμπνευσμένη δύναται ἐποφελῶς νὰ δράσῃ εἰς τὸν οἶκον τοῦ λαοῦ, συνδεομένη μετὰ τῆς οἰκογενείας, παρέχουσα τὰς συμβουλὰς τῆς καὶ ὀδηγοῦσα εἰς τὴν ἀνατροφὴν τῶν τέκνων τοῦ λαοῦ, ἀλλὰ καὶ τὸν καθ' ὅλου βίον καὶ τὰς ἐξέεις. Μόνη αὕτη δύναται νὰ παραδειγματίσῃ διὰ τὸν καθαρισμόν τοῦ οἴκου, τῶν τέκνων, καὶ νὰ δώσῃ τὰ στοιχεῖα οἰκογενειακῆς ἀγωγῆς.

Ἐχομεν λοιπὸν ἀνάγκην οὐ μόνον διδασκαλισσῶν καὶ νηπιαγωγῶν, ἐχουσῶν ἐπίγνωσιν τοῦ τί ἀναμένει τὸ κράτος ἀπὸ αὐτὰς, ἐκτὸς τῆς γραμματικῆς διδασκαλίας, ἀλλ' ἔχομεν ἀνάγκην καὶ ἄλλων γυναικείων ἀποστόλων εἰς τὸ παιδαγωγικὸν καὶ ἐκπολιτιστικὸν ἔργον τοῦ κράτους.

Τὸ κράτος βέβαια πρῶτιστον ἔργον ἔχει νὰ μορφώσῃ διδασκαλίσας διὰ δημοσίῳ διδασκαλείῳ μετὰ τμήματος μορφωτικῶν νηπιαγωγῶν. Ἄλλὰ δὲν πρέπει νὰ ἀρκεσθῶμεν εἰς τὴν ἐργασίαν τοῦ κράτους. Πρέπει ἡ Κυβέρνησις νὰ λάβῃ τὴν πρωτοβουλίαν τῆς πρακτικῆς κατευθύνσεως καὶ κατὰ τὸ μέρος τοῦτο τῆς ἰδιωτικῆς ἐργασίας, ὅπως αὕτη ἐπέρχεται βοήθης εἰς τὴν ἀπόκτησιν νηπιαγωγῶν καὶ ἄλλων γυναικείων ἀποστόλων διὰ τὸ ἔργον τῆς ἀγωγῆς τῶν παιδῶν καὶ ἐκπολιτισμοῦ καὶ διδασχῆς τοῦ πληθυσμοῦ διὰ τὴν καρποφορίαν τῆς δημοτικῆς ἐκπαιδεύσεως.

Ἡ ἰδιωτικὴ συνδρομὴ

Καὶ ἐνταῦθα πρέπει νὰ ἐξαρθῇ τὸ ἔργον ἐμπνευσμένης ἀληθῶς γυναικός, τῆς κυρίας Λασκαρίδου. Εἶναι πραγματικαὶ καὶ μεγάλης ἀξίας ἰδίως ἐν Μακεδονίᾳ, κατὰ τοὺς χρόνους τῆς δεξιᾶς φυλετικῆς διαμάχης, αἱ ὑπηρεσίαι τῶν νηπιαγωγῶν, τὰς ὁποίας ἐμόρφωσε τὸ σχολεῖον τῆς κυρίας Λασκαρίδου. Τὸ κράτος δέον νὰ ἐνισχύσῃ τὸ ἐθνικὸν τοῦτο ἔργον, νὰ ἀναγνωρίσῃ τὰς ἐκ τοῦ σχολείου τῆς ἐξερχομένης νηπιαγωγούς, ἀλλὰ καὶ νὰ δώσῃ τὰ μέσα, ἡθικὰ καὶ ἄλλα ἀκόμη καὶ εἰς τοῦτο ἀλλὰ καὶ εἰς ἄλλα ἰδιωτικὰ σωματεία, ὅπως τάχιστα ἀποκτήσωμεν τὸ ἀπαιτούμενον προσωπικὸν γυναικείων ἀπο-

στολῶν διὰ τὸ ἐκπολιτιστικὸν καὶ παιδαγωγικὸν ἔργον τοῦ κράτους διὰ τῆς γυναικός,

Εἶναι καὶ κατὰ τοῦτο τὸ στάδιον ἐκπλήσσομα ἡ ἐν Εὐρώπῃ συντελουμένη διὰ τῆς γυναικός ἐκπολιτιστικὴ καὶ παιδαγωγικὴ ἐργασία. Ἀναφέρομεν παραδειγματικῶς τοὺς συνδέσμους πρὸς ἰδρυσιν περιοδεούντων σχολείων οἰκοκυροσύνης καὶ πρακτικῆς γεωργικῆς μορφώσεως. Εἰδικαὶ διδασκάλισσαι μετὰ διδασκάλων περιέρχονται χωρῖα καὶ κομπούλεις πρὸς διάδοσιν στοιχειωδῶν γνώσεων οἰκοκυροσύνης καὶ οἰκιακῆς οἰκονομίας καὶ τῆς ἐν τῷ οἴκῳ κτηνοτροφίας καὶ πτηνοτροφίας.

Ἐν Βελγίῳ τὸ πρῶτον εἶδον τὸ φῶς οἱ σύνδεσμοι οὗτοι, κατόπιν δὲ διεδόθησαν ἐν Ἑλβετίᾳ καὶ ἐν Γαλλίᾳ, ἀλλὰ καὶ ἐν Γερμανίᾳ ὑπὸ παρομοίαν περιήπου μορφήν διὰ περιοδεούντων τοιούτων σχολείων, μὲ ἐιδικῆς μορφώσεως κυρίας, αἵτινες διδάσκουσιν εἰς τὰς γυναῖκας τῶν ἀγροτικῶν καὶ ἐργατικῶν πληθυσμῶν ὀλίγην παιδαγωγίαν, ὀλίγην ὑγιεινὴν, ὀλίγην οἰκιακὴν οἰκονομίαν, ἀλλὰ καὶ ὀλίγην κτηνοτροφίαν. Εἰσχωροῦσαι εἰς τὰς οἰκογενεῖας προσπαθοῦσι νὰ θέσωσιν εἰς πρακτικὴν ἐφαρμογὴν τὰ φῶτα τοῦ πολιτισμοῦ, τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς μελέτης τῶν θεωρητικῶν καὶ τῶν ἀνθρώπων τῶν γραφείων. Φυλλάδια διανέμονται μὲ ὀδηγίας καὶ μὲ πρακτικώτατα ἀναγνώσματα. Εἰς τὸ Βέλγιον ἐπὶ 2400 κοινοτήτων ἀγροτικῶν, κατὰ τὸ 1912 ἐδημιουργήθησαν 183 σύνδεσμοι μὲ 21406 μέλη. Εἰς τὴν Ἀμερικὴν ἰδρῦθησαν 720 τοιοῦτοι, 92 εἰς τὴν Πολωνίαν.

Ἴδου ἔργον μέγα εἰς τὸ ὅποιον πρέπει νὰ ἀφοσιωθῇ ἡ γυναικεῖα δράσις. Οἱ γνωρίζοντες δὲ τὴν ψυχὴν τῆς Ἑλληνίδος χωρικῆς, τὸν εὐπλαστον χαρακτῆρα αὐτῆς τὴν ἐκπλήσσοσαν νοημοσύνην τῆς, τὴν ἐργατικώτητά τῆς καὶ ἀγαθότητά τῆς, τὸ καταπλήττωσιν ἀφομοιωτικὸν αὐτῆς πνεῦμα, ἐκείνοι μόνον εἶναι εἰς θέσιν νὰ ἐκτιμήσωσι ποῖα καταπληκτικὰ ἀποτελέσματα θὰ ἔχῃ ἐν Ἑλλάδι μία τοιαύτη ἐργασία διὰ τῆς γυναικός.

Ἡ συνδρομὴ τῶν διαφόρων ἐπιρροῶν

Ἡ δημοτικὴ ἐκπαίδευσις διὰ νὰ ἀποδώσῃ καρπούς, διὰ νὰ συντελεσθῇ τὸ ἔργον τῆς ἀγωγῆς τῶν παιδῶν, τῆς μορφώσεως τοῦ χαρακτῆρος καὶ τῆς ψυχῆς τοῦ παιδός, ἔχει ἀνάγκην τῆς συνδρομῆς πολλῶν ἐπιρροῶν, ὅχι μόνον τοῦ σχολείου. Ἡ ἀγωγή, ὡς σοφῶς διετύπωνε καὶ εἰς τὴν γαλλικὴν Βουλὴν μιά ὑπέροχος διάνοια, ὁ Ἰούλιος Φερύ, ὅστις ἔθηκε τὰς βάσεις τῆς ἐκπαιδευτικῆς ἀναπλάσεως τῆς Γαλλίας, ἡ ἀγωγή εἶναι μᾶλλον ἀποτελέσμα διαφόρων ἐπιρροῶν ἢ διδασχῆς. Τὰς ἐπιρροὰς ταύτας ἔχει καθήκον καὶ τὸ κράτος, ἀλλ' ἰδίως ἡ ἰδιωτικὴ πρωτοβουλία, νὰ μερμηνήσῃ καὶ δάσῃ εἰς τοὺς ἑλληνοπαιδας.

Καὶ εἰς τὸ σχολεῖον καὶ εἰς τὸν οἶκον καὶ εἰς τὰς ὁδοὺς τὸ παιδί πρέπει νὰ ἐύρισκῆται καὶ νὰ ζῇ ὑπὸ ὀριζόμενας καὶ προδιαγεγραμμένας συνθήκας, καὶ τὸ κράτος πρέπει νὰ τὸ ἐννοήσῃ καλῶς τοῦτο. Τίποτε δὲν πρέπει νὰ ἀφίενται, ἐφ' ὅσον εἶναι τοῦτο ἀνθρωπίνως δυνατὸν, νὰ προσάπτη εἰς τὰ ἤματα του, εἰς τὰς ἀκοάς του, εἰς τὰς αἰσθήσεις του, τὸ ὅποιον νὰ δύναται νὰ παραβλάψῃ τὴν ἀγωγὴν του, νὰ ἀφυπνίσῃ τὰ κτηνώδη ἐνστικτὰ τὰ ὁποῖα ὑπνώττων μόνον εἰς τὸν ἄνθρωπον, καὶ χρειάζεται προσπάθεια, μεγάλην προσπάθεια, κατὰ τοὺς παιδικούς χρόνους, ὅπως ἐνοργανωθῶσιν αἱ ἐξέεις, αἱ ἐξευγενίζουσαι τὴν ἀνθρωπίνον φύσιν.

Τὸ κράτος διὰ τῶν ἐκπαιδευτικῶν νομοσχεδίων δίδει μόνον τὸ πλαίσιον τῆς εἰκόνας τὴν ὁποῖαν ἡ συνδρομὴ τῶν διαφόρων ἐπιρροῶν πρόκειται νὰ

ζωγραφίση. Τὴν συνδρομὴν τῶν ἐπιτροπῶν τούτων ἔχει καθήκον ἐπιτακτικὸν τὸ κράτος καὶ ὑποχρέωσιν, πρὸς συμπλήρωσιν τοῦ ἔργου του, νὰ ἐπιτηθήσῃ, ὀπλιζόμενον με νόμους καταλλήλους, ὅπως προστατεύσῃ τὸ παιδαγωγικὸν του ἔργον ἀπὸ τὰς ἐπιβλαβεῖς ἐπιρροὰς τῆς ὁδοῦ τῶν θεαμάτων, αὐτῶν τῶν γονέων. Εἰς ἄλλα κράτη ὁ πρόεδρος τῶν Πρωτοδικῶν καταργεῖ αὐτὴν τὴν πατρικὴν ἐξουσίαν, καὶ ἀφαίρει τὸ τέκνον ἀπὸ τὴν ἐπιρροὴν διεφθαρμένων ἢ παραμελούντων τὴν ἀνατροφὴν τῶν τέκνων των γονέων, καὶ ἀποτελεῖ κηλίδα τῆς διοικήσεως ἢ ἐπὶ πλέον παραμέλησις παρ' ἡμῖν πρὸς λήψιν τοιοῦτων νομοθετικῶν μέτρων διὰ τὴν προστασίαν τῆς παιδικῆς ἡλικίας.

Ἄλλὰ τὸ κράτος εἰς τὸ ἔργον τοῦτο εἶναι ἐντελῶς ἀνάχουρον, ἐν δὲν ἔχη τὴν ἰδιωτικὴν συνδρομὴν, καὶ παρ' ἡμῖν ἡ ἰδιωτικὴ τοιαύτη συνδρομὴ λείπει ἐξ ὀλοκλήρου, καταγινομένη εἰς ἔργα φιλανθρωπικὰ ἀμφιβόλου ὠφελείας.

Πιέσει βέβαια τὴν καρδίαν πᾶσα ἀνθρώπινος δυστυχία, ἀλλ' εἰς ἀντιληπὴν ταύτης ἀρκεῖ ἡ προσωπικὴ ἐκάστον βοήθεια καὶ ἐπέρχεται πάντοτε ἐν Ἑλλάδι ἀπὸ τῶν γείτονα, τὸν συγγενῆ, ἢ τὸν εὐποροῦντα ἰδιώτην, ἄνευ θορύβου καὶ ἐπιδείξεως. Ἡ ὀργάνωσις ὁμοῦ τῶν ἰδιωτῶν εἰς σωματεῖα φιλανθρωπικὰ δέον νὰ γίνεταί με μίαν ὀργανισμένην κατεῦθυνσιν καὶ πρὸς ἓνα ὀρισμένον γενικώτερον σκοπόν, διὰ νὰ μὴ ἐξαντλήται ἀσκόπως καὶ ἄνευ ἐνόητος ἢ πολὺτιμος ἰδιωτικὴ συνδρομὴ. Καὶ ἡ ἀσφαλὴς καὶ μόνη ὁδὸς ἡ ἀγνοῦσα εἰς ἠθικὴν ἀλλὰ καὶ ὕλικὴν ἀνάστασιν τῶν κοινωνιῶν εἶναι ἡ διὰ τῆς ἀγωγῆς καὶ σωτηρίας τοῦ παιδός.

Πρὸς τοιοῦτον ἔργον καλεῖται ἡ ἰδιωτικὴ ἐργασία ἵνα συνδράμῃ ἀποτελεσματικῶς τὸ ἐκπαιδευτικὸν ἔργον τοῦ κράτους. Μορφώουσα γυναικείους ἀποστόλους καὶ δι' αὐτῶν ὀργανώνουσα τὴν διδασχὴν τῶν ἀγροτικῶν καὶ ἐργατικῶν οἰκογενειῶν, ἰδρύουσα καὶ ὀργανώνουσα ἰδιωτικὰ ἰδρύματα πρὸς σωτηρίαν τῆς ὑγείας τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ σώματος τῶν παιδῶν, τὴν ἀγωγὴν καὶ ἐπαγγελματικὴν ἐκπαίδευσιν τῶν ἠθικῶς ἐγκαταλελειμμένων καὶ τῶν πρῶτων ἐγγληματούνητων παιδῶν.

Ἐιδικαὶ συστάσεις τῆς Ἐπιτροπῆς

Εἰσερχόμενοι εἰς τὴν κατ' ἄρθρον ἔρευναν τοῦ νομοσχεδίου ὑποβάλλομεν κατ' ἐντολὴν τῆς ἐπιτροπῆς τὰς κάτωθι εἰδικωτέρας παρατηρήσεις.

Ἡ ἐπιτροπὴ θεωρεῖ ὅτι δέον εἰς τὰς δύο τελευταίας τάξεις τοῦ δημοτικοῦ σχολείου νὰ προστεθῶσι μαθημάτων στοιχείων καθήκοντων καὶ δικαιωμάτων τοῦ πολίτου, ἐν δὲ τῶν μελῶν αὐτῆς θεωρεῖ ὅτι δέον τὰ δημοτικὰ σχολεῖα νὰ εἶναι ἐπιτατάξια, πρᾶγμα ὅπερ καὶ τὰ λοιπὰ μέλη τῆς ἐπιτροπῆς θεωροῦσι λυσιτελεῖς, ἀλλὰ δυσχερὲς καὶ ἀκατόρθωτον ἐπὶ τοῦ παρόντος.

Εἰς τὸ ἄρθρον 2 ἡ ἐπιτροπὴ θεωρεῖ πρὸς μεγαλυτέραν ἀσφάλειαν ὅτι δέον ὁ διδάσκαλος μετὰ τοῦ γονέως νὰ δηλώνωσι τὴν ἰδιαιτέραν διδασκαλίαν τοῦ μαθητοῦ, τοῦ διδασκάλου ὑπέχοντος καὶ τούτου-εθθύνῃν ἐν περιπτώσει ψευδοῦς δηλώσεως.

Εἰς τὸ ἄρθρον 4 παρατηρεῖ ἡ ἐπιτροπὴ ὅτι δέον νὰ καταργηθῇ ἡ ὑποχρεωτικὴ εἰς τὰ δημοτικὰ σχολεῖα φοίτησις εἰς τὴν 5' τάξιν τῶν ἀπορριπτομένων μαθητῶν μετὰ ἰδιωτικῶς παραδόσεις.

Εἰς τὸ ἄρθρον 6 παρατηρεῖ ἐπίσης ἡ ἐπιτροπὴ ὅτι δέον νὰ προστεθῇ ὅτι τὰ δημοτικὰ σχολεῖα ἀργοῦσι τὰ ἀπογεύματα τῆς Τετάρτης καὶ τοῦ Σαββάτου καὶ ὅτι τὸ ἐν τῶν ἀπογευμάτων τούτων διατίθεται

ὑποχρεωτικῶς εἰς ἐκδομὰς καὶ διδασκαλίας ἐν τῷ ὑπαίθρῳ καὶ ἐκ τῆς φύσεως. Ἡ ὑπερκόπωσις τῶν μαθητῶν εἰς τοιαύτην ἡλικίαν εἶναι καταστρεπτικωτάτη, τουναντίον δὲ ἡ ἐκ τῆς φύσεως διδασκαλία παρέχει μείζονα πλεονεκτήματα.

Ἐπὶ τοῦ ἄρθρου 8 ἡ μειονοψηφία τῆς ἐπιτροπῆς προτείνει ὅτι, ὅπου ὑπάρχουσι χωρία ἀπέχοντα ἀλλήλων ὀλιγώτερον τῶν 3/4 τῆς ὥρας νὰ ἰδρύνωνται ἀντὶ μονοταξίαν εἰς ἕκαστον διτάξια εἰς τὸ μέσον τῆς ἀποστάσεως τῆς χωριζούσης τὰ γειτνιάζοντα χωρία.

Εἰς τὸ ἄρθρον 9 ἡ ἐπιτροπὴ προτείνει νὰ καθορισθῇ σαφῶς ὅτι καὶ εἰς σχολεῖα ἔχοντα μαθητὰς ὀλιγώτερου τῶν 50 δὲν δύναται νὰ ὑπηρετῶσιν ὑποδιδάσκαλοι, ἀλλὰ πάντοτε ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τῶν πτυχιούχων διδασκάλων.

Εἰς τὸ ἄρθρον 10 ἡ ἐπιτροπὴ θεωρεῖ ὅτι δέον νὰ χορηγηθῇ εἰς τὸν νομάρχην δικαίωμα ἀμειωτέρας ἐπιβλέψεως καὶ παρακολουθήσεως τῆς λειτουργίας τῆς δημοτικῆς ἐκπαιδεύσεως, ἐφ' ᾧ θεωρεῖ καλὸν ἡ ἐπιτροπὴ ὅπως χορηγηθῇ αὐτῷ τὸ δικαίωμα ὅπως προτείνῃ καὶ ὁ νομάρχης εἰς τὰ ἐποπτικά συμβούλια διορισμοὺς ἢ ζητῇ τὴν τιμωρίαν τοῦ διδασκαλικοῦ προσωπικοῦ τῆς περιφερείας του.

Εἰς τὸ ἄρθρον 11 ἡ ἐπιτροπὴ παρατηρεῖ παμφηρεῖ ὅτι δέον νὰ προστεθῇ ἀποζημίωσις 20 δραχμῶν μηνιαίως εἰς τοὺς ὑποδιδασκάλους τοὺς ὑπηρετοῦντας εἰς πόλεις καὶ κομποπόλεις.

Ἡ ἐπιτροπὴ σπουδαίως ἐμελέτησε καὶ ἐσκέφθη ἐπὶ τῆς οικονομικῆς καταστάσεως τοῦ διδασκαλικοῦ κλάδου καὶ ἔλαβεν ὑπ' ὄψιν τὰ παρόντα αὐτῶν. Καίτοι τάξεώς τινος τούτων εὐρίσκει τὰ παρόντα βᾶσιμα, δὲν δύναται ἀπὸ τούδε καὶ πρὶν τακτοποιηθῇ ἡ ἀνώμαλος οικονομικὴ κατάστασις τοῦ δημοσίου ταμείου νὰ προτείνῃ δαπάνας. Τὰ πλεῖστα ὁμοῦ τῶν παρωπῶν τούτων εἶναι καὶ ἐντελῶς ἀβάσιμα. Παραθέτομεν συγκριτικὸν πίνακα τῶν μισθοδοσιῶν τῶν διδασκάλων ἄλλων κρατῶν, παραλαμβάνοντες τούτον ἐκ τῆς εἰσηγητικῆς ἐκθέσεως εἰς τὴν Γαλλικὴν Γερουσίαν τοῦ ἔτους 1913 τῆς Κοινοβουλευτικῆς Ἐπιτροπῆς ὑπὸ τοῦ γερουσιαστοῦ κ. Lintillac. Τοὺς ἀριθμοὺς μεταφέρομεν ὡς λίαν χαρακτηριστικοὺς τῆς μερίμνης καὶ τῆς γενναϊότητος, τὴν ὁποῖαν δεικνύει ἡ Ἑλλάς διὰ τὴν οικονομικὴν θέσιν τοῦ διδασκάλου. Οὕτω ὁ διδάσκαλος λαμβάνει ἐτήσιον μισθὸν

1) Ἐν Δανίᾳ	ὁ ἐλάχιστος	φρ. 1260,	ὁ ἀνώτατος	fr. 3.360
2) Ἐν Ἑλβετίᾳ (canton de Neuchatel)		1800	>	> 2,700
3) Ἐν Ρουμανίᾳ	>	1560	>	> 2,496
4) Ἐν Βουλγαρίᾳ	>	1440	>	> 2,440
5) Ἐν Νορβηγίᾳ	>	1344	>	> 2,104
6) Ἐν Οὐγγαρίᾳ	>	1050	>	> 2,625
7) Ἐν Γαλλίᾳ	>	1200	>	> 2,200
8) Ἐν Βελγίῳ	>	1200	>	> 2,000
9) Ἐν Ἰταλίᾳ	>	1000	>	> 1,200

Παρ' ἡμῖν ὁ μὲν κατώτατος μισθὸς τοῦ διδασκάλου εἶναι κατὰ μῆνα δραχμαὶ 120 ἤτοι κατ' ἔτος 1440, ὁ δὲ ἀνώτατος κατὰ μῆνα δραχμαὶ 220 ἤτοι κατ' ἔτος 2,640. Ἄλλ' εἰς τὸ ἀνώτατον τοῦτο ὄριον δέον νὰ προσθέσωμεν 1) ἐπιμισθιον ἐκ δραχμῶν 40 κατὰ μῆνα, τὸ ὅποιον λαμβάνει ὅταν ὑπηρετῇ εἰς μεγάλας πόλεις καὶ 2) ἐπιμισθιον ἐκ δραχμῶν 25 κατὰ μῆνα ὅταν διδάσκῃ συμπληρωτικὰ μαθήματα, καὶ οὕτω ὁ δημοδιδάσκαλος δύναται νὰ ἔχη μηνιαῖον μισθὸν δραχμ. 285, ἤτοι ἐτησίως 3,420. Ἐρχεται ἐπο-

μένως πρώτη ἡ Ἑλλάς εἰς τὸν ἀνωτέρω πίνακα. Τὰ σχετικά λοιπὸν παράπονα τῶν δημοδιδασκάλων εἶναι κυριολεκτικῶς παράλογα καὶ τὸ κράτος δύναται νὰ καυχᾶται διὰ τὴν γενναιότητα αὐτοῦ, ἀλλὰ καὶ νὰ ἔχη δικαίως ἀνάλογους ἀξιώσεις, καὶ πρωτίστως ὅπως ἀφοσιωθῶσιν οἱ διδάσκαλοι εἰς τὸ ἔργον των, τὸ ὁποῖον δὲν εἶναι μόνον ἡ γραμματικὴ διδασκαλία τῶν μαθητῶν, ἀλλὰ καὶ γενικωτέρα ἐκπολιτιστικὴ τοῦ τύπου ὅπου παραμένουσιν. Ἐμπνεόντες ἐμπιστοσύνην εἰς τοὺς πολίτας διὰ τοῦ ἥθους των καὶ τῆς ἀποχῆς των ἀπὸ τὰς προσωπικὰς, τοπικὰς ἢ πολιτικὰς διαμάχας οἱ διδάσκαλοι δύνανται εἰς τὰ χωρία νὰ ἐπιδράσωσιν εὐεργετικῶς ὑπὲρ ὅλης τῆς μικρᾶς κοινωνίας τοῦ χωρίου διαφωτίζοντες καὶ ἐκπολιτίζοντες τοὺς κατοίκους. Καὶ εὐτυχῶς ἡ Ἑλλάς τελευταῖον δὲν στερεῖται καὶ τοιούτων δημοδιδασκάλων.

Ἐπίσης εἰς τὰ ἄρθρα 14 καὶ 16 ἡ ἐπιτροπὴ προτείνει ὅτι δεόν νὰ προστεθῇ διάταξις, κατὰ τὴν ὁποίαν νὰ δύναται ὁ νομάρχης καὶ ἀδείας νὰ χορηγῇ καὶ μεταθέσεις νὰ προτείνῃ ὑπὸ τοὺς περιορισμοὺς τῶν ἄρθρων. Ἐπίσης θεωρεῖ ἡ ἐπιτροπὴ ὅτι δεόν νὰ ἀπαγορευθῇ εἰς τοὺς ἐπιθεωρητὰς νὰ χορηγῶσιν ἀδείας καὶ νὰ δοθῇ τὸ δικαίωμα τοῦτο μόνον εἰς τοὺς νομάρχας μετὰ γνωμοδότησιν καὶ πρότασιν τοῦ ἐπιθεωρητοῦ. Ὁ νομάρχης ὡς ἀντιπρόσωπος τῆς Κυβερνήσεως, δεόν νὰ διατελῇ ἐν γνώσει πάσης κινήσεως δημοδιδασκαλικῆς περιφερείας του.

Ἡ ἐπιτροπὴ εὐρίσκει εὐλογον τὴν αἴτησιν τῶν δημοδιδασκάλων ὅπως χορηγῆται ἀνάλογος σύνταξις εἰς τὸ προσωπικὸν τῶν δημοτικῶν σχολείων μετὰ ἰδετῆ ὑπηρεσίαν. Τὸ πρῶγμα θεωρεῖ ἐπιτακτικώτερον διὰ τὰς διδασκαλίσσας. Ἐπίσης θεωρεῖ οὐ μόνον δικαίαν, ἀλλὰ καὶ ἐπιβεβλημένην, διὰ τὸ συμφέρον τῆς μορφώσεως τοῦ προσωπικοῦ, τὴν ὑποχρεωτικὴν μεταθεσίν των διδασκάλων τῶν ὑψηλετησάντων πλέον τῆς τριετίας οὐ μόνον εἰς Ἀθήνας, ἀλλ' εἰς ὅλα τὰ μεγάλα κοινωνικὰ κέντρα, διότι οὕτω ἐκ περιτροπῆς θὰ εἶναι δυνατόν μέγας ἀριθμὸς τοῦ προσωπικοῦ νὰ μὴ διέρχεται τὸν βλὸν του εἰς μικρὰς κοινωνίας, ἀλλὰ νὰ ὑφίσταται τὴν ἐκπολιτιστικὴν ἐπιρροὴν τῶν μεγάλων κοινωνικῶν κέντρων, ἀλλὰ καὶ τὴν ἀμεσώτερον ἐποπτεῖαν τῶν προϊσταμένων των.

Ἀθήναι τῆ 5 Μαΐου 1914

Ἡ ἐπιτροπὴ

Ὁ πρόεδρος: Κ. Ζαφειτσάνος

Ὁ εἰσηγητής: Λουκάς Νάκος

Τὰ μέλη: Α. Ἀλεξανδρῆς, Κ. Σπυρίδης, Α. Κεφαλληνός, Ι. Ν. Καναβός, Ν. Καμπάνης, Γ. Γαϊτάνος (μετ' ἐπιφυλάξεως), Κ. Λιδωρικῆς (μετ' ἐπιφυλάξεως), Κ. Β. Γόντικας (μετ' ἐπιφυλάξεως), Ν. Βελέντζας (μετ' ἐπιφυλάξεως), Γ. Καφαντάρης.

Γ. ΜΕΤΑΦΡΑΣΕΙΣ

ΠΑΙΔΙΚΑ ΙΧΝΟΓΡΑΦΗΜΑΤΑ

ΠΑΡΑΣ ΛΟΜΠΡΟΖΟ

(συνέχεια καὶ τέλος)

Γιὰ νὰ μπορέσῃ κανεὶς νὰ καταλάβῃ τὰ ἰχνογραφήματα τῶν παιδιῶν καὶ νὰ τὰ ἐκτιμῆσῃ ὅπως χρειάζεται, πρέπει νὰ συλλογιστῇ ὅλες αὐτὰς τὶς ἰδιότητες.

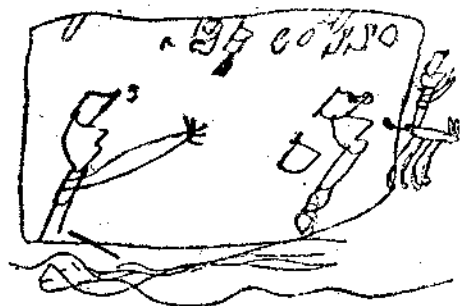
Περιεργὴ εἶναι ἡ συγγένεια ποὺ φανερῶνεται στὶς δυὸ μορφῆς τῆς τέχνης, τῆ ζωγραφικῆ καὶ τῆ δραματικῆ τέχνη.

Εἶχα τὴν εὐκαιρίαν, τὰ ἴδια παιδιά ποὺ ζωγραφίεζαν τοὺς παρουσιάζω τώρα ἐδῶ, νὰ τὰ παρατηρήσω ἐκεῖ ποὺ ἔπαιζαν θέατρο. Καὶ κεῖ φανερῶνεται πάντοτε ἡ ἴδια κλίση νὰ παριστάνουν ἀλλόκοτα καὶ περίπλοκα ἐπεισόδια, ὅπου τὸ κύριον μέρος τὸ παίζουν κλέφτες, στρατιῶτες, κατάδικοι καὶ . . . νεκροί.

Εἶναι ἀξιοσημείωτο τί σημασία παίρνουν στὸ παιγνίδι αὐτὸ μερικὰ πράγματα. Ἐνα ἀγόρι ἀλλάζει φορέματα, βάζει ἀνάποδα στὸ κεφάλι ἕνα καπέλο ἢ παίρνει ἕνα μαστούνι στὸ χέρι γιὰ νὰ παίξῃ τὸ μέρος του στὸ αὐτοσχέδιο κομμάτι· μὰ τὸ μαστούνι καὶ τὸ καπέλο γίνονται ἀργότερα αὐτὰ τὸ κέντρο τῆς δράσης. Παρασύρεται τὸ παιδί ἀπὸ τὸν τυχαῖο χαρακτήρα ποὺ ἔδωσαν τὰ ἀντικείμενα αὐτὰ στὸ θεατρικὸ παιγνίδι, καὶ ἀφιερώνει ὅλη του τὴν προσοχὴ σ' αὐτά· βάζει καὶ ξαναβάζει τὸ καπέλο, τὸ δείχνει στοὺς θεατῆς νὰ τὸ θαυμάσουν, γυρᾶ τὸ λόγόν σ' αὐτὸ καὶ τέλος ξεχνᾷ τὸ ρόλο του.

Αὐτὸ τὸ γούστο σὲ ἀλλόκοτα πράγματα φανερῶνεται καὶ στὰ ἰχνογραφήματά του. Ἐκεῖνο ποὺ τοῦ κινεῖ περισσότερο τὸ ἐνδιαφέρον, ἐκεῖνο ποὺ τοῦ μιλεῖ περισσότερο ἀπὸ κάθε ἄλλο στὴ φαντασία καὶ τοῦ τὴν κυριεύει μάλιστα, εἶναι ἡ στρατιωτικὴ ζωὴ καὶ ὁ πόλεμος. Τὸ σχ. 15 — ἡ ἰχνογραφικὴ δοκιμὴ ἐνὸς ἀδέξιου ἀκόμα καλλιτέχνη— μᾶς δείχνει ἕνα κατάλυμα στρατιωτῶν μὲ δυὸ λάμπες

κρεμασμένες στο ταβάνι. Στο πρώτο μέρος του σχεδίου είναι ένας στρατιώτης που κοιτάζεται στον καθρέφτη, στο δεύτερο μέρος ένας στρατιώτης που πετά θυμωμένος μια πέτρα του συναδέλφου του, και στο τέλος βλέπουμε έναν τρίτο στρατιώτη που βγαίνει καβάλα από την πύλη· το ένα πόδι κι η ουρά του αλόγου είναι ακόμα στην πύλη, όπως φαίνεται στο σχέδιο. Άξιοπεριεργό είναι πως ο μικρός χάρισε την εικόνα αυτή σε πατώματα και μοίρασε τ' αντικείμενα που πραγματεύεται σε διάφορα πατώματα ανάλογα με τη σπουδαιότητά τους. Ο στρατιώτης που κοιτάζεται στον καθρέφτη

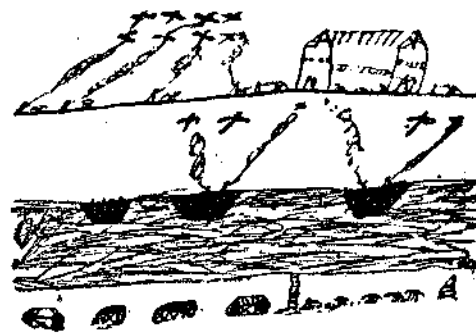
Σχ. 15.

και ο καβαλάρης — πρόσωπα δευτέρου βαθμού — είναι τοποθετημένοι στο δεύτερο πάτωμα. Το πραγματικό όμως δράμα — το δράμα της πέτρας, αν μπορούμε να τ' ονομάσουμε έτσι — είναι κείνο που παίζεται μεταξύ των δυο στρατιωτών. Παρατηρήστε τις διαστάσεις που έδωσε το παιδί στο χέρι αυτού του στρατιώτη· το χέρι είναι μεγαλύτερο από όλον το στρατιώτη. Τα άλλα πρόσωπα όμως δεν έχουν χέρια. Το παιδί φαντάστηκε πως έτσι εκφράζει καλύτερα τη σημασία του επεισοδίου που ζωγράφισε. Γιαντὸ είναι και η πέτρα τόσο μεγάλη και παρασταίνεται τη στιγμή που την πετά ο στρατιώτης. Παρόμοια καλλιτεχνική αντίληψη ώδηγησε και στη σκηνή του κυνηγιού. Ο μικρός καλλιτέχνης απόλυσε τα ήνια της φαντασίας του με κείνον το ζήλο που γεννά η ιδέα ενός πραγματικού όπλου κι ενός κυνηγιού σ' ένα παιδί που δεν έπαιξε ποτέ με παιδικό τουφεκάκι. Και μπορεί να παρακολουθήσει κανείς· έδω βήμα με βήμα το όνειρό του στις μορφές που ζωγραφίζει. Από αυτό το ακατέργαστο ιχνογράφημα αναδίνεται μια αληθινή ποίηση· είναι εκείνη η ποίηση που βρίσκεται σε κάθε δοκιμή που γίνεται με όλη την όρμη του νου, με όλη την ενέργεια της θέλησης για να εκφράσει κανείς εκείνο που αισθάνεται.

Σ' ένα ιχνογράφημα που έχω στην κατοχή μου, προδίνεται η ιδιοσυγκρασία ενός μικρού ποιητή, που η ιδέα του κυνηγιού τον

φέρει στην έξοχή. Βλέπει κανείς έναν τοίχο, όπου κάθε πέτρα είναι σχεδιασμένη με προσοχή· παραπέρα μια πόρτα που δεν της λείπει ούτε ο σύρτης, κι ένα μοναχικό δέντρο. Μολαταύτα ο μικρός ιχνογράφος δὲ χάνει από τα μάτια το κύριο θέμα του — το κυνήγι — και γιαντὸ ακριβῶς δίνει πελώριες διαστάσεις στα πουλιά, γιατί αυτά παίζουν τον πρώτο ρόλο στο επεισόδιο. Τα ζωγράφισε σε τρεις διαφορετικές στάσεις· τα βόλια φαίνονται κι αυτά να πετούν καπνίζοντας στον αέρα, ενώ ο κυνηγὸς στέκεται κάτω με τὸ τουφεκι.

Στο σχ. 16 ο μικρός είναι πῶ ἀξέσιος και τὰ μερεδύει· τὸ θέμα τοῦ κυνηγιοῦ τοῦ κυριεύει τὴ φαντασία και τὸν κατέχει ὁλόκληρο. Ζωγραφίζει ταυτόχρονα τὸ κυνήγι στὴ θάλασσα και τὸ κυνήγι στὴ στεριά. Κάθε κυνηγὸς ἔχει τὸ σκυλί του· ἔδῳ δὲ βλέπει κανείς μόνο δύο ἢ τρία πουλιά, μὰ δέκα, δώδεκα, ἓνα πλήθος ὁλόκληρο· εἶναι ὅλα ἐκεῖ ἔτοιμα, νομίζεις, νὰ τὰ σουβλίση ὁ κυνηγός. Καμιά ριζιά δὲν πάει χαμένη· ἀπὸ τὴ καθεμιὰ

Σχ. 16.

πετιέται ἑπάνω μὴ μακριὰ στήλη καπνοῦ, πὸ φτάνει ὡς τὸ θῦμα. Νομίζει κανείς πὸς βλέπει πίσω ἀπὸ τὴς στήλες αὐτὴς τοῦ καπνοῦ τὴ συγκίνηση τοῦ μικροῦ πὸ φαντάζεται πὸς αὐτὸς εἶναι πὸ πυροβολεῖ.

Γιὰ νὰ συμπληρώσω τὸ εἶδος τῶν πολεμικῶν θεμάτων στὰ παιδικὰ ιχνογραφήματα, παραθέτω ἄλλα τρία ὅμοια, ὅμως πολὺ πῶ περιπλοκα σχεδιάσματα. Ἐδῳ τὸ περιορισμένο επεισόδιο μιᾶς σκηνῆς κυνηγιοῦ γίνεται μὴ μεγάλο δράμα πὸ συγκινεῖ και ἀπασχολεῖ πάντα τὴν παιδικὴ ψυχὴ· γίνεται πεδίο μάχης.

Ὁ πόλεμος ζωγραφίζεται δῶ μ' ἓνα τόσο πλήθος λεπτομέρειες, πὸ ἔννοεῖται πὸς τὸ παιδί δοκιμάζει νὰ τὴς ἀποδώσει μόνο με τὴ βοήθεια τῆς φαντασίας του. Κι αὐτὸ εἶναι μὴ νέα ἀπόδειξη τῆς ζωηρότητας και τοῦ ζήλου πὸ βάζει τὸ παιδί στὴς ιχνογραφικὴς δοκιμὴς του.

Στο σχ. 17 βλέπουμε τὸν καπνὸ, τοὺς τηλεγραφικοὺς στύλους ποὺ γκρεμίζονται, ἕνα σωρὸ σφαιρῶν ποὺ πετοῦν στὸν ἀέρα, πολλὰ στρατευματα ποὺ πολεμοῦν, ποὺ πλησιάζουν ὀπλισμένα, κι ἕνα πλήθος

Σχ. 17.

ὁμάδες ποὺ ἡ καθεμιά τους ἔχει νὰ ἐκτελέσῃ μιὰ ξεχωριστὴ πράξη. Βλέπει κανεὶς ἀκόμα μιὰν ὁμάδα ποὺ ἔχει γκρεμιστῆ σὲ μιὰ χάραδρα καὶ δὲ φαίνεται πιά παρὰ σὰν ἄμορφος σωρὸς ποὺ ἀποπάνω του βγαίνουν ἔξω ὄπλα καὶ πόδια. Καὶ ἐπειδὴ τὸ παιδί δὲν ἤξερε πῶς νὰ παραστήσῃ τοὺς δυὸ στρατιῶτες ποὺ πέφτουν, τοὺς ζωγραφίζει ὀρθοὺς ἀνάποδα χωρὶς καπέλο καὶ μὲ τὸ ὄπλο στὸ χέρι· ἔπειτα ζωγραφίζει ἄλλους, τούτους ξαλωμένους, ἐκείνους καθάλα, κι ἕνα στρατιώτη ποὺ κηδᾶ σ' ἕνα μικρὸ ψήλωμα βάζει ἕνα κανόνι ποὺ σκορπᾷ φωτιά, καὶ κάτω ἀπὸ αὐτὸ δυὸ ἄλλα μικρότερα κανόνια.

Τὸ σχ. 18 παρουσιάζει μιὰ τελειότερη καὶ πλουσιώτερη εἰκόνα· δὲν παριστάνει μόνον γενικὰ τὸν πόλεμο, ἀλλὰ μιὰν ὀρισμένη μάχη, τὴ μάχη τοῦ Dogali, καὶ ὁ μικρὸς ἰχνογράφος προσπαθῆσε νὰ ζωγραφίσῃ ἕνα εἶδος πολεμικῆς τακτικῆς: τοὺς λευκοὺς πολεμιστῆς κλεισμένους μεταξὺ δυὸ στρατευμάτων μαύρων.

Σχ. 18.

Ἀπάνω σ' αὐτὸ τὸ κύριο θέμα ξετυλίγεται ὅλη ἡ δράση· καὶ τὰ λιγώτερο σημαντικὰ ἐπεισόδια ζωγραφίζονται δῶ, κατ' ἀντίθεση μὲ τὸ σχ. 17, μὲ περισσότερη καθαρότητα καὶ τεχνικὴ δεξιότητα. Τὰ λευκὰ στρατεύματα εἶναι παραταγμένα σὲ μιὰ κοιλάδα κλεισμένη ἀπὸ ἕνα ψηλὸ βουνό, καὶ πολεμοῦν ἥρωικά. Βλέπουμε δῶ κι ἕνα στρατηγό,

ποὺ ὅπως ἀρμόζει στὸ βαθμὸ του, δὲ διακρίνεται μέσα στοὺς ἄλλους μόνον ἀπὸ τὸ φτερό στὸ καπέλο, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὸ ψηλότερο ἀνάστημά του. Σημαδεύει ἕναν ἰθαγενῆ ποὺ εἶναι ἔτοιμος νὰ πέσῃ. Στὸ ἕνα μέρος βλέπουμε μιὰ σημαία στημένη σ' ἕνα κανόνι. Μιὰ ὁμάδα στρατιῶτες στέκονται κάτω ἀπὸ τὴ βροχὴ τῶν σφαιρῶν. Στὸ σχεδίασμα αὐτὸ εἶναι ἀξιοσημείωτη ἡ ποικιλία στὰ ἐπεισόδια καὶ στὶς κινήσεις, ὅπως καὶ ἡ μὲ πολὺ πνεῦμα προσπάθεια νὰ δώσῃ πιστῆς καὶ ἀληθινῆς εἰκόνας. Οἱ μαῦροι ρίχνουν ἄλλοι βέλη, ἄλλοι τουφέκια· μερικοὶ ἀπὸ αὐτοὺς φεύγουν, μερικοὶ εἶναι ἔτοιμοι νὰ πέσουν. Ἔτσι ἐνώνεται σ' αὐτὸ τὸ σχέδιο μιὰ σημαντικὴ παραστατικὴ ἰκανότητα μὲ μιὰ ζωηρὴ δραματικὴ φαντασία.

Τὸ σχ. 19 εἶναι ἀκόμα καλλιτεχνικώτερο ὅσο ἀφορᾷ τὴν ἀντίληψη, ποὺ δὲν ἐκφράζει τὴν ἰδέα σὲ καλοῦπια ἀλλὰ σὲ μορφὴ λογικὴ καὶ σύμφωνη μὲ τὸ νόημα. Ἔτσι βλέπουμε λ. χ. μὲ πόση δεξιότητα ὁ μικρὸς καλλιτέχνης—εἶναι ὁ ἴδιος ποὺ σχεδίασε τὸ σχ. 15—κατώρθωσε νὰ νικῆσῃ τὶς δυσκολίες

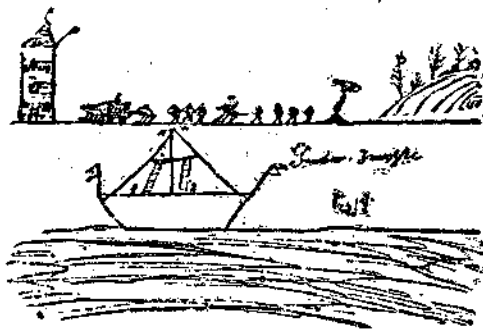

Σχ. 19.

στὴν παράσταση τοῦ πλήθους, ποὺ οἱ συνάδερφοί του τὸ ἔκαμαν τόσο ἐλασινά, ὅπως δείχνει τὸ σχ. 18, ὅπου ὅλες οἱ μορφὲς στέκονται χωρισμένες ἢ μιὰ ἀπὸ τὴν ἄλλη, ἢ τὸ σχ. 17, ὅπου τὸ πλήθος στὴν πλαγιὰ τοῦ βουνοῦ φαίνεται σὰ σύννεφο πυκνὸ. Ἐδῶ ἀπεναντίας λύνεται τὸ πρόβλημα τῆς κίνησης, τοῦ μακρῶν, καὶ βλέπει κανεὶς κάθε λογῆς μορφῆς: σαλπιστῆς, σημαιοφόροι, ἵππικό, ὄλα εἶναι πιστὰ εἰκονισμένα, ὅλοι εἶναι καθένας στὸ ρόλο του. Ἡ δεξιότητα ὅμως κι ἡ δύναμη δὲν ἀποκλείουν ὀλότελα τὸ παιδικὸ ἀπὸ τὴν εἰκόνα. Κι αὐτὸς ὁ μικρὸς δὲν παράλειψε νὰ ζωγραφίσῃ τὶς σφαιρῶν ὅταν βγαίνουν ἀπὸ τὰ κανόνια, οὔτε τὶς λεπτομέρειες στὰ χάμουρα τῶν ἀλόγων.

Ἄς ἀφήσωμε τώρα τὰ πολεμικὰ θέματα γιὰ νὰ ἐρθομε μαζὶ μὲ τοὺς μικροὺς καλλιτέχνες σ' ἕνα πεδίο εἰρηνικώτερο κι ὄχι λιγώτερο

ἀγαπημένο από τα παιδιά, στην έξοχή. Το σχ. 20 δεν είναι σχεδιασμένο από παιδί που μεγάλωσε ανάμεσα σε στρατιώτες, αλλά από ένα παιδί χωρικών που ήρθε από την έξοχή στην πόλη. Κατά

Σχ. 20.

την αντίληψή του ή εικόνα θέλει να παραστήσει στρατιώτες στην 'Αφρική. "Όμως δεν είναι στρατιώτες με σάλπιγγες και σημαίες που κατέχουν τη φαντασία του παιδιού αυτού. Έτσι δεν μπόρεσε σ' αυτή την αφρικανική σκηνογραφία ν' αντισταθί στην ιδέα

νά ζωγραφίσει ένα σπιτάκι, ένα λόφο και τα δέντρα του χωριού του και νά ζητήσει νά ζωντανέψη το τοπίο μ' ένα ζώο που βόσκει, καί μ' ένα ταπεινό χωρικό άμαξάκι. Το σχ. 21 μ'ς δείχνει έναν αγρό, όπου ο μικρός ίχνογράφος ξετυλίγει με περισσότερη καθαρότητα την ικανότητά του και την αγάπη στην αγροτική ζωή: ένας δεντροφυτεμένος λόφος, ένα κάρο μ' έναν άνθρωπο κι ένα είδος λεωφορείου, που πίσω του τρέχει νά κρεμαστή ένα παιδί. Νομίζει κανείς πώς βλέπει μια μικρή σκηνή του Teniers.

Σχ. 21.

Σχ. 22.

ανθρώπου στα παράθυρα.

"Ένα μικρό καλλιτέγνημα όπου φαίνεται ταυτόχρονα όλη η ψυχή μαζί με την αφέλεια και το περιορισμένο πνεύμα ενός παιδιού που μεγάλωσε στη φτώχεια, είναι το σχ. 22. "Άς παρατηρήσουμε τα δέντρα, τα κεράσια που πέφτουν και που είναι παραταγμένα

την αντίληψή του ή εικόνα θέλει να παραστήσει στρατιώτες στην 'Αφρική. "Όμως δεν είναι στρατιώτες με σάλπιγγες και σημαίες που κατέχουν τη φαντασία του παιδιού αυτού. Έτσι δεν μπόρεσε σ' αυτή την αφρικανική σκηνογραφία ν' αντισταθί στην ιδέα

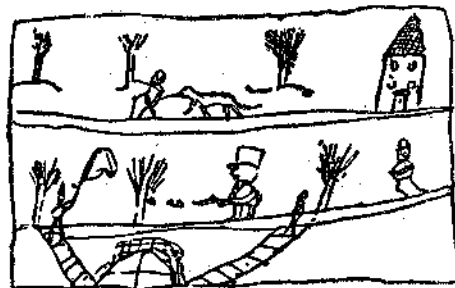
"Όλα τα καθέκαστα είναι αποδωσμένα με συνείδηση θρησκευτική: ο άμαξας με το καμουτσί, το λεωφορείο με τα μπαούλα και τους

τόσο κανονικά σ'α μουσικά σημάδια. Παντού κεράσια: στα άφυλλα κλαδιά και κάτω στη γη. "Επειτα βλέπει κανείς εδώ όλα εκείνα τα αναρίθμητα δευτερεύοντα πράγματα που συμπληρώνουν αυτή την παραδεισιακή σκηνή: ένας άνθρωπος ανεβασμένος σ' ένα δέντρο ρίχνει κεράσια, ενώ άλλος αποκάτω τα μαζεύει: τέλος ένα μεγάλο καλάθι που τα βάζουν μέσα. Και γύρω πολλά φαιδρά αγροτικά θέματα: ένας σκύλος, ένας βοσκός, μια γυναίκα με μια γελάδα, ένα χωρικό σπίτι με μια σκάλα κι έναν άχυρωνα, και σ' αν ξεχωριστό γνώρισμα της παιδικής ακρίβειας—ο αριθμός του σπιτιού σημειωμένος στην πόρτα.

Σχ. 23.

Το σχ. 23 παρουσιάζει μιάν άλλη αγροτική εικόνα, που φανερώνει επίσης μιάν αξιόλογη κρυμμένη ιδιότητα του παιδιού για την πρακτική ζωή. Παρατηρήστε πώς η σκάλα είναι άκουμπισμένη στερεά στη μηλιά, με ποι'α ειδημοσύνη φαντάζεται ο δλος διόλου

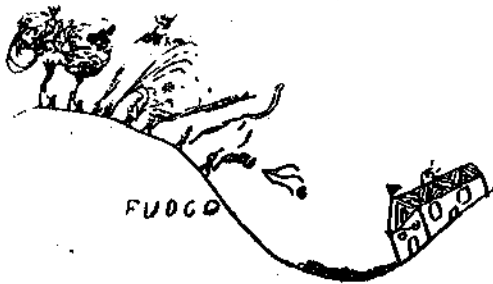

Σχ. 24.

άσυναίσθητα ο μικρός νοικοκύρης την ειδυλλιακή εικόνα, και πώς ζωγραφίζει το σπιτάκι με το μπαλκόνι, τα παράθυρα και τα παραθυρόφυλλα, και τους χαρακτηριστικούς για κάποια χωρικά σπίτια πικεδένιους μπερντέδες. "Όλα αυτά τα καθέκαστα κι οι λεπτομέρειες μ'ς ανοίγουν το βάθος της καλλιτεχνικής φαντασίας του παιδιού.

Μιά αγροτική εικόνα με λιγότερη κίνηση βλέπουμε στο σχ. 24. "Ο τεχνίτης της δε θα έζησε ποτέ στην έξοχή και δε θα έχη δοκιμάσει τη χαρά νά κόψη με το χέρι του καρπούς. Το δέντρο που στα άλλα παιδικά ίχνογραφήματα παίζει έναν τόσο σπουδαίο ρόλο, εδώ έχει λιγότερη σημασία: η αγροτική ζωή ζωγραφίζεται από το παιδί αυτό σ' αν καλούντι μελαγχολικά δέντρα, ένας άνθρωπος που

ρίχνει στα πουλιά μ' ένα είδος ρεβόλβερ, αν και δεν είχε παρά να απλώσει το χέρι για να τα πιάσει, ο άλλος άνθρωπος που τον βλέπομε πάντα να βγαίνει περίπατο με το μαστούνι και με το σκυλί.

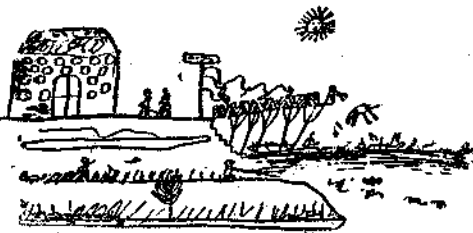

Σχ. 25.

Φαίνεται καθαρά πώς δε ζωγραφίζεται μια σκηνή που την είδε και την αισθάνθηκε το παιδί. Ο ζωγράφος δεν μπορεί να μεταφερθή ο ίδιος στην αγροτική ζωή κι επινόησε και παράστησε μονωμένα επεισόδια

από αγροτικές σκηνές που τα είδε επιπόλαια και χωρίς αγάπη.

Αλλά το παιδί δεν περιορίζεται να ζωγραφίζει μόνο πολεμικές και αγροτικές σκηνές. Καθετί γύρω του που του κάνει εντύπωση μπορεί να του κινήσει την επιθυμία να το εικονίσει. Έτσι το σχ. 25 μ'ας δείχνει ένα πυροτέχνημα στις διάφορες χαρακτηριστικές όψεις του: άστρα, κύρινη βροχή και άκτινες. Κι η θέση που βρέθηκε το παιδί απέναντι στο πυροτέχνημα, παραστάθηκε

Σχ. 26.

με μια λοξή γραμμή που στο ψηλότερο σημείο της ζωγράφισε ο μικρός τις άκτινες του πυροτεχνήματος, ενώ στο βαθύλωμα της τοποθέτησε το σπιτάκι και το πλήθος.

Στο σχ. 26 εικονίζονται λαϊκά λουτρά: αυτό το σχέδιο είναι πράγματι ένα μικρό αριστούργημα, όπου δείχνεται όλη η δεξιότητα του παιδιού και όλη του η προσπάθεια να κάμει να φανούν και οι παραμικρότερες λεπτομέρειες. Έδω είναι πράγματι συννωμένα όλα: το σπίτι με το πλήθος, τα παράθυρα, ή σημαία που κυματίζει σ' ένα στύλο, τα κάγκελα στα πλευρά της εξέδρας στην άκρη της εξέδρας βλέπομε έναν που ετοιμάζεται να πηδήσει στο νερό — ή κίνηση υποδηλώνεται με το άπλωμα των χεριών — έναν

άλλο που μόλις έχει πηδήσει, έναν τρίτο που είναι κιάλα στο λουτρό, έναν τέταρτο που άνασκηώνεται ο μισός έξω από το νερό. Έπειτα ένα πανί στο μάκρος, μια βάρκα με κουπιά, ένα πουλί που πετά στον άέρα, έναν ψαρά, έναν άνθρωπο που πηγαίνει μόνος περίπατο με το σκύλο του στη ψηλή χλόη της άκροποταμίας και όλα αυτά φωτίζονται από τις άκτινες ενός ωραίου ήλιου. Πρέπει να όμολογήσει κανείς πώς το παιδί προσπάθησε να άποδώσει με μια χαριτωμένη επινοητικότητα όλα τα καθέκαστα του λουτρού αυτού, που ίσως μόνο μιά φορά το είδε.

Σχ. 27.

Το σχ. 27, που το χαρακτηρίζει μια κάποια πρωτογένεια, έχει θέμα του τη γέννηση του Χριστού. Ο μικρός Ίησοφς είναι σ' ένα

στάβλο, μέσα σ' ένα πανέρι φωτισμένος με άστραφτερές άκτινες. από το ένα μέρος είναι ή μητέρα του Θεού, από το άλλο οι κατοίκες. Από ένα δρόμο που φέρνει στο στάβλο, έρχονται οι τρεις μάγοι. Ο μικρός δεν άμέλησε να ένωση τους δυο δρόμους με μια σκάλα, για να δείξει

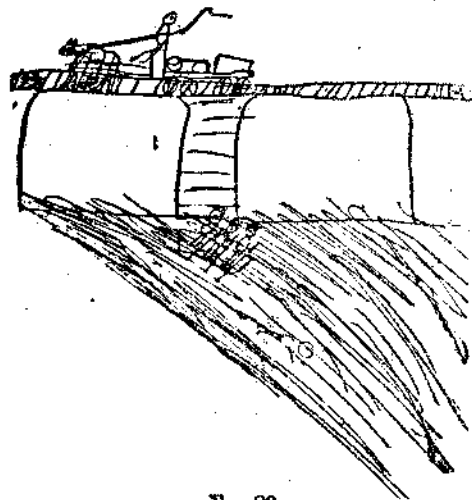
Σχ. 28.

με αυτό πώς κατεβαίνουν από τον επάνω δρόμο στο στάβλο. Ένα δέντρο φύτεμένο στον άέρα συμπληρώνει το τοπίο.

Αυτές οι παιδικές ρωπογραφίες — αν μπορούν να όνομαστούν έτσι — είναι τόσο πολυποίκιλες και βγάζουν στο φως τόσο πολλά πράγματα που μόλις μπορούσε να τα ύποπτευτή κανείς πώς ύπάρχουν στην παιδική ψυχή.

Στο σχ. 28 εικονίζεται ένα γεφύρι, όπου κινούνται διάφορες μορφές: βλέπομε δώ μια νεκροφόρα με σταυρό και με κεριά: ο άμαξάς που κάθεται μπρός ψηλά κρατεί τα ήνια του άλόγου και

ἀποπίσω ἀκολουθοῦν μελαγχολικοὶ ἐκείνοι πού συνοδεύουν τὸ νεκρό.
 Ἔνας ἄνθρωπος πού καπνίζει ἥσυχά, δυὸ ἄλλοι πού πηγαίνουν μὲ

Σχ. 29.

μιὰ βάρκα, δυὸ ἀργό-
 σχολοὶ πού κοιτάζουν
 ἀδιάφορα ἐκείνους πού
 περνοῦν ἀπὸ τὸ γεφύρι,
 δὺες αὐτὲς οἱ μορφὲς
 μαρτυροῦν τὸ φιλοσο-
 φικὸ πνεῦμα τοῦ ἱγνο-
 γράφου πού τὶς ζωγρά-
 φησε κεῖ κοντὰ στὴν κη-
 δεῖα, σὰ μιὰν ἀπόδειξη
 πὼς ἡ ζωὴ τραβᾷ πάντα
 ἀνεμπόδιστη τὸ δρόμο
 τῆς.

Δὲν πιστεύω πὼς ἡ
 ἀντίθεση αὐτὴ μεταξὺ

τῆς νεκροφόρας καὶ τῆς ἀτάραχης ἀδιαφορίας τῶν ἄλλων ἀνθρώ-
 πων εἶναι κάτι τυχαῖο· ὑπάρχει σ' αὐτὰ κάτι πού συμφωνεῖ μὲ τὸ
 παιδικὸ πνεῦμα καὶ
 τὴν προτίμηση πού
 ἔχει τὸ παιδί στὸ ρο-
 μαντικὸ.

Τὸ ἴδιο καὶ μὲ
 τὸ σχ. 29, ὅπου εἰ-
 κονίζεται ἕνας πού
 πνίγεται, καὶ οἱ σύν-
 τροφοὶ του πού κά-
 θονται στὴ βάρκα
 τὸν κοιτάζουν ἀδιά-
 φορα, ἐνῶ ἕνας ἀμα-
 ξὰς περνᾷ μὲ τὸ κάρο
 του ἀπάνω στὸ γε-
 φύρι.

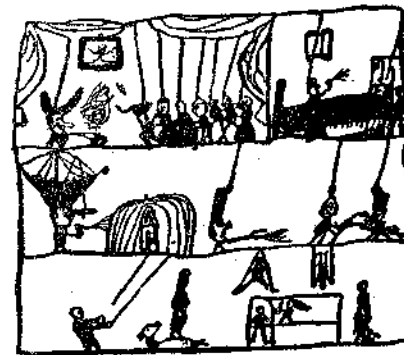

Σχ. 30.

Δὲν πιστεύω πὼς ἡ
 ἀντίθεση αὐτὴ μεταξὺ

παριστάνει ταχυδαχτυλογοὺς μὲ χάρτινα χωνιά στὸ κεφάλι καὶ
 φουσκωτὰ μανίκια καὶ πανταλόνια· ἀνεβασμένοι σ' ἕνα τραπέζι
 κάνουν τὶς ταχυδαχτυλογίες τους καὶ διάφορα παιγνίδια σὰν ἐκεῖνα
 πού κάνουν οἱ γυμνασμένες
 μαϊμούδες. Ὁ μικρὸς ἱγνο-
 γράφος γιὰ νὰ δώσῃ περισ-
 σότερη ἔκφραση στὸ σχεδια-
 σμὰ του, τὸ ὠνόμασε «Μαι-
 μοῦδες καὶ ταχυδαχτυλογοί».

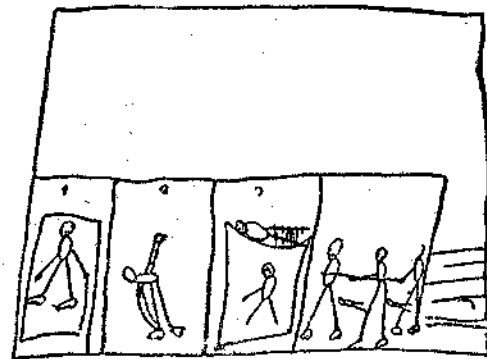
Τὸ σχ. 31 παριστάνει
 νευρόσπαστα. Ἐδῶ βλέπομε
 ἕνα παράξενο ἀντάμωμα ἀπὸ
 δυὸ παραστάσεις, ἕνα θέατρο
 καὶ ἕνα φόνου.

Σχ. 31.

Ἡ εἰκόνα εἶναι χωρισμένη σὲ τρία μέρη. Στὸ ἐπάνω μέρος
 ὅπου ὁ μικρὸς ἱγνογράφος ἀπασχολεῖται ταυτόχρονα μὲ τὴν ἰδέα

ἐνὸς φόνου καὶ μιᾶς
 θεατρικῆς παράστα-
 σης, ἕνας καραμπινιέ-
 ρος πυροβολεῖ ἀπάνω
 σ' ἕνα σωρὸ ἀνθρώ-
 πους. Πλάγι σ' αὐτὴ
 τὴ σκηνὴ μᾶς δίνει ὁ
 καλλιτέχνης τὴν κλα-
 σικὴ παράσταση ἐνὸς
 φόνου· ὁ φονιάς σκο-
 τώνει τὸ θῦμα του
 στὸν ὕπνο καὶ ἡ πα-

Σχ. 32.

ρέμβαση τοῦ ἐκδικητικοῦ χεριοῦ εἰκονίζεται καὶ αὐτὴ. Στὴ δευτέρῃ
 εἰκόνα παρουσιάζεται ὁ φονιάς κρυμμένος σὲ μιὰ καλύβα καὶ ὁ
 καραμπινιέρος πυροβολεῖ καὶ ξαναπυροβολεῖ στὴν καλύβα. Τέλος
 κυριαρχεῖ στὴν τρίτῃ εἰκόνα ἡ ἰδέα τοῦ θεάτρου, καὶ ζωγραφίζεται
 μιὰ ἀπὸ κείνες τὶς σκηνὲς μὲ τοὺς παλιάτσους, πού κάποτε ἔχουν μα-
 γέψει τὰ μάτια τοῦ παιδιοῦ. Ἔτσι βλέπομε ἕναν παλιάτσο νὰ τραβᾷ
 ἕνα σκοινί, ἕναν ἄλλον καθάλα σὲ γάιδαρο κτλ.

Τὸ σχ. 32, ζωγραφισμένο ἀπὸ παιδί μὲ δεξιότητα δίχως ἄλλο

λιγότερη από το προηγούμενο, εικονίζεται επίσης η ιδέα του θεάτρου και του φόνου, αν και με τρόπο πρωτόγονο. Σ' αυτό το σχέδιο το χωρισμένο σε τέσσερα μέρη, ο ίχνογράφος φαίνεται να έδωσε τη μεγαλύτερη σημασία στα παπούτσια. Στο πρώτο μέρος βλέπουμε έναν άνθρωπο να κρατά ένα μπαστούνι· φορεί τόσο μεγάλη παπούτσια που φαίνονται σα να υποδηλώνουν τη σπουδαιότητα του ρόλου του. Στη δεύτερη εικόνα το μάτι του παιδιού είναι συγκεντρωμένο επίσης στα παπούτσια. Στην τρίτη εικόνα ζωγραφίζεται ο άνθρωπος χωρίς παπούτσια και μάλιστα και χωρίς πόδια, σα να ήθελε να συρθεί κάτω από το κρεβάτι ενός που κοιμάται με σκοπό να τον σκοτώσει. Στην τέταρτη όμως εικόνα παρουσιάζονται — όπως γίνεται πάντα στις κατά παράδοση φαντασίες του παιδιού — τρεις εκδικητές ώπλισμένοι με μπαστούνια και σκοτώνουν το φονιά.

Μου φαίνεται πως από αυτά τα ίχνογραφήματα μπορεί να συμπεράνει κανείς μια δραματική προσπάθεια, που είναι χαρακτηριστική του καλλιτεχνικού πνεύματος των μικρών. Το παιδί δεν προσπαθεί να δώσει μόνο δραματικές και ρομαντικές σκηνές, προσπαθεί ακόμα να δώσει στα ίχνογραφήματά του δραματικό χρωματισμό, και το χρωματισμό αυτό δοκιμάζει να τον εκφράσει με μερικά χαρακτηριστικά γνωρίσματα. Ποιός να είναι τάχα ο λόγος της προσπάθειας αυτής του παιδιού να παραστήσει το ρομαντικό με «λεπτομέρειες που χτυπούν στο μάτι;» Ποιά να είναι τάχα η αιτία που το παιδί προσπαθεί να δώσει δραματικές εικόνες, αντί να περιορίζεται σε απλά ποιητικά σχεδιογραφήματα;

Γιατί το παιδί αδράζει πάντα τη δράση στο κορύφωμά της, δηλαδή στη στιγμή που αυτή το συναρπάζει περισσότερο από το περιεχόμενο της σκηνής ολόκληρης. Έννοει καλύτερα τα χρώματα που το θαμπώνουν παρότι έννοει την άπαλή ένωση χρωμάτων, που μπορούν να την εκτιμήσουν μόνο όσοι έχουν μια πιά εκλεπτυσμένη ψυχική δύναμη και το δώρο να μπορούν να διαφοροποιούν.

Γιαυτό το παιδί δε ζωγραφίζει ποτέ απλά ένα τοπίο, ένα σκύλι, ένα άλογο, έναν άνθρωπο, και δε σκοτίζεται τόσο να δώσει την πραγματική μορφή, όσο να ζωγραφίσει μερικά δραματικά χαρακτηριστικά γνωρίσματα. Γιαυτό δεν μπορεί να έννοηση την καθαρή μορφή και τη ζωγραφική γραμμή, την καθαρή και άφαιρμένη μορφή.

Έκείνο που άρσσει περισσότερο του παιδιού είναι να ζωγραφίσει ένα άλογο που δνειρεύεται να καθαικίψη, μια τοποθεσία όπου υπάρχουν πολλά κείσια, τους στρατιώτες που φαντάζεται τα άντραγάθήματά τους.

Τα ίχνογραφήματα των παιδιών είναι στο σύνολο τόσο μια άναπαραγωγή της πραγματικότητας, όσο και δοκιμές να δώσουν έκφραση στις δραματικές φαντασίες του πνεύματός τους. Και τουτό γίνεται με μια συνέκωση της κομματιαστής και διαφορότροπης άπεικόνισης του άληθινού με κείνον το ζήλο και με κείνο το χάρισμα της έπινοητικότητας που έχουν τα παιδιά.

Μετάφραση Κ. Χ.

Σημείωση. Από τη βιβλιογραφία για την άνάπτυξη της ίχνογραφίας των παιδιών άναφέρονται έδώ: G. Kerschensteiner, Die Entwicklung der zeichnerischen Begabung. München 1905, Carl Gerber. S. Levinstein, Kinderzeichnungen bis zum 14. Lebensjahr, Leipzig 1905, Voigtländer. K. Pappenheim, Bemerkungen über Kinderzeichnungen. Zeitschr. f. pädag. Psychologie I, 2, 1899. B. Riedel, Das Studium der zeichnerischen Begabung der Kinder. Neue Bahnen 8. 1907. Lukens, a study on childrens drawing in the early years 1896 (πρβλ. Die Kinderfehler, 2 1897). E. E. Brown, Notes on childrens drawings, 1897. L. E. Hogan, a study of a child. New York. O. Shea, Was offenbart das Kind durch eine Zeichnung? Die Kreide, IX 1897. B. Pérez, l'art et la poésie chez l'enfant 1888.

Δ. ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΗ

Συνεργάτες στην επιθεώρηση αυτή είναι οί κ. κ. 'Αλέκος Δαλμούζος (Α. Δ.), Δαμιανός Κυριαζής (Α. Κ.), Κωστής Παλαμάς (Κ. Π.), Λέαντρος Παλαμάς (Α. Π.), Μανόλης Τριανταφυλλίδης (Μ. Τ.), Κωσταντίνος Χατζόπουλος (Κ. Χ.), ή Δ^{σα} Μέλω Λογοθέτη (Μ. Λ.), και άλλοι.

Γλώσσα

Η Βλαστού, Γραμματική τής Δημοτικής. 'Αθήνα 1914, 182 σελ., 8^ο. Δρ. 1. Πουλιέται στα βιβλιοπωλεία «'Εστίας» και «Βασιλείου», και στον 'Εκπαιδευτικό 'Όμιλο.

Α. Thumb, Grammatik der neugriechischen Volkssprache. Συλλογή Götschen. Βερολίνο - Λιψία 1915, 118 σελ., 16^ο, μάρκα 0.90. Πουλιέται στο βιβλιοπωλείο 'Ελευθερουδάκη.

Ἡ γραμματικὴ τῆς γλώσσας μας . . . Ὅσο περνᾷ ὁ καιρὸς καὶ ἀπλώνεται ἡ γραπτὴ χρῆσις τῆς νέας μας γλώσσας, τόσο περισσότερο ἀνεπονοούμε νὰ δοῦμε τὴ «Γραμματικὴ» τῆς, καὶ ὅσο οἱ νεοελληνικὲς σπουδὲς ἀποκτοῦν περισσότερους ὁπαδοὺς καὶ ὠρμάζουσιν, τόσο πῶς δικαιολογημένη φαίνεται ἡ ἀξίωσις νὰ μᾶς δώσῃ ἡ νεοελληνικὴ ἐπιστῆμη μιὰ Γραμματικὴ τῆς γλώσσας τῆς ἐθνικῆς, πού μαζὶ μὲ τὸ Λεξικὸ εἶναι ἀπὸ τὰ πρῶτα καὶ ἀπαραίτητα βιβλία ἐνὸς σύγχρονου πολιτισμένου λαοῦ. Τῇ γραμματικῇ αὐτῇ χροῖα τὴν περιμέναμε ἀπὸ τοὺς καταλληλότερους νὰ μᾶς τὴ δώσουν, τοὺς δύο κορυφαίους τῆς γλωσσικῆς ἰδέας καὶ τῆς νεοελληνικῆς γραμματικῆς ἐπιστήμης, τὸν Ψυχᾶρη καὶ τὸ Χατζιδάκι. Καὶ οἱ δύο θὰ τὴν ἀνειρεύτηκαν ὁ Ψυχᾶρης τὴν ἔχει προαγγεῖλει ὁ καιρὸς ὁμοίως περνᾷ, καὶ λιγοστεύει ἡ ἐλπίδα πὺς θὰ μᾶς τὴ δώσῃ κανεὶς τους. Γιαντὸ μᾶς εἶναι διπλὰ καλοπρόδεχτη κάθε προσπάθεια πού ζητεῖ νὰ γεμίσῃ αὐτὸ τὸ κενό.

Ὅχι πὺς μᾶς λείπουν οἱ γραμματικὲς. Ἐτυχε νὰ μιλήσω καὶ ἄλλοτε σ' αὐτὸ τὸ περιοδικό, ἐξ ἀφορμῆς τοῦ Handbuch τοῦ Thumb (Δελτίο 2. 1912, σ. 41 ἀ.), καὶ ἔδειξα πὺς οἱ γραμματικὲς τῆς γλώσσας μας δὲ λείπουν. Ὁ-τόσο τότε γιὰ τὸν ἕνα λόγον καὶ τότε γιὰ τὸν ἄλλον καμία τους δὲν εἶναι κατάλληλη ὡς πρακτικὸ βοήθημα τῆς γλώσσας πού γράφομε. Στὸ μεταξὺ ὁμοίως εἶδαν ἀπὸ τότε τὸ φῶς δύο νέες γραμματικὲς, ἡ μιὰ στὴν Ἑλλάδα ἀπὸ ἕνα λογοτέχνη δημοτικιστῆ, ἡ ἄλλη στὴ Γερμανία ἀπὸ ἕναν ἐπιστῆμονα ἑλληνιστῆ, καὶ κρίνω χρησιμώτατο νὰ ἐξεταστῇ ἐδῶ σύντομα τὸ περιεχόμενον τους. Θὰ μάθωμε πὺς ὁ καθένας τους ζήτησε νὰ λύσῃ τὸ ἀληθινὰ ζωτικὸ αὐτὸ ζήτημα, καὶ θὰ δοῦμε ἂν μᾶς δίνουσιν ἐκεῖνο πού θέλομε, τὴ γραμματικὴ τῆς γλώσσας πού μιλοῦμε. Στὰ τελευταῖα ἀκριβὸς χρόνια πού τὸ γλωσσικὸ ζήτημα γίνεται ὅλο καὶ πῶς φλέγον καὶ ἡ νέα μας φιλολογικὴ γλώσσα καλλιεργεῖται πλῆ-τύτερα καὶ μὲ περισσότερη ἀγάπῃ καὶ προσοχῇ, ὠρμάζουσιν οἱ δυσκολίες γιὰ τὴ λύσιν τους, καὶ ἡ συγγραφικὴ πράξις ὀδηγεῖ σιγὰ σιγὰ a posteriori στὸν

κάνονα καὶ τὸ γνώμονα τὸν ἀπαραίτητο γιὰ μιὰ ἐθνικὴ γραπτὴ γλώσσα. Ἐτοῖς περιορίζεται κάπως καὶ τοῦ γραμματικοῦ ἡ συμβολή, πού μὲ ὅλο τῆς τὸν ὑποκειμενισμό εἶναι ἀκόμη σήμερον σημαντικὰ ἀπαραίτητη. Ἄς ἔρθωμε τώρα στὶς δύο γραμματικὲς.

Ἡ γραμματικὴ τοῦ Thumb, ἀπὸ τοὺς τελευταίους ἀριθμοὺς τῆς σειράς Götschen, μᾶς δίνει σὲ 88 μικροσχημὲς ἀλλὰ πυκνοτυπωμένες σελίδες — οἱ ἐπίλοιπες τριάντα εἶναι ἀφιερωμένες σὲ κείμενον γιὰ διάβασμα — μιὰ σύντομη φωνητικὴ, ὀλόκληρη τὴ γραμματικὴ, λίγα λόγια γιὰ τὴ σύνταξιν, καὶ στὸ τέλος μιὰ μικρὴ εἰσαγωγὴ (12 σελίδες) γιὰ τὴ νεοελληνικὴ διαλεκτολογία. Τοῦ Βλαστοῦ πάλι τὸ βιβλίον μᾶς δίνει σὲ τρία μέρη: τὶς γενικὲς ἐννοιες μὲ τὴ φωνητικὴ, τὸ τυπικὸ καὶ τὸ παραγωγικὸ τῆς νέας γλώσσας. Εἶναι «πρακτικὴ γραμματικὴ τῆς δημοτικῆς», καθὼς πρακτικὴ εἶναι καὶ ἡ γραμματικὴ τοῦ Thumb. Μὲ τὴ διαφορὰ πὺς ἐκεῖνη γράφηκε γιὰ Γερμανοὺς καὶ ξένους πού θέλουν νὰ μάθουν τὴ γλώσσα μας, καὶ ἔχει ἔτσι καὶ πληροφορίες πού γιὰ μᾶς περιττεύουσιν ἢ εἶναι χωρὶς σημασίαν.

Ἡ γραμματικὴ τοῦ Thumb, ἐπιτομὴ τῆς μεγάλης γραμματικῆς τοῦ ἴδιου συγγραφέα (κτ. Δελτίο 2. 1912, σ. 44 ἀ.), εἶναι καθὼς καὶ τ' ὄνομά τῆς φανερόναι γραμματικὴ τῆς γλώσσας μας ὅπως τὴν ξέρει ὁ λαὸς («Γραμματικὴ τῆς νεοελληνικῆς λαϊκῆς γλώσσας»). Αὐτῆς τοὺς νόμους ἔχει ἀναλάβει νὰ μᾶς μάθῃ, κἂν κάπου κάπου τυχαίην καὶ παρουσιάζωνται στοιχεῖα ἀπὸ τὴν καθαρεύουσα, τότε σηματοδοτοῦνται ἀμέσως πὺς δὲν εἶναι λαϊκά. Δὲν ἔχει λ. χ. ἡ γραμματικὴ τοῦ Thumb τὰ συμπλέγματα φθ, πτ, σθ, σχ (σ. 11) παρὰ μόνον τὸ φτ, στ, σκ (φτᾶνω, φτωχός, σκονί!) δὲν ἔχει τὸ γμ καὶ τὸ βμ (σ. 12), ἀφοῦ τὸ γ καὶ τὸ (α)ν, (ε)ν «ἔπεσε» μπρὸς τὸ μ (πρῶμα, σαμάρι, θάμα), καὶ δὲν ἔχει ἀνάγκη νὰ μᾶς μιλήσῃ γιὰ λόγιες λέξεις καθὼς πῶμα, καίαιθρησι, παράδειγμα κτλ. Εἶναι καὶ ἡ κλίσις τῆς, καθὼς ὅλα τῆς, γραμμῆν. καλὰ καὶ μεθοδικά, βρίσκεις ὁμοίως ἐκεῖ γιὰ παράδειγμα καὶ τύπους καθὼς: ἄθροπος: ἄθροπον ἄθροπο, ἐπίδα, πῆμα πραγμάτων, ὄνομα ὀνομάτιον. Τὸ βλέπομε, ὁ σοφὸς ξένος καθηγητῆς, πού θρηνεῖ σήμερον τὸν πρόωρόν του θάνατον ἡ ἑλληνικὴ ἐπιστῆμη καὶ ἡ Ἑλλάδα, μᾶς δίνει ἕναν καθρέφτη τῆς δημοτικῆς γλώσσας χωρὶς νὰ πολυπροσέχῃ στὴ φιλολογικὴ ἐξέλιξιν τῶν τελευταίων δέκα - δεκαπέντε χρόνων, καὶ χωρὶς νὰ ζητήσῃ — ξένος αὐτός — νὰ μᾶς ποδηγετήσῃ στὸ γράψιμον. Ἄπει καὶ στὸν πρόλογόν του: «Ἡ γραμματικὴ αὐτὴ πραγματεύεται τὴ γλώσσα τοῦ λαοῦ, δηλαδὴ τὸ μέσον ὄρον τῆς λαϊκῆς γλώσσας, «ἐξαιριώντας τὰ διαλεκτικά» (σ. 6.) «Οἱ δημοτικιστὲς προσπαθοῦν μ' ὅλη τὴν γερὴ ἀντίστασιν τῶν ὁπαδῶν τῆς καθαρεύουσας νὰ καθιερώσουσιν παντοῦ τὴ γλῶσσαν τῆς ζωντανῆς, δηλαδὴ νὰ τῆς δώσουν ἕναν ἑνιαῖον τύπον γιὰ κάθε φιλολογικὴ χρῆσιν. Ἡ κίνησις αὐτὴ ἔκαμε κίβλας σημαντικὴ πρόοδος, Ἄλλὰ μόνον ἕνα κατ' ἀρχὴν παραδεχτοῖν ὅλοι τὴ λαϊκὴ γλῶσσαν θὰ διαμορφωθῇ ὁ κοινὸς τύπος καὶ κανόνας» (σ. 6). Περιττὸ νὰ ἐξετάσω περισσότερες λεπτομέρειες. Στὴν τελευταία Διογραφίαν (5. 1915, σ. 435-439) κρίνοντας τὸ βιβλίον αὐτὸ ἔδωσα ἔπειτα ἀπὸ διεξοδικώτερον κάπως ἀνάλυσιν ἀκριβῆς συμπληρώσεις καὶ διορθώσεις, καὶ παρατήρησα πὺς οἱ ὀρετῆς πού συγκεντρῶνε τὸ κἂνον ἀξίον νὰ μεταφρασθῇ γλήγορα καὶ στὴ γλῶσσαν μας. Μόνον διαφορῆς μικρῆς ἀλλαγῆς θὰ ἦσαν ἀνάγκη νὰ τοῦ γίνονιν ἀπὸ ἐπιδέξιν χεῖρ ὄσπερ νὰ παρουσιαστῇ εὐλόγως καὶ στὰ ἑλληνικά τὸ καλομέθοδος, πρακτικὸ καὶ χρησίμον βιβλιαράκι πού μᾶς χάρισε λίγους μῆνας πρὶν πεθᾶν ὁ νεοελληνιστῆς γλωσσολόγος.

Κάπως διαφορετικὴ παρουσιάζεται ἡ γραμματικὴ τοῦ Βλαστοῦ. Ὁ συγγραφέας τῆς, λογοτέχνης πού ἐργάστηκε ὁ ἴδιος δόλομυχα γιὰ τὴ γλωσσικὴ ἀναγέννηση στὴν τελευταία δεκαετία, ζήτησε μὲ τὴ γραμματικὴ, σὰ συμπλήρωμα νὰ ποῦμε τοῦ γλωσσικοῦ τοῦ ἔργου, νὰ μᾶς βοηθήσῃ «νὰ γράφουμε τὴ δημοτικὴ κανονικά» (σ. 3). Γιὰ τὴ δημοτικὴ πάντα ὁ λόγος, μὰ γιὰ τὴ δημοτικὴ ὅπως πρέπει νὰ γράφεται, καὶ αὐτὸ μὲ τοὺς κανόνες «καθὼς μᾶς τοὺς ξεκαθάρισαν κιόλας οἱ εἰδικοί». Καὶ φιλοδοξεῖ ἀκόμη ὁ Βλαστός «νὰ δώσῃ στὰ παιδιά μιὰ σύντομη καὶ σωστὴ γραμματικὴ τῆς γλώσσας τους». Καθὼς βλέπομε ξέρει ὁ Βλαστός πολὺ καλά τί μᾶς λείπει σήμερα, καὶ αὐτὸ ζητεῖ νὰ μᾶς δώσῃ. Τὸ πέτυχε;

Τὸ ἀρχαῖο πτ, μᾶς λέει ὁ Βλαστός, ἔγινε φτ: φτερνίζομαι, φτίνω, πέφτω. «Ἐχομε καὶ τίς ἐξαιρέσεις πτώση καὶ πτώμα, καθὼς καὶ λίγους ἄλλους ἀσυμμόρφωτους τύπους».

Τὸ ν πέφτει μπρὸς στὸ θ· μένει ὁμοίως κάποτε ἂν τὸ προηγούμενο φωνήεντο εἶναι α π.χ. ἄνθρωπος μὰ καὶ ἄθροπος, ἄνθος μὰ καὶ ἄθος» (σ. 13). «Ἐχομε καὶ μερικὰ ἐξαιρετικὰ καθὼς παρένθεση, πίνθος, ἐνθουσιασμός, ἀμφιθέατρο, διθύραμβος· κι ἄλλα μερικὰ ἀπὸ τὴν ἀρχαία, πού δὲ συμμορφώθηκαν ἀκόμα» (σ. 14).

Τὰ ἀρχαία βμ καὶ γμ γίνονται μ στὴν κοινὴ δημοτικὴ. «Ἐχομε ὁμοίως μερικὰ ἐξαιρετικὰ καθὼς στεναγμός, πνιγμός, σιγμῆ, παράδειγμα πού λέγονται καὶ μὲ καὶ χωρὶς γ» (σ. 14).

Καθὼς βλέπομε ὁ συγγραφέας, ἕνας ἀπὸ τοὺς πιστότερους ὁπαδούς τῆς γλωσσικῆς ὀρθοδοξίας, τὴ σιγμῆ πού γράφει γραμματικὴ τῆς «γραφομένης» πιά δημοτικῆς γλώσσας, καὶ πού εἶναι ὑποχρεωμένος νὰ λογαριάσῃ τὸσες καὶ τὸσες λέξεις λόγιες δέχεται κατ' ἀρχὴν τὴ λδγία ἐπίδραση, ἀναγνωρίζοντας πολὺ σωστὰ πὼς δὲν εἶναι δυνατὸ νὰ γραφῆ ἡ δημοτικὴ καθαρά. Ἐδῶ ὁμοίως δὲ φτάνει ἡ ἀναγνώριση τῆς ἀρχῆς, ὅσο σημαντικὸ καὶ ἂν εἶναι αὐτό. Τὸ ζήτημα εἶναι, ἀφοῦ πρόκειται γιὰ γραμματικὴ: πὼς ἀκριβῶς θὰ ἐφαρμοστῆ αὐτὸ καὶ ποῖα λόγια στοιχεῖα θ' ἀναγνωριστοῦν. Καὶ ἐδῶ τί βλέπομε; ἂν προχωρήσωμε σὲ ἄλλα συμπλέγματα συμφώνων, τὰ σθ, φθ, γθ, σχ, φχ (σ. 12). ὁ Βλαστός δὲν ξέρει καμιὰ ἐξαιρεση—τουλάχιστο δὲν παραδέτεται καμιὰ. Ὁ μόνος σωστός δημοτικὸς τύπος εἶναι στ, φτ, χτ, σκ, φκ: ὡς ποῦμε ἐδῆνη, εἰκαριστῶ, Πάσκα, σκέση. Στὸ τυπικὸ, στὴν κλίση, πού εἶναι βέβαια βαθύτερο χαρακτηριστικὸ τῆς γλώσσας δὲ δέχεται καλὰ καλὰ τίποτε ἀπὸ τὴν καθιερούουσα: Τὸ φῶς κάνει στὴ γενικὴ τοῦ φρωσιθ· ὁ πληθυντικὸς τοῦ συγγραφέα—συγγραφέα κατὰ τὴ δημοτικὴ φωνητικὴ—εἶναι: συγγραφέοι· «λέμε ὁμοίως καὶ συγγραφιάδες» (σ. 29). Γιὰ τὰ θηλυκὰ καθὼς ἐξέλιξη, σχέση, συνείδηση, παρένθεση, εὐχαρίστηση δίνεται τὸ τυπικὸ παράδειγμα ἡ σύχνη τῆς σύχνης οἱ σύχνης τῶ συχνοῦ(ν) (νε) (σ. 21.) Ἀλλὰ πὼς θὰ γράψωμε σύμφωνα μὲ τὴ γραμματικὴ αὐτὴ φράσεις καθὼς οἱ σχέσεις τῶν ἀντιλήψεων, οἱ προτάσεις τῶν δυνάμεων;

Δὲν εἶναι βέβαια πολλὰς οἱ ἀντιρρήσεις ὅλες ὅλες πού μοῦ γεννᾶ ὡς πρὸς τὸ ζήτημα αὐτὸ ἡ γραμματικὴ τοῦ Βλαστοῦ, ἴσως μάλιστα νὰ εἶπα κιόλας τίς περισσότερες καὶ τίς σημαντικότερες. Ἀρκοῦν ὁμοίως ὅσα παραδείγματα ἔφερα γιὰ νὰ δεῖξω πού δὲν μπορῶ νὰ συμφωνήσω. Ὁ Βλαστός ζήτησε—καὶ πολὺ σωστά—νὰ δώσῃ περισσότερο ἀπὸ τὸν Thumb, καὶ ἤρθε ὁ λογοτέχνης νὰ μᾶς δώσῃ τὴ γραμματικὴ. Δίνει ὁμοίως λιγώτερο. Μὲ ὅλη τὴν κάποιαν συμβιβαστικότητά πού εἶδαμε παραπάνω, τὸ γλωσσικὸ του ἰδανικὸ—σύμφωνο μὲ

τὸ λογοτεχνικὸ του ἔργο—δείχεται στὴ «γραμματικὴ» του μὲ τὸ παραπάνω ἀπόλυτο, καὶ στὸ «στέρωμα τῆς γλωσσικῆς πειθαρχίας» δὲν μποροῦμε παντοῦ καὶ πάντα νὰ πειθαρχήσωμε στὸ συγγραφέα, καὶ νὰ μεταχειριστοῦμε τὸ βιβλίον του μὲ τὸν τρόπο πού θὰ ἔπρεπε.

Καὶ ὁμοίως ὁ Βλαστός φανερώθηκε σ' ἕνα ἄλλο ζήτημα αὐτὴν τὴ φορὰ συντηρητικώτερος, στὸ ζήτημα τῶν γραμματικῶν ὀρων, ὅπου δὲ ζήτησε νὰ τοὺς ἀντικαταστήσῃ συστηματικὰ μὲ νεολογισμούς, καθὼς ἄλλοτε στὴ Φυσικὴ του. Ἐξέφυγε ἔτσι τὸ σκόπελο μὲ τὸν ὅποιο μᾶς εἶχε τρομάξει μιὰ φορὰ ὁ Φιλήντας. Στὴν ὀρθογραφία πάλι δείχνει μιὰ ὁμοίαν παραγνώριση τῆς πραγματικότητος, ζητώντας νὰ ἐφαρμοστῆ τὸ γνωστὸ κιόλας ἀπ' ἄλλου ἀπλοποιημένο του σύστημα*.

Ὅλα αὐτὰ δὲν εἶναι βέβαια λεπτομέρειες μὲ δευτερεύουσα σημασία, δὲν ἐλαττώνουν ὁμοίως τὴ σημασία τῆς γραμματικῆς τοῦ Βλαστοῦ. Μαζὶ μὲ τὴ γραμματικὴ τοῦ Thumb θὰ μείνῃ πρόχειρος καὶ βολικὸς φίλος σὲ ὅσους θέλουν νὰ γράψουν τὴ δημοτικὴ. Παρουσιάζει συγκεντρωμένους καὶ ξεκαθαρισμένους τοὺς κανόνες τῆς γλώσσας πού πολλοὶ ἀκόμη δὲν τοὺς φαντάζονται ἢ δὲν εἶδαν τὴ γραμματικὴ τῆς, καὶ δίνει πάντοτε τὴ βάση πού ἀπάνω τῆς θὰ γίνῃ κάθε ἀναγκαία τροποποίηση.

Ἡ γραμματικὴ τοῦ Βλαστοῦ σχολιάστηκε στὸ Νομῆα 13 (1915) 34 ἀπὸ τὸ Φιλήντα. Μιὰ κριτικὴ, ἂν τὴν ποῦμε ἔτσι, ἀδικώτατη, μ' ἕνα πλούσιο κατηγορητήριον πού τὸ διαβάζεις μὲ λύπη. Γιὰ ἐφτά ὀχτὼ ἀπροσεξίες, κάποτε καὶ λάθη—γιατὶ τὸσα μάθω βλέπω ἀπ' ὅσα ἀναφέρει ὁ ἐπικριτὴς—ἐπειδὴ τὸ ψηφίο τ' ἄνθρωπος μόνον ὁ συγγραφέας καὶ ὄχι τὰ, γιατί δέχεται ὡς πληθυντικὸ τοῦ ἄνθρωπος κοντὰ στὸ ἀθροῦποι καὶ τὸ ἄνθρωποι, γιατί γράφει σκεδόν ἀντὶ σκεδόν, καὶ ἐπειδὴ εἶπε πὼς «τ' ἀρχαία βμ καὶ γμ γίνονται μ στὴν κοινὴ δημοτικὴ»—ὅπου θὰ μποροῦσε ὁ ἀναγνώστης νὰ γελαστῆ καὶ νὰ πιστέψῃ πὼς τὸ ρεῖμα τὸ πρόφεραν ρέβμα οἱ ἀρχαῖοι—μὲ αὐτὰ δὲν κουρελιάζεται, ὅπως ζήτησε νὰ τὸ κάμῃ ὁ ἐπικριτὴς, ὄνομα φιλολογικὸ καθὼς τοῦ Βλαστοῦ, καὶ εἶναι πολὺ λυπηρὸ πού γραμματικὰ ζητήματα συζητιοῦνται—πρῶτη φορὰ—στους δημοτικιστικὸς κύκλους, μὲ τρόπο πού καὶ στοὺς ἐπίσημους φιλολογικὸς κύκλους στὸ Πανεπιστήμιον ἄρχισε νὰ ξεσηκωθεί. Καὶ ἀπορῶ πὼς δὲν ἔβρισκε ὁ ἐπικριτὴς κανένα οὐσιαστικώτερο ζήτημα νὰ χτυπήσῃ, καθὼς λ.χ. τὸ ὅτι ὁ Βλαστός δὲν παρουσιάζεται πιά δλότελα ὀρθόδοξος (γιὰ αὐτὴν τὴν αἰτία ἄλλοτε νομίζω πὼς δέχτηκε καὶ τὸ σκεδόν, ἄνθρωποι).

Ἀντιρρήσεις ἀφθονες παρουσιάζει καὶ ἡ δευτέρη βιβλιοκρισία πού ἔγινε στὴ γραμματικὴ τοῦ Βλαστοῦ, καὶ αὐτὴ στὸ Νομῆα (13. 1915. 74), ἀπὸ τὸν Ε. Ηοr w a t h, ἕνα νέο ὀγγρο, καθηγητὴ τῆς λατινικῆς καὶ ἑλληνικῆς φιλολογίας, πού μένει τώρα ἐδῶ καὶ ξέρει, καθὼς δείχνει ἡ κριτικὴ του, καλὰ τὴ γλῶσσα μας. Ἐχομε καὶ δῶ σωστὲς παρατηρήσεις, λ.χ. πὼς δὲν ξεχωρίζονται μὲ τὴν ἀκρίβεια πού θὰ ἔπρεπε γράμμα καὶ ἦχος, ὅτι ἀφοῦ γράφηκε τὸ

* Λ.χ. «Σήμερα στὴ γλῶσσα μας ἕνας μοναχὰ τόνος ὑπάρχει καὶ—κατὰ τὸ σύστημα τῆς γραμματικῆς τούτης—τόνε σημειώνουμε μὲ τὴν ὄξεια» (σ. 7).—Ὁ λόγος πού μνηστεύει τὰ «πνεύματα» στὴ γραφὴ τῆς ἑλληνικῆς γλώσσας δὲν ὑπάρχει πιά σήμερα καὶ γιὰτὸ δὲν τὰ σημειώνουμε στὴ δημοτικὴ κατὰ τὸ σύστημα μας» (σ. 9).—Βαστοῦμε στὴ γραφὴ μας (ἔτσι πού γράφουμε σὲ τούτη τὴ γραμματικὴ) τοὺς ἀκόλουθους διφθόγγους» (σ. 6).—«Κατὰ τὸ σύστημα τῆς ὀρθογραφίας μας τὰ διπλά σύμφωνα δὲν τὰ γράφουμε πιά παρά μοναχὰ σάν εἶναι μέσα στὴ ρίζα» σ. 9.

βιβλίο γιά παιδιά μπορούσαν νά ἔλειπαν μερικά ἀκατάλληλα παραδείγματα. Καί δῶ ὁμοίως παρουσιάζεται ὁ ἴδιος παραπονοιάκος τόνος καί κάποια ὑπερβολή στήν ἐπίκριση. Καί καθὼς ὁ ξένος καθηγητής, δημοτικιστής μέ τὰ ὅλα του, εἶναι ριζοσπαστικώτερος ἀκόμη καί ἀπό τὸ Βλαστό, δὲν μπορῶ νά συμφωνήσω οὔτε ἅμα ἐπαινῶ τὸ «μεγάλο προτέρημα» τῆς ὀρθογραφίας ποῦ «ἀπορρίχτει μιά καί καλή τὰ πνεύματα, τὴν περισπωμένη καί τὰ διπλά τριβάμενα» οὔτε ἅμα μᾶς λέει τὸ παράπονό του, ὅτι ὁ Βλ. δὲν προτίμησε τὸ *φτόγγοι* *λεύτεροι* καί *τριβάμενοι* τοῦ Φιλήντα, καί τὸ *συντραβηγμός* (συνίζηση) καί τὰ *ρασόνια* (ἔγκλιτικά), ποῦ καί «περισσότερο νόημα ἔχουν γιά τὸ ἑλληνόπουλο», καί «ἔχουνε μέσα τους ἀλήθεια καί ἐπιστήμη». Χωρὶς ἀμφιβολία οἱ νεολογισμοὶ αὐτοῦ τοῦ εἶδους εἶναι σήμερα γιά μᾶς τουλάχιστο πρόφωροι καί οἱ συμβουλές νά τοὺς ἐφαρμόσουμε μόνο θεωρητικῆ σημασία μποροῦν νά ἔχουν. Ὁ κ. Horwath βρῖσκει ἀκόμη ἓνα ψεγάδι στὴ γραμματικῆ τοῦ Βλαστοῦ, ὅτι ἠνομάστηκε «τῆς δημοτικῆς», καί ὄχι «τῆς ἑλληνικῆς», ἐνῶ μιλεῖ γιά τὴ γλῶσσα τῶν Ἑλλήνων, τῶν σημερινῶν φυσικά. Σωστή αὐτὴ ἡ παρατήρηση. Μά ὅσο ἡ σημερινὴ χρῆση κυριολεκτεῖ τὸ *ἑλληνικὸς* γιά ὅλες τὶς ἐποχὲς τῆς ἑλληνικῆς γλώσσας καί τῆς ἑλληνικῆς ἱστορίας, δὲν εἶναι εὐκόλο, οὔτε σκόπιμο, νά κάμωμε ὅ τι ζητεῖ ὁ ἐπικριτής. Θὰ ἤθελα ὁμοίως νά εὐχηθῶ, στὰ χρόνια ποῦ ἔρχονται νά δυναμώσῃ τόσο ἡ αὐτοπεποίθησις τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ καί νά στερεωθῇ ἡ θέσις του μέσα στὴν ἱστορία του, ὥστε καί στὴ γλῶσσα του τὸ *ἑλληνικὸς*, ἀναφερόμενο βέβαια πάντοτε σὲ ὅλη του τὴν ἱστορικὴ ἐξέλιξη, νά λέγεται πιά πρῶτα γιά τὴ σημερινὴ του ζωὴ καί τὴ σημερινὴ του γλῶσσα. Τότε θὰ λέμε ἀπλούστερα γιά τὴ γλῶσσα τῶν προγόνων ποῦ ἔσβησε, τ' *ἀρχαῖα*.

M. T.

R. M. Dawkins, *Modern Greek in Asia minor, a study of the dialects of Silli, Cappadocia and Pharasa with grammar, texts, translations and glossary*, μ' ἓνα κεφάλαιο γιά τὸ περιεχόμενο τῶν λαϊκῶν παραμυθιῶν ἀπὸ τὸν W. R. Halliday. Κέμπριτζ 1916, 16+695 σελ. Μὲ ἑννέα εἰκόνες καί δύο γεωγραφικοὺς χάρτες. Σελῖνα 31 1/2.

Ἀπὸ τότε ποῦ ἀφιερῶθηκε ὁ Κοραῆς στὴ συστηματικὴ ἔρευνα τοῦ λεξιλογικοῦ πλοῦτου τῆς γλώσσας μας καί ζήτησε νά ξυπνήσῃ τὸ ἐνδιαφέρον τῶν ὁμόγλωσσῶν του γι' αὐτὴν πέρασαν ὡς σήμερα περισσότερο ἀπὸ ἑκατὸ χρόνια καί εἶδαν στὸ μεταξὺ τὸ φῶς κάθε εἶδος μελέτης καί ἔργα σχετικὰ μὲ τὴ νέα μας γλῶσσα· ἡ σημαντικώτατη ὁμοίως ἐποχὴ τῶν νεοελληνικῶν σπουδῶν κλείνεται χωρὶς ἄλλο μέσα στὰ τελευταῖα τριάντα—τριανταπέντε χρόνια, ποῦ στὴν Ἑλλάδα μέσα εἶναι ἐνωμένα μὲ τ' ὄνομα τοῦ Χατζιδάκι. Ἡ νέα αὐτὴ ἐποχὴ ἐγκαινιάζεται μὲ τὴν ἀποκατάστασις τῆς «νέας ἑλληνικῆς», ἰσοτιμῆς πιά μὲ τὶς ἄλλες σύγχρονες καί ἀρχαῖες κλασικῆς γλώσσες. Τὰ νεοελληνικὰ δὲν εἶναι πιά διεφθαρμένο ἰδιῶμα λαοῦ βάρβαρου ποῦ συντάσσει τὴν ἀπὸ με ἀιτιατικῆ, καί τὸ νεοελληνικὸν *sunt non leguntur* καί νά εἶναι ἀληθινόν. Οἱ νεοελληνικῆς σπουδῆς στηρίζονται σὲ ἀληθινὰ ἐπιστημονικῆς βάσεως, σύμφωνα μὲ τὶς νέες ἀντιλήψεις τῶν «νεοελληνικῶν» τῆς Γερμανίας, ἡ ἔρευνα μέσα στὴν Ἑλλάδα ὅλο καί πιά θαρραλεὰ ἀντικρῶζει τὴ νέα γλῶσσα, καί τὰ φαινόμενά της τὰ μελετᾷ γιά τὴν ἀπόλυτη σημασία τους, χωρὶς νά ἔχη—τουλάχιστο τὶς περισσότερες φορές—ἀνάγκη νά ἐπικαλεσθῇ τὶς ἀρχαῖες περὶ αὐτῆς, καί μαζὶ μὲ τὸν Ψυχῆρη πολυά-

ριθμοὶ ξένοι—κυριώτεροι ὁ Pellegrini, ὁ Foy, ὁ Krumbacher, ὁ J. Schmitt, ὁ Thumb, ὁ G. Meyer, ὁ W. Meyer, ὁ Dietrich, ὁ Kretschmer—στρέφουν τὸ ἔρευνητικὸν τους βλέμμα στὴ μητρικὴ μας γλῶσσα καί φωτίζουν τὴν ἱστορία της μὲ τὸ φῶς τῆς ἐπιστήμης τους.

Χαρακτηριστικὸ ἰδιαίτερο τῆς ἐποχῆς αὐτῆς εἶναι ὅτι προσέχουν περισσότερο καί καριῶς τὴν ἐξωτερικὴ μορφή τῆς γλώσσας, τὴ φωνητικὴ καί τὸ τυπικόν—ἡ σύνταξις πολὺ λίγο ἔχει ἀκόμη ἐξιστασθῆ καί ἡ σημασιολογία δὲν εἶναι ἀκόμη συστηματικὰ μελετημένη—καί ἓνα ἄλλο ἀκόμη: ὅτι στὴν Ἑλλάδα οἱ σπουδῆς αὐτῆς γίνονται ἀπὸ γλωσσολογίους ποῦ μὲρὸς στὴν κίνησις ποῦ ἀποβλέπει στὴν ἐξύψωσις καί τὴν πρακτικὴν χρῆσις τῆς νέας γλώσσας στέκονται ἀδιάφοροι, ἢ εἶναι ἀντίθετοι. Ἄν θέλαμε νά μαντεύωμε πρὸς ποῖα διεύθυνσις θὰ στραφῇ ἡ προσοχὴ τῆς νέας γενεᾶς τῶν ἐπιστημόνων θὰ ἔλεγα: μελέτη τῆς φωνητικῆς σύμφωνα μὲ τὴ νέα πειραματικὴ μέθοδος—ἔχομε κιάλας μιά τέτοια ἐργασία τοῦ Pernot—πολυμερέστερη καί συγκριτικὴ ἔρευνα τῶν ἰδιωματικῶν φαινομένων ἀπὸ τὴ συστηματικὴ ἀποψη τῆς νεοελληνικῆς διαλεκτολογίας—ἀνύπαρκτη σχεδόν ἀκόμη, μελέτη καλύπτει τῆς ἐσωτερικῆς μορφῆς τῆς γλώσσας, τέλος τὸ ἀδέρφωμα τῆς θεωρητικῆς ἔρευνας μὲ τὴν πρακτικὴν χρῆσις, μὲ τρόπο ὥστε ὁ ἔρευνητής ὄχι μόνον νά μὴν εἶναι πολέμιος ἢ ξένος μὰ καί νά γίνῃ ὁ φωτισμένος συνεργάτης στὸ ἐπίπονο καί μεγάλο ἔργον: τὴ διαμόρφωσις τῆς νέας ἐθνικῆς γραφομένης.

Ἀπὸ τὶς μελέτες ποῦ ἔχουν γίνει γιά τὴ γλῶσσα μας πολλὰς ἀποβλέπονται—ἰδίως τὰ τελευταῖα χρόνια—στὰ ἰδιώματα της. Ἐδῶ ἀνήκουν καί συλλογῆς ἀπὸ πρωτόπριους μὲ λίγη σχετικῶς ἀξία, ἔχομε ὁμοίως καί ἀξιολογώτατες συμβολῆς γιά τὴ γνώσις τῶν νεοελληνικῶν διαλέκτων. Τέτοιες εἶναι—οἱ κυριώτερες—τοῦ Comparetti, τοῦ Morosi καί τοῦ Pellegrini, γιά τὴν Κάτω Ἰταλία, τοῦ Thumb γιά τὴν Αἴγινα καί τὴν Ἀμοργόν, τοῦ Kretschmer γιά τὴ Μυτιλήνη καί τοῦ Dietrich γιά τὶς νότιες Σποράδες, τοῦ Deffner, τοῦ Scutl καί ἄλλων γιά τὴν Τσακωνιά, τοῦ Μπουρντώνα γιά τὸ Βελβεντό καί τοῦ Τζάρτζανου γιά τὴ Θεσσαλία, τοῦ Φάλτη γιά τὶς Σαρῶντες Ἐκκλησιῆς καί τοῦ Οἰκονομίδη γιά τὴ Μαυροθαλάσσια, τοῦ Φάβη γιά τὴν Εὐβοία καί τοῦ Χατζιδάκι γιά τὴν Ἰκαροῦ, τοῦ Ζαφειρίου γιά τὴ Σάμο, τοῦ Σακελλαρίου καί τοῦ Μενάρδου γιά τὴν Κύπρον. Στα ἔργα αὐτὰ ἔρχεται νά προστεθῇ—last not least—τὸ νέο βιβλίον τοῦ Dawkins γιά τὰ καππαδοκικὰ ἰδιώματα. Ὁ Dawkins ἀκολουθώντας παράδοσις τῆς ἀγγλικῆς σχολῆς τῶν Ἀθηνῶν τοῦ καί μὲ ἄλλα της μελῆ ἔδειξε ἀξιώζηλο ἐνδιαφέρον γιά τὴ γλῶσσα τῶν τόπων μας μὲ τρεῖς του περιοδεῖες στὸ ἐσωτερικόν τῆς Μικρασίας στὰ 1909, 1910 καί 1911 ἔθεσε τὶς βάσεις γιά τὶς καππαδοκικῆς του μελέτες.

Τὸ βιβλίον τοῦ Dawkins δὲν εἶναι τὸ πρῶτον ποῦ μᾶς πληροφορεῖ γιά τοὺς ὁμόγλωσσους στὴν Καππαδοκία. Ἀπὸ τὸ 1856 ποῦ μᾶς ἔδινε ἓνας Ρίζος στὴν Πόλιν λιγοστῆς πληροφορίας σ' ἓνα του βιβλίον γιά τὴν Καππαδοκία, καί ἀπὸ τὸν Κορολίδη ποῦ δημοσιεύοντας στὴ βιβλιοθήκη τῆς συμριναϊκῆς Εὐαγγελικῆς σχολῆς τὸ «ἐν Καππαδοκίᾳ λαλουμένη ἑλληνικὴ διάλεκτος..» (1884), ἀνακάλυπτε παντοῦ λειψάνων τῆς παλαιᾶς καππαδοκικῆς καί λυκαονικῆς γλώσσας, ἔγραψαν διάφοροι γιά τὰ μέρη αὐτὰ καί τὴν ἰδιόρρυθμην γλῶσσα τους, τελευταῖος ὁ ἴδιος ὁ Dawkins (*Modern Greek in Asia Minor, Journal of hellenic studies* 20, 1910, σ. 109 ἄ). Μά οἱ πληροφορίες τους ἦσαν συνήθως λιγοστῆς καί ἀτελεῖς, καί δὲ μᾶς ἔδιναν ἀρκετὰ

ικανοποιητικὴ εἰκόνα γιὰ τὰ μέρη ἐκεῖνα· δυστυχῶς, καθὼς παρατηρεῖται σὺν τῷ Dawkins, «ὁ ξηλὸς καὶ ὁ ἐνθουσιασμός ποὺ ἔδειξαν οἱ ντόπιοι λόγιοι δὲν μπορεῖ ν' ἀντικαταστήσῃ τὴν ἄλλειψή φιλολογικῆς προπαιδείας», καὶ ἔτσι τὰ μικρασιατικὰ ἰδιώματα τῆς γλώσσας μας ἔχουν μείνει, ἂν ἐξαιρέσωμε τὰ ἑλληνικὰ ποὺ μιλοῦν σὺν τῷ παραλίῳ τῆς Μαύρης θάλασσας, πολὺ λίγο γνωστά.

Καὶ ὅμως τὸ ἰδιώμα τῶν ἑλληνογλωσσῶν χωριῶν τῆς Καππαδοκίας—γιὰ συντομία λογαριάζω ἐδῶ καὶ τὰ συλλαίικα, ποὺ τὰ μιλοῦν σ' ἓνα χωριὸ κοντὰ στὸ Ἰκόνιο καὶ τὰ φαρασιώτικα κοντὰ στὸν Ἀντίταυρο—παρουσιάζει γιὰ μᾶς ξεχωριστὸ ἐνδιαφέρον. Ἡ τούρκικη κατάκτηση στὸν 11. αἰῶνα εἶχε ἀποκλείσει τὴν κεντρικὴ Μικρὴ Ἀσία γιὰ ἑκατοστὲς χρόνια ἀπὸ τ' ἄλλα ἑλληνογλωσσὰ μέρη, καὶ ἡ σκλαβιά καὶ ἡ ἄλλειψη συγκοινωνίας στοὺς ὄρεινους ἐκεῖνους τόπους ἔκαμαν δυσκολώτερη τὴν ἐπικοινωνία τῶν καππαδοκικῶν χωριῶν. Ἔτσι καὶ ἡ γλῶσσα ποὺ μιλοῦν ἐκεῖ χωρίστηκε χωρὶς ἀπὸ τὸ μεγάλο κλάδο τῆς γνώσεώς μας ἑλληνικῆς ἀκολουθώντας δική της ἐξέλιξη, μὲ ἀρκετὰ κάποτε διαφορὰ σὺν ἰδιώματα τῶν λίγων χωριῶν ποὺ τὴ μιλοῦν σήμερα. Τὴ γλήγορη αὐτὴ ἐξέλιξη τῆς καππαδοκικῆς γλώσσας βοηθῆσε καὶ ἡ ἄλλειψη κάθε γραπτῆς παράδοσης, ποὺ πάντοτε ἔχει συντηρητικὴ ἐπίδραση στὴ ζωντανή λαλιά. Ἔτσι ἡ καππαδοκικὴ γλῶσσα, μαζὶ μὲ τὰ μαυροθαλασσώτικα, τὰ ἑλληνικὰ τῆς Κάτω Ἰταλίας καὶ τὰ τσακωνικά, συναπαρτίζει τίς κυριώτερες διαλέκτους τῆς νέας μας γλώσσας. Ἀπὸ τὴν ἰδιόρρυθμὴν τους μορφὴν δικαιολογοῦν τὸν Thumb ποὺ βρῆκε μεγαλύτερες διαφορὰς σὺν νεοἑλληνικὰ ἰδιώματα παρὰ σὺν ῥομανικῆς γλώσσας (γαλλικὰ, ἰσπανικὰ, ἰταλικὰ κτλ.) μεταξὺ τους.

Περὶ σὺν ὅμως ἀπὸ κάθε ἄλλο ἑλληνικὸ ἰδιώμα δέχτηκαν τὰ καππαδοκικὰ τὴν τοῦρκικὴν ἐπίδραση, γιὰ αὐτὸ καὶ μᾶς παρουσιάζουν μιὰ πρωτοφανέστη ἀνάμιξη μὲ τούρκικα στοιχεῖα. Καὶ καθὼς οἱ Τούρκοι γίνονται ὅλο καὶ πλεονάζοντες καὶ ἡ γλῶσσα τους ὑποστηρίζεται καὶ ἀπὸ τὸ κράτος, τὸ ἐμπόριο καὶ διόκληρη τὴν κοινωνικὴ ζωὴ, οἱ Ἕλληνες ἀναγκάζονται τὰ τελευταῖα ἰδίως χρόνια νὰ φεύγουν, νὰ μεταναστεύουν, καὶ τὰ ἑλληνικὰ τῆς Καππαδοκίας παρουσιάζουν τὸ λυπηρὸ θέαμα τῶν γλωσσῶν ποὺ πεθαίνουν. Σὲ χωριὰ ὅπου πρὸ λίγων ἀκόμη γενεῶν μιλοῦνταν τὰ ἑλληνικὰ, οἱ χριστιανοὶ κάτοικοι εἶναι σήμερα ὅλοι τουρκόφωνοι· στὴ Σίλλα, ὅπου στὰ 1766 ὁ C. Niebuhr εἶχε βρεῖ ὅλο ἑλληνοφώνους χριστιανούς (οἱ Τούρκοι γύρω τὴν ὀνόμαζαν Γκασούρκοι), στὰ 1899 μνημονεύονται 3,500 χριστιανοὶ καὶ 3,000 Τούρκοι, ἐνῶ μιὰ στατιστικὴ ἀπὸ τὰ 1905 δίνει 3,000 χριστιανούς μὲ 4,000 Τούρκους, καὶ τώρα λογαριάζονται 2,200 μὲ 5,750! Ἄλλοι οἱ ἄνθρωποι, ἐμποροὶ συνήθως, ξεμάθαν τὴ μητρικὴ τους γλῶσσα, ποὺ δὲν τοὺς χρησιμεύει πιά σὺν τῆς δουλειῆς τους, ἢ τὴ μιλοῦν μόνο μὲ τίς γυναῖκες ἀκόμη σὺν σκίτι, διὰ δὲν ἔγιναν καὶ αὐτὲς διγλωσσῆς. Μιὰ περίοδος διγλωσσίας προετοιμάζει πάντα τὸ θάνατο μιᾶς γλώσσας καὶ οἱ γυναῖκες εἶναι πάντα τὸ τελευταῖο καταφύγιο σὲ μιὰ γλῶσσα ποὺ σβήνει· ἔτσι ἀκόμη στὰ 1891 μιλοῦνταν ἀπὸ μερικὰς γαίτες ἓνα ἑλληνικὸ ἰδιώμα σὺν Γκαλντέ τῆς Λυδίας, κοντὰ στὴ Φιλαδέλφεια, καὶ μέσα στὸν τουρκόφωνο πιά πληθυσμὸ μπόρεσε νὰ καταγράψῃ ἓνας Γερμανὸς ταξιδιώτης κάμποσες ἑλληνικὰς λέξεις.

Κοντὰ σὲ αὐτὰ ἔχομε ἀκόμη καὶ καππαδοκικὰ χωριὰ ὅπου τὰ ἑλληνικὰ ζοῦν καὶ μιλοῦνται ἀπὸ κάποια πλειοψηφία. Ἄλλα καὶ ἐκεῖ ἡ ζωὴ τους ἔχει καταστῆσι ἀδοξὴ καὶ ὁ ἀγῶνας εἶναι γιὰ τὰ περισσότερά τους ἀμφίβολος.

Φιλολογία δὲν ἔβγαλαν, καὶ οἱ δὲ δείχνει φροντίδα γιὰ τὴ διατήρησή τους—καθὼς λ. χ. κίνησαν οἱ Ἕλβετοι στὴν Engadina γιὰ τὸ ρομανικὸν τους ἰδιώμα—ἢ ζωὴ γύρω γυρεύει νὰ τὰ πνίξῃ, καὶ ἀκόμη καὶ τὸ ἑλληνικὸ σχολεῖο σχεδὸν δὲν μπορεῖ νὰ τὰ βοηθήσῃ. Ἡ ἐπίσημη γλῶσσα τῶν σχολείων ποὺ τελευταῖα ἄρχισαν νὰ ἰδρύνονται—τὰ παλιὰ εἶναι πολὺ λίγα—παρουσιάζει τέτοια διαφορὰ ἀπὸ τὴν ντόπια. Ὡστε μοιάζει σὺν ξένη γλῶσσα. Ὁ Dawkins ἄκουσε ἓναν ἐπίσκοπο σὺν Φερτέκ, τὰ Φερτάκαινα ὅπως τὰ γράφουν, ἓνα μέρος ὅπου οἱ Τούρκοι ὄλο πληθαίνουν μὰ ποὺ οἱ Ἕλληνες ἀποτελοῦν ἀκόμη τὸ τρίτο τοῦ πληθυσμοῦ—νὰ κἀν τὸ κήρυγμά του τούρκικα. Γιὰ τὴν ἀλληλογραφίαν τὴν ἐμπορικὴν ἄμα δὲ γράφουν οἱ Ἕλληνες τούρκικα συνηθίζοντες τὰ ἑλληνικὰ ἀλλὰ μὲ τούρκικους χαρακτήρες, καὶ ἀκόμη καὶ ἡ λέξη διαβάω ἔχασε ἐκεῖ τὴν πανελληνία της σημασίας. Ἀντὶ διαβάω λὲν γάλλω καὶ γαλλισκω, γιὰ τὴν ἀληθινὰ μόνο διὰ ψέλνουν στὴν ἐκκλησία διαβάω ἑλληνικά. Ἔτσι ἀργοσβήνει μιὰ παραφράδα τῆς ἑλληνικῆς γλώσσας ποὺ καὶ ἀπὸ τὰ ἀρχαῖα καὶ τὰ μεσαιωνικὰ ἑλληνικὰ ἔχει φυλαγμένα ἐνδιαφέροντα. ἄγνωστα στὴν κοινὴ μας γλῶσσα στοιχεῖα, καὶ στὴ νεώτερη της ἐξέλιξη κρύβει διδαχτικὰς πληροφορίας γιὰ τὴν ἱστορία τῶν ὁμογλωσσῶν αὐτῶν ἀδερφῶν.

Τὸ βιβλίον τοῦ Dawkins ποὺ μᾶς δίνει τίς περισσότερες ἀπ' αὐτὰς τίς πληροφορίες ἀποτελεῖται ἀπὸ τ' ἀκόλουθα μέρη: Στὸ πρῶτον κεφάλαιον (σ. 1-88) γίνεται μιὰ εἰσαγωγικὴ ἐπισκόπησις γιὰ τοὺς τόπους ποὺ θὰ περιγραφῆ ἢ γλῶσσα τους, τοὺς κατοίκους, τὴν κοινωνικὴν ζωὴν, τὴν βιβλιογραφίαν κτλ. καὶ παραθέτονται μερικὰς φωτογραφίαι ἀπὸ τὰ μέρη αὐτὰ. Στὸ δεύτερον κεφάλαιον (σ. 89-214) δίνεται συστηματικὴ περιγραφή τῶν γραμματικῶν φαινομένων γιὰ τὴ Σίλλα, τὴν Καππαδοκίαν, καὶ τὰ Φάρσα, καὶ σὺν τέλος μερικὰ γενικά συμπεράσματα. Ἔπειτα ἔρχεται (σ. 215-579) μιὰ μελέτη γιὰ τὰ παραμῦθια τῶν τόπων αὐτῶν, γραμμένη ἀπὸ τὸν Halliday, καθηγητὴ τῆς ἀρχαίας ἱστορίας σὺν Πανεπιστήμιον τοῦ Λίβερπουλ, καὶ ἀκολουθοῦν ἑκατὸ περίπου παραμῦθια ἀπὸ δεκαῆξι διάφορα χωριὰ, μὲ τὴν ἐξήγησίν τους ἀγγλικά καὶ μὲ μερικὰς σημειώσεις. Στὸ τέλος ἔχομε ἓνα μικρὸ λεξικὸν τοῦ καππαδοκικοῦ ἰδιώματος (σ. 580-663), μ' ἓνα τουρκοκαππαδοκικὸν λεξιλόγιον χωριστὸν (σ. 664-688), μ' ἓναν πίνακα κυρίων ὀνομάτων καὶ μὲ δυὸ χάρτες.

Στὴ βιβλιοκρισία αὐτῇ, ποὺ κύριον σκοπὸν ἔχει νὰ κινήσῃ τὸ ἐνδιαφέρον τῶν πλατυτέρων, μὴ εἰδικῶν κύκλων, γιὰ ἓνα νεοἑλληνικὸν ἰδιώμα, δὲ θὰ εἶχε τὴ θέσιν τῆς διεξοδικώτερης ἀνάλυσης ἢ συμπλήρωσης τοῦ καλοσυνείδητου ἔργου τοῦ ξένου γλωσσολόγου, ποὺ τόσο πλούσιον εἶναι σὲ νέο ὕλικον καὶ τόσο πολὺτιμον γιὰ νέες ἐργασίας. Μόνον ἐδῶ καὶ καὶ θὰ τονίσω μερικὰ πράγματα ποὺ μπορεῖ νὰ ἔχουν γενικώτερον ἐνδιαφέρον.

Στὴν εἰσαγωγὴν του γιὰ τὰ καππαδοκικὰ παραμῦθια τονίζει ὁ ἱστορικὸς Halliday μὲ πολλὴ τόλμη ὅτι ἡ ἀντίθεσις ποὺ αἰσθάνεται ὁ Ἕλληνας χωρικὸς μὲ τὸ «Φράγκον» ξένο, φανεράνεται καὶ σὺν παραμῦθια του, ποὺ συγγενεύουν, καθὼς πείστηκε, μὲ τὰ παραμῦθια τῶν ἄλλων ἀνατολικῶν καὶ βαλκανικῶν λαῶν, Οὐγγρων, Ρώμων, Ἀρμένιων κτλ. καὶ ἰδιαίτερος τῶν Τούρκων, καὶ ὅτι ἡ νεοἑλληνικὴ λαογραφία δὲν ἔχει καμιά ἀπολύτως ἰδιαίτη σχέσιν μὲ τὴν ἀρχαίαν ἑλληνικὴ μυθολογίαν. Τὸ τελευταῖον αὐτὸ φαίνεται ἰδιαίτερος ἀσύντατος ἄμα νοητῆ ὁ ὅρος λαογραφία, καθὼς εἶναι καὶ ὁσιστὸν πλατύτερα.

Τὰ καππαδοκικὰ ἰδιώματα μὲ τὰ γενικά τους γνωρίσματα συναπαρτίζουν μιὰ διάλεκτον, ποὺ μαζὶ μὲ τὴν διάλεκτον τῆς Μαύρης θάλασσας ἀποτελοῦσι

καθώς φαίνεται στο μεσαιώνα ένα ποντοκαππαδοκικό ή μικρασιατικό ιδίωμα. Στην παλαιότερη εκείνη εποχή μάς οδηγούν οι βυζαντινές και οι άφθονες λατινικές λέξεις (*γούλα, κάλαντα, μαγκλαβι, σουγλί, καντήλα*), που διατηρήθηκαν στα καππαδοκικά, ενώ κοντά στις αρμενικές, οι λέξεις οι Ιταλικές είναι πεινχρότατες, και άρχισαν να μπαίνουν μόνο στις τελευταίες δεκαετηρίδες από την κοινή μας γλώσσα ή από τα τουρκικά (*μασκοράς, λίρα, βαπόρι*). Ἄλλα ένα από τα κυριότερα χαρακτηριστικά της καππαδοκικής είναι ή τουρκική ή επίδραση: Ἄνόμοια κατά τὰ διάφορα χωριά, είναι, καθώς είπα, πολύ μεγαλύτερη από κάθε ξένη επίδραση που δέχτηκε ως σήμερα ή γλώσσα μας στην πολύχρονη της εξέλιξη, και καταντά σε μερικά μέρη αληθινή πλημμύρα, ή οποία απειλεί να πνίξει τή γλώσσα που τή σεβάστηκε τὸ πέρασμα σκοτεινῶν αἰώνων. Ἐξω από τις γνώριμές μας λέξεις καθώς *τζάμι, χαράλης, χασάπης, καζαντζίω* κτλ., κοντά σε άφθονα ρήματα — κίολας βαθύτερη επίδραση! — καθώς *άραναῶ, άνλαναῶ, καπανιῶ, ντιουανιῶ, σαλματιῶ* κτλ. που ή συνυπαρχουν κοντά στα ελληνικά τους αντίστοιχα ή πήραν κίολας έντελῶς τή θέση τους, έχουμε τήν τουρκική επίδραση στή φωνητική — τούρκικοι φθόγγοι παρουσιάζονται μαζί με τις τουρκικές λέξεις μέσα στην ελληνική γλώσσα, ή κλίνονται λ. χ. τὰ ρήματα κατά τους κανόνες τής τουρκικής «φωνητικής άρμονίας» (*μπασιανιῶ μπασιανιῶς - ά - σιμι - σιμι - σιμι* αλλά: *ντιουανιῶ ντιουανιῶς - έ - υμι - έτε - ποι*) — στις καταλήξεις και στα παραγωγικά επιθήματα, στην έξισωση τῶν γενῶν (*χάθηκαν τὰ τρία γένη*) και τὸ κυριώτερο, στή σύνταξη. Ἄπό τή μιὰ μεριά έχουμε δλόκληρους *τουρκισμούς* που μεταφέρονται στα ελληνικά από τήν ξένη γλώσσα — λ. χ. *διπ χέριν ντου τὰ ποιμι* = τὸ ἔκανε (έποίησε) ὁ ίδιος, καιά τὸ τουρκικό *kendü elile yarde, έπεραν τὸ κεφάλι τ και άφηναν αντί έργυαν, έρχομαι κι κάσσομμον* (δηλ. *έρχομαι και κόθομαι*) στή σημασία «έρχομαι συνεχῶς» λέγουν ακόμη αντί *είχα έρθει, είχες έρθει* κτλ. σύμφωνα με τὰ τουρκικά, *ήρτα ήτου, ήρτες ήτου* — και από τήν άλλη ή σειρά τῶν λέξεων κανονίζεται κατά τήν τουρκική σύνταξη, λ.χ. προτάσσεται ή κτητική γενική: αντί τὸ *παιδι τοῦ βασιλέα: πατισαχού τ παρι*, αντί *ήρθε στο σπίτι τής μάνας* ἔνός ἄρακου: *ήρτε να ντεβροῦ (=δράκου) ματαγιου τ τὸ σπίτι*. Ἄλήθεια, ἔδῶ κιὰ δὲν έχουμε μιὰ γλώσσα που πλουτίστηκε με τις λέξεις μιὰς ξένης ἀλλ' ἕνα άγριο ἀνακάτωμα που δὲ σέβεται κιὰ τίποτε. Για τὸ γλωσσόδιφρη παρουσιάζει ή γλωσσική αὐτὴ ἀνάμιξη φαινόμενα σπάνια και με ἔξαιρετικό ἔνδιαφέρον, στὸν ὁμόγλωσσο ὄμως Ἑλληνα θὰ γεννηθῆ πόνος για μιὰ τέτοια ἀνάμιξη τής μητρικής γλώσσας: «Τὸ σῶμα, λέει ὁ Dawkins, ἔμεινε ελληνικό, μὰ ή ψυχὴ ἔχει γίνει τουρκική». Και ὄμως δὲν πρόκειται ἔδῶ για λαὸ καθὼς τοὺς ἑλληνοφώνους τής Κάτω Ἰταλίας, που ἔχει χάσει τήν ἔθνική του συνείδηση, και τήν ἀνάμνηση σχεδὸν ἀκόμη τής ἱστορίας του, ὥστε μόνο κάποιο ἔνδιαφέρον λόγιας περιέργειας νὰ μᾶς ἔνώνη με αὐτούς, ἀλλὰ για πατριῶτες μας, για Ἑλληνες στην ψυχὴ. Ἄν ή κοινή μας σχολικὴ γλώσσα ήταν καταλλήλοτερο ἔκπολιτιστικό ὄργανο και ἂν δὲ μᾶς ήταν πολυτέλεια μιὰ σχολικὴ πολιτικὴ ἔθνική, θὰ ἔπρεπε με σύντομη φροντίδα νὰ ἔργαστοῦμε για νὰ μείνουν Ἑλληνες, στην ψυχὴ και τή γλώσσα, οἱ ὡς σήμερα ἀκόμη ἑλληνοφῶνοι τής Καππαδοκίας.

Ἄλλὰ τοῦ Dawkins τὸ βιβλίο γεννᾶ και ἄλλες σκέψεις. Δείχνει πόσο λίγο γνωρίζομε τή γλώσσα μας και πόση ἔργασία ἔχει ἀκόμη νὰ γίνη ἂν θέλωμε νὰ τή μελετήσωμε και νὰ τή γνωρίσωμε ὅπως πρέπει. Τῶν ξένων ή βοή-

θεια θὰ είναι ἔδῶ πάντα καλοπρόδεκτη, καιρός ὄμως ή ελληνικὴ ἐπιστήμη νὰ γίνη ὀδηγητής. Πέρασαν πάνω κάτω ἑκατὸ χρόνια ἀπὸ τὸ κήρυγμα τοῦ Κοραῆ, ἀπὸ τοὺς ἀγῶνες για τήν ἑλευθερία, ἀπὸ τήν ἴδρυση ἑλληνικοῦ Πανεπιστημίου, και είναι νεοπτη νὰ χρωστοῦμε τις καλύτερες ἔργασίες για τή γλώσσα μας στὸ ἔνδιαφέρον και τήν ἐπιστημονικότητα ξένων. Ἄκόμη και για τὰ καππαδοκικὰ ιδιώματα τὸ βιβλίο τοῦ Dawkins, μ' ὄλο τὸ ἀφθονο ὕλικό του, κάθε ἄλλο παρὰ νὰ ἔξαντλή τὰ θέματα. Ὅχι μόνο για τή γλωσσικὴ ἔρευνα μένει πολλή ἔργασία σὲ κείνον που θὰ βαδίση στα ἴχνη του, μὰ και γενικώτερα, για τή λαογραφία μᾶς ἀφήνει νὰ μαντεύομε τοὺς ἐπιστημονικὰ ἀνεκμετάλειυτους ἀκόμη θησαυρούς.

M. T.

Γ. Χατζιδάκι, Σύντομος ἱστορία τής ἑλληνικῆς γλώσσας μεθ' ἑνὸς γεωγραφικοῦ χάρτου. Ἐπὸ τήν προστασίαν τής Α.Μ. τής Βασιλείσης, Σύλλογος πρὸς διάδοσιν ὀφελίμων βιβλίων. Βιβλιοπωλεῖο Σιδέρη. Ἀθήνα 1915, 144 σελ. 8°. Δρ. 0,90.

Ὅποιος γνωρίζει τή μεσαιωνικὴ περιφρόνηση που ἔχει ἀκόμη στην Ἑλλάδα τὸ σχολεῖο για τή μητρικὴ μας γλώσσα, ἀπὸ τήν πρώτη του τάξη ὡς τὸ τέλος τοῦ γυμνασίου, καταλοβαίνει γιατί εἴμαστε ὁ μόνος λαὸς σήμερα στην Εὐρώπη ὅπου οἱ γραμματισμένοι του ἔχουν τόσο λίγες γνώσεις και τόσες στραβές ιδέες για τήν ἱστορία τής γλώσσας τους. Και ἄμα συλλογιστοῦμε πὼς μᾶς ἔλειπε ἀκόμη ἕνα σύντομο βιβλιαράκι, ὅπου ἀπλὰ και χωρίς πολλές σοφίες και παραπομπές νὰ μπορῆ ὁ καθένας που ἔνδιαφέρεται νὰ φωτιστῆ για τις τύχες τής ἑλληνικῆς γλώσσας στην πολύχρονη τής ἱστορία, θὰ ἔκτιμηση διπλὰ τήν πετυχημένη ιδέα τοῦ Ἑλληνοφιλῶν πρὸς διάδοσιν ὀφελίμων βιβλίων» νὰ περιλάβῃ στή νέα του σειρά τῶν πρόσινων βιβλίων μιὰ σύντομη ἱστορία τής γλώσσας μας, και ἀκόμη θὰ ἐπιδοκιμάση τήν ἀπόφασή του ν' ἀναθέσῃ τή συγγραφή τής στὸν κ. Γ. Χατζιδάκι. Ὁ καθηγητὴς τής ἑλληνικῆς γραμματικῆς που στίς μέρες του και με τή γόνιμη συνεργασία του διαφορίστηκε ή ἱστορία δυὸ χιλιάδων χρόνων, θὰ μποροῦσε ἔπειτα ἀπὸ τόσες μονογραφίες και πολυσέλιδες συλλογές μελετῶν — είναι οἱ Γλωσσολογικὲς μελέτες (1901), ή γερμανικὴ Εἰσαγωγή στή νεοελληνικὴ γραμματικὴ (1892), οἱ δυὸ μεγάλοι τόμοι «Μεσαιωνικὰ και νέα ἑλληνικά» (1905, 1907) — νὰ συνοψίσῃ τὸ πόρισμα τής ἐπιστημονικῆς ἔργασίας μιὰς δλόκληρης γενεᾶς, και με τήν ἔξιστορηση τής τύχης τής γλώσσας μας νὰ καλλιεργήσῃ τὸ ἔνδιαφέρον μας και ν' αὐξήσῃ τήν ἀγάπη μας γι' αὐτήν. Είναι ἀλήθεια πὼς ὁ κ. Χατζιδάκις, καθώς και οἱ περισσότεροί μας ἐπιστήμονες, διακρίθηκε ὡς τώρα για τήν καθαρά ἐπιστημονικὴ του ἔργασία και μᾶλλον ἀδιαφορία εἶχε δείξει για τήν ἐκλαίτευση τής ἐπιστήμης του, ἀλήθεια ὄμως είναι και ὅτι μόνο ἀπὸ τὸν ἐπιστήμονα που ἔργάζεται δημιουργικὰ στὸν κλάδο του μποροῦμε νὰ περιμένομε νὰ φωτίσῃ τοὺς πλατύτερους κύκλους για τὸ ἔργο και τὰ πορίσματα τής ἐπιστήμης του.

Τὸ βιβλίο για τὸ ὅποιο μιλῶ ἀποτελεῖται ἀπὸ τ' ἀκόλουθα μέρη: σὲ μιὰ σύντομη εἰσαγωγή γίνεται ή διαίρεση τής ἱστορίας τής ἑλληνικῆς γλώσσας και τονίζονται «τὰ μεγάλα ἐπιστημονικὰ και ἔθνικα καθήκοντα, ἅτινα ἔχομεν πρὸς τήν γλώσσαν και τήν ἱστορίαν ἡμῶν». ἔξιστοροῦνται ἔπειτα οἱ πέντε περιόδοι τής ἱστορίας τής (ἀρχαιότητα, ὡς τήν ἔγκατάσταση τῶν ἑλληνικῶν φυλῶν στην Ἑλλάδα — καλλιέργεια ἀρχαίων διαλέκτων (δόκιμη ἐποχὴ) — δια-

μόρφωση κοινῆς γραφομένης (μεταγενέστερη)—μεσαιῶνας—νέα ἐποχή), και ἀκολουθεῖ ἕνα παράρτημα μὲ δείγματα ἀπὸ τὰ διάφορα νεοελληνικά ἰδιώματα. Ἐνας πίνακας στὸ τέλος δείχνει ὡς τοῦ ἀπλώνουνταν ἡ γλῶσσα μας στὶς διάφορες ἐποχές.

Στὰ δεκατέσσερα κεφάλαια περιγράφονται μὲ τὴ σειρά: (Κεφ. Α΄) ἡ καταγωγή και ἡ συγγένεια τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων και τῆς γλώσσας τους μὲ ἄλλους λαοὺς και γλώσσες, Ρωμαίους, Ἰνδοὺς, Ἀρμένιους, Γερμανοὺς, Σλάβους κτλ.—(Β΄) τὸ γεωγραφικὸ ἄπλωμα τῆς ἑλληνικῆς γλώσσας στὶς διάφορες ἐποχές στὰ χρόνια τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου εἶχε τὴ μεγαλύτερη διάδοση ἐνῶ σήμερα εἶναι τὰ ὄρια τῆς λίγο στενότερα ἀπὸ τὸ 250 π. Χ.)—(Γ΄) ἀπὸ ποῦ ἦρθε και πῶς διαμορφώθηκε τὸ ἀλφάβητο—(Δ΄) οἱ ἐπιδράσεις ποὺ δέχθηκε ἡ γλῶσσα μας στὴ μακρὰ τῆς ἱστορίας ἀπὸ διάφορες ἕνεος γλώσσας και οἱ λέξεις ποὺ πήρε σὲ διάφορες ἐποχές ἀπὸ τὶς μικρασιατικὲς γλώσσες, τὰ αἰγυπτιακὰ, Ἰνδία, φοινικιακὰ, λατινικὰ, ἑβραϊκά, τούρκικα κτλ.—(Ε΄) τὰ χαρακτηριστὰ ποὺ διακρίνουν τὴν ἀρχαιότατη ἑλληνικὴ γλῶσσα ἀπὸ τὶς συγγενικὲς τῆς, τὰ λατινικὰ, σανσκριτικὰ κτλ. (λ. χ. ἡ ἔκπτωση τῶν τελικῶν συμφῶνων: γάλα-κι(ος) — *laei*, ἄλλο-θ(απὸς) — *aluid*) και ἡ συντηρητικότητα ποὺ γενικά εἶχε δεῖξει ἀπὸ τὴν παλαιότερη ἰνδογερμανικὴ κοινὴ ἐποχὴ —(Σ΄) οἱ διάλεκτοι, ποὺ παρουσιάζονται ἤδη στὴν ἀρχαιότατη ἱστορία τῆς ἑλληνικῆς γλώσσας μὲ τὶς χαρακτηριστικὲς τους διαφορὲς και τὴν (Ζ΄) πρῶτη φιλολογικὴ χρησιμοποίηση καθεμιάς τους, μὰ και δὲν ὑπῆρχε «ἐννοια ἢ ὑπόνοια περὶ χυδαιότητος».

«Ἄλλ' ἂν ἡ γένεσις και ἀνάπτυξις διαλέκτων και ἡ ἐπὶ μακρὸν διατήρησις αὐτῶν εἶναι τεκμήριον ἀνεπιμεξίας και ἑλλείψεως κοινοῦ πολιτισμοῦ, κοινοῦ ἔθνικοῦ αἰσθήματος» οἱ διαφορὲς οἱ διαλεκτικὲς ἐλαττώνονται και ἰσοπεδώνονται και ἀρχίζει νὰ μορφώνεται μὴ κοινὴ γλῶσσα, ἅμα ἀρχίση και ἀναπτύσσεται κοινὸς πολιτισμὸς και ἐνιαία ἔθνικὴ συνείδηση. Ἐστὶ μὰς ὀδηγεῖ τὸ Η΄ κεφάλαιο, ἕνα ἀπὸ τὰ πῶ ἐνδιαφέροντα τοῦ βιβλίου (σ. 47 - 59, «ἀποβολὴ τῶν διαλέκτων και καταρτισμὸς μιᾶς κοινῆς ἑλληνικῆς γλώσσας»), στὶς κοινὲς γραπτὲς γλώσσες ποὺ ἀρχίζουν και καλλιεργοῦνται, τὴν ἰωνικὴ (Ἡρόδοτος, Ἱπποκράτης), τὴ δωρικὴ και τὴν ἀχαιοδωρικὴ στὴν Πελοπόννησο, και τὴ σημαντικώτερη, τὴν ἀττικὴ. Αὐτῇ, μὲ τὸ ἄπλωμα τῆς ἀθηναϊκῆς ἡγεμονίας και μὲ τὸ καλλιτεχνικὸ και ἐπιστημονικὸ ἄνδισμα ποὺ ἔκαμε τὸ «δαιμόνιον πολυέθρον», ἡ Ἑλλάδα τῆς Ἑλλάδας, ἀρχισε νὰ γίνεται ἡ γραπτὴ, και ἔπειτα και προφορικὴ γλῶσσα και ἄλλον — ἔπειτα και ὅλων τῶν Ἑλλήνων, χάνοντας ὅμως φυσικὰ τὴν ἀρχικὴ τῆς καθαρότητα, και μακραίνοντας ὅλο και περισσότερο ἀπὸ τὴν ἀρχικὴ τῆς βάση, τὸν ἀνεπιτήδευτο προφορικὸ λόγον τῶν Ἀθηναίων αὐτῶν, ἐπηρεασμένη ἀπὸ τὴν προφορὰ, τὸ λεξιλόγιον, τὸ τυπικόν, τὴ σύνταξιν ὅλων τῶν ἑλληνογλωσσῶν... Ἐστὶ, μὲ τὸ πύκνωμα τῆς ἐπιμεξίας τῶν Ἑλλήνων στὴν παλιὰ Ἑλλάδα και στὴ Μικρασία, μὲ τὴ ρωμαϊκὴ κατακτηση και τὴ χριστιανικὴ θρησκεία, ποὺ μεταχειρίστηκαν τὰ ἑλληνικὰ γιὰ ὄργανόν τους, ἡ κοινὴ (κεφ. Θ΄) γίνεται πὰ κοσμοπολιτικὸ ὄργανον και συγχρόνως παρουσιάζει στὰ νέα τῆς χαρακτηριστικὰ γνωρίσματα τὶς κυριώτερες διαφορὲς ποὺ διακρίνουν ἀπὸ τότε τὴ νέα μας ἀπὸ τὴν ἀρχαία γλῶσσα: χάνονται τὰ μακρὰ και βραχέα και ὁ ἀρχαῖος τονισμὸς, οἱ δίφθογοι κατανοῦν ἀπλὰ φωνήεντα, τὸ γ γίνεται ι, τὰ β, γ, δ, ζ, φ, θ. παίρνουν τὴ σημερινὴ τους προφορὰ, παρουσιάζονται οἱ νεωτερισμοὶ—στραβοὶ κατὰ τὴν ἀρχαία ἀττικὴ γραμματικὴ τύποι—

τοῦ πρᾶσβυτῆ, τῆς δόξας, οἱ παροδίτες, τοῦ Δημάδου, τοῦ Ἰσοταλοῦ, τὴν ἑλλείδαν, τοὺς μήνες, ταῦτες, ἄλλες, τῆς Κλειῶς κτλ. κτλ.

Παρακάτω περιγράφεται: (κεφ. Ι΄) ἡ ἀναδρομικὴ κίνηση τοῦ ἀττικισμοῦ, ποὺ μολονοῦν και τὰ ἱερὰ βιβλία τῆς Κ. Δ. γράφηκαν στὴ νέα ἀπλή γλῶσσα, ζητεῖ νὰ ξαναφέρει τὴ γλῶσσα στὸ ἀρχαῖον τυπικόν — (ΙΑ΄) ἡ γλωσσικὴ ἐξέλιξη ἀπὸ τότε ὡς τὴ νέα ἐποχὴ και οἱ πηγὲς ποὺ μὰς βοηθοῦν νὰ τὴ διαφωτίσωμε — (ΙΒ΄) ἡ νέα μας γλῶσσα, ἡ δημοτικὴ, και τὰ γνωρίσματα τῆς (λ. χ. ἀπλοποίηση τῶν διπλῶν συμφῶνων, πέσιμο τοῦ τελικοῦ ν, ἐξασθένηση τῆς γενικῆς πληθυντικῆς τῶν πρωτοκλίτων, μετασχηματισμοὶ στὰ τριτόκλιτα (βρῦσις - βρῦση), νέες συνθέσεις κτλ.) — (ΙΓ΄) τὰ νέα ἰδιώματα ποὺ διαμορφώθηκαν σιγὰ σιγὰ ἀπὸ τὴν ἀρχαία κοινὴ στὴ νέα μας γλῶσσα, κιάλας ἀπὸ τὴ βυζαντινὴ ἐποχὴ (πρβλ. τὰ σημερινὰ σου στέλλω και σὲ στέλλω) — τέλος, (κεφ. ΙΔ΄) ἡ νέα μας γραφομένη.

Αὐτὸ εἶναι μὲ συντομία μεγάλη τὸ ἐλκυστικὸ περιεχόμενον ποὺ κρύβεται στὸ ἐγχειρίδιον αὐτό. Μὲ ξεχωριστὸ ἐνδιαφέρον ὅμως παρακολουθοῦμε τὰ τελευταία του κεφάλαια, ὅπου συμβαίνει νὰ κλείνεται ἡ προσωπικὴ ἐργασία τοῦ συγγραφέα, και ὅπου βλέπομε σιγὰ σιγὰ, ἀπὸ τὰ βάθη τῶν αἰώνων, νὰ σχηματίζεται και νὰ μορφώνεται ἡ σημερινὴ μας γλῶσσα. Τὰ κεφάλαια Θ΄, Ι΄, ΙΑ΄, ΙΒ΄ θὰ ἔπρεπε νὰ διαβαστοῦν μὲ προσοχὴ ἀπ' ὅσο τὸ δυνατόν περισσότερο: ἡ βαθειὰ συναίσθησις ὅτι ἡ νέα μας γλῶσσα εἶναι ἀναπόδραστη τῆς ἱστορίας ἀνάγκη και ὀργανικὴ τῆς ἀρχαίας ἐξέλιξη θὰ βοηθήσῃ νὰ τονωθῇ ἡ ἔθνικὴ συνείδηση τοῦ λαοῦ αὐτοῦ ποὺ περισσότερο ἀπ' ὅτι ἦταν σωστὸ στήριξε τὶς ἐλπίδες του σὲ μιὰ μάταιη βοήθεια τῶν περασμένων. Φυσικά, στὰ καθέκαστα τοῦ ἔργου θὰ ἔχη ἴσως ὁ ἕνας ἢ ὁ ἄλλος, ἐδῶ και κεῖ ἀντιρρήσεις. Ἐστὶ και γὼ θὰ προτιμοῦσα μὴ πλατύτερη ομιλία γιὰ τὴν προφορὰ τῆς ἀρχαίας ἀπὸ τὰ λίγα λόγια στὴ σελ. 58, μὴ διαφοριστικώτερη εἰσαγωγή, λιγώτερες λεπτομέρειες σὲ ὅλο τὸ ἔργο και λιγώτερα παραδείγματα, ὥστε νὰ φανοῦν καθαρότερα οἱ γενικὲς γραμμὲς ποὺ κάποτε σὰ νὰ χάνωνται, περισσότερο σύστημα στὶς παραπομπὲς και αὐτὲς ἀφθονώτερες, μὴ βαθύτερη διάγνωση γιὰ τὰ αἷτια ποὺ προκάλεσαν τὸν ἀττικισμὸν κτλ. Τὰ περισσότερα ὅμως ἀπ' αὐτὰ εἶναι λεπτομέρειες ποὺ δὲ μειώνουν τὴ σημασίαν τοῦ περιεχομένου, ὅπου φανερόνεται ὅλη ἡ πολυμάθεια και ἡ σοφία τοῦ συγγραφέα. Νομίζω ὅμως ὅτι ἡ βάση τῆς κοινῆς δημοτικῆς, καθὼς συνηθίσασμε ὡς τώρα νὰ τὴ βλέπομε και καθὼς μὰς παρουσιάζεται και στὸ βιβλίον αὐτὸ χρειάζεται κάποια ἀναθεώρηση — εἶναι λ. χ. ἀλήθεια ὅτι ὁ κοινὸς δημοτικὸς τύπος εἶναι ἀθίζω, ἀθροωσις; — και ἀκόμη λυποῦμαι ποὺ μὲ τὴν ἀποκλειστικότητα γίνεται συνήθως λόγος γιὰ τὴ γλῶσσα, χωρὶς νὰ συμπαραξεταιάται κάποτε — και αὐτὸ λείπει ἰδίως γιὰ τὰ τελευταία ἑκατὸ χρόνια — ἡ φιλολογικὴ κίνηση ποὺ τὴν ἀμέση σχέση ἔχει μὲ τὸ γλωσσικὸ ὄργανον, καθὼς ἄλλωστε και ὁ συγγρ. τονίζει στὴν εἰσαγωγή (σ. 7): «ἡ ἱστορία τῆς γλώσσας ἀνάγκη νὰ περιλαμβάνῃ και ἐρμηνεύῃ τὸν ὅλον βίον αὐτῆς ἐν συναφείᾳ μετὰ τῆς ἀναμίξεως τοῦ πολιτισμοῦ, τοῦ ὅλου πνευματικοῦ βίου τοῦ λαλοῦσαντος αὐτὴν ἔθνους».

Κοντὰ σ' αὐτὰ θὰ ἤθελα ὅμως νὰ ἐκφράσω ἐδῶ και δυὸ ἄλλες ἐπιφυλάξεις γιὰ τὸ βιβλιαράκι αὐτὸ τοῦ Συλλόγου τῶν ὠφελίμων βιβλίων ἢ πρῶτη ἀποβλέπει στὸ σκοπὸν του: Τὸ βιβλίον ἔχει, ὑποθέτω, χαρακτῆρα ἐκλαϊκευτικόν. Ὅπως παρουσιάζεται θὰ εἶναι καταλλήλοτατο, ἀπαραίτητον μάλιστα βοήθημα γιὰ ἕνα φοιτητὴ τῆς φιλολογίας. Ἄμα ὅμως συλλογιστοῦμε τοὺς ἄλλους μορφ-

φωμένους ἀπὸ τοὺς λιγώτερο εἰδικούς κύκλους — ἐδῶ ἀνήνουν καὶ οἱ δημοδιδάσκαλοι, πού εἶναι ἀπαραίτητο νὰ φωτιστοῦν μὲ κάθε τρόπο γιὰ τὴν ἱστορία τῆς γλώσσας τους — θὰ βροῦμε πὼς ὑπερτιμᾶ τις γνώσεις τους καὶ προὔποθέτει πολλά. Πὼς θ' ἀποδειχτῆ λ. χ. ἡ συγγένεια τῶν ἑλληνικῶν μὲ τὰ σανσκριτικά ἅμα παραθέτῶνται χωρὶς καμιά διασάφηση παραδείγματα καθὼς τοιο - *iatya*, *lupos* - *arvas* - *ermis*, καὶ πόσοι ἀναγνώστες θὰ καταλάβουν τὸ ραιτικά καὶ τὸ ζεῖας; Ἀκόμη καὶ ἡ γλῶσσα θὰ ἐπρεπε — ἀκριβῶς γὰ νὰ διαβαστῆ εὐχάριστα καὶ ν' ἀγαπηθῆ τὸ βιβλίον — νὰ ξεχάσῃ ὅλες ἐκεῖνες τις ἑλληνοφύρες πού μᾶς ἔχει κακομάθει ἡ νεοελληνικὴ «ἐπιστημονικὴ» γλῶσσα καὶ εἶναι ἐμπόδιο γιὰ τὸ διάβασμα, καὶ νὰ γίνῃ κάπως πῶ ἀπλή.

Σημαντικώτερη εἶναι ἡ ἐπιφύλαξί μου γιὰ τὸν τρόπο πού μνημονεύονται οἱ ἀγῶνες τοῦ δημοτικισμοῦ γιὰ τὴ διαμόρφωση μιᾶς νέας ἐθνικῆς γραφομένης, καὶ ἐδῶ δὲν μπορῶ νὰ μὴ βρῶ δικαιολογημένη τὴ δυσσάεσκα πού ἔσπειρε στους λογοτεχνικούς καὶ δημοτικιστικούς κύκλους ἡ ἐμφάνιση τοῦ βιβλίου αὐτοῦ τοῦ Συλλόγου τῶν ὠφελίμων βιβλίων. Κοντὰ στὴν ἀδικαιολόγητη προσπάθεια ν' ἀποδειχτῆ ἡ τεχνητὴ μας γλῶσσα ἰσοτιμὴ πρὸς κάθε σύγχρονη γραφομένη, κάθε φορὰ πού ὁ συγγ. μιλεῖ εἴτε γιὰ τις ξένες λέξεις, εἴτε γιὰ τὸν ἀτικισμό, εἴτε γιὰ τὴν καθαρῆσκα καὶ τοὺς γλωσσικούς ἀγῶνες τῶν τελευταίων ἐκατὸ χρόνων, βλέπομε νὰ ξαναπαρουσιάζονται τὰ ἐπιχειρήματα τῆς παλαιᾶς πολεμικῆς, σὲ ἐποχὴ δλου ἡ ἀγραφή ἱστορία ἔχει κάμει κολας τὴν ἐτυμολογία τῆς. Βέβαια δὲν ἔφτασε ἀκόμη ἡ ὥρα νὰ ἐκτιμηθῆ τὸ καθεὶ ἐντελῶς ἀντικειμενικά, καὶ νὰ συμφωνήσωμε ὅλοι στὸ ποῖα εἶναι ἀκριβῶς ἡ γλωσσικὴ ἀλήθεια. Σήμερα ὅμως ὅπου ξεθύμαναν οἱ ἀναπόφευκτες προσωπικὲς ἀντιθέσεις, καὶ μποροῦμε νὰ ἐξετάσωμε τις γλωσσικὲς τάσεις βαθύτερα, ἄσχετα μὲ τοὺς ἀντιπρὸς πού ἦταν φορεῖς τῶν διαφόρων ρευμάτων, καὶ ὅπου ἡ φιλολογικὴ ζύμωση μιᾶς δλόκληρης γενεᾶς ἀρχαῖος ἀδιαφιλονίκητα νὰ δίνῃ καρπούς — θὰ μποροῦσε ν' ἀξιώσῃ κανεὶς περισσότερο ἀχρωμάτιστη τὴν ἱστορία τῆς γραφτῆς μας γλώσσας, ἰδίως σὲ ἔκδοση συλλόγου πού πάντοτε προσπάθησε ν' ἀκολουθῆσῃ τὴ «μέση ὁδὸ». Ὁλόκληρο κεφάλαιο εἶναι ἀφιερωμένο στὴν ἐξέταση «περὶ τοῦ νέου γραπτῶ ἡμῶν λόγου», καὶ ὅμως γιὰ τὴ δημοτικὴ, πού σ' αὐτὴ γράφεται σήμερα δλόκληρη ἡ ἐθνικὴ λογοτεχνία δὲ γίνεται ὁ παραμικρὸς λόγος. Σελίδα δλόκληρη εἶναι γεμάτη ἀπὸ παραδείγματα ἐκκλησιαστικῶν λέξεων (*ὁ τοῦ θαύματος, ἀργία καὶ κατάλοιπος οὐνον καὶ ἐλαίου, βίβλος γενέσεως κτλ. κτλ.*) πού δυνάμωσαν τὴ συντηρητικότητα τῆς κοινῆς γλώσσας, ἀλλ' ἀπὸ τὴν κίνηση τοῦ δημοτικισμοῦ πού γεμίζει μιὰ γενεὰ πνευματικῶν ἀγῶνων, δὲ δεῖχεται καμιά γενικὴ γραμμὴ παρουσιάζονται μόνο μερικὲς λέξεις, σὺν κερικατοῦρα του, τὰ *σφέα*, ἡ *ἀλατωσιὰ*, τὸ *βραχίο*, τὸ *χωρισόχρηι*. Μνημονεύονται ὁ Βυύλγαρης καὶ ὁ Θεοτόκης, ὁ Κοραῖς καὶ ὁ Βερναρδάκης, ὁ Κόντος καὶ ὁ Χατζιδάκις, πού εἶχε κηρύξει στὰ 1883 τὰ δίκαια τῆς δημοτικῆς γλώσσας, δὲν ξεχνιῶνται οὔτε ὁ Σοῦτσος μὲ τὴ Νέα του σχολή, οὔτε ὁ Ἀσώπιος, οὔτε ὁ Χρυσοβέργης οὔτε ἡ καθαρῶμένη γλῶσσα «ἐν ἡ συνειδήθησαν κατὰ τὸν ἱερὸν ἀγῶνα καὶ μετ' αὐτὸν τὰ πολιτεύματα καὶ οἱ ἄλλοι νόμοι τοῦ ἡμετέρου βασιλείου» — λείπει ὅμως τ' ὄνομα τοῦ Ψυχάρη. Ὁ ἀνιστόρητος ἀναγνώστης πού βλέπει σήμερα τὸ ἄπλωμα τῆς δημοτικῆς γλώσσας, πού ὁ ἴδιος μόνο τὴ δημοτικὴ ἀκούει στὸ θέατρο καὶ συγκινεῖται, καὶ πού δὲν μπορεῖ πᾶ νὰ δεχτῆ τοὺς σχολαστικισμούς τῆς ἐπιστημῆς γλώσσας ἅμα πειραματίζονται μ' αὐτὴν στὸ παιδί του στὸ σχολεῖο, βέβαια δὲ θὰ πάρῃ ἀπὸ τὴν ἱστορία τῆς ἑλληνικῆς γλώσσας τοῦ

Συλλόγου σωστὴ ἰδέα γιὰ τὴν κίνηση πού δημιούργησε τὴ σημερινὴ ζωὴ ἅμα διαβάσει ὅτι οἱ αὐτοχειροτόνητοι μεταρρυθμισταὶ καὶ διορθωταὶ τῆς γλώσσας «μεταφράζονται ἀπὸ τῶν γνωστῶν λέξεων εἰς τὰς νεοπλαστοὺς καὶ σχηματίζονται λόγον ἀγνωστον ἡμῖν τοῖς ἄλλοις. Τοσαύτῃ δὲ εἶναι ἡ προσπάθεια αὐτῶν νὰ φεύγῃσι τὰς συνήθεις ἡμῖν λέξεις καὶ φράσεις, ὥστε ἀκριβῶς χάριν διαφορᾶς ἀπὸ τοῦ συνήθους λόγου μεταχειρίζονται καὶ ξένες λέξεις, ὅλον *ντισσονάντες* ἐπὶ τοῦ *διαφωνία*, *κογκλοῦζια* ἐπὶ τοῦ *συμπέρασμα*, *σκριττόροι*, *κομπενσάντζια*. Αὐτὸ εὐτυχῶς δὲν εἶναι ὁ δημοτικισμός, οὔτε μπορεῖ νὰ εἶναι. Ἐδῶ καὶ κεῖ ἔγιναν βέβαια ὑπερβολές, ἀλλὰ καμιά κοινωνικὴ κίνηση δὲν ἦταν ὡς τώρα ἐλεύθερη ἀπὸ αὐτές — ἀφοῦ φυσικὰ μέσα στὴν ἐπίλυση κοινωνικῶν προβλημάτων ξεθυμαίνουσι οἱ ἀτομικὲς τοῦ καθενὸς ἀνάγκες. Γιατὸ δὲ μοῦ εἶναι δυνατὸ νὰ συμφωνήσω ἅμα μὲ τέτοιον τρόπο γράφεται ἡ ἱστορία, καὶ εἶναι κρῖμα ὅτι τὸ τελευταῖο κεφάλαιο ἐνὸς τόσο καλοῦ βιβλίου παύει νὰ γίνῃται ὁδηγὸς οὐ κείνον πού θὰ τὸ ἀνοιξῇ γιὰ νὰ φωτιστῇ.

M. T.

Ἄνεα Ἀρβανίτη μαλλιάρου, Κούφια καρύδια. Λίβερπουλ 1915, 559 σελ., 8°. [Χαρίζεται ἅμα τὸ ζητήσῃ κανεὶς ἀπὸ τὸ συγγραφέα].

Κάτω ἀπὸ τὸν αἰνιγματικὸ αὐτὸ τίτλο, πού μὲ τὴ χαρακτηριστικὴ του ἰδιορρυθμία καὶ μὲ κάποια προκλητικότητα προσφέρει στὸν ἀναγνώστη τὸ ἀξιόλογο περιεχόμενο ἐνὸς ἐγγλεζοτυπωμένου πυκνοσέλιδου βιβλίου, κρύβεται ἐργασία ἥδη γνώριμη σὲ μᾶς πού ἀκολουθήσαμε μὲ ἀγάπη τὰ πρῶτα βήματα τῆς γλωσσικῆς ἰδέας καὶ μᾶς ξαναζωντανεῖ μιὰ ὥρα, περασμένη πᾶ ἐποχῇ, ὅπου τὸ κήρυγμα τῆς γλωσσικῆς μεταρρυθμῆσε εἶχε τὴν πρώτη του ἡρμῆ, παντοδύναμη πίστη καὶ ἀφελὴ τόλμη, καὶ τὸ μοναδικὸ ὄργανο γιὰ τὸ ἄπλωμα τῆς «Ἰδέας», ὁ Νουμάς, φιλοξενούσε στὶς στήλες του κάθε ἔβδομάδα τις μελέτες τῶν *leaders* τοῦ γλωσσικοῦ κινήματος: συγγραφέας τοῦ βιβλίου εἶναι ὁ Ἀλ ἐ ξ α ν τ ρ ο ς Π ἄ λ λ η ς, ἀπὸ τοὺς πρώτους καὶ πιστότερους ὁπαδοὺς τοῦ Ψυχάρη. Ἄν ἐξαίρεσωμε τὰ δύο του μεγαλύτερα ἔργα, τὴν ἀπόδοση τῆς δημοτικῆς Ἰλιάδας καὶ τῆς Κατῆς Διαθήκης τὴν πολυκύροτη μετάφραση, καὶ ἀκόμη τὸ παιδικὸ «Ἡλιοφάγα», ὅλα τ' ἄλλα ὅσα σὲ εἰκοσιπέντε χρόνια ἔγραψε ὁ Πάλλης βρίσκονται συγκεντρωμένα στὸ βιβλίον αὐτό, ἔργα πού ὅσο κιὰν φαίνονται *ἀπράεγα* γιὰ τὸ διευθυντὴ ἐνὸς μεγάλου ἐμπορικοῦ οἴκου, ἀποτελοῦν ὅμως ἕνα ἔργο γιὰ τὸν ὄγκο τους, γιὰ τὴ σημασία τους στὴν ἱστορία τῆς γλώσσας μας καὶ ἀπολύτως, γιὰ τὴ θέση πού πήραν στὴ νέα μας λογοτεχνία.

Τὰ κείμενα πού βρίσκομε μέσα στὰ «Κούφια καρύδια» εἶναι ὡς πρὸς τὸ περιεχόμενό τους πρωτότυπα καὶ μεταφράσεις, ἔμμετρα καὶ πεζά, λογοτεχνικὰ ἔργα καὶ ἐπιστημονικά, βιβλιοκρισίαι, γλωσσικὲς καὶ γραμματολογικὲς διατριβές. Ἔτσι ἔχομε σὲ μετάφραση τὸν Κύκλωπα τοῦ Εὐριπίδη καὶ τοῦ Σέξπηρ τὸν Ἐμπορο τῆς Βενετίας, τὸ πρῶτο βιβλίον τοῦ Θουκυδίδη καὶ μεγάλα μέρη ἀπὸ τὴν Κριτικὴν τοῦ ἄδολου λογισμοῦ τοῦ Κάντ, τοῦ Brugmann καὶ τοῦ Thumb τις δὺο μελέτες γιὰ τὸ γλωσσικὸ μας ζήτημα, τὴ δήλωση τῶν Γερμανῶν καθηγητῶν ἐξ ἀφορμῆς τῆς δικῆς μου γλωσσικῆς μελέτης στὰ *Süddeutsche Monatshefte* καὶ τὴ δήλωση τῶν Γάλλων σοφῶν (αὐτὴν στὸ πρωτότυπο) γιὰ τὰ γλωσσικὰ καὶ τὴν τιμωρία τοῦ Παλαμά, μερικὲς μικρότερες γλωσσικὲς διατριβές γιὰ τὴν ὀρθογραφία τοῦ *καί* (καί), γιὰ τὸν τύπο *δνίσσα*, γιὰ τοὺς νεολογισμούς καὶ τὴν ἐπιστημονικὴ γλῶσσα κ. ἄ., λογοτεχνικὲς κριτικὲς, γινῶ-

μες και βιβλιοκρισίες για τὴ μετάφραση τῆς Ἰλιάδας ἀπὸ τὸν Πάλλη, τέλος μερικὲς ἄλλες μεταφράσεις, κάτι «πειραχτικά» και τὴ γνωστὴ μας ποιητικὴ συλλογὴ «Ταμπουράς και κόπανος» μὲ λίγες προσθήκες. Τὰ περισσότερα ἀπὸ τὰ ἔργα αὐτὰ ξαναδημοσιεύτηκαν ἐδῶ σὲ δευτέρη ἐκδοση, μερικὰ, καθὼς ὁ Ἐμπορος τῆς Βενετίας και ὁ Ταμπουράς, σὲ τρίτη (τὰ παιδικὰ του ποιήματα σὲ τέταρτη), μερικὰ πάλι καθὼς νομίζω παρουσιάζονται πρώτη φορά. Τὰ κείμενα τὰ συνοδεύουν και μερικὲς εἰκόνες: μιὰ γελοιογραφία τοῦ Μιστριώτη ἀπὸ τὸν Ἄγγινο, ὁ Θουκυδίδης, ὁ Περικλῆς, μιὰ σχολικὴ σκηνή, τέλος μιὰ ὁμορφὴ φωτογραφία τοῦ Κρονόμπαχερ ἀπὸ τὰ τελευταῖα του χρόνια.

Θὰ ἔβγαине ἔξω ἀπὸ τὰ ὄρια μιᾶς βιβλιοκρισίας διεξοδικὴ ἀνάλυση τοῦ τόσο ποικίλου περιεχομένου συγκεντρωμένου ὅμως καθὼς μᾶς παρουσιάζεται ἐδῶ ἓνα μεγάλο μέρος τοῦ ἔργου τοῦ Πάλλη μπορεῖ εὐκολότερα νὰ κριθῆ ἀπ' ὅτι ὅς τώρα ἔγινε στὶς γενικὲς του γραμμές, και κρίνω σκόπιμο νὰ τὸ χαρακτηρίσω ἐδῶ σύντομα, ἰδίως ἀπὸ τὴ γλωσσικὴ του ἀποψη. Στὴ λογοτεχνία μᾶς παρουσιάζεται ὁ Πάλλης κυρίως μεταφραστής. Ἄν παραβλέψουμε τὸν Πολυλά και τὸν κάπως χωριστὸ δρόμο ποὺ ἀκολούθησε μὲ τοὺς φίλους του, πρῶτος ὁ Πάλλης ἔνωσε μὲ τὸ κήρυγμα τοῦ Ψυχάρη τὴ μεγάλη σημασία ἔχει γιὰ τὸν κλουτισμὸ μιᾶς φιλολογίας φτωχῆς καθὼς ἡ δική μας ἢ μεταφραση, και μὲ γονιμώτατη ἐπίπονη δημιουργικὴ ἐργασία χάρισε στὴν ἀκαλλιέργητη νέα γλῶσσα ποιητικὲς μεταφράσεις ἔργων μεγάλων τῆς παγκόσμιας λογοτεχνίας ἀπὸ τ' ἀγγλικά και τ' ἀρχαία. Ἡ μεταφραση τῶν ἀρχαίων ποὺ ἐγκαινιάστηκε ἤδη στὰ 1892 μὲ τὴν ἀριστοτεχνικὴ μετάφραση τῆς Ἰλιάδας εἶναι ἀπὸ τὰ χαρακτηριστικότερα γνωρίσματα τῆς πρώτης ἐποχῆς τοῦ δημοτικισμοῦ—στὰ πρῶτα ἰδίως χρόνια τοῦ Νουμᾶ ἔχουμε πολλὲς τέτοιες μεταφράσεις, ἂν και ὄχι πάντα πετυχημένες—και ἀληθινὰ, μόνο μιὰ ἀούστατη, τυφλὴ ἢ κακοῦβουλη πολεμικὴ μποροῦσε τόσο ἀνόητα νὰ διακηρύσσει πὼς τάχα αὐτοὶ οἱ τρομεροὶ μαλλιαροὶ περιφρονοῦν τὴν ἀρχαιότητα.

Ἄν ὁ Πάλλης δείχτηκε στὸ μεταφραστικὸ του ἔργο ποιητὴς μὲ ξεχωριστὴ ὑποκειμενικότητα, ποιητὴς μᾶς δείχεται και στὴν πρωτότυπὴ του ποιητικὴ συλλογὴ «Ταμπουράς και κόπανος». Στὰ «Παιδικὰ του ποιήματα, μᾶς ἔδωσε ἀπὸ τοὺς πρώτους ἀπλὰ γραμμένα ποιήματα κατάλληλα γιὰ παιδιὰ (μερικὰ τους εἶναι ἐμπνευσμένα ἀπὸ ξενόγλωσσα ποιήματα), και στὰ κλασικὰ του «Ἐπιγράμματα» και στὰ «Λογῆς λογῆς» βρίσκονται ἀληθινὰ στολιδία τοῦ νεοελληνικοῦ Παρνασσοῦ.

Γλῶσσα ὅμως και περιεχόμενο εἶναι οφειχτοδεδμένα, ἰδίως στὴ σημερινὴ ἐποχὴ τῆς φιλολογίας μας, και τὸ ἔργο τοῦ Πάλλη δὲν μπορεῖ νὰ ἐκτιμηθῆ ὅπως τοῦ πρέπει χωρὶς νὰ ἐξεταστῆ ἡ γλωσσικὴ του μορφὴ και δῶ κυρίως ἔχουμε κατὰ τὴ γνώμη μου τὴ σημαντικότερη συμβολὴ τοῦ Πάλλη. Στὴν ποιητικὴ γλῶσσα, πρῶτα πρῶτα στὴν Ἰλιάδα του, ξαναβιολογίζονται ἔναντι παλαιότατο ἑλληνικὸ κόσμο μὲ τὴ νέα μας γλῶσσα, ἀπόθεσε τὴν ξεχωριστὴ του γλωσσοπλαστικὴ σφραγίδα: κατώρθωσε νὰ ξαναχύσει στὴ σύγχρονη γλῶσσα τὴν ἀπειρία τῶν ὀμηρικῶν συνθέτων μὲ τρόπο ποὺ φανέρωσε τὰ κρυμμένα χαρίσματα τῆς νέας γλώσσας και ποὺ κίνησε τὸ δικαίωμα δικῶν μας και ξένων κριτικῶν γιὰ τοῦ μεταφραστῆ τὴν τέχνη.

Ὅσο κιὰν δὲν καλοξεχωρίζονται ἡ ποιητικὴ γλῶσσα και ἡ γλῶσσα τῆς σοβαρώτερης πεζογραφίας, τὴν τελευταία αὐτὴ πρέπει ἰδίως νὰ προσέξουμε στὸ ἔργο τοῦ Πάλλη. «Ὁ λόγος ὁ σὸς ἡ ἀλήθεια ἐστίν», τὰ εὐαγγελικά λόγια ποὺ πρῶταξε ὁ μεταφραστὴς τῆς Καινῆς Διαθήκης στὴν Ἰλιάδα

του, ἀφιερωμένη στὸν Ψυχάρη, δείχνουν τὴν πίστη ποὺ εἶχε γράφοντας στοῦ ἀρχηγοῦ τὴ διδασκαλία, ἀπὸ τὸ πρῶτο του πεζό—τὰ λίγα λόγια ποὺ συνώδευαν τὰ «Τραγουδάκια γιὰ παιδιὰ» (1889), λίγους μῆνες ἀφοῦ φάνηκε τὸ «Ταξίδι» τοῦ Ψυχάρη—ὡς τὴ μετάφραση τοῦ Κάντ και τὶς ἄλλες μεταφράσεις σὲ πεζὸ ποὺ βγήκαν δεκαπέντε χρόνια ἀργότερα. Καὶ κοντὰ στὴ μεταφραστικὴ του ἐργασία ὁ Πάλλης εἶναι ὁ χαρακτηριστικὸς ἀντιπροσωπευτικὸς και γιὰ μιὰ ἄλλη προσπάθεια, τὴν καλλιέργεια τῆς ἐπιστημονικῆς γλώσσας, και τὴ δημιουργία ποικίλων ἐπιστημονικῶν ὄρων και ἄλλων νεολογισμῶν, ὅπου οἱ παλαιοὶ τοῦ φαίνονται ἀκατάλληλοι. Δείγματα τῆς ἐργασίας αὐτῆς ἔχουμε στὶς μεταφράσεις τοῦ Θουκυδίδη, τοῦ Κάντ, τοῦ Brugmann και τοῦ Thunb, και ἀκόμη στὰ ἐκλαϊκευτικὰ παιδικὰ ἢ μαθητικὰ βιβλία ποὺ γράφθηκαν σύμφωνα μὲ τὸ δικὸ του παράδειγμα στὸ «Ἡλιοφάγαρο και ποὺ ἀποτελοῦν ἰδιαίτερη σχολὴ (Παπαδόπουλου, Βλαστός—Φιλῆντας). Ἄμα συλλογιστοῦμε πόσο λίγα εἶναι και σήμερα ἀκόμη τὰ ἐπιστημονικὰ βιβλία στὴ νέα μας γλῶσσα και τὴ δειλία ποὺ δείχνουν φωτισμένοι φίλοι τῆς δημοτικῆς γιὰ νὰ τὴ μεταχειριστοῦν, θὰ τιμῆσωμε περισσότερο τὴ σκέψη ἐκείνου ποὺ θέλησε νὰ μεταφρασῆ πρὸ μισῆς γενεᾶς τὴ φιλοσοφία τοῦ Κάντ και πιστοποιήσε, καθὼς μᾶς λέει ἓνας Γερμανὸς ἑλληνιστῆς γλωσσολόγος, ὅτι «ἡ δημοτικὴ μπορεῖ νὰ ἐκφράσῃ τὸ καθεστὶ, ἀρκεῖ νὰ βοηθοῦν οἱ ἄνθρωποι ποὺ θὰ κατέχουν τὰ φραστικὰ μέσα τῆς μητρικῆς γλώσσας και θὰ τὰ χρησιμοποιήσουν».

Κρίνοντας σήμερα μὲ τὴν πείρα δεκαπέντε ἀκόμη χρόνων τὴν ἐργασία ἐκείνη αισθανόμαστε κάποια ἀδεξιότητα και μερικὲς ἀδυναμίες ποὺ πάντα θὰ ἔχη ἡ γλῶσσα τῶν «προδρόμων» γιὰ τοὺς μεταγενέστερους, ἀκόμη κι διανβρίσκονται και αὐτοὶ ἀκόμη σὲ προκλασικὴ ἐποχὴ. Ἡ γλῶσσα τοῦ Πάλλη μὲ ὅλη τὴν καθαρότητα τοῦ τυπικοῦ της, ἀνῆκει στὴ πρῶτη φάση ποὺ ἀκολούθησε ἀναγκαστικὰ ἡ νέα γραφομένη, χωρὶς ὅμως νὰ μπορῆ νὰ μείνῃ σὲ δια της πρότυπο γιὰ μίμηση. Ἡ ἐπιστημονικὴ μας γλῶσσα, ὡς ἐκφραση τῆς νεοελληνικῆς σκέψης εἶναι ἀνάγκη νὰ συναυξηθῆ βαθύτερα μὲ τὴ σκέψη αὐτὴ, και τότε κιὰ δὲ θὰ παρουσιάσῃ τὴν ἴδια λεξιλογικὴ, και φωνητικὴ ἀκόμη καθαρότητα, ποὺ πέτυχε «ὁ πλέον φανατικὸς ὑπέρμαχος τῆς δημοτικῆς ὀρθοπεσίας». Ἀνάγκη και στὸ ὕψος ἀκρίβη, στὴ διατύπωση, νὰ συγχρονιστῆ περισσότερο μὲ τὶς ἄλλες εὐρωπαϊκὲς γλώσσες, ὅπως πρέπει ν' ἀφήσῃ μερικὲς δημοτικὲς χρήσεις ποὺ στενεύουν τὴν ἐπιστημονικὴ σκέψη, και ποὺ μαζί μὲ τοὺς ἄφρονους νεολογισμοὺς εἶναι τὰ δυὸ κυριώτερα πράγματα ποὺ μᾶς ἐνοχλοῦν στὸ ὕψος τοῦ Πάλλη. Τὸ πρόβλημα ποὺ θὰ ἔχη νὰ λύσῃ ὁ κανονιστῆς τῆς γλώσσας αὐτῆς θὰ εἶναι τὸ πὼς θ' ἀποφύγῃ αὐτὰ μὲ τὶς ἐλάχιστες παραχωρήσεις στὸ τυπικὸ τῆς καθαρεύουσας. Εἰδικότερα γιὰ τὸ ζήτημα τῶν νεολογισμῶν πάντοτε μᾶς κρύβει ἡ πένα τοῦ Πάλλη πετυχημένες ἐκπλήξεις, λ. χ. στὴ μετάφραση τοῦ Θουκυδίδη: *ἀποπρόσφορα* (ἢ *δύναμις πάρασιν ἀδιεπάγγελτος*), *φτωχότιση* (ἢ Ἄττικη,) *νὰ γίνουμε σύμμαχοι αὐτόθελτα* (σ. *ἐκούσιοι γενόμενοι*), ἢ ἄλλοῦ (λ. χ. *ἀρχαιοπεριεῖς*—γιὰ τὴν ὑπερβολικὴ μίμηση τῆς ἀρχαιότητος στους διάφορους λαοὺς—ἢ *κλασικάδα* τοῦ *ὄσάνις*—οἱ *καθαρευονοιάγηδες* κτλ. Κάποτε ἀμφιβάλλει κανεὶς ἂν ἡ λέξη εἶναι νεόπλαστὴ ἢ ἂν λέγεται πούθενά, και ὁ Πάλλης ὁμολογεῖ ὅτι ὅπου δὲ συμφωνεῖ μὲ τοὺς δασκάλικους ἐπιστημονικὸς ὄρους «κάνει ἀδίσταχτα και παλικαρίσια δικούς του». Ὡστόσο δὲ μᾶς εἶναι δυνατό μὲ τὴν ἴδια εὐκολία και τόλμη νὰ τὸν μιμηθοῦμε στὴν ἐπιστημονικὴ γλῶσσα, και κει δὲ θὰ ἦταν σωστὸ μὲ τὴν κατάχρηση τῶν νεολογι-

σιδῶν νὰ μεγαλώσωμε τὴν πάντοτε μειωμένη κάπως σαφήνεια μιᾶς γλώσσας πού καθὼς ἡ δική μας πρωτογράφεται καὶ στὴ διαμόρφωσὴ τῆς παρουσιάζει δυσκολίες βαθύτερες ἀπὸ κείνες πού λύνονται μὲ τὸ σταθμὶ τοῦ Ἀλεξάντρου. Παραθέτω ἔδω γιὰ παράδειγμα μερικά ἀποσπάσματα ἀπὸ τὶς μεταφράσεις τῶν δυὸ διατριβῶν τοῦ Brugmann καὶ τοῦ Thumb, γραμμένων σὲ γλῶσσα, πού ὅσο κιὰν ἦταν πρὸ διακόσιων ἀκόμη χρόνων ἀξέστη καὶ ἀκαλλιέργητη, ἀνίκανη γιὰ τὴν ἐπιστήμη, σήμερα ἔγινε ὄργανο μοναδικῆς ἐπιστημονικῆς σκέψης, καὶ ἀπόκτησε ἀκρίβεια καὶ σαφήνεια πού ἀδίκαι θὰ φιλοδοξοῦσε ἀπὸ σήμερα ἢ νέα μας γλῶσσα. Στὰ ἀποσπάσματα πού παραθέτω ἔχω ὑπογραμμίσει ἐκεῖνα τὰ γλωσσικὰ στοιχεῖα πού κατὰ τὴν ἰδέα μου ἢ χρῆση τους δὲ συμβιβάζεται μὲ τὸ ἰδανικὸ μας καὶ, ἂν ὄχι τὸ καθένα τους, τουλάχιστο τὰ περισσότερά τους, μποροῦν, πιστεύω, νὰ ἔχουν τὴν ἀξίωσιν γιὰ ἀντικειμενικότητα :

Μὲ τὰ ἔθνη τὰ πολιτισμένα πού ἔμε βρίσκεται δίπλα στὶς ντοπιολαλιές μιὰ γλῶσσα κοινή. Ἕναι ἰδανικὸς κανὼνας πού καρεοῦμε πὼς ὡς πρὸς τὴ γραφὴ θὰ συμμορφώνεται μάλι του τὸ σύνολο τοῦ λαοῦ καὶ ὡς πρὸς τὴ λαλιά οἱ γραμματισμένοι τουλάχιστο ἀληθινὰ ὅμως περιοριζόμεστε στὸν νὰ ν τὸν κυνηγοῦμε μονάχα τὸν κανόνα, καὶ ἡ ζωὴ δείχνει παντοῦ πολυποικιλία ζυγοῦ μου σκαλοπάτια—ὁ κάθε συνέγλωστος ἔχει τὸ νοῦ του, ποῖος πολὺ ποῖος λίγο, νὰ μὴν παρακαταπατήσῃ τους γραφικὸς τῆς ἐποχῆς κανόνες—ἡ κοινὴ πού συνηθίζεται μὲ τοὺς μορφωμένους ὅταν συναγρικιοῦνται—ὅσο κιὰν χτίστηκε τῆς κοινωνικῆς αὐτῆς σειρᾶς... ἢ ζωντανὴ γλῶσσα μὲ τὸν ξαπλωμὸ τῆς γραφῆς—ἂν ἔβλη ἢ γραφτὴ νὰ μείνῃ πιστὴ στὸν προορισμὸ τῆς ὡς μέσο συναγρικητικὸ κάθε κοινωνικῆς σειρᾶς... πρέπει νὰ δανείζεται ὄχι τὴ λαϊκὴ λαλιά. Στους γραμματισμένους τοῦ ἔθνους, μάλιστα τοὺς γραφιάδες, ὡς φυσικοὺς φρονούσους τῆς γραφῆς—ἔγραψε ὀλόκληρη φυλλάδα ἀπὸ 400 τόσες σελίδες νὰ τὸ ἀποδείξῃ—συστατικὰ γλώσσας λογογραφικῆς, συναγρικητικῆς, λαομορφωτικῆς—δρόλοπα θυμοῦ λύνει μὲ τὰ λόγια μου—ἢ ξαναμορφωτικῆς αἰρέσει...

Ὡς εἰκοσι τόσα χρόνια τώρα στὴν Ἑλλάδα πολεμᾷ ἓνα κόμμα νὰ κατορθώσῃ φυσικὸ ξαναμορφωμὸ τῆς γραφῆς ἑλληνικῆς—μιὰ παρέα γραφιάδες, νιοὶ μὲ ἀξία, κατακαύστηκαν ν' ἀποδείξουν—ὁ Κατεζιδάκης ζώστηκε νὰ διαφεντέψῃ τὴν καθαρῆς—γλωσσολογικοῦ μεθόδου—ὡστόσο, μάλιστα γιὰ τοῦτο ἴσια ἴσια πρέπει ἀμέσως νὰ ἐπιβῆ, δὲν κατάρθωσε μὲ τὰ ἄρματα τοῦ γλωσσολογικοῦ ζεταμοῦ νὰ κατὰπονέσῃ τοὺς ἀντικρίνοὺς του—ἔπειτα, καθὼς μαθῆς καὶ ὁ ἴδιος παρατηρεῖ—στὸν καιρὸ τῆς λογοτριβῆς ἀπᾶς στὸ μετάφρασμα τῆς Γραφῆς—ἀνάγκη δὲν εἶναι νὰ στρέγῃς ὅλα ὅσα προτείνουν οἱ ξαναμορφωτάδες—τὴν παλιὰ κλησιαστικὰ σλαβική.

Αὐτὰ γιὰ τὸν τύπο τῆς ἐπιστημονικῆς γλώσσας πού μας ἔδωσε ὁ Πάλλης. Φυσικὰ πρόκειται πάντοτε γιὰ ἓν ὅς προσώπου τὴν ἐργασία, ἐνὶ ἡ δημοτικῆ καλλιέργηθῃ καὶ ἀπὸ ἄλλους τὸν ἴδιο καιρὸ μὲ τὸν Πάλλη. Μὴν ξεχνοῦμε ὅμως ὅτι μὲ τὶς μεταφράσεις του ὁ Πάλλης καὶ πολυμερέστερος μᾶς παρουσιάζεται καὶ τὸ κυριώτερο, ἀναγκάστηκε ν' ἀποδώσῃ τὴ σύγχρονον εὐρωπαϊκὴ σκέψη, χωρὶς νὰ περιοριστῇ στὸ ὕφος πού ἀλλιῶς θὰ ταίριαζε ἴσως καλύτερα στὴς ἀγραφῆς μας δημοτικῆς τὰ μέσα. Ἐς σημειωθῇ ὅμως ὅτι μὲ τοὺς νεολογισμοὺς τοῦ ἀκολούθησε ριζοσπαστικώτερο δρόμο ἀπὸ τοὺς περισσότερους ἄλλους, καὶ ὅτι ὁ Ψυχῆρης διατηρεῖ ἀπὸ τὴν παράδοση περισσότερα στοιχεῖα—ὅσο φυσικὰ δὲν πειράζεται ἢ γραμματικῆ τῆς δημοτικῆς. Ὁ ἴδιος ἔχει κατακρίνει τοῦ Πάλλη τὴν προτίμησιν—ἀδικαιολόγητη κάποτε—γιὰ ἰδιωτισμοὺς ἢ μὲ τὸ παραπάνω λαϊκοὺς τύπους, πού ἀλήθεια δὲν παριστάνουν τὸν ἐξευγενισμένον γλωσσικὸν τύπον πού προσπαθοῦμε νὰ διαμορφώ-

σωμε (λ.χ. ἀμὲ δὲ γλῆπεις ἢ νόστιμα πού κοινάει τὰ πόδια του, λέει ἡ πᾶπια γιὰ τὸ ἀσημηόπαπο—αἰμας—βάρθης—περικεφαλιά. Κτ. καὶ «Κούφια κερύδια» σ. 402). Στὴ φωνητικὴ πάλι ὁ Πάλλης δείχτηκε κάπως λιγώτερο ριζοσπαστικὸς ἀπὸ τὸν Ψυχῆρη, ἰδίως, μὴ φαίνεται, στὴν ποίησιν, καὶ παρατηρῶ πὼς καὶ στὴ νέα ἔκδοσιν πού κρίνω ἔδω, κοντὰ σὲ μερικὲς ἄλλες μικροαλλαγὰς πού ἔκανε στὸ κείμενον, δέχεται καὶ τύπους πού δὲν τοὺς μεταχειρίζονταν σὲ χρόνια περασμένα λ.χ. *διαν συναγρικιοῦνται, διαν ρηγορέη, ἀν χτίστηκε, ἀνθροπος* (σ. 315-316—στὴν α' ἔκδοσιν εἶχε: *δια γράφεται, ἄ χτίστηκε κτλ.*), *μιλάει, κυβερνάει* (ἀντὶ *μιλά, κυβερνά*), *ἦταν πὼς* (ἦταν *πὼς*), *τῆς ἑλικῆς καὶ διανοητικῆς φτώχειας* (ἀντὶ *ἑλικῆς καὶ διανοητικῆς*) κτλ.

Δύο λόγια ἀκόμη γιὰ τὴν ὀρθογραφίαν, πού ἔχει καταστήσει πραγματικὸ σταῦρα γιὰ ἓνα Νεοέλληνα συγγραφεῖα καὶ πού σ'αὐτὴν ἀφιερώνεται ἓνα ἀπὸ τὰ «κούφια κερύδια». Ἐδῶ ὁ Πάλλης παρουσιάζεται πολὺ λιγώτερο συντηρητικὸς ἀπὸ τὸν Ψυχῆρη, ἀλλὰ δὲν μπορῶ πάντοτε νὰ τοῦ δώσω δίκαιον, ὅσο συλλογίζομαι πὼς τὰ σημερινὰ ἑλληνοπαῖδα, ὑποχρεωμένα νὰ μάθουν καὶ καθαρῆς, δὲν εἶναι σωστὸ νὰ μπερδεύονται σὲ κάθε λέξη μὲ διπλὰς ὀπτικὰς εἰκόνας (*ἀλήθεια, μιάω*). Ὅσο γιὰ τὸ νεωτερισμὸ τῶν ἰδιορρυθμῶν βυζαντινόσχημων ψηφίων πού ἔχουν ἀντικαταστήσει τὰ πάγκοινα ἑλληνικὰ στοιχεῖα ὄλων τῶν ἑλληνικῶν τυπογραφειῶν, προσθέτουν μιὰ ἀκόμη ἰδιορρυθμίαν στὸ βιβλίον, χωρὶς νὰ ἐμποδίσῃ τὸ σωστὸ διάβασμα ἢ ἀκουσίαν τῶν τόνων, ἀλλὰ καὶ χωρὶς νὰ γίνετα φανερὴ ἢ πρακτικὴ τους σημασία.

M. T.

Π. Παπαγεωργίου, Ἡ πατάτα. Βιβλιοθήκη τοῦ γεωργοῦ ἀρ. 1. Βασικὴ γεωργικὴ ἔταιρία. Ἀθήνα 1916, 22 σελ., 8°. Δρ. 0,10.

Ν. Περγόλον, Ἡ φιστικία. Βιβλιοθήκη τοῦ γεωργοῦ ἀρ. 2. Βασικὴ γεωργ. ἔταιρία. Ἀθήνα 1916, 20 σελ., 8°. Δρ. 0,10.

Π. Μεβῆνα, Τὸ δάσος. Ἐκδόσεις Φιλοδοσιακῆς ἐνώσεως ἀπὸ τὴν προεδρίαν τῆς Α. Μ. τῆς Βασιλείας, ἀρ. 2, 100.000 ἀντίτυπα. Ἀθήνα, Ἐθνικὸ τυπογραφεῖο, 1916, 11 σελ., 8°. Δίνεται χάρισμα.

Ἡ ἐπίσημη γλῶσσα ἄρχισε τελευταία νὰ κλονίζεται καὶ νὰ χάνῃ ἓνα ἓνα τὰ στηρίγματά της. Ὅχι πὼς ἔχασαν τίποτε οἱ νόμοι ἀπὸ τὴ γλωσσικὴ τους ἀρχαιοπρέπεια, οὔτε βέβαια πὼς θὰ τοιμήσῃ νὰ λησμονήσῃ κανεὶς μας τὸ δεύτερον ἄρθρον τοῦ συντάγματος πού τόσο ἐπίσημα κυράνει τὴν ἐπίσημην τοῦ κράτους γλῶσσαν—ἀλλὰ πίσω ἀπ' ὄλους τοὺς τύπους τοῦ κράτους ἢ κοινωνικῆ ἀνανέωση ὑπακούοντας καὶ αὐτὴ στοὺς δικούς της νόμους κάμνει τὸ ἔργο της, καὶ τὸ πνεῦμα τῆς ζωῆς δείχεται στὸ τέλος δυνατώτερον ἀπὸ κάθε ἀποπνητικὸ δεσμὸ. Ἔτσι ἡ δημοτικὴ, πού ὡς τώρα μόνο γιὰ τὴ λογοτεχνία εἶχε ἐξασφαλίσει ἀδιάφιλονίκητην τὴν ἐπικράτησίν της, ετοιμάζεται γιὰ μιὰ νέα κατάκτησιν, καὶ στὴν κοινωνίαν μέσα ἀρχίζουν καὶ ὀρμίζουσιν δυὸ νέες ἀλήθειες—ἀλήθειες πού ἐξαρχῆς τίς εἶχε ὁ δημοτικισμὸς στὸ πρόγραμμά του: ὅτι ἅμα γράφομε γιὰ τὸ παιδί καὶ ἅμα γράφομε γιὰ τὸ λαὸ ὅσο μποροῦμε νὰ ξεχάσωμε τὴν ἐπίσημην γλῶσσαν καὶ τὴ γραμματικὴν της. Ἡ ἀναγνώρισις τῶν ἀξιωματίων αὐτῶν ἔχει γιὰ μᾶς καὶ κάποια γενικώτερη σημασία: ὅταν τὸ παιδί διαβάσῃ μικρὸ τὴν ἀληθινήν του γλῶσσαν, οὔτε θ' ἀγριεύῃ ἀργότερα, ἅμα βλέπει καὶ σοβαρώτερα ἔργα γραμμένα στὴ γλῶσσαν αὐτῇ, καὶ οὔτε θὰ προσοικειωθῇ πιά εὐκόλα τὴν τεχνητὴν γλῶσσαν πού

ώσπου ποτέ δὲ γίνεται δική του. Καὶ ἅμα δεχτούμε ὡς ὄργανο γιὰ τὴ μὀρφωση τοῦ λαοῦ μας τὴ γλῶσσα του, ἀμέσως ἐξυψώνεται τὸ ἴδιωμα ποὺ μόνο γιὰ χυδαίολογίες νομιζόνταν πρὶν ἰκανό, καὶ χάνει στὴν κοινὴ συνείδηση ἢ ἐπίσημη γλῶσσα ἓνα ἀπὸ τὰ κυριώτερα στοιχεῖματά της.

Γιὰ τὴν ἐπιβεβαίωση τῆς νέας γραφομένης στὸ παιδικὸ βιβλίον σημαντικὴ ἦταν καὶ τοῦ Ἑκπαίδευτικῶν Ὁμίλου ἡ—ὡστόσο ὄχι καὶ ἐξαιρετικὰ πλούσια—συμβολὴ μὲ τὰ πέντε παιδικὰ του βιβλία, καὶ χαριέτιστα κίβλας ὡς εὐόμοιοι σημάδι τὴν ὁμόθυμη ἐθνικὴ ὑποδοχὴ ποὺ τοῦ ἔγινε πρὸ λίγων μηνῶν στὰ τελευταῖα «βιβλία γιὰ τὰ ἑλληνόπουλα» καὶ τὴν πετυχημένη τους καὶ ταίριαστὴ γλῶσσα (Δελτίο 5.151 ἄ.). Ὅσο γιὰ τὴ γλῶσσα τῶν ἔργων ποὺ ἀποτείνονται στὸ λαό, καὶ δῶ ἡ πρόοδος τῶν τελευταίων χρόνων εἶναι καταπληκτικὴ. Στὸν τελευταῖο ἀριθμὸ τοῦ Δελτίου εἶδεθα μῆσα σὲ μιὰ πρόχειρη ἐπισκόπηση (σ. 131 ἄ.) πῶς πολιτευόμενοι, ἀξιωματικοί, ὑπάλληλοι ὑπουργείων, καταστηματαρχοὶ μιλοῦν—καὶ γράφου—ὅσο μποροῦν ἀπλούστερα γιὰ τοὺς ἐκλογεῖς των, τοὺς ναύτες, τοὺς γεωργούς, τοὺς πελάτες των. Τὸ ζήτημα ὅμως αὐτὸ ἔχει τόσο μεγάλη σημασία γιὰ τοῦ λαοῦ τὴν διαπαιδαγώγηση καὶ ὁλόκληρη τὴ λειτουργία τῆς κοινωνικῆς μας ζωῆς, ὥστε ἀξίζει καὶ τὸ προσέξω κατεῖς περισσότερο. Τὴν εὐκαιρία μᾶς τὴ δίνουν οἱ ἐκδόσεις ποὺ τελευταῖα δημοσίευσαν ἡ Γεωργικὴ Ἑταιρεία καὶ ἡ Φιλοδασικὴ Ἐνωσις, δυὸ σωματεῖα μὲ κατ' ἐξοχὴν ἐθνικὸ καὶ πτριτικὸ σκοπὸ.

Οἱ προσπάθειες νὰ δοθοῦν στὸ λαὸ βιβλία ἢ γενικῶς μορφωτικὰ ἢ μὲ εἰδικὸ περιεχόμενον δὲν εἶναι μόνο τῶν τελευταίων χρόνων, ἀν καὶ τῶρα παρουσιάζονται ἀφθονώτερες. Δυστυχῶς ὅμως ποτέ δὲν κατώρθωσαν νὰ προκόψουν—ὁ Σύλλογος τῶν ὠφελίμων βιβλίων παρουσιάζει μοναδικὴ ἐξαιρεση—καὶ συνήθως—καὶ δῶ δὲν κάνει ἐξαιρεση οὔτε ὁ σύλλογος αὐτός—γελάστηκαν σὲ δυὸ σπουδαῖα πράγματα: ἔλειπε ἀπὸ τὸ περιεχόμενον ἢ παιδαγωγικότητα καὶ ἢ τέχνη στὴ διατύπωση καὶ τὴ διάταξη, ποὺ εἶναι σημαντικό προσόν γιὰ ἓνα βιβλίον μὲ σκοπὸ ἐκπαιδευτικὸ, καὶ ἔλειπε ἀκόμη ἢ ἀπλότητα τῆς γλωσσικῆς μορφῆς, ἀδύνατη ὅσο βασιλεύει στὴν ἑλληνικὴ κοινωνία μῆσα ἢ γλωσσικὴ πρόληψη.

Ἡ Φιλοδασικὴ Ἐνωσις μὲ τὸ σκοπὸ νὰ καλλιέργησῃ τὴν ἀγάπη τοῦ δέντρου στὴν πατρίδα μας καὶ νὰ βοηθήσῃ «τὸ ἐθνικὸν ἔργον τῆς ἀναδασώσεως» εἶχε βγάλει πρὸ δύο χρόνων γιὰ νὰ διαβαστῇ ἀπὸ τοὺς χωρικοὺς ἰδίως ἓνα φυλλαδάκι «Διὰ τὰ δάση μας». Τὸ φυλλαδάκι αὐτὸ εἶχε κομμάτια σὰν τ' ἀκόλουθα:

«Ἐπὶ ἑκατὸν πικρατῶν εἰς δάση τῆς Βαυαρίας εἶναι ζήτημα, ἀν μία καὶ μόνη εἶναι κακόβουλος ἐμπρησμός· πάντως αἱ 99 εἶναι τυχαῖαι· εἰς τὸν τόπον μας δυστυχῶς ἴσως ὅλοι ὀφελόνται εἰς ἀσυνειδήτους ἐμπρηστὰς. Καὶ τὴν καταστροφὴν συμπληρώνουν πρὸ παντός αἱ κατοικίαις».

«Τὶ δὲ νὰ εἰπωμεν διὰ πολλοὺς ἀσβεστοποιούς, ἀνθρακίς καὶ ὑλοτόμους, οἱ ὅποιοι διὰ νὰ κερδίσουν ἐλάχιστον προσωρινὸν κέρδος κατέστρεψαν τόσα πολύτιμα δάση!»

Διαβάσετε τώρα καὶ μερικὰ ἀποσπάσματα ἀπὸ τὸ νέο φυλλάδιον τῆς ἴδιας ἐταιρείας, «Τὸ δάσος μας», ποὺ κυκλοφόρησε τελευταῖα μὲ τὴν πρόθεση «νὰ ξαναγεμίσῃ τὴν Ἑλλάδα μὲ τὰ δάση ποὺ τὴν ἐσκέπαζαν μιὰ φορὰ». Αὐτὴ τὴ φορὰ ὁ συγγραφέας, τεχνίτης τοῦ λόγου ὁ ἴδιος, μιλεῖ στὴ γλῶσσα τοῦ ἀληθινὰ θὰ τὸν καταλάβουν καὶ θὰ συγκινήσῃ. Δὲν ὑπάρχουν πιά ἐδῶ «ἀσβεστοποιοί, ἀνθρακίς καὶ ὑλοτόμοι», ποὺ μοιάζει σὰ νὰ πέφτουν ἀπὸ κόσμον ἕξο καὶ ἀγνωστο οὔτε ἐξυμνοῦνται τὰ δάση ὡς «ἐνδιάθημα τῶν ὑπερη-

φάνων καὶ ὠραίων κυνηγετικῶν ζώων καὶ πτηνῶν». Μὲ ἄλλα λόγια, ποὺ ὁ κάθε χωριάτης θὰ τὰ καταλάβῃ καὶ ὅπου μποροῦν νὰ κινήσουν τὸ ἐνδιαφέρον σὲ κάθε ἑλληνόπουλο, ἀκοῦν ὅλοι τί εἶναι «τὸ δάσος», τὸ δάσος τὸ γνώριμο, ποὺ περνοῦν τὴ ζωὴ τους κοντὰ του, καὶ μαθαίνουν τὴν ἀξία του καὶ τὸ κέρδος ποὺ μπορεῖ νὰ τοὺς δώσῃ:

«Ἄν κάθε δένδρον λοιπὸν χωριστὰ μᾶς δίνῃ τόσα καλὰ, χωρὶς νὰ μᾶς γυρεῖ τίποτε παρὰ λίγο κόπο, λίγη φροντίδα καὶ τὴν ἀγάπη μας, καθένας μπορεῖ νὰ βάλῃ μὲ τὸ νοῦ του πόσα καλὰ μᾶς δίνει τὸ δάσος, ὁ ὁμορφος πρᾶσινος λόγος, ποὺ εἶναι σὰ μιὰ πολιτεία ἀπὸ χιλιάδες ψυχῆς, χιλιάδες δένδρα. Τὰ δάση σὲ κάθε τόπο τὰ χάρισε ὁ Θεός. Οὔτε κοπιᾶσαμε, οὔτε ἰδρώσαμε νὰ τὰ φυτέψωμε καὶ νὰ τ' ἀναστήσωμε. Μόνα τοὺς φυτρώσανε, ἀναστήθηκαν, θέριεψαν, σκέπασαν βουνὰ καὶ ράχες καὶ θρασσομανοῦν περηφάνια στὸν ἄερα. Τίποτε δὲν μᾶς γυρεύουν. Οὔτε σκάλλωμε, οὔτε ποτισμα, οὔτε κλάδεμα. Τὴν ἀγάπη μας μόνο γυρεύουν, ποὺ τὴν ἀξίζουν. Νὰ μὴν τὰ καίμε γιὰ λίγη βοσκή, νὰ μὴν τὰ ρημάζωμε κόβοντάς τα ἀλύτεια καὶ ὅπως λάχῃ, ὅπως δηλαδὴ κάνουν πολλοὶ χωριάτες, δίχως νὰ ξέρουν πῶς τὸ λίγο ποὺ κερδίζουν, τὸ πληρώνουν ἀκριβὰ οἱ ἴδιοι: ...»

«Ξέρετε σήμερα τί εὐτυχία χαρίζουν τὰ δάση στὴν Εὐρώπη; Ἐκατομμύρια ἀπάνω σὲ ἑκατομμύρια κερδίζουν τὰ μεγάλα κρᾶτη ἀπὸ τὰ δάση τους, ποὺ ἂν κέρδιζε, ὅπως ἔπρεπε, τὴν ἀνάλογια τῆς ἢ πτωχῆς μας ἢ πατρίδα, οἱ φόροι ποὺ βαραινόνται τὸ λαὸ στὴν καθημερινὴ τὴν ζωὴ, στὴν τροφὴ του καὶ στὸ ρούχο του, θὰ ἦταν πολὺ λιγώτεροι καὶ ἐλαφρότεροι. Καὶ δὲν κερδίζουν μονάχα τὰ κράτη. Κερδίζει ὁ λαὸς ἐξακριβῶτα. Ἀφήνω ποὺ δὲν τὸν καταστρέφουν κάθε λίγο οἱ πλημμύρες, ἀφήνω ποὺ τὰ χωράφια του καὶ τὰ περιβόλια του δὲν τὰ ξεσέρνουνε καὶ δὲν τὰ πνίγουνε κάθε λίγο οἱ νεροποντὲς ποὺ καταβάζουν τὰ ξεγυμνωμένα βουνὰ, ἀφήνω ποὺ τὰ ζωντανὰ του καὶ οἱ ἀνθρώποι δὲν πνίγονται μέσα στὴν ἀβάσταχτὴ ὄρμη τῶν νερῶν, ἀφήνω ποὺ δὲν τὰ ρημάζουνε οἱ θερμοὶ, ὅπως μᾶς ρημάζοντε ἑμᾶς. Κιὰν τὰ ἔχωμε ὅλα τούτα τὰ κακὰ ἑμεῖς, εἶναι γιατί καταστρέψαμε τὰ δάση μας καὶ ἀφήσαμε γυμνὰ τὰ βουνὰ μας καὶ χαλάσαμε μὲ τὰ χέρια μας τοὺς φυσικοὺς προστάτες ποὺ μᾶς χάρισε ὁ Θεός. Καὶ ὅλα τούτα δὲν εἶναι λόγια στὸν ἄερα. Εἶναι πράγματα, ποὺ οἱ σοφοὶ τοῦ κόσμου, ποὺ φάγανε τὴ ζωὴ τους ἀπάνω στὴν ἐπιστήμη, τὴν σημάδεψαν μὲ τὸ νὶ καὶ μὲ τὸ σίγμα, καὶ μᾶς τὰ διαλάλουν στὰ βιβλία τους μὲ τὰ νοῦμερα καθαρὰ καὶ ἑσπερα, ὅπως δύο καὶ δύο κάνουν τέσσαρα. Καὶ μᾶς λευε: νὰ! τί γίνεται ἐδῶ, νὰ τί γίνεται ἐκεῖ, σὲ ὅλον τὸν κόσμον. Νὰ! τί προκοπὴ, τί πλοῦτη καὶ τί εὐτυχία εἶδε ὁ τάδε τόπος ἀπὸ τὸν καιρὸ ποὺ ἄρχισε νὰ περιποιεῖται καὶ νὰ προστατεύῃ καὶ ν' ἀγαπᾷ τὰ δάση του. Καὶ νὰ! πάλι τί κατάντια καὶ τί κακομοιριά καὶ τί ξεκληρισμα εἶδε ὁ τόπος ποὺ δὲν ἐφύλαξε τὰ δάση του, μόνο τὰ σήμαξε μὲ τὰ ἴδια του χέρια, μὲ τὴ φωτιά καὶ τὸ τσεκούρι, χωρὶς νὰ καταλαβαίνει τὴ συμφορὰ, ποὺ ἔφερε στὸ κεφάλι του».

Δὲ φαντάζεται βέβαια κανεὶς πῶς ἀρκεῖ νὰ διαβάσῃ ἓνα χωριατόπουλο τὸ φυλλαδάκι αὐτὸ γιὰ νὰ μὴν κόβῃ κρυφὰ τὰ δένδρα καὶ νὰ μὴν κάψῃ αὐριο τὰ δάση. Ὅποιος ὅμως δὲν ἀρνηθῇ ὁλότελα τὴν ἀποτελεσματικότητα τῆς γραπτῆς διδασκαλίας καὶ προπαγάνδας θ' ἀναγνωρίσῃ πῶς μόνο μὲ τέτοια γλῶσσα καὶ μὲ τέτοια λόγια εἶναι δυνατὸ νὰ ἔχει τὸ διαφωτιστικὸ μας ἔργο ἀξιὸς καρπός. Καὶ θὰ εὐχηθῇ στὴ Φιλοδασικὴ Ἐνωσις τὰ φυλλαδάκια τῆς αὐτῆς, ποὺ τυπώθηκαν ὁ ἑκατὸ χιλιάδες ἀντίτυπα, προορισμένα γιὰ ὅλα τὰ δημοτικὰ σχολεῖα, νὰ διαβαστοῦν ὅπως τοὺς ἀξίζει, καὶ ν' ἀγαπηθοῦν καὶ ὡς ἀνάγνωσμα ἀπὸ τὸ μικρόκοσμον ποὺ συνήθως ἔχει μοναδικὸ ἀναγνωστικὸ τὰ ἐγκεκριμένα ἀναγνωστικὰ τοῦ κράτους.

Μιὰ ἀνάλογη μεταστροφή στὸ ζήτημα τῆς γλωσσικῆς μορφῆς ἐκπαιδευτικῶν ἔργων βλέπω καὶ στὴ «Βιβλιοθήκη τοῦ Γεωργίου» ποὺ ἐγκαινιάσας φέτος ἡ Γεωργικὴ Ἑταιρεία μὲ τὴν «Πατρία» τοῦ κ. Παπαγεωργίου.

Ἄρα θυμηθούμε πὸς ὁ καλλιεργητὴς ἦταν ὡς τώρα ὑποχρεωμένος μαζί με κάθε ὀδηγίᾳ πού τοῦ πρόσφερε τὸ κράτος γιὰ τὴ βελτίωση τῆς παραγωγῆς του νὰ δέχεται — σὰ συμπλήρωμα τῆς ἀσυμπλήρωτης δημοτικῆς του παιδείας — καὶ μερικὲς ἐνέσεις ἀτικτισμοῦ (βλ. Δελτίο 3, σ. 294), θὰ χαϊρέτησόμε με χαρὰ τὴ νεωτεριστικὴ αὐτὴ ἀντίληψη ἰδρύματος ἀναγνωρισμένου ἀπὸ τὸ κράτος. Ἡ γλῶσσα ὡστόσο ἢ ζωντανὴ δὲν παρουσιάζεται ἐδῶ με τὴν ἴδια εὐκινησία καὶ ἀφοβία καθὼς στὸ «Δάσος». Λεῖπει βέβαια κάθε ἑλληνοκρούρα καὶ στρουφόντητα στὴ σύνταξη, λείπει ὁμως καὶ τὸ θάρρος ἀπὸ τὸ συγγραφεὴ νὰ μιλήσῃ νέτα σκέτα πρὸς τὸ γεωργὸ τῆ γλῶσσα του. Καὶ ὁμως τόσο καλογραμμένο εἶναι τὸ βιβλιαράκι, ὥστε ὑποψιάζεσαι πὸς στὴ δημοτικὴ πρωτογράφηκε, γιὰ νὰ πάρῃ ἔπειτα στὸ τυπογραφικὸ δοκίμιο ἐπάνω ἐνα χτένισμα καθαρουσιάνικο τῆς τελευταίας στιγμῆς, σὰ νὰ μετανόησε ὁ συγγρ. καὶ νὰ προσπάθῃς νὰ τοῦ δώσῃ μιὰ δόση «ἐλληνοπρέπεια», σύμφωνα με τὴν τελευταία ἐγκύκλιον τοῦ ὑπουργείου τῆς παιδείας. Καθαρώτερα φαίνεται αὐτὸ στὸ δευτέρου βιβλιαράκι τῆς ἴδιας σειρᾶς, τὴ «Φιστικιά», ὅπου ἡ γλῶσσα του παρουσιάζεται ἀποφασιστικώτερα, ἀπλὴ πάντα ἀλλὰ — σὰν καθαρεύουσα. Καὶ ὁμως ἀπὸ τὸ σκοπὸ τῆς βιβλιοθήκης αὐτῆς, καθὼς τόσο ὁμορφα δρῆζεται στὰ χρωματιστὰ ξόφυλλα τῶν βιβλίων τῆς, γίνεται τόσο φανερὸ ἢ γλῶσσα πού πρέπει νὰ γραφοῦν:

Ἐρωγοὶ προσέξατε — Μετὰ τὰ βιβλία αὐτὰ θέλομεν νὰ βοηθήσωμε τὸν γεωργὸν νὰ καλύτερεῖ τὴν καλλιέργειάν του, νὰ δοκιμάσῃ με ἐπιτυχία νέα εἶδη καὶ νὰ καρδίση περισσότερα. Τὸ κάθε βιβλίον τῆς σειρᾶς αὐτῆς θὰ ἴσῃ δι' ἓνα εἶδος καλλιέργειας καὶ θὰ ἔχῃ πρακτικὰς ὀδηγίας διὰ τὸν κτηματῆν καὶ τὸν καλλιεργητὴν... Θὰ δώσωμε σιγὰ σιγὰ ὀδηγίας γιὰ τὸ σιτάρι, τὸν κριθάν, τὸ βαμβάκι, τὸ τριφύλλι, τὰ λαχανικά, τὸ κρασί... Τὰ βιβλία μας αὐτὰ πρέπει νὰ τὰ ἔχῃ καὶ νὰ τὰ διαβάσῃ κάθε γεωργός, καὶ ὄχι μόνον ὁ ἴδιος νὰ τὰ συμβουλευέται, ἀλλὰ καὶ εἰς τοὺς γείτονάς του πρέπει νὰ τὰ δίδῃ νὰ τὰ διαβάσῃ, καὶ νὰ τοὺς τὰ ἐξηγῇ, ἂν δὲν τὰ καταλαβαίνουν καλά».

Βέβαια ὁμως δὲ θὰ τὰ καταλαβαίνῃ καλά, οὔτε ἐκεῖνος πού θὰ τὰ διαβάξῃ, οὔτε ὅποιος θὰ τοῦ τὰ ἐξηγήσῃ, ἀμα λ. χ. διαβάξῃ: «δασκίς κόπτομεν τὸ ἄργιον (δένδρον) πρέπει νὰ ἐκλελεφομεν τὴν τομὴν με κόλλαν, ἑλλείγει δὲ τοιαύτης ἴστω καὶ με λύσην. Συμβαίνει πολλάκις ἀπὸ τὴν πληγὴν τὴν ὅποιον προξενούμεν κατὰ τὸν ἑμβολιασμόν νὰ ἐξέροχεται ρητίνη» (Φιστικιά σ. 8). Καὶ ὁ σκοπὸς μας δὲν εἶναι φυσικὰ νὰ γράψωμε λέξεις πού ν' ἀρέσουν καλύτερα σὲ μερικὰ ἴσως ἀπὸ τὰ μέλη τοῦ διοικητικοῦ συμβουλίου τῆς εταιρείας, ἀλλὰ στὴ γλῶσσα πού θὰ νιώσῃ ὁ καθένας χωρικός, ἀκόμη κι ὅταν ἔχῃ τὴν ἐλάχιστην προπαιδείαν:

Ἐτὴν πατάτα τὴν σηκώνει κάθε τόπος, ἂν δὲν εἶναι βάλτος ἢ δὲν ἔχῃ βράχια, φθάνει νὰ ὀργώσωμεν βαθυὰ καὶ νὰ κοπρίσωμεν με πολλὴν κοπριά. Τὰ ἐλαφρὰ ὁμως καὶ τὰ βαθυὰ χώματα εἶναι τὰ καλύτερα διὰ τὴν πατάτα. Πρὶν φυτέψῃς τὴν πατάτα σου πρέπει νὰ ὀργώσῃς ὅσον ἠμπορεῖς βαθύτερα καὶ καλύτερα. Δοκίμασε καὶ θὰ τὸ ἴδῃς καὶ μόνος σου ἂν δὲν ὀργώσῃς βαθυὰ οὔτε τὴν μισὴν ἑσοδείαν δὲν θὰ ἔχῃς. Δύο καὶ τρεῖς φορές λοιπὸν ὀργώσε «σταυρώτῃς» μετὰ τὸ σιδερένιον ἄροτρον, ἔπειτα σβάρνισε καὶ καθάρισε τὸ χωράφι ἀπὸ τὴν ἀγριὰδα καὶ τὰ ἄλλα ἀγροβοτάνα. Μάζεψε τέλος ὅσα λιθάρια ὑπάρχουν καὶ σὲ ἑμποδίζουν.

Ἡ πατάτα πού θὰ φυτέψῃς πρέπει νὰ εἶναι γερὴ, βαρεῖα, κανονικὴ εἰς τὸ σχῆμα καὶ μέτρια, οὔτε πολὺ μεγάλῃ, οὔτε πολὺ μικρῃ. Ἄν φυτέψῃς τὴν πατάταν δλόκληρην θὰ σοῦ δώσῃ περισσότερον, ἂν ὁμως θέλῃς νὰ οἰκονομήσῃς σπόρον, κόψε τὴν εἰς κομμάτια, δύο ἢ τρία ἢ τέσσαρα, εἰς τὸ μέγεθος τῆς φρόντις ὁμως τὸ κάθε κομμάτι νὰ ἔχῃ ἀπὸ δύο ἢ τρία μάτια, . . . Εἰκ. 3.

Πατάτα κομμένη εἰς τὰ τέσσαρα (κάθε μικρὴ λακούβα εἶναι ἓνα μάτι τῆς πατάτας).

Ἐπιτάσματα. Ἡ πατάτα ἔχει ἀνάγκη ἀπὸ πολὺ φουσί, ὅσον ἠμπορεῖς περισσότερον, διὰ νὰ γίνῃ τὸ χῶμα ἀπαλὸν καὶ πλοῦσιον. Θέλει καὶ χημικὰ λιπάσματα. Τὰ χημικὰ λιπάσματα δίδουν εἰς τὴν πατάταν λαμπρὰ ἀποτελέσματα— Ἐνα παράδειγμα: Κοιτὰ εἰς τὸ Μαροῦσι ἓνας χωρικός ἐκαλλιέργησε πέρουςι πατάτα δοκιμαστικῶς. Ἐρρίξε εἰς τὸ ἓνα κομμάτι κοπριά καὶ εἰς τὸ ἄλλο κοπριά καὶ χημικὰ λιπάσματα εἰς μεγάλην δόσιν διὰ νὰ πάρῃ μεγάλην ἑσοδείαν. Ἐνα στρέμμα ἔπηρε 10 κάρρα κοπριά ἀξίας 120 δραχμῶν, καὶ ἔδωσε, με μίαν καλὴν καλλιέργειαν καὶ ἀφθονα ποτίσματα, 1900 ὀκάδες πατάτα, ἀξίας, πρὸς 20 λεπτὰ τὴν ὀκάν, δρ. 380 περίπου. Ἐνα ἄλλο στρέμμα δίπλα εἰς τὸ πρῶτον, ἔπηρε ἔξ μόνου κάρρα κοπριά ἀξίας δρ. 72, ἀλλὰ καὶ ἓνα σάκκον χημικοῦ λιπάματος ἀξίας δρ. 24. Αὐτὸ ἔδωσε 2200 ὀκάδες πατάταν ἀξίας δρ. 440 περίπου, ἔδωσε δηλαδὴ 300 ὀκάδες πατάτα περισσότερον, ἀξίας 60 περίπου δραχμῶν.

Τὸ συμπέρασμα τῆς δοκιμῆς ἔρχεται μόνον του. Μετὰ τὰ χημικὰ λιπάσματα ὁ καλλιεργητὴς ἀντὶ νὰ ἐξοδέσῃ 120 δραχμ. διὰ κοπριάν ἐξώδεσε μόνον 100 δρ. διὰ κάθε στρέμμα καὶ αὐξήσε τὴν παραγωγὴν του μετὰ τὸν ἑσόνον αὐτὸν κατὰ 300 ὀκάδες πατάταν ἀξίας 60 περίπου δραχμῶν. Ὅσοι δὲν ἐδοκίμασαν ἀκόμη χημικὰ λιπάσματα ἄς τὰ δοκιμάσουν καὶ θὰ πεισθοῦν ὅτι εἶναι οἰκονομικὰ καὶ ἀποτελεσματικὰ.

M. T.

Παιδαγωγικὴ

G. Kerschensolner: Ἐννοια τοῦ σχολείου ἐργασίας ἢ τὸ σχολεῖον τοῦ μέλλοντος, μετάφρασις Δ. Γεωργιάνκι, ἔκδοσις Ἐστίας. Ἀθῆνα 1916, 144 σελ., 8°. Δρ. 2.

M. Offner: Ἡ πνευματικὴ τῶν μαθητῶν κόπωση, μετάφρασις Δ. Γεωργιάνκι, ἔκδοσις Ἐστίας. Ἀθῆνα 1915, 82 σελ., 8°. Δρ. 1.50.

Ὅπως ὅλες οἱ ἐκδηλώσεις τοῦ πνεύματος ἐστὶ καὶ ἡ ἐπιστήμη δὲν εἶναι κάτι πού ξεπετιέται ἔξαρτα ἀπὸ τὸ πᾶν ὅταν ἢ Ἀθῆνα ἀπὸ τὸ κεφάλι ἐνὸς θεοῦ. Προϋποθέτει ἀδιάκοπη ἐξέλιξη αἰῶνων με χίλιες δυὸ προσπάθειες καὶ ἐντατικὴ ἐνέργεια πού πηγάζουν ἀπὸ τὴς κοινῆς ἀνάγκης τῆς ζωῆς. Τέτοια προϋπόθεση δὲν μαροῦσε βέβαια νὰ ἐπαρῆ στὴν Ἑλλάδα, σὲ τόπο σκλαβωμένον τὸσον καιρὸ σὲ Τουρκικὸν κατακτητὴ καὶ σὲ μιὰ παράδοση τρομερῆ πού τὸν κρατοῦσε κερφωμένο σὲ μεγάλα περασμένα, πηγὴ ζωῆς μονάχα γιὰ τοὺς ζωντανούς. Γιαντὸ κανεῖς σήμερα πού νιώθει τί θὰ πῇ δημιουργία στὴν ἐπιστήμη, δὲ γυρεῖ καὶ σὲ μᾶς τὸ ἄνθος αὐτὸ ἐνὸς καλλιεργημένου πολιτισμοῦ. Ἄν ἔχομε μερικὲς προσπάθειες, αὐτὲς ὀφείλονται σὲ λόγους ἔξαιρετικούς, περιορίζονται στὴς ἱστορικὰς κυρίως ἐπιστήμες, ὅπου δὲν ἔλειψε κάποια μακροχρόνη συνέχεια, καὶ ματριῶνται στὰ δάχτυλα. Μᾶς δίνουν μόνον λιγοστὰ σπέρματα πού πρέπει νὰ πληθύνουν γιὰ νὰ δώσουν με πολὺν καιρὸ τὴν βάση γιὰ μιὰ δημιουργία πραγματικὴ. Καὶ ἂν τὰ λιγοστὰ αὐτὰ σπέρματα δὲ μᾶς τὰ παρουσιάσῃ ὡς τώρα κανένας κλάδος τῶν θετικῶν ἐπιστημῶν, πολὺ μικρότερον βέβαια δικαίωμα θὰ εἶχαμε νὰ τὰ ζητήσωμε σὲ ἐπιστήμη, πού μόλις τὰ τελευταία χρόνια ἄρχισε νὰ στηρίζεται στὸ στερεὸ ἔδαφος τῆς θετικῆς ἔρευνας καὶ τοῦ πειράματος, στὴν νέα παιδαγωγικὴ ἐπιστήμη.

Ἐνας ἀπὸ τοὺς πῶ σημαντικούς ὁρους γιὰ νὰ κινήθῃ στὸν τόπο μας ἐνεργητικώτερα ἢ ἐπιστημονικὴ σκέψη, νὰ πληθύνουν οἱ ἐργάτες τῆς, καὶ νὰ πληθύνουν καὶ δυναμώσουν ὅσα σπέρματα εἶπα παραπάνω, εἶναι νὰ μᾶς δα-

δοῦν ἔργα που νὰ μᾶς συγχρονίζουσι μετὰ τὴ σημερινὴ ἐπιστήμη. Καὶ ἡ ἀνάγκη αὕτη εἶναι πῶς μεγάλη καὶ ἐπιτακτικὴ γιὰ μιὰ νέα ἐπιστήμη ὅπως ἡ πειραματικὴ παιδαγωγικὴ. Τὸ ὅτι ὁμως καὶ τέτοια ἀκόμα ἔργα, κάθε ἄλλο παρὰ πρωτότητα, εἶναι δυσκολώτατο νὰ γραφοῦν πρόχειρη ἀπόδειξη* τὸ «περιοδικὸν τῆς πειραματικῆς παιδαγωγικῆς καὶ ψυχολογίας», ποῦ ἔβγαλε ὁ κ. Μακρὴς στὰ 1915, «προτιθέμενος ἀπλῶς, καθὼς λέει, νὰ μεταδώσῃ τοῖς κ. κ. συναδέλφοις, τοῖς τυχὸν ἀγνοοῦσιν, ὅτι νέον καὶ ὀφέλιμον κατὰ τὰς τριετίαι αὐτοῦ σπουδᾶς ἐν Γερμανίᾳ καὶ Ἑλβετίᾳ ἐκτίσαστο γενόμενος οὕτω γέφυρα ἐπικοινωνίας τῆς πειραματικῆς παιδαγωγικῆς καὶ ψυχολογίας μεταξὺ Ἑλλάδος καὶ ἁλλοδαπῆς». Μὲ ὅλη ὁμως τὴν καλὴ θέλησιν καὶ τὴν ἐργατικὴν ἐπιμέλειαν τοῦ ἐκδότου τὸ περιοδικὸν αὐτὸ ὄχι μόνον δὲ φωτίζει, ἀλλὰ σκοτίζει ἐπικίνδυνα τὸν κάθε του ἀναγνώστη. Ἀντὶ τέτοιες ἢ καὶ πῶς ὑποφερτὲς παρόμοιαι ἐργασίαι ἀσυγκρίτως προτιμότερο καὶ ὀφελιμότερο εἶναι νὰ γίνωνται πιστὲς μεταφράσεις ἀπὸ ξένα ἔργα, ἔργα ὁμως ποῦ νὰ στέκωνται στὸ ὕψος τῆς σημερινῆς ἐπιστήμης. Γιατί ἂν εἶναι πάλι νὰ δίνωμε τώρα στοὺς δασκάλους μας π. χ. «τὴν μεγάλην Διδακτικὴν τοῦ Κορμενίου» (μετάφρασις Ὀλυμπίου), ἢ τὴν «Ψυχολογίαν τοῦ Κορνάδου» (μετάφρασις Δ. Γεωργακάκι) κ.τ.δ., ριζώνομε ἔτσι σὲ ἀμαθούς ἐγκεφάλους πλάνης ποῦ θὰ χρειαστῇ καιρὸς καὶ κόπος πολὺς γιὰ νὰ ξεριζωθῶν.

Πόσο μεγάλη εἶναι ἡ ἀνάγκη αὕτη τῶν μεταφράσεων τὸ βλέπομε ἀκόμα ἀπὸ τὸ ὅτι ἐπιστήμονας μετὰ τὴ δημιουργικότητα τοῦ κ. Γιαννοῦ ἐγκαινιάζει ἓνα νέο ἐπιστημονικὸν καὶ παιδαγωγικὸν περιοδικὸν τὴν «Ἄγωγη» μεταφράζοντας ὁ ἴδιος τὰ «Στοιχεῖα τῆς πειραματικῆς παιδαγωγικῆς» τοῦ Ernst Meumann. Γιὰ τὸ βιβλίον αὐτὸ, τὸ πῶς συστηματικὸν ὡς σήμερον βιβλίον στὴ νέα παιδαγωγικὴ, θὰ γίνῃ πλατὺς λόγος στὸ Δελτίον, μόλις τελειώσῃ ἡ ἐκδόσις τοῦ. Ἀπὸ τώρα ὁμως θὰ μπορούσε κανεὶς νὰ παρατηρήσῃ ὅτι ἂν ἡ μετάφρασις αὕτη ἐξωρίζῃ ἀπὸ τὴς συνηθισμέναις μεταφραστικαῖς ἐργασίαις μετὰ τὴν πιστὴν καὶ ἐδουνημένη ἀπόδοσιν τοῦ κειμένου, τὴν πραγματικὴν ἀφομοίωσιν τοῦ καὶ ἀκόμα μετὰ τὴν προσοχὴν στὸ σπουδαιότερον ζήτημα τῶν ὄρων, εἶναι ἀδύνατον μετὰ ὅλη τὴν προσπάθειαν καὶ τὴν δύναμιν τοῦ μεταφραστοῦ νὰ μᾶς δώσῃ τὴ ζωὴν ποῦ πλημμυρίζει τὸ πρωτότυπον. Γιατί αὐτὸ μόνον σὲ μιὰ γλῶσσαν ζωντανὴν μπορεῖ νὰ γίνῃ. Καὶ ἂν ἡ ἀνάγκη νὰ μεταφραστοῦν ἔργα ὅπως τοῦ Meumann εἶναι ἐπιτακτικὴ, δὲν εἶναι λιγώτερον ἐπιτακτικὴ καὶ ἡ ἀνάγκη τὰ τέτοια ἔργα νὰ μᾶς δοθοῦν ζωντανὰ μετὰ ὅλην τὴν ψυχὴν καὶ τὴν δύναμιν.

Καθὼς εἶπα παραπάνω οἱ μεταφράσεις γιὰ νὰ πετύχουν τέλεια τὸ σκοπὸν τους πρέπει πρῶτα νὰ μᾶς δύνουν ἔργα ποῦ νὰ στέκωνται στὸ ὕψος τῆς σημερινῆς ἐπιστήμης, καὶ ἔπειτα τὰ ἔργα αὐτὰ νὰ μᾶς τὰ δύνουν πιστὰ, πραγματικὰ ἀφομοιωμένα, ζωντανὰ. Πρέπει νὰ γίνωνται δικὰ μας, ἑλληνικά. Φυσικὰ τέτοια ἀπαίτησις εἶναι πολὺ δύσκολη καὶ χρειάζεται δημιουργικὴ ἐργασία, ὄχι μόνον γιὰ τὸ ὅτι ἡ ἐπιστήμη, ἐπομένως καὶ ὁ ἐπιστημονικὸς λόγος εἶναι ἀπλάτος ἀκόμα, μὰ γιὰ τὸ καὶ κάθε γλῶσσα ἔχει τὴ δικήν της ψυχὴν καὶ σ' αὕτη πρέπει νὰ μετουσιωθῇ τὸ ξένο ἔργον, χωρὶς βέβαια μ' αὐτὸ

* Βλέπε ἀκόμα τὴ βιβλιογραφίαν περὶ «ψυχικῆς κληρονομικότητος καὶ τοῦ περιβάλλοντος», μελέτη Θ. Βορέα, Ἀθήνα 1906. Ἀντίθετον μὲ ξημεροῦτο παράδειγμα ἢ «Ἐισαγωγὴ εἰς τὴν παιδολογίαν» τοῦ Λαμπταδαρίου. Ἀθήνα 1915.

νὰ καταστραφῇ τὸ ὄφρος τοῦ κάθε συγγραφέα. Καὶ ἡ δυσκολία γίνεται πῶς μεγάλη, ὅταν ἔχομε νὰ μεταφράσωμε ἀπὸ μιὰ γλῶσσαν ὅσων τὴ γερμανικὴ, ποῦ ἓνα ἀπὸ τὰ κύρια χαρακτηριστικὰ τῆς εἶναι ἡ συνθετικότης. Ἐνῶ τὸν νεολογικὸν ἐγκέφαλον καὶ τὴν γλῶσσαν τοῦ, καὶ αὐτὴν ἀκόμα τὴν καθαρεύουσαν, ἂν θέλῃ νὰ ἔχῃ νεολογικὴν μορφήν καὶ νὰ μὴν εἶναι τέλεια μούμιον, τὴ χαρακτηρίζει ἡ ἀναλυτικότης.

Τὴν πρώτη ἀπαίτησιν ποῦ εἶδαμε, γιὰ τὴν ἐκλογὴν δηλ. τῶν ἔργων, τὴν ἱκανοποιῶν καὶ τὰ δύο βιβλία ποῦ μετάφρασε ὁ κ. Γεωργακάκις: «Ἡ πνευματικὴ τῶν μαθητῶν κώπωσις» τοῦ Max Offner καὶ «ἡ ἔννοια τοῦ σχολείου» τοῦ Kerschesteiner. Τὸ πρῶτον συγγενερότερον καὶ ἐκλαϊκότερον εἰδικὰ γιὰ τοὺς δασκάλους τὴς νεώτερας ἔρευνας καὶ τὰ πορίσματα τοῦ γιὰ ἓνα εἰδικὸν μὰ ζωτικώτατον ἐκπαιδευτικὸν ζήτημα, τὸ δεύτερον ἔχει πλατύτερη σημασίαν γιὰ ὅλην, καὶ τὴ στοιχειώδη καὶ τὴ μέσην ἐκπαίδευσιν μπαίνει στὴν οὐσίαν τοῦ καὶ σὲ καθαρὴς γραμμῆς μᾶς δίνει τὴν ἔννοιαν τοῦ μελλοντικοῦ σχολείου, «τοῦ σχολείου ἐργασίας». Τὸ γενικὸν θέμα, ὁ ἐπιστημονικὸς τρόπος ποῦ ἐξετάζεται, ἡ θέση ποῦ παίρνει τὸ βιβλίον στὴ νέα ἐκπαιδευτικὴ κίνησιν καὶ τ' ὄνομα τοῦ Kerschesteiner ἐπιβάλλουν νὰ δοθῇ ἐδῶ πέρα πλατιά ἡ οὐσία τοῦ βιβλίου τοῦ. Καὶ θὰ δοθῇ ἔτσι ποῦ νὰ μιλῇ ὅσο εἶναι δυνατόν ὁ ἴδιος ὁ συγγραφέας.

Ὁ G. Kerschesteiner, ἀνώτερος ὑπάλληλος τοῦ ὑπουργείου τῆς Παιδείας στὴ Βαβαρία, εἶναι γνωστὸς στὸν παιδαγωγικὸν κόσμον καὶ ὡς πρακτικὸς παιδαγωγικὸς ποῦ μετὰ ἐπιμονὴν καὶ πίστην προσπαθεῖ πάντα νὰ προσαρμόζεται ἢ στοιχειώδης γενικὴ καὶ ἐπαγγελματικὴ ἐκπαίδευσιν σὲς σημερινῆς ἀνάγκης τῆς κοινωνίας καὶ σὲς νεώτερα διδάγματα τῆς ἐπιστήμης, καὶ ὡς ἱκανώτατος ἔρευνῆς ποῦ μελετώντας τὴν πράξιν συντελεῖ στὴν προκοπὴ τῆς νέας παιδαγωγικῆς κινήσεως. Δικὸν τοῦ π. χ. εἶναι τὸ βιβλίον γιὰ τὴν «ἰχνογραφικὴν ἰδιοφυσίαν τοῦ παιδιοῦ», ποῦ στήριζεται σὲ πλῆθος ἀκριβοῦςνησιασμένα πειράματα, καὶ ποῦ ἡ σημασία του εἶναι μεγάλη καὶ γιὰ τὴν εἰδικὴν διδακτικὴν καὶ γενικὰ γιὰ τὴν ψυχολογίαν τοῦ παιδιοῦ. Ἀπὸ δικῆν του πρωτοβουλίαν τὰ σημερινὰ δημοτικὰ καὶ συμπληρωτικὰ σχολεῖα στὴ Βαβαρία, σ' ἓνα κράτος καθολικὸν, ἀνανεώνονται ἔτσι ποῦ τὰ προγράμματά τοῦ εἶναι κατὰ μέγα μέρος τὰ πῶς προδευτικὰ σ' ὅλην τὴν Γερμανίαν. Καὶ σὲ τὸ νέο του βιβλίον, «τὸ σχολεῖον ἐργασίας», ἔχομε ἐνωμένην τὴν πράξιν καὶ τὴ θεωρίαν, τὸν πρακτικὸν παιδαγωγικὸν καὶ τὸν ἔρευνῆς ἐπιστήμονα.

Τὸ μεγαλύτερον ἔξωτερον ἀγαθὸν τοῦ ἀνθρώπου, λέει ὁ Κ., εἶναι ἡ ἰδανικὴ πολιτεία ποῦ στηρίζεται σὲ δικαιο καὶ στὸν πολιτισμὸν, γιὰ τὴν θὰ πορῇ τὸ κάθε ἄτομον νὰ πετυχαίνῃ τὸ ἀνώτερον ἔσωτερον ἀγαθόν, νὰ μορφώσῃ δηλ. ἐλευθέρων καὶ νὰ τελειοποιῇ τὴν ἠθικὴν του προσωπικότητα. Ὁ σκοπὸς κάθε σημερινῆς πολιτείας εἶναι διπλός: πρῶτα νὰ φρονεῖν γιὰ τὴν προστασίαν καὶ τὴ σωματικὴν καὶ πνευματικὴν εὐημερίαν τῶν πολιτῶν τῆς, καὶ ἔπειτα συνεργαζόμενη μετὰ ἄλλα πολιτισμένα κράτη νὰ ζητῇ νὰ πλησιάζῃ μετὰ τοὺς ὁλοῦν καὶ περισσότερον πρὸς τὴν ἰδανικὴν πολιτείαν κατευθύνοντας ὅλες τῆς τὴς δυνάμεις σ' ἓνα τέτοιο ἰδανικόν. Ὁ ἀνθρώπος ποῦ ἐργάζεται σὲ μιὰ πολιτείαν κοιτάζοντας πάντα τοὺς δύο αὐτοὺς σκοποὺς εἶναι χρησίμος πολίτης. Γιαυτὸ τὸ σχολεῖον, τὸ σπουδαιότερον ὄργανον κάθε πολιτείας γιὰ τὴν ἐπιτυχίαν τοῦ προορισμοῦ τῆς, πρέπει νὰ ἔχῃ ὡς κύριον σκοπὸν: νὰ μορφώσῃ χρησίμους πολίτας. Κανεὶς βέβαια δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι χρησίμος πολίτης ἂν δὲν

κάνη οποιαδήποτε εργασία που να βοηθή έμμεσα ή άμεσα την πολιτεία στον προορισμό της. Σκοποί επομένως του σχολείου πρέπει να είναι οι ακόλουθοι τρεις: α) να προετοιμάξη τον τρέφοιμό του για ένα ώριμο έπάγγελμα· β) να του δώσει να καταλάβη ότι με το έπάγγελμά του, όποιο και άν είναι, δεν ύπηρετεί μονάχα το άτομικό συμφέρον, αλλά το συμφέρον όλης της κοινωνίας, και ότι έπομένως χρέος του καθενός είναι να κάνει τη δουλειά του όσο μπορεί τελειότερα· και γ) ν' αναπτύξη στον τρέφοιμό του την κλίση και τη δύναμη για να τελειοποιή και με το έπάγγελμά του και γενικά με όλη του τη δράση την προσωπική του αξία, και να την τελειοποιή έτσι που ή κοινωνία όπου ζή να εξελίσσεται προς την ιδανική ήθική κοινωνία.

Τόν πρώτο του σκοπό θα τον πετύχη το σχολείο, άν στο πρόγραμμά του μητ έιδικό μάθημα εργασίας. Νά ιδρυθούν εργαστήρια όπου το παιδί δε θα γίνεται βέβαια τέλειος ειδικός τεχνίτης μπαίνοντας στις λεπτομέρειες της κάθε εργασίας, αλλά με την όδηγία ειδικά μορφωμένου δασκάλου θα συνηθίση να μεταχειρίζεται μερικά εργαλεία, και θα συνηθίση ακόμα στην ακρίβεια, στην τάξη και στη χαρά της δουλειάς. Το καταλληλότερο μέσο για να πετύχη το σχολείο τους δυό άλλους σκοπούς του είναι να οργανωθή έτσι που όχι μόνο στο μάθημα της εργασίας, μα και στ' άλλα μαθήματα και στη σχολική ακόμα ζωή να κυριαρχή όσο είναι δυνατόν το πνεύμα της εργατικής κοινότητας*. Τα παιδιά σιγά σιγά να παίρνουν τη διοίκησή τους στα χέρια τους, διάφορες συντροφίες ν' αναλαμβάνουν μόνες τους ένα κοινό έργο, στο εργαστήριο π. χ. να φτιάσουν ένα σπατάκι, στο περιβόλι να καλλιεργήσουν ένα δικό τους μέρος, να κάνουν παρατηρήσεις έξω στη φύση για ώρισμένα φαινόμενα, να συσταινουν συλλόγους καλλιτεχνικούς, επιστημονικούς, γυμναστικούς κ. τ. δ. "Αν το ειδικό μάθημα εργασίας έχη τη θέση του στο δημοτικό σχολείο, το πνεύμα της εργατικής κοινότητας μπορεί να εφαρμοσθή πλατιά και να εύδοκιμήση κατ' έξοχήν στη μέση εκπαίδευση, όπου και το πρόγραμμα παρουσιάζει πιά πολλές εύκαιρίες γι' αυτό, και καιρός ύπάρχει περισσότερος, και ή πνευματική ανάπτυξη των παιδιών είναι μεγαλύτερη. Και στο δημοτικό όμως σχολείο κατορθώνονται πολλά. Μ' αυτό τον τρόπο αναπτύσσεται το συμπαθητικό συναισθημα και το συναίσθημα της ευθύνης, συνηθίζουν να δουλεύουν τα παιδιά για ένα κοινό ιδανικό κτλ. κτλ.

Τό σχολείο εργασίας είναι οργανισμός που πρώτα απ' όλα ζητεί να μορφώσει το χαρακτήρα. Την ήθική κατεύθυνση σ' αυτή τη μόρφωση μās τη δίνουν οι τρεις σκοποί που είδαμε παραπάνω και ή οργανώση του σχολείου ή σύμφωνη μ' αυτούς. Για να μορφώσω όμως αξιόλογο χαρακτήρα πρέπει ν' αναπτύξωμε στο παιδί τις ακόλουθες ψυχικές ιδιότητες: τη δυνατή βούληση, τη φαινή κρίση, την εύαισθησία και το έρευνητικό. Γιαυτό ανάγκη να δώσω στη βούληση την εύκαιρία να δρά πάντοτε και να την αφήνω να δρά έλεύθερα τονώνοντας έτσι τη δύναμή της· από μικρό ν' αφήσωμε το μαθητή να κινήται σε πλήθος πραγματικές σχέσεις για να συνηθίση ν' αντιδρά γρήγορα και πολύτροπα και ν' απλώνεται ή εύαισθησία του ολοένα πλατύτερα· να τον όδηγήσωμε ν' αποχήση μόνος του, με τη δική του εμπειρία,

* Μ' αυτό το πνεύμα εργάστηκε στον Πειραιά ο κ. Γ. Σακελλαρίου, δημοδιδάσκαλος στο 10. Δημοτικό Σχολείο, και τις έντυπώσεις του τις δημοσίευσε στην έφημερίδα «Ακρόπολις» 1-4 Ιουλίου 1915. Βλ. ακόμα Α. Δελμούζου «Τρία χρόνια δάσκαλος» στο Δελτίο 4, σ. 245 κ. ά.

τις παραστάσεις και τις έννοιες για να γυμναστή ή κρίση του. "Ανάγκη ή διδασκαλία της εργασίας της παραγωγικής να εφαρμοσθή ως αρχή σ' όλα τα μαθήματα, όσο είναι δυνατόν· αλλά μ' αυτό δεν έννοιει ο συγγραφέας ότι πρέπει με το κάθε μάθημα να συνδέεται οποιαδήποτε ένέργεια του χεριού, όπως πολλοί το νομίζουν. Δεν εφαρμόζωμε την αρχή της παραγωγικής εργασίας στην ιστορία π. χ. άν βάλωμε τα παιδιά να ίχνογραφούν μάχες ή να φτιάχνουν πρόγους ίπποτων, ούτε και στην Παλαιά Διαθήκη άν μās ίχνογραφήσουν ιστορίες απ' αυτήν. Η εργασία του χεριού είναι πολύτιμη μονάχα εκεί όπου έννοιες και γνώσεις πηγάζουν από τα γεγονότα της καθημερινής εμπειρίας και το υλικό των παραστάσεων βγαίνει από την άμεση παρατήρηση*. Κάθε μάθημα όμως, όπως ή γλώσσα και ή ιστορία, που στηρίζεται αποκλειστικά σε γεγονότα που μās δίνει ή παράδοση, γίνεται παραγωγικό και μορφωτικό μόνο με πνευματική εργασία. Κάθε τέτοιο μάθημα μορφώθηκε με ιδιαίτερο, ειδικό τρόπο εργασίας, και όδηγώντας το παιδί στον τρόπο αυτόν εφαρμόζωμε την αρχή της παραγωγικής εργασίας. "Αν βάλωμε π. χ. το μαθητή ν' αντίληψη ιστορικές γνώσεις από πηγές σύγχρονες με τα γεγονότα που διδάσχομε ή και από σημερινά ιστορικά έργα, άν τον κάνωμε να νιώση βαθιά και να ζήση μαζί με τα πρόσωπα ενός δράματος, άν τον όδηγήσωμε να καταλάβη σωστά τους φυσικούς, τους χημικούς και τους βιολογικούς νόμους με πειράματα δικά του, τότε ή διδασκαλία μας είναι σύμφωνη με την αρχή της παραγωγικής εργασίας. Για να πετύχουν τα σχολεία τέτοια αυτότελη πνευματική εργασία, πρέπει και το διδακτικό προσωπικό να μορφωθή μ' αυτό το πνεύμα, και ή διδασκόμενη ύλη να λιγοστέψη στο minimum, και στα σχολεία να ιδρυθούν κατάλληλα πνευματικά εργαστήρια και βιβλιοθήκες για την ιστορία, τη φυσιογνωσία και άλλα μαθήματα.

Στο δημοτικό βέβαια σχολείο είναι περιορισμένα τα όρια αυτού του είδους της εργασίας, γιατί έχωμε να κάνωμε με μικρά παιδιά. Στη μέση όμως εκπαίδευση μπορεί να πρέπει να εφαρμοσθή πλατύτατα. "Ετσι στα κλασικά π. χ. γυμνάσια σκοτώνεται σήμερα το ενδιαφέρον των μαθητών και με τη σχολαστική διδασκαλία και με το μακρός που τραβά ή έρμηνεία των κλασικών. Διδασκαλία της "Οδύσσειας π. χ. που κρατεί δυό και τρία χρόνια φέρνει μέσα της το σπέρμα του θανάτου. "Αποφεύγωμε την άνία, άν και τη γλωσσική διδασκαλία την περιορίσωμε τόσο όσο χρειάζεται για να καταλάβη το παιδί τέλεια το περιεχόμενο, και άν κάθε φορά καταγινόμαστε μόνο με ένα συγγραφέα αφήνοντας τους άλλους για αργότερα· άν είναι πολύ μακρú το κείμενο, ως δίνη μέρος του ο ίδιος ο δάσκαλος μεταφρασμένα, και ακόμα όσα μέρος θα διαβάζονται στο πρωτότυπο δεν είναι ανάγκη να τα προετοιμάζουν σπίτι τους όλα τα παιδιά· έδώ μπορεί να εφαρμοσθή ή κοινοτική εργασία και ο κάθε μαθητής να ετοιμάξη ώρισμένο αριθμό στίχους ή ώρισμένες σειρές από το πεζό κείμενο. "Άλλο αποτελεσματικό μέτρο είναι κάθε έβδομάδα

* Η άγωγή της βουλήσεως απαιτεί να μη βγαίνει από το χέριο του παιδιού μια εργασία που να μίν έχη τη σφραγίδα της επιμέλειας και του κόπου. Το «κατά προσέγγισιν» βλάπτει πολύ, και σ' αυτό είναι φόβος να όδηγή κάποτε ή διδασκαλία της εργασίας όταν μητ στο σχολείο ως αρχή. Και γιαυτό ακόμα είναι απαραίτητη ή διδασκαλία της εργασίας και ως ειδικό μάθημα, όπου ο ειδικά μορφωμένος δάσκαλος θα ζητή από το παιδί επιμέλεια και ακρίβεια άνάλογη με τις δυνάμεις του.

ένα δλόκληρο πρωί να μένουν υποχρεωτικά οι ανώτερες τάξεις στο σχολικό αναγνωστήριο και κεί ο κάθε μαθητής να μελετά ελεύθερα, οτι προτιμά ανάλογα με την κλίση του· και ή μελέτη να μὴν περιορίζεται μόνο στους κλασικούς, μὰ ν' ἀπλώνεται και στη νεώτερη λογοτεχνία και την επιστήμη, την ιστορία, τις οικονομολογικές και πολιτικές επιστήμες κ.τ.δ.· στο τέλος ο καθένας να εκθέτη εμπρός σ' όλους τὸ περιεχόμενο τῆς μελέτης του. Ἐκτός ἀπ' αὐτὸ τὸ μέτρο σωστό, εἶναι στη μέση ἐκπαίδευση στις ανώτερες τάξεις νὰ μπορῆ ὁ μαθητής νὰ διαλέγη μόνος του τὰ μαθήματα πού θέλει ν' ἀκολουθήσει.

Στὸ τέλος τοῦ βιβλίου σὲ παράρτημα μᾶς δίνει ὁ Κ. ἓνα σχέδιο γιὰ τὴν ὀργάνωση ἀστικού δημοτικού σχολείου, ὅπως ἐφαρμόζεται σήμερα δοκιμαστικά μετὰ τὴ δική του πρωτοβουλία σὲ λιγοστά δημοτικά σχολεῖα τοῦ Μονάχου. Ἔτσι ἔχουμε ἐν μέρει ἐνωμένη τὴν πράξη μετὰ τὴ θεωρία, και βλέπουμε ἐφαρμοσμένα πολλά ἀπὸ τὰ μέσα πού θὰ οδηγήσουν κατὰ τὸ συγγραφέα τὸ σημερινὸ σχολεῖο πρὸς τὸ μελλοντικὸ σχολεῖο ἐργασίας: σ' αὐτὸ μετὰ τις πικὲς λίγες γνώσεις θὰ μορφώνονται ὅσο μπορεῖ περισσότερες ἱκανότητες και δεξιότητες και θ' ἀναπτύσσεται ἡ χαρὰ γιὰ τὴ δουλειά, μετὰ τὴ συνείδηση ὅτι ὅλα αὐτὰ πρέπει νὰ χρησιμοποιοῦνται γιὰ τὸ ἀγαθὸ τῆς κοινωνίας.

Ἄν κοιτάζοντας μόνο τὸ περιεχόμενο ρωτοῦσε κανεὶς τί νέο μᾶς δίνει ὁ συγγραφέας μετὰ τὸ βιβλίο του, ἡ ἀπάντηση θὰ ἦταν δύσκολη πολὺ. Καὶ ὁ σκοπὸς τοῦ σχολείου γενικά, και ἡ ἀπαίτηση νὰ μῆνι στοὺς σχολεῖο εἰδικὸ μάθημα ἐργασίας μετὰ δάσκαλο εἰδικὰ μορφωμένο χωρὶς μ' αὐτὸ νὰ ἔξει ἡ γενικὴ ἐκπαίδευση στὴν ἐπαγγελματικὴ, και ἡ γενικὴ σημασία ἐνὸς τέτοιου μαθήματος, ἡ ἀνάγκη νὰ διδάσκονται ὅλα και τὰ ιστοριοφιλολογικὰ ἀκόμα μαθήματα μετὰ τὴν ἀρχὴ τῆς παραγωγικῆς ἐργασίας, ἡ περιώνυμη αὐτενεργεια τοῦ μαθητῆ, ὁ τονισμὸς τῶν γνώσεων δίπλα στις δεξιότητες—ἀντίθετα μετὰ τὸ σύγχρονο ἀμερικάνικο πνεῦμα ἐνὸς John Dewey—και ἡ σημασία τῶν μαθητικῶν κοινοτήτων και τῆς ἐλευθερίας πού πρέπει νὰ ἔχουν τὰ παιδιὰ στις ανώτερες γυμνασιακῆς τάξεις στὰ μαθήματα πού θ' ἀκούσουν, τὸ ταίριασμα τῆς ἀτομικῆς ἐλευθερίας μετὰ τὴν αὐστηρὴ πειθαρχία και τόσα ἄλλα οὔτε λέγονται οὔτε τονίζονται ἰδιαίτερα γιὰ πρώτη φορὰ τώρα. Πολλὰ μάλιστα, ὅπως και ὁ ἴδιος ὁ Κ. τὸ λέει, εἶναι παλαιότερες παιδαγωγικῆς ἀπαιτήσεις και πολλά τὰ ἐφαρμόζουν σήμερα σὲ ἄλλα πολιτισμένα κράτη ἔξω ἀπὸ τὴ Γερμανία. Ἴσως στὸ μόνο πού θὰ σταματοῦσε κανεὶς, εἶναι κάτι πού μάταια θὰ ζητοῦσε στὸ μακρὺ πρόλογο τοῦ μεταφραστῆ: Τὸ ξεδιάλωμα πού κάνει ὁ συγγραφέας ὡς πρὸς τὴν ἀρχὴ τῆς παραγωγικῆς ἐργασίας γιὰ τὰ ιστοριοφιλολογικὰ μαθήματα, πού εἶδαμε παραπάνω. «Κάποιος, λέει ὁ Κ. στὸν πρόλογο του, θέλησε νὰ μοῦ διεδικήσῃ τὴν προτεραιότητα στὴν ἰδέα τοῦ σχολείου ἐργασίας. Ἐπειδὴ ποτὲ μοῦ δὲν ἰσχυρίσθηκα τέτοιο πράμα, δὲ χρειάζεται βέβαια και ν' ἀπαντήσω. Μόνο ἓνα θέλω νὰ παρατηρήσω: Ἡ ἰδέα τοῦ σχολείου ἐργασίας εἶναι τόσο παλιὰ ὅσο και ἡ παιδαγωγικὴ (πβλ. Πλάτωνος Νόμοι 819 Β). Οἱ ἰδέες ὅμως ζωντανεύουν ὅταν τις σκεφτῆ κανεὶς κατὰβαθα ὡς τὸ τέλος και τις συγχρονίσῃ ἔτσι πού νὰ μποροῦν νὰ πραγματοποιηθοῦν». Καὶ ἂν εἶναι ὑπερβολικὴ ἡ ἀξίωση τοῦ Κ., κανεὶς ὅμως δὲν μπορεῖ νὰ τοῦ ἀρνηθῆ τὴν πρωτοτυπία στὸν τρόπο πού ἐξετάζονται μερικὰ ζητήματα, ὅπως στὸ γενικὸ π. χ. μέρος γιὰ τοὺς σκοποὺς τοῦ σχολείου, και ὁ καθένας θὰ ἐκτιμῆσει

ὅπως πρέπει τὴ βαρεὴ σημασία πού ἔχει ἡ προσπάθεια τοῦ βιβλίου νὰ μᾶς δώσῃ συστηματικὰ συγκεντρωμένες παλιές και νέες ἰδέες, θεωρία μαζί και πράξη, σ' ἓνα σύνολο ἐπιβλητικὸ ἓνα σύνολο πού ζητεῖ νὰ προσαρμόσῃ τὸ σχολεῖο και τὰ ἰδανικά του στὴ ζωὴ και στις πραγματικῆς ἀνάγκες τῆς κοινωνίας και τοῦ ἀτόμου, τις ἀνάγκες τις σημερινῆς, χωρὶς νὰ παραμερίσῃ τὸ γενικὸ μορφωτικὸ και ἀνθρωπιστικὸ χαρακτῆρα του. Καὶ ἡ σημασία αὐτὴ δὲ μικραίνει ὅσο και ἂν διαφορήσῃ κανεὶς στὴν ἰδεολογία τοῦ πρώτου μέρους, τοῦ γενικοῦ, ὅπου ὁ φιλόσοφος ἐπιστήμονας ἀσυνεπείδα ἐπηρεάζεται ἀπὸ τὸν ὑπάλληλο τοῦ κράτους, ἢ ἂν διαφορήσῃ στις ψυχικῆς ἰδιότητες τις ἀπαραίτητες γιὰ τὴ μόρφωση τοῦ χαρακτῆρα, ἢ τέλος ἂν νομίσει ὅτι δὲν εἶναι σωστὸ νὰ περιορίσωμε τὸ εἰδικὸ μάθημα ἐργασίας μόνο στὰ δημοτικὰ γερμανικὰ σχολεῖα τὰ προωρισμένα γιὰ τὸ λαὸ (σελ. 44).

Ἄν ἡ ἐκλογή τοῦ βιβλίου πού μετάφρασε ὁ κ. Γεωργακάκης εἶναι καλὴ, ἡ ἴδια ὅμως ἡ μετάφραση πολὺ λίγο ἱκανοποιεῖ τις ἀπαιτήσεις πού εἶδαμε παραπάνω. Τὸ σπουδαιότερο ἐλάττωμά της εἶναι πού δὲν ἔχει ἀφομοιωθῆ σχεδὸν στὴν κάθε σελίδα ἀπαντοῦμε τὴ γερμανικὴ, τὴ στριμμένη φράση. Τέτοια ἀπαίτηση εἶναι βέβαια δυσκολώτατη και θὰ μπορούσε κανεὶς νὰ παραβλέψῃ τὴν ἀδυναμία γιὰ τὴν πραγματοποίησή της ὄχι ὅμως και τὴν ἔλλειψη προσπάθειας γι' αὐτὴν. Ἡ ἐπιείκεια μπορεῖ νὰ ἔχῃ τὸν τόπο της σὲ μέρη πού παρουσιάζουν, ὅπως μεταφράζονται, τὸ συγγραφέα τρομερὰ ἀκαλαίσθητο. Ἔτσι π.χ. σελ. 55 «διὰ τὸ σπουδαιότερον» τοῦτο ἔργον τῆς πολιτικῆς ἀγωγῆς τῶν νέων, ἦτις πρέπει νὰ εἶναι ὁ σπουδαιότερος σκοπὸς πάσης δημοσίας ἀγωγῆς, τὸ σπουδαιότερον εἶναι ἡ πρόωμος ἀνάπτυξις τοῦ ἔθνους τοῦ ἐργάζεσθαι ἐν τῇ ὑπηρεσίᾳ ἰδεῶδους τινός». Καὶ ὅμως στὸ κείμενο ἔχουμε τρεῖς διαφορετικῆς λέξεις: höchsten - Grundaufgabe - das weitans Wichtigste, και ἡ ἑλληνικὴ γλώσσα ἔχει εὐτυχῶς τ' ἀντίστοιχὰ τους: ἀρηλότατον - ἀνώτατον, θεμελιώδης σκοπός, τὸ σπουδαιότερον. Τὸ ἴδιο σελ. 58 «... δύναται νὰ συντελέσωσιν ἐπιτυχῶς εἰς τὴν ἐπιτυχίαν τοῦ τρίτου σκοποῦ» κτλ. Καὶ δὲν εἶναι ὁμορφος οὔτε ἑλληνικῆς φράσεις ὅπως «ὁ ἀνθρώπος μορφοῦται τελειότερον διὰ τοῦτον, τὸ ὅποιον πράττει, ἢ διὰ τοῦτον, τὸ ὅποιον ἀκούει» (σελ. 9) ἢ «... ὅταν ἡ ἐνέργεια αὐτῆ τῆς χειρὸς προκαλῆ ἐν ἐκάστη βαθμίδι τὴν ἐκάστοτε ὑπάρχουσαν δεξιότητα τοῦ παιδὸς πρὸς ἀκριβῆ ἀναπαράστασιν τοῦτον τὸ ὅποιον οὗτος αἰσθάνεται» (σελ. 65) κτλ. Ἴσως θὰ μπορούσε ἀκόμα κανεὶς νὰ παραβλέψῃ τὴ βαρεὴ ἀπροσεξία τοῦ μεταφραστῆ σὲ γραμματικὰ και συντακτικὰ λάθη ὅπως τ' ἀκόλουθα: «οἱ κοινωνικοὶ λόγοι... ἐξεδηλώθησαν ὑπὸ τοῦ Γάλλου ὑπουργοῦ» (σελ. 11) — «τῶν εἰς τὸν λαὸν ἐκχαρηθέντων δημοσίων προβλημάτων» (σελ. 62) — «ὀρηθέντες ἀπὸ τοῦ ὑπᾶτον ἐξωτερικοῦ ἠθικοῦ ἀγαθοῦ ἐν τῇ ἠθικῇ κοινωνίᾳ, τῆς κατὰ τὴν ἠθικὴν πολιτείας τοῦ πολιτισμοῦ και τοῦ δικαίου, εὐρομεν ὅτι πᾶν δημοσίον σχολεῖον ὀφείλει νὰ ἐπιδιώξῃ τὴν ἐπιτυχίαν τριῶν και μόνον τριῶν θεμελιωδῶν σκοπῶν: 1) τῆν... προπαρασκευῆν... 2) τῆν ἠθικοποίησιν, 3) τὰ κατασῆσιν τὸν τρέφοντα ἱκανόν...» (σελ. 78). — «Κατανοοῦμεν δεῖ περισσότερον τὴν σπουδαιότητα τῆς ἀτομικῆς πρακτικῆς πρωτοβουλίας, ἦτις ὑπ' οὐδενὸς δύναται ν' ἀνακατασταθῆ, ὑπὸ μεγάλων διευθύνεται ἀξιομαθῶν και οὐδαμῶς δύναται ν' ἀναπτυχθῆ, ἐφ' ὅσον ἡ ἀγωγή δεικνύει εἰς τὸν τρέφοντα διὰ πᾶν, ὅλας πράττει, αὐστηρῶς διαγεγραμμένην πορείαν» (σελ. 62. Στὸ κείμενο: nirgends - wo=οὐ-

δαμοῦ - ἐνθα, ὅπου). Μὰ δὲν ἐπιτρέπεται νομιζῶ καμιά ἐπιείκεια ὅταν ἔχωμε ἀπροσεξία πού μᾶς παρουσιάζει τὸ συγγραφέα ν' ἀντιφάσκη ἔτσι: «Ὁ τύπος τῆς πολιτείας ... εἶναι ἰδεώδης, οὐχὶ δ' ὅμως καὶ ἀπραγματοποίητος· ὁ τύπος οὗτος εἶναι ἐπιστημονικὸν ἰδεῶδες ... οὗτινος ἢ ἐπιτευξίς εἶναι ἀδύνατος, καθ' ὃ δ' ὅμως δυνάμεθα, ἐφ' ὅσον εἶναι κατορθωτῶν, νὰ ὀργανώσωμεν κοινωνιολογικὴν ἵνα ἀγωγὴν πρὸς τοιοῦτον σκοπὸν κατευθυνομένην» (σελ. 35). Τὸ κείμενο λέει: «ὁ τύπος τῆς πολιτείας ... εἶναι ἰδεώδης, οὐχὶ δ' ὅμως καὶ οὐτοπικός· εἶναι ἐπιστημονικὸν ἰδεῶδες ... οὗτινος ἢ ἐπιτευξίς εἶναι βεβαίως ἀδύνατος, πρὸς τὸ ὅποιον ὅμως δυνάμεθα νὰ προσεγγίσωμεν, ἐφ' ὅσον κατορθώσωμεν νὰ ὀργανώσωμεν κοινωνιολογικὴν ἵνα ἀγωγὴν ...» Καὶ εἶναι βαρῦ νὰ νομίση ὁ ἀναγνώστης ὅτι κατὰ τὸν Κ. τὰ παιδιὰ τοῦ γερμανικοῦ λαοῦ εἶναι «φύσει» ἀνίκανα νὰ πάρουν πλατυτέρην πνευματικὴ μόρφωση: «Ὁ τεχνικῶς μεμορφωμένος διδάσκαλος εἶναι ἄμετρον ἐπακολούθημα τῆς ἀπαιτήσεως, ὅτι τὸ δημοτικὸν σχολεῖον πρέπει νὰ μορφώσῃ ἠθικὸν χαρακτήρα καὶ εἰς τὸ μέγα πλῆθος τῶν ἀνθρώπων, ὃν αἱ πνευματικαὶ δυνάμεις δὲν ἐπαρκοῦσιν, ὅπως ἡ πνευματικὴ ἐργασία ἀποτελέσῃ τὴν βίαν καὶ χρησιμεύσῃ ὡς μέσον πρὸς μόρφωσιν τοῦ χαρακτήρος, καὶ διὰ τοῦτο εἶναι ἀπαραιτήτως ἀναγκαῖος. — Τοῦτο δ' ἀκριβῶς εἶναι ὁ πόθος καὶ ἡ φροντίς πάντων τῶν σοβαρῶν ἀναμορφωτῶν τῶν ἡμερῶν ἡμῶν, ὅπως δηλ. τὸ δημοτικὸν σχολεῖον καταστῆ ὄργανον πρὸς μόρφωσιν τοῦ χαρακτήρος τοῦ μεγίστου ἀριθμοῦ τῶν ἀνθρώπων, οἵτινες στεροῦνται ἰδιοφυΐας πρὸς ἐδρευτέραν πνευματικὴν μόρφωσιν» (σελ. 76-77). Μεταξὺ τῆς πρώτης καὶ τῆς δευτέρας περιόδου ὑπάρχει ὀλόκληρη περίοδος ὅπου ὁ Κ. μιλεῖ γιὰ τὰ βοηθητικὰ σχολεῖα, τὶς βοηθητικὰς τάξεις τὶς προωρισμένους γιὰ τὰ παιδιὰ πού μένουσιν πίσω πνευματικῶς καὶ δὲν μποροῦν νὰ παρακολουθήσουν τ' ἄλλα πού ἡ πνευματικὴ τους ἀνάπτυξη ἐξελίσσεται κανονικά. Τὸ μέρος ὅμως αὐτὸ δὲν ἔξρω γιὰτὶ παραλείπεται στὴ μετάφραση, καὶ στὴ δευτέρῃ περιόδῳ ἀλλάζει ὅπως εἶναι παραπάνω τὸ κείμενο πού λέει καθαρά: πρὸς μόρφωσιν τοῦ χαρακτήρος καὶ τοῦ μεγίστου ἀριθμοῦ τῶν παιδῶν τῶν ὑστερούντων πνευματικῶς. Καὶ ἀκόμα κατὰ: «Ὁ Κ., ὁ ἀνώτερος ὑπάλληλος τοῦ ὑπουργείου τῆς παιδείας, θὰ στηρίζεται δίχως ἄλλο στὰ πράγματα καὶ σὲ λεπτομερῆ στατιστικὴ ὅταν λήθῃ ὅτι ἡ τραγικὴ αὐτὴ ἐξάφραση περιλαμβάνει στὴ Γερμανία «τρομερὰ μεγάλο» ἀριθμὸν παιδιῶν πού τὸ μυαλὸ τους δὲν ἐξελίσσεται κανονικά. Σὲ ποιὰ πράγματα ὅμως καὶ ποιά στατιστικὴ στηρίζεται τάχα ὁ μεταφραστής, ὅταν λήθῃ στὸν πρόλόγόν του ὅτι «... εἶναι μέγα τὸ πλῆθος ἐκεῖνο τῶν Ἑλλήνων, οἵτινες δι' ἀνεπαρκῆ πνευματικὴν ἰδιοφυΐαν δὲν εἶναι δυνατόν οὔτε πνευματικῶς νὰ μορφωθῶσιν οὔτε ἠθικῶς νὰ τελειοποιηθῶσιν διὰ τῶν γνώσεων, ἃς θέλομεν νὰ μεταγγίσωμεν αὐτοῖς ...»: (σελ. 5). Καὶ δὲν εἶναι κατὰ τὴ γνώμην μου λιγώτερο βαρῦ ν' ἀκούσῃ ἐπιστήμονα σάν τὸν Κ. νὰ μᾶς λήθῃ ὅτι «ὁ ἀλτρουϊστικὸς σκοπὸς τῆς πολιτείας εἶναι ἡ βαθμιαία εἰσαγωγή τῆς βασιλείας τῆς φιλανθρωπίας εἰς τὴν ἀνθρωπίνην κοινωνίαν διὰ τῆς ἀναπτύξεως ταύτης εἰς ἠθικὴν κοινωνίαν καὶ ἡ χρησιμοποίησις τῶν δυνάμεων αὐτῆς ἐν κοινότητι ἐνεργείας μετὰ τῶν ἄλλων κοινωνιῶν τοῦ πολιτισμοῦ καὶ τοῦ δικαίου» (σελ. 38)· καὶ αὐτὸ ἀπὸ ἀπροσεξία τοῦ μεταφραστῆ πού ἀλλάξε τὸ «Humanität» τοῦ κειμένου, τὸν ἀνθρωπισμὸν δηλ., σὲ «φιλανθρωπία». Καὶ τέλος παραξενεύεται κάπως ὁ ἀναγνώστης ὅταν ἡ μετάφραση τοῦ παρουσιάζῃ στὸ γερμανικὸν δημοτικὸν σχολεῖο ἐιδικοὺς «ἐλληγιστὰς» (σελ. 76), ἐνῶ τὸ κείμενο ἔχει ἀπλούστατα «γερμανιστὰς», ἐιδικοὺς δηλ. ἐρευνητὰς τῆς γερμανικῆς γλώσσης καὶ φιλολογίας.

Τελευταία θὰ ζητοῦσε καιρὸς μεγαλύτερη προσοχὴ στὴ μετάφραση τῶν ὄρων· γιὰτὶ δὲν εἶναι ὑποθέτω μορφο οὔτε καὶ πρακτικὸ μὴ λέξη: *Fortbildungshilfe* νὰ μεταφράζεται τρεῖς καὶ τέσσερες φορές μὲ ὀλόκληρη πρότασις «τὸ σχολεῖον ἐκεῖνο, τὸ χρησιμεῖον πρὸς περαιτέρω μόρφωσιν τῶν ἐκ τοῦ δημοτικοῦ σχολεῖον ἀποφοιτῶντων παιδῶν» (σελ. 49 καὶ 57), ἢ τῶν σχολείων, ἅπανα χρησιμεύουσι πρὸς περαιτέρω μόρφωσιν μετὰ τὴν ἐκ τοῦ δημοτικοῦ σχολεῖον ἀπολυτικῶν μαθητῶν» (σελ. 88). Θὰ ἦταν πολὺ προτιμότερο τὴν ἐπεξήγησιν αὐτῆ νὰ τὴ δώσῃ μὴ φορὰ σὲ σημείωσις, καὶ στὸ κείμενο νὰ μεταφράσῃ «περαιτέρω μορφωτικὰ σχολεῖα» (σελ. 52) ἢ συντομώτερα: *συμπληρωτικὰ ἢ ἐπιμορφωτικὰ σχολεῖα*. «Ὅταν τὸ *Wahlunterricht* μεταφράζεται (σελ. 62) ἢ κατ' ἐκλογὴν τῶν μαθητῶν διδασκαλία, δὲν πιστεύω νὰ καταλάβῃ εὐκόλῳ ὁ ἀναγνώστης πῶς πρόκειται γιὰ τὴν ἐλευθερίαν πού ἔχουν τὰ παιδιὰ στὶς ἀνώτερες γυμνασιακὰς τάξεις νὰ διαλέγουν μόνον τοὺς τὰ μαθήματα πού θ' ἀκούσων· καὶ τέλος κάθε ἄλλο παρὰ εὐκολονόγηται εἶναι ἡ «κἀθάροις τῆς ἠθικῆς κρίσεως» (σελ. 53., γερμ. die Klärung).

Τὸ βιβλίον τοῦ Max Offner γιὰ τὴν πνευματικὴν κόπωση τῶν μαθητῶν εἶναι, καθὼς εἶπα καὶ στὴν ἀρχή, ἕνα βιβλίον ἐκλαϊκευτικόν. Ὁ συγγραφέας του, καθηγητῆς γυμνασίου στὸ Μόναχο, δὲν τὸ ἔγραψε μὲ τὴν ἀξίωσιν ὅτι δίνει κάτι νέο στὴν ἐπιστήμην, ἀλλὰ μὲ σκοπὸν καθαρὰ πρακτικόν. Θέλει νὰ γνωρίσων οἱ δάσκαλοι πῶς ἐξετάζει ἡ παιδαγωγικὴ ἔρευνα τὸ ζήτημα αὐτὸ ζήτημα, τί μεθόδους μεταχειρίζεται, ποιὲς εἶναι οἱ πῶς καρποφόρες, σὲ τί πορίσματα ἔχει καταλήξει ὡς τώρα, καὶ ἐν μέρει νὰ τοὺς δώσῃ τὴν ἐφαρμογὴν τους στὴ σχολικὴν πράξιν, ἐν μέρει νὰ τοὺς ἀφήσῃ νὰ σκεφτοῦν μόνον τοὺς γι' αὐτὴ. Καὶ τὸ σκοπὸν τῆς τὸν πετυχαίνει ἡ σύντομη καὶ περιληπτικὴ μελέτη τοῦ Offner μὲ τὴν ἐκλαϊκευτικὴν τῆς μορφῆν ἔτσι, πού χωρὶς ἀμφιβολία καὶ στὸ δικὸν μας δασκαλικὸν κόσμον θὰ εἶναι ὀφελιμώτατη.

Δυστυχῶς ὅμως καὶ δῶ, ἀντίθετα μὲ τὴν ἐκλογὴν τοῦ ἔργου, ἡ μετάφρασις πολὺ λίγο ἱκανοποιεῖ τὶς ἀπαιτήσεις πού εἶδαμε παραπάνω, ὅσο καὶ ἐν τῷ ὄφρῳ τοῦ Offner εἶναι ἀπλούστερο ἀπὸ τὸ ὄφρῳ τοῦ Kerschesteiner. Καὶ δῶ βρισκομε τὰ ἴδια ἐλαττώματα καὶ λάθη· σημειῶνω μόνον μερικὰ μὲ τὴν ἐλπίδα ὅτι οἱ ὑποδείξεις πού ἔγιναν σ' αὐτὰς τὶς σελίδες θὰ πετύχουν τὸ σκοπὸν τους: οἱ μεταφράσεις καλῶν ἔργων νὰ γίνωνται μὲ μεγαλύτερη προσοχὴ καὶ νὰ δείχνουν καὶ κάποια ἐργασία δημιουργικὴ, ἢ τουλάχιστον τὴν ἀληθινὴν προσοχὴν γιὰ τέτοια ἐργασία. — Διὰ τοῦτο ἡ ἔρευνα αὐτὴ τῆς κοπώσεως, ἥτις ἀπαιτεῖ ἐργασίαν πρὸς δοκιμὴν τῆς κοπώσεως κατὰ τὸ δυνατόν ὅμοιαν πρὸς τὴν ἐνεργείαν, ἥτις ἐπιφέρει τὴν κόπωσιν, ἰδίᾳ πρὸς τὴν ἐν τῷ σχολείῳ ἐργασίαν, πλησιάζει ἀπὸ πολλῶν, καίτοι οὐχὶ ἀπὸ πασῶν, τῶν ἀπόψεων, περισσότερον πρὸς τὴν πνευματικὴν κόπωσιν ἢ αἱ αἰσθησιμετρικαὶ καὶ οἰαδιήποτε ἄλλαι ἔρευναι» (σελ. 29). — «Τὸ ὀλικὸν ἀποτέλεσμα τῆς ἀσκήσεως τῶν μερικῶν τούτων τμημάτων τῆς ἀσκήσεως δὲν εἶναι σταθερὸν τι κεφάλαιον, τὸ ὅποιον παραμένει πάντοτε τοσοῦτον, ὅσον ἦτο ἀμέσως μετὰ τὴν ἀσκήσιν, ἀλλ' ἄρχεται ἐλαττωμένον εὐθὺς ὡς παύση ἢ τὴν ἀσκήσιν προκαλοῦσα ἐνεργεία καὶ δὴ οὐχὶ ἀναλόγως τοῦ παρερχομένου χρόνου...» (σελ. 41) — «Ὅπως βλέπομεν ἀνωτέρω, πολλάκις κατὰ τὴν πορείαν τῆς ἐργασίας ἐμφανίζεται ἡ βούλησις ὑπὸ διαφόρους μορφὰς καὶ βαθμούς, ἥτις, ὅτε μὲν ὡς ἰσχυροτέρα, δὲ δ' ὡς ἀσθενεστερα προσοχὴ, εἴτε διδοὶ ἐξεγείρεται ἢ συμβαίνει, εἴτε διδοὶ ἀποβλέπομεν εἰς ἐσχάριστον τέρας, εἴτε τέλος διδοὶ φοβούμεθα μὴ δὲν ἀποπαρα-

τώσωμεν τὴν ἐργασίαν ἡμῶν ἀντιδρῶν κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἦντων εἰς τὴν κόπῳ σιν» (σελ. 46) — «...μέχρι τοῦδε ἡσυχάζημεν σχεδὸν ἀποκλειστικῶς μετὰ τῆς κοπώσεως τῶν μαθητῶν» (σελ. 77) κτλ. κτλ.

Α. Δ.

Λογοτεχνία

Γρηγόριον Ξενοπούλου, Ὁ Κόκκινος Βράχος. Ἀθήνα 1916, 184 σελ., 8^ο. Δρ. 3.

Ὁ Κόκκινος Βράχος ἢ τὸ Μυθιστόρημα τῆς Φωτεινῆς Σάντρη εἶναι ἓνα ἀπὸ τὰ δημοτικώτερα καὶ πῶς χαρακτηριστικὰ ἔργα τοῦ Γρηγόριου Ξενοπούλου. Καὶ μὲ τὸ ἔργο του αὐτοῦ, πού πλέκεται κοντὰ σ' ἓνα ἀκρογιάλι, στὴ μαγευτικὴ Ζάκυνθο, μέσ' ἀπὸ 'να παθητικὸ ἔρωτα κι ὀλόγουρα ἀπὸ μιὰ γυναικεία παρθενικὴ καρδιά, ὁ Ξενοπούλος συνεχίζει καὶ συμπληρώνει τὴν ὅλη του φυσιογνωμία, καὶ δείχνεται καὶ δῶ ὁ ἴδιος συγγραφέας ὁ ἠθογράφος κι ὁ γυναικογράφος. Καὶ μὲ τὰ δύο αὐτὰ γνωρίσματα, τὴν ἠθογραφικὴ καὶ τὴν ψυχολογικὴ του τάση, καὶ μὲ τρίτο γνώρισμα τὴν καλλιτεχνικὴ τους ἔκφραση πού θάπαιρναν τὰ δύο παραπάνω γνωρίσματα γιὰ τὸ φαινόμενόν τους, θὰ μπορούσαμε νὰ πιάσουμε καὶ νὰ μετρήσωμε τὴ φυσιογνωμίαν ὀλόκληρην τοῦ ἀκίματου διηγηματογράφου.

Στὸν Κόκκινον Βράχον, καθὼς καὶ στὸ μεγαλύτερον μέρος τοῦ ἄλλου του ἔργου, τὸ ἠθογραφικὸ στοιχεῖο εἶναι ὅ τι μᾶς κάνει τὸ ἔργο αὐτὸ ἀγαπητότερον καὶ ζωντανώτερον. Κι ἔτσι μὲ τὸ στοιχεῖο αὐτὸ μᾶς ἀνοίγεται κάτι σὰν πρωτοχάραγο πλάισιο, πού μέσα του ζοῦνε καὶ σαλεύουν οἱ δραματικοὶ ἥρωες, πλάισιο μὲ δική του ξεχωριστὴ σημασίαν παρμένη ἀπὸ τὴ φύσιν καὶ τὸν κόσμον τοῦ τόπου πού περιγράφεται, τοὺς κήτους καὶ τοὺς γιालοὺς του, τοὺς γκρεμόβραχους καὶ τὴ Στράτα Μαρίνα, καὶ τοὺς ἀνθρώπινους ἐκείνους τύπους πού μ' ἔνα τους πέρασμα τῆς στιγμῆς ἢ ἓνα τους λόγο, δίνουνε τὴ συνολικὴ ἐντύπωσιν μιᾶς ντόπιας κοινωνίας. Καὶ τώρα θάξελζε νὰ θυμηθοῦμε τὸν Παπαδιαμάντη πού μὲ παρόμοιον πλάισιο, ἄρταστο βέβαια ἐκεῖ, κατώρθωνε νὰ μᾶς δίνῃ τὸν κόσμον του σ' ὀλόβαθρον δράμα καὶ νὰ μᾶς χαρίξῃ διηγήματα γοητευτικῆς τέχνης κι ὅταν ἀκόμα ἔμενε κακὸς διηγηματογράφος. Μέσ' ἀπὸ τίς σελίδες πού ξετυλίγεται τὸ μυθιστόρημα τῆς Φωτεινῆς Σάντρη, μᾶς παρουσιάζεται ὁ Κόκκινος Βράχος, ὁ ψηλὸς γκρεμόβραχος ὁ στημένον στὸν κύριον κρατῆρα του δέχτηκε μιὰ μέρα τὸ κενικὸ ζευγάρι, καὶ πέρασε κι ἀπάνω ἀπὸ τὴ σκληρὴ του πέτρα ἡ ἔρωτικὴ τους πνοή, τέλος ὁ κοκκινωτὸς καὶ σὰν αἱματοστάλαχος βράχος πού ἀπὸ τὰ πρῶτα βήματα τοῦ ἔργου νιώθουμε πὼς εἶναι μοιρόγραφα κι ἀνεξίλεστα δεμένον μὲ τὴν ἱστορίαν τῆς ἐρωτόψυχης παρθένας, τοῦ ζακυνθινοῦ ἀνδρός. Καὶ μὲ τὸ ἀντίκρισμα τοῦ κόσμου αὐτοῦ ὁ Ξενοπούλος μᾶς χαρίζει εὐχαρίστησιν, δροσίαν, νιάτα. Ὑστερα δὲν πρέπει νὰ ξεχνῶμε πὼς ὁ Ξενοπούλος εἶναι ἓνας ἀπὸ τοὺς πρῶτους, ἀν ὄχι ὁ πρῶτος πού ἀφησαν τὸ χωριάτικον καὶ ποιμενικὸν διήγημα, καὶ ζήτησαν νὰ τὸ φέρουν σὲ μιὰν ἀνώτερην περιοχὴ ἐπαρχιακῆς ἠθογραφίας.

Ἡ Φωτεινὴ Σάντρη, ἀν ὄχι πλούσια σὲ ψυχολογικὴ κίνησιν καὶ σὲ δυσκολογνώριστες ἐσωτερικὰς περιπέτειας, μᾶς ζωγραφίζεται σὲ γραμμὰς μονότροπας κι ἀπλῆς, ὅμως ζωηρῆς καὶ δροσερῆς, κι εἶναι ἡ παιδικὴ κορσίδα πού τὸ

ἐρωτικὸ πάθος τὴ φέρνει στὸν πῶς παράφορον γυναικίον ἠρωισμόν καὶ πού ἀνιψώνεται σὲ τραγικὴ ἠρωίδα μὲ τὰ φτερά τοῦ θανάτου. Ἦ ἄλλα ὅμως πρόσωπα τῆς ἱστορίας μένον ὀβριμμένα κι ἀχωράματα, κι ὅταν ἀκόμα εἶναι τόσος μέτριον χαρακτήρες, καθὼς ὁ ἠρωὸς ξάδερφος. Εἶναι ἀλήθεια πὼς ἡ παθητικὴ φυσιογνωμίαν τῆς ἠρωίδας του μὲ τὴ λαχταριστὴ πνοή της γεμίζει ὀλόκληρον τὸ μυθιστόρημα, κι ἴσως θάρτανε αὐτὸ, ἀν δὲ νιώθαμε γενικὰ πὼς μᾶς ξεφεύγει ὄχι τόσος ἡ ψυχολογικώτερη παρατήρησιν, ὅσο ἡ βαθύτερη αἰσθησὴ τῆς ζωῆς. Κι ἀκόμα τὸ ἴδιον θὰ μπορούσαμε νὰ κοῦμε γιὰ τὸ ἠθικὸν βᾶθος τῆς ἀγάτης τῆς Φωτεινῆς, πού ἀνιψώνεται ἴσως μιὰ καταστροφῆ, κι ὡς τόσος δὲ φτάνει νὰ ἐξουδετερώσῃ τὴν ἐπιπόλαιον ἐκείνην καὶ ἔλαφρὰ ἐρωτόγονον διάθεσιν πούναι χυμῆν σὲ πολλὰ ἐπεισόδια τοῦ ἔργου.

Ἀπὸ λόγια ἀκόμα γιὰ τὸ ἕφος, καὶ μάλιστα σ' ἐποχὴ μὲ γλωσσολογικὴν σημασίαν σὰν τὴ δική μας. Ὁ Ξενοπούλος δείχνεται καὶ δῶ δημοτικιστῆς, καὶ μ' ὄλους τοὺς γραμματικούς του δισταγμούς ἢ τὴν ἐδολοκατορθωτὴ ἀναζήτησιν μιᾶς ἐξωτερικῆς γλωσσικῆς ὁμοιότητος, ἢ φράσιν του, ἢ τεχνουργίαν του ζωντανεύει πάντα μὲ τὴ πνοή τῆς δημοτικῆς γλώσσας, πού ὁ Ξενοπούλος δὲν τῆς ἔδειξε πάντα τὴν τυφλὴν πίστην τοῦ τεχνίτη. Στὸ Μυθιστόρημα τῆς Φωτεινῆς Σάντρη μὲ τὸ φυσικὸν χυμῆνον ἕφος του μένει πάντα ξεκούραστος, καὶ τὸ κυριώτερον, παρακολουθεῖ παντοῦ τὴ σκέψιν του, κι ἴσως ἀναζητῶντας καὶ δῶ μιὰ κάποια ἐθνετικώτερη ἔκφραση, μιὰ καλλιτεχνικὴ συνείδησιν δυνατώτερα μορφωμένη, δὲ θὰ ξέραμε ἀν ἡ ἀναζήτησιν μιᾶς τέτοιας μορφῆς θὰ πῆγαζε περισσότερο ἀπὸ δική μας προσήλωσιν στὴν ἀνάγκην αὐτήν, ἢ ἀπὸ ἔλλειψιν τοῦ συγγραφέα. Κιὰν θυμηθοῦμε κάλι τὰ τρία γνωρίσματα, τὴν ἠθογραφικὴν καὶ τὴν ψυχολογικὴν τάσιν καὶ τὴν καλλιτεχνικὴν ἔκφρασιν πού παίρνουν, τρία στοιχεῖα πού μέσα σ' αὐτὰ θέλησα παραπάνω νὰ κλείσω καὶ νὰ μετρήσω τὴ φυσιογνωμίαν τοῦ Ξενοπούλου, θὰ λέγαμε πὼς ἡ ἀγαθὴ ἐντύπωσιν πού προξενεῖ ὁ Κόκκινος Βράχος κορυφώνεται μὲ τὸ πρῶτον γνώρισμα, χωρὶς βέβαια νὰ παύῃ νὰ συνυπάρχῃ καὶ μὲ τὰ δύο ἄλλα γνωρίσματα, σὲ μικρότερον ὅμως μέτρο.

Α. Π.

Ἀριστομένους Προβελέγγιον, Ποιήματα, Ἀθήνα 1916, 160 σελ. 8^ο Δρ. 2.50.

Καὶ μὲ τὰ νέα του «Ποιήματα» ὁ Ἀριστομένης Προβελέγγιος μένει πάντα σεβαστὴ ποιητικὴ φυσιογνωμίαν τοῦ καιροῦ μας, καὶ γιὰ κείνον ἀκόμα πού ἔχουμε μορφώσει ἀποκρυσταλλωμένην καλλιτεχνικὴν καὶ γλωσσικὴν συνείδησιν. Ἄν δὲ νόμιζα πὼς κάθε σύγχροσιν μιᾶς ὀβριμῆς φυσιογνωμίας μ' ἄλλη εἶναι ἀκατάλληλη, μάλιστα μέσ' ἀπὸ διαφορετικὸν χρόνον καὶ τόπον, ὅσο κιὰν ὑπάρχουνε οἱ γενικὲς γραμμὰς γιὰ ἓνα τέτοιον πλησίασμα, θὰ θυμούμουν στὴν περίστασιν αὐτὴ τὸν Ἄγγλον λιμνικὸν ποιητὴν Wordsworth, κι ἀκόμα εἰδικώτερα τὸν πρόλογον πού πρόταξε στὶς Λυρικὰς του Μπαλάντες, ὅταν ζητοῦσε νὰ ξαναγῶσῃ τὴν ἀγγλικὴν ποίησιν. Ἐκεῖ διατύπωνε γιὰ πρώτη φορὰ τὸ περίφημον ποιητικὸν τὸ δόγμα πὼς ποίησιν μπορεῖ νὰ γίνῃ κι ἀπὸ τὸ μετρικὸν μονάκι ξανᾶδωμα τῆς καθημερινῆς μας γλώσσας, ἔτσι ὅπως τὴ μιλοῦμε, παρμένης σὲ μιὰ στιγμὴν ζωηρῆς αἰσθησῆς. Τὸν ὀρισμὸν αὐτὸν μεταχειρίζομαι γιὰ νὰ φτάσω στὴν ἀπορία πού μπορεῖ νὰ νιώσῃ καθένας ἀπὸ μᾶς σή-

μερα μπροστά στο μεταχείρισμα τῆς γλώσσας τοῦ Προβελέγγιου καὶ στοῦ ποιητικὸ τοῦ ὄργανο, μὲ φράση τόσο ὑπερβολικὰ λιτὴ, καὶ ἀκόμα συχνὰ πυκνὰ πενιχρὴ καὶ κοινολογημένη — καὶ μάλιστα διὰ τὰ ποιήματα αὐτά, ἂν ὄχι ὅλα, δὲν παύουνε νὰ μᾶς φέρουνε στὴ διάθεση ἐκείνη ποὺ εἶναι στὴν ποίηση προορισμὸς τῆς νὰ μᾶς δίνει. Εὐκόλα θὰ δινόνταν ἡ ἐξήγησις ἂν θυμηθῆ κανεὶς πὼς ὁ ποιητὴς Προβελέγγιος ἀνήκει σὲ περασμένη λογοτεχνικὴ γενεά, πὼς πρωτόγραψε στίχους σὲ λόγια γλώσσα — καὶ ἴσως μάλιστα μὲ ἀριώτερη καλλιτεχνικὴ μορφή ἀπὸ τοὺς στίχους τοῦ τῆς δημοτικῆς, ὅσο βέβαια μπορεῖ νὰ φτάσῃ ἡ καθαρεύουσα σὲ ζωντανεμένη καλλιτεχνικὴ συγκίνηση — καὶ πὼς ἀργότερα τραβηγμένοι ἀπὸ τὸ φωτοβόλημα τῆς δημοτικῆς, παραδέχτηκε τὸ νέο ποιητικὸ λόγο. Καὶ μ' ὅλα αὐτὰ δὲ γυρεύω νὰ ἐχτιμήσω, ἀλλὰ νὰ χαραχτηρίσω. Εἶν' ἀλήθεια πὼς εἶσι ἡ ποίηση αὐτὴ μένει πίσω σ' ὅ τι ἀλιώτικα θάταν πλουσιώτερη καὶ αισθαντικώτερη, τέλος σ' αὐτὸ τὸ ὕψος μέγρος τοῦ ποιήματος ποὺ μὲ τὴν ἐξαυλωμένη μορφή του μᾶς δίνει ὅ τι μ' ἄλλα λόγια θὰ ὠνόμαζα λυρικὴ ἠδονή. Ἄν ξαναπαίρναμε ὁμῶς τὸν ὀρισμὸ ποὺ ἔδωσα παραπάνω τοῦ ἄγγλου ποιητῆ, θάφτανε νὰ θυμηθοῦμε πὼς τὸ ποιητικὸ τοῦ αὐτοῦ δόγμα εἶναι ἀσπίρηχτη ἔννοια καὶ πὼς τὸ μέτρο τῆς ποιητικῆς τοῦ δυνάμεις βρῆσκαται ἄλλοῦ, καὶ ὕστερα νὰ θυμηθοῦμε ἀκόμη πὼς κάτω καὶ ἀπὸ τοῦ δικοῦ μας τοῦ ποιητῆ τὴ φτωχὴ λιτότητα τῆς μορφῆς καὶ τὴν ἀνεργὴ ἀφροντισιὰ τοῦ στίχου, ξεκάνεται συχνὰ κάποιος ἀγέρινος φυσιολατρικὸς ρεμβασμὸς, καὶ ἡ σκέψις χαράζει παντοῦ μὲ τὴν ἴδια συγκινημένη πνοὴ ἀγάπης καὶ συμπόνιας, τὴν ἴδια ἠθικὴ διάθεση, τὸ ἴδιο κοινωνικὸ συναίσθημα. Ἡ ποίηση αὐτὴ στὶς ἀγαθότερες στιγμὲς τῆς μᾶς προξενεῖ ἐντύπωση ἱερατικὴ, καὶ ὁ ποιητὴς ἐντύπωση λειτουργοῦ· στέκεται ἀτάραχος πάντα καὶ μὲ τὸν ἴδιο ἀρτικὸ κύμιστο καὶ γαληνεμένο στοχασμὸ μπροστά στὸ ἄπλωμα τοῦ κόσμου, εἴτε τὸ εἰδυλλιακὰ ἐρωτημένο, εἴτε τὸ πολυτάραχο. Κι ἀκόμα περισσότερο, καθὼς σωστά γράφτηκε ἄλλοτε γιὰ τὸν ἴδιο ποιητῆ, συχνὰ ὁ ἐξωτερικὸς κόσμος τοῦ γίνεται ἀφορμὴ νὰ ἐκφράσῃ μιὰ ἠθικὴ ὁμορφιά, μιὰ ψυχικὴ σημασία ποὺ ξεχωρίζει μέσα στὰ πράγματα. Ἔτσι καὶ ἀπὸ μιὰ συνηθισμένη τοῦ εἰκόνα μᾶς μεταγίγξει κάτι σὺν ἀψηλότερο συναίσθημα :

*Ἡ ἐκκλησία σὺν περιστέρι ξεκουράζεται
λευκὴ στοὺς βράχους καὶ θνειροφαντάζεται.
Ἔνος παπᾶς ἀργοσημαίνει,
στὴ δόση ὁ ἥλιος κατεβαίνει.
Μέσα στὸ ἔοδινο οὐρανὸ
ἐν' ἄστρο παίξει βραδινὸ.*

*Γυναῖκες καὶ ἄντρες στὴν ἀλλὴ παρηγοῦρίζουνε,
παραδομένοι στὸ χορὸ γυρίζουνε,
σφικτὰ πιασμένοι ἀπὸ τὰ χέρια.
Κι οἱ ἄλλοι, ἐρωτηνόμενα ταῖρια,
παράμερα κρυφομιλοῦν
καὶ τ' ἄστρο' ἀπάνω ροβολοῦν.*

Ἀπὸ τὰ τρία μέρη ποὺ ἀποτελοῦνε τὸ νέο ποιητικὸ τόμο τοῦ Προβελέγγιου — Διπλὴ Ζωή, Νικητήρια, Τὰ νησιά μας — προτιμῶ τὸ πρῶτο καὶ τὸ τρίτο, ἴσως γιὰ τὸ δεῦτερο μέρος, ἀφιερωμένο στοὺς Μακεδονικοὺς μας

πολέμους, λείπει κάποιον γνησιώτερο διθυραμβικὸ γνώρισμα. Μὰ ὅτι ἀγαπῶ περισσότερο εἶναι τὰ «νησιά» μας, τὰ τραγοῦδια ποὺ ἀφιερώνονται στὶς Κυκλάδες, τὰ νησιά ποὺ εἶναι πατριδα καὶ τοῦ ποιητῆ· μέσα στὴ σειρά αὐτὴ τῶν τραγουδιῶν ἀπλώνεται παντοῦ ἡ ἴδια συνεχόμενη πνοή, ἡ ἴδια ἐντύπωση τοῦ τοπειοῦ, τὸ ἴδιο γαλανὸ καὶ μακαρισμένο ὄραμα, καὶ ἡ ποίηση τους ἀναδίνεται περισσότερο μεταρσιωμένη παρὰ συγκινημένη, περισσότερο σελαγιόμενη παρὰ ἰσκιωφότιση.

*Ἐξεκινήσαμε μὲ τὴ θροσιὰ
γιὰ τῆς Ἀγίας τὴν ἐκκλησιὰ.
Μὲς στὰ βουνὰ μικροκτισμένη καὶ φτωχὴ
γύρω τῆς χύνει
μιὰν ἰσρὴ γαλήνη
καὶ κατανύγεται ἡ ψυχὴ.
Ψάλλει ὁ παπᾶς τὴ λειτουργιά.
Τρυγῶν καλοῦν τὰ κερία.
Τοῦ λιβαριοῦ τὰ κύματα τὰ γαλανὰ
ἀπλώνονται, ἀνεβαίνουν σιγανὰ
στῆς στέγης τὰ χοντρά δοκάρια —
μαδέρια καραβιοῦ, ποὺ ἀνεμοζάλη
τὰ σῦντριψ' ἐκεῖ κάτω στακρογιάλι.*

Κι ἡ ποίηση αὐτὴ, ὅσες φορὲς βέβαια τὸ περιεχόμενο τῆς ἀνταμώνεται ἀξεχώριστα καὶ περισσότερο ταιριαστὰ μὲ τὴ μορφή, μᾶς ἀναπαύει καὶ μᾶς ἐξαγνίζει μὲ τὴν ἀταραξία καὶ τὴν ἀγαθὴ σκέψις τῆς προπάντων ἀπὸ κάποια ἄλλη τάση τοῦ καιροῦ μας ποὺ θέλει νὰ κυριαρχῇ στὴν ποιητικὴ μορφή ὁ θόρυβος, ὁ σπασμὸς, ἡ καὶ ἡ πιὸ περιπλεγμένη ἀταξία, καὶ μάλιστα μὲ τὴν ἔλλειψη κάθε βαθύτερης ἰδεολογίας.

Α. Π.

Α. Σοφιστῆ, Σονέτα. Ἀθήνα 1916.

Τὸ περίτεχνο στὴν ἐκφραση καὶ ἡ πολυμάθεια στὴν ἐμπνευση εἶναι τὰ δυὸ ἐκεῖνα σημάδια ποὺ μᾶς χαρακτηρίζουν τὴν νέα ποιητικὴ φυσιογνωμία τοῦ κ. Α. Σοφιστῆ στὸ βιβλίον τοῦ ποὺ φάνηκε τώρα, σειρὰ ἀπὸ σονέτα γραμμένα σὲ ἐντεκασύλλαβους. Καὶ πρέπει νὰ πάρουμε τὴ λέξη πολυμάθεια στὸ ποιητικὸ τῆς ἀντιφθέγγισμα, γιὰ νὰ νιώσουμε ὅλο ἐκείνο τὸ μαγικὸ καὶ ἀνεξάντλητο βάθος ποὺ μπορεῖ νὰ κρύβῃ μέσα τῆς. Ὁ κ. Σοφιστῆς, ποὺ καθὼς φαίνεται ἡ φιλολογικὴ μάθησις καὶ ἡ ἀρχαία γνώσις δὲν τοῦ εἶναι ξένες, καὶ ἀκόμα ποὺ ἀνταμώνει μ' αὐτὰς τὸ ποιητικὸ αἶσθημα τῆς ζωῆς, στὴ φροντισμένη καὶ λεπτόλογη ποίησίν του μᾶς δίνει τὴν ἐντύπωση ἀκάματης μέλισσας ποὺ μέσα ἀπὸ τοὺς καιροὺς τῆς ἀναγέννησις ζητᾷ νὰ τρυγήσῃ τοὺς πιὸ ἀκριβοὺς καὶ μυρόβλητους ἀνθούς. Μέσα στὸ συντηρητικὸ καὶ ὁμοιομορφο σχῆμα τοῦ σονέτου, ζητᾷ νὰ κλείσῃ τὸ πιὸ φανταστικὸ, πολύχρωμο καὶ πολύμορφο περιεχόμενο. Ὁ στίχος του ἀγγίζει μὲ τὴν ἀράδα τὶς ἑλληνικὰς χώρας, παλιὰς μυθολογικὰς μορφὰς, γνωστὰς καὶ ἀγνωστὰς, κάποια ξωτικά φυτὰ ἢ σπάνια πουλιὰ, κάποιες γυναῖκες. Ἡ ἄλλη του τάσις, καθὼς ἔδειξε παραπάνω, τὸ περίτεχνο στὴ μορφή, κρατιέται ἀπὸ τὴν παράδοσι τοῦ σονέτου καθὼς μᾶς τὴν ἔφερε

και την καθιέρωσε ο Μαβίλης. Από το έντεκασύλλαβο όμως σονέτο το Μαβίλη, όπως αυτός το περιπλέξε και το σφριχτόδεσε, λείπει η πρωτότυπη μετρική συγκίνηση το μουσικό του περπάτημα δεν είναι ελεύθερο, αλλά υποταγμένο σε κάποια στενή και δυσκολοκατόρθωτη καθιέρωση, η άρχη του μάς δίνει από τα πρώτα βήματα την εντύπωση του τέλους, κι έχουμε πάντα το ίδιο δυσκολόβρετο στολίδι, το ίδιο μετρικό δαχτυλίδι, που όσο κι αν είναι πολύτιμο και χρυσοκάμωτο, έχει βγή από το ίδιο στερεότυπο αργαστήρι. Με το θάνατο του Μαβίλη η επίδρασή του άρχισε να φανερώνεται σε πολλούς νέους· αντί όμως ν' ακολουθήσουν το καλλιτεχνικό παράδειγμα του Μαβίλη στη βαθύτερη σημασία του, περιορίστησαν στη απομίμηση της μετρικής άκροβασίας του δασκάλου. Τα λίγα αυτά λόγια για τη μορφή του σονέτου έχουνε γενικότερο σκοπό, και δε γράφηκαν αποκλειστικά εξ άφορμής του βιβλίου του κ. Σοφιστή. Το βιβλίο αυτό είναι αξιο να κινηση με το φανερωμά του την προσοχή και τη συμπάθεια· άλλωστε η ποιητική φράση που ξυπνά το λυρικό κόσμο στο τραγούδι του είναι τέτοια που θα μπορούσε να εξουδετερώσει και να κρατήσει όποια μορφή, η δεξιοτεχνία του σπάνια πέφτει κάτω από την ποιητική του τόλμη. Τα σονέτα του κ. Σοφιστή ζητούνε να μάς θαμπώσουν και να μάς παραξενέψουνε μαζί, με την εντύπωση του τελειωμένου, του δυσκολόβρετου κι ακόμα του άπροσδόκητου. Εκείνο που τους λείπει είναι ο τι ακριβώς βρίσκομε σε κάποιους άλλους ξένους όμοιτεχνούς του πιο μεγάλους, ή και σε δυο τρία από τα σονέτα του δικού μας του Μαβίλη. Η ρίμα κάποτε κάποτε φωνάζει για τον έαυτό της αποκλειστικά, ή εικόνα παρατά το νόημα και το νόημα την εικόνα· λείπει το συνταίριασμα εκείνο, το αξεδιάλυτο χύσιμο που ανταμώνει τελειωτικά νόημα, εικόνα, ήχο, συγκίνηση, μορφή σε κάποιο αδιάσπαστο κι αυτόνομο ποιητικό περιεχόμενο.

Από τα σονέτα του κ. Σοφιστή παίρνομε για τους αναγνώστες του Δελτίου ένα σονέτο του γραμμένο για τη Μακεδονία, τη μακρινή χώρα που είναι τόσο βαθιά μέσα μας· δίνει μιάν άγρια και πρωτότυπη εντύπωση, όμως πόσο αληθινή!

*Σάν πάτησά σε πέφτοντας τὰ φίλησά
τ' άχραντά χρώματά σου, τὰ άντραφόνά·
μὲς στὸ βυζί σου βράζουσι τὰ ζωογόνα
τὰ φίλτρα τῆς ψυχῆς, φριχτὴ βασιλεία.
Κι ἤρθα καὶ γὼ στὸς κάμπους σου καὶ κήλησά
μ' ὀλόδροσο τὸ ἐφηβικὸ μου γόνα
κι ἔνογα ἄδρὸ καλάμι ἀπ τὸ Στρομῶνα
κι ἀπ τ' άγρια τὰ τραγούδια σου ἐξεχέλισα.
Ταράζονται τὰ φυλλοκάρδια μου δια,
φλογίστηκαν τὰ εἰρηνεμένα φρένα·
στὴ λόρα σέρνω νύχια ἄχτινοβόλα
κι οἱ ἔφτὰ χορδὲς χτυπιοῦνται μανιασμένα.
Μέσα μου βόγκει ὁ ἀπόρρανος ἄγῶνας·
σκούζει, παλαίβει ὁ σκλάβος τῆς γοργόνας.*

A. Π.

Διάφορα

Κ. Ράδου, Νικόλαος Τσοσεμελής ή Παπάζογλου (1758 - 1819), ἐξ ἑλληνικῶν, γαλλικῶν καὶ ἀραβικῶν πηγῶν. 1916, 61 σελ. Δρ. 1,50.

Στὸ ἱστορικὸ του σημείωμα γιὰ τὸ Νικόλαο Τσοσεμελῆ ή Παπάζογλου, ὁ κ. Ράδος μᾶς παρουσιάζει μιάν ἄγνωστη σχεδὸν μορφή· γεμάτη ἀπὸ κίνηση χροῖμα, περιπέτειες. Ὁ Νικόλαος Παπάζογλου, ἄγνωστος γιὰ τοὺς πολλοὺς ἥρωας ἔξω ἀπὸ τὰ σύνορα που χάραξε ἡ ἑλληνικὴ φυλὴ, ὡστόσο ζῆ κα ἀγωνίζεται καὶ θανατοურγεῖ μέσα καὶ γύρω ἀπὸ τοὺς ἑλληνικοὺς τόπους, ἀπὸ τὸ Μοριά ἴσαμε τὴν Ἠπειρο, κα ἀπὸ τὴ Βλαχιά ἴσαμε τὸ Μισίρι. Τὸ περιεργὸ ὅσο καὶ πολύτιμο αὐτὸ σημείωμα τοῦ κ. Ράδου μᾶς γεννᾷ λογι-σμούς: νὰ ἕνας ἀκόμη που μετρά με τὶς προσοαικότητες ἐκείνες — ζωγρά-φους, ποιητῆς, στρατιῶτες, πολιτικούς — που ὅσο κι ἀν ηρηθήσαν ἔξω ἀπὸ κάθε ἑλληνικὴ ἰδέα, ἀθέλα τους αὐτῆς τῆς ἴδιας ἰδέας δείχνουν τὸν πλοῦτο, τὴν εὐλυγισία, τὴν ἔκταση. Ὁ Νικόλαος Τσοσεμελής ή Παπάζογλου, γεννη-θηκε Ἐλληνας στὸν Τσοσεμῆ τῆς Σμύρνης, ἀπὸ πατέρα ἱερέα, στὰ 1758, πολέ-μησε νέος ἀκόμη στὸ Μοριά με τὸν ἀρχιναύαρχο Χασάν τοὺς Ἀρβανίτες που εἶχαν κλημμυρῶσει τὴν Πελοπόννησο, ὕστερα τὸν ξαναβρίσκομε νὰ πολεμᾷ τοὺς Ἀούτριακοὺς με τ' ὄνομα Σελίμ ὀδηγώντας ἀλβανικὸ σῶμα, νὰ μάχεται μαζί με τοὺς Τούρκους τοὺς Μαμελούκους στὴν Αἴγυπτο, ὕστερα νὰ γυρῆ με τὸ μέρος τους καὶ νὰ σώη μέσα στὸ καράβι του τοὺς Μαμελούκους μπέ-ηδες ἀπὸ τὰ νύχια τῆς Ὑψηλῆς Πόρτας, νὰ γίνεταὶ ναύαρχος τοῦ Μουράδ-μπεη τῆς Αἴγυπτου καὶ νὰ κυβερνᾷ τὸ στόλο του ἀπάνω στὰ ποτάμια τοῦ Νείλου, κα ἀπὸ τὴ θέση του αὐτὴ νὰ πολεμᾷ τοὺς Γάλλους τοῦ Ναπολέοντα που εἶχαν πατήσει στὴν Αἴγυπτο· τέλος ἀπὸ Ναύαρχος Τσοσεμελῆς νὰ γίνε-ται Γάλλος συνταγματάρχης Νισοί, ὀδηγώντας τὴν ἑλληνικὴ λεγεῶνα νὰ προσιβάξεται στὸ πεδίο τῆς μάχης καὶ ν' ἀριστεύη στὴ Δαμιέτη, στὸ Κάιρο, στὴν Ἀλεξάνδρεια, νὰ ὑπηρετῆ τὴ γαλλικὴ ἰδέα καὶ ν' ἀφοσιώνεται στὸ μεγάλο Κορσικανὸ ἴσαμε τὸ τέλος τῆς ζωῆς του. Οἱ Γάλλοι εἶχαν βαθεῖα ἐκτίμηση γιὰ τὸν ἀτρόμητο Ἐλληνα στρατιῶτη, κα τὸν ἐχρησιμοποίησαν ὕστερα ἀπὸ τὸ τέλος τῆς αἰγυπτιακῆς ἐκστρατείας σὲ κάθε περίσταση, κα ἔτσι τὸν ξαναβρίσκομε νὰ διοικῆ τις λεγεῶνες του, ἢ καὶ νὰ πολεμᾷ στὴ Μασ-σαλία, στὴ Δαλματία, στὴν Κέρκυρα, στὰ Γιάννενα, νὰ περνᾷ μέσ' ἀπὸ τὴν αὐτὴ τοῦ Ἀλφασά, κα τέλος στὸ πάρομο τῆς Πάργας ἀπὸ τοὺς Ἀγγλοὺς νὰ παίξη σπουδαίὸ μέρος σ' ὅλες τις γραφικῆς ἐκείνες λεπτομέρειες. Μὰ ὕστερα, σὺν ἔσβησε τ' ἀστέρι τοῦ Ναπολέοντα, ὁ Ἐλληνας πολεμιστῆς κα-τατρεγμένος ἀπὸ τοὺς Βουρβόνους πέθανε παραγνωρισμένος κα φτωχός.

Ὁ κ. Ράδος, μιλώντας γιὰ τὸν ἔξοχο αὐτὸ στρατιῶτη, τὸν τύπο τοῦ Ἐλ-ληνα κοντοτιέρου, ἐπαγγελματικοῦ στρατιωτικοῦ ἢ μισθοφόρου, ἀρα-διάζει κα ὅλους τοὺς ἄλλους Ἐλληνες στρατιωτικούς, που πολέμησαν τους καιροὺς ἐκείνους κάτω ἀπὸ ξένες σημαῖες. Με κλίση ἔμφυτη πρὸς τὰ ὄπλα, οἱ Ἐλληνες διακριθῆσαν παντοῦ γιὰ τὸν ἥρωισμό τους κάτω ἀπὸ τὴν ξένη σημαία, γιὰ τὸ αἶσθημα τῆς τιμῆς κα τοῦ χρέους. Ἀπὸ τὸ πάρομο τῆς Πόλης κα ἀπάνω γιὰ αἰῶνες ἡ Ἑλλάδα προμήθευε στρατιῶτες στὴ Δύση. Ἔτσι τὸ ἔθνος κρατοῦσε τὴ στρατιωτικὴ του Παράδοση. Ἐδῶ ὁ κ. Ράδος τονίζει τὴν ἀνάγκη προσεχτικῆς κα ἀκριβόλογης μελέτης, γιὰ ν' ἀποδειχθῆ μιὰ γιὰ πάντα ὅτι οἱ ἀγῶνες τοῦ Εἰκοσιένα δὲν ἔγιναν με αὐτοσχέδιους

στρατιώτες και καπετάνιους, και για να γνωριστοῦμε με ὅλες ἐκεῖνες τίς πηγές ὄσες — ἐκτός ἀπὸ τὰ ξακουσμένα ἀρματολῆια τῶν ἀρματολῶν — πρέπει νὰ θεωρηθοῦν γὰρ πολεμικά σχολεῖα, γὰρ «προπαιδευτήρια τοῦ πεζικοῦ στρατοῦ» μας. Τέτοια εἶναι ἡ ἑλληνικὴ ἀποψη στὸ σημεῖωμα τοῦτο τοῦ κ. Ράδου, και τοῦ χρωστάμε χάρες ποὺ με τὸ ἱστορίσμα τῆς ζωῆς τοῦ Παπάζογλου μᾶς γνωρίζει με μιὰ παρόμοια πηγὴ, ποὺ καθὼς φαίνεται, οἱ νεώτεροι ἱστορικοὶ μας, ὁ Παπαρηγόπουλος κι ὁ Τριζούλης, ξεχνοῦνε ν' ἀναφέρουν.

Παραπάνω ξέχασα νὰ σημειώσω πὺς ὁ Παπάζογλου αὐτὸς δὲν ἔχει καμιά σχέση με τὸν Παπάζογλου Παπάζωλη τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ Ὁρλώφ. Ἡ λιγύλογη ὄσο και πυκνογραμμὴ μελέτη τοῦ κ. Ράδου, δὲν εἶναι μόνο πλούσια σὲ γεγονότα και περιστατικά, ἀλλὰ και σὲ πηγές και σὲ βοήθηματα πρωτότυπα. Χάρια ἀπὸ τίς ἑλληνικὲς πηγές, ὁ κ. Ράδος ἀναγκάστηκε νὰ ἀνατρέξῃ στοὺς Ἀραβες χρονογράφους και στ' ἀρχεῖα τῆς ἱστορίας τοῦ Ναπολέοντα. Τὸν Παπάζογλου, ποὺ μᾶς φέρνει ἀμέσως στὸ νοῦ ἥρωα μυθιστορηματικό, βρίσκομε ἀκριβῶς μέσα στὸ περίφημο ἱστορικὸ μυθιστόρημα Anastase ou les Mémoires d'un Grec, ποὺ κυκλοφόρησε γαλλικὰ για πρώτη φορὰ κι ὕστερα ἀγγλικὰ, κι ἔκανε μεγάλο θόρυβο στὴν ἐποχὴ του. Συγγραφέας του φαινόταν ὁ Ὁλλανδὸς Χόπ, μὰ αὐτὸ δὲν ἐμπόδισε νὰ νομιστῇ τότε ἀληθινὸς πατέρας του ὁ Δόρδος Μπαίρον, τόσο πολὺ ἔξωρα μιλῶσε τὸ βιβλίον γὰρ τὴν ἀνατολίτικη ζωὴ. Μὰ ἔχει ξεκαθαριστῇ τὴν ἰσχυρὰ — καθὼς λέει ὁ κ. Ράδος — πὺς ἀληθινὸς πατέρας του ἦταν ὁ ἴδιος ὁ Παπάζογλου, και πὺς θάχε αὐτὸς ὁ ἴδιος γράφει ἢ ὑπαγορεύει σὲ ἄλλον τ' ἀπομνημονεύματα του φαίνεται πὺς τὸ χειρόγραφο ἔπρεπε στὰ χέρια τοῦ Ὁλλανδοῦ περιηγητῆ, και ἀπ' αὐτοῦ εἶδε φῶς τὸ περίφημο μυθιστόρημα τοῦ Ἀναστάση.

Αἴνιγμα εἶναι ἂν ὁ Παπάζογλου εἴμινε ξένος ἀπὸ τῆ Φιλικῆ Ἐταιρία και μάλιστα σὲ στιγμή ποὺ τόσο ἄλλοι Ἕλληνες πολέμαρχοι ἐτοιμάζονταν ν' ἀφήσουν τὰ Ἐφράνησα και νὰ περάσουν ἀντίκρου στὴ Ρούμελη και στὸ Μοριά. Ὁ Παπάζογλου εἴμινε ὡς τὸ τέλος πιστὸς τῆς Γαλλίας, και πολέμησε πάντα τοὺς Ρώσους, κι αὐτοὺς τοὺς Ἄγγλους. Τὸν ἴδιο καιρὸ ὁ Κολοκοτρώνης πολεμοῦσε μαζί με τοὺς Ἄγγλους και πολιορκοῦσε τὴ Λευκάδα με τὴ μισθοφορικὴ του φάλαγγα. Ὁ πολιτικός του νοῦς εἶχε μαντέψει πὺς οἱ Γάλλοι δὲ θὰ μπορούσαν νὰ κρατηθοῦνε στὰ νησιά, και προσκαλοῦσε και τοὺς ἄλλους Ἕλληνες ποὺ ὑπηρετοῦσαν με τὸν Παπάζογλου νὰ ἐνωθοῦνε μαζί με τοὺς Ἄγγλους γὰρ ν' ἀποφύγουν ἐτσι τὸ ἀδερφικὸ αἱματοκύλισμα. Κι διὰ συναντοῦσε ἑλληνικὸ ἀπόσπασμα σὲ γαλλικὴ ὑπηρεσία, τοὺς φώναζε πάντα, καθὼς λέει ὁ ἴδιος στ' ἀπομνημονεύματά του: «Τί κάνετε! Ἴδου ὁ στόλος ὁ ἀγγλικὸς ἔρχεται».

Α. Π.

Α. Νάκος, Εἰσαγωγή εἰς τὴν κοινωνιολογικὴν ἐγκληματολογίαν τόμ. I. Ἀθήνα 1916, 6+144 σελ., 8^ο. Δρ. 3.

Ἡ μελέτη αὐτὴ μπορεῖ νὰ θεωρηθῇ τὸ καταστάλαγμα πολυχρονίων μελετῶν και ξεχωριστῆς αὐτοτελοῦς παρατηρήσεως τῶν κοινωνικῶν φαινομένων ἐνὸς ἀπὸ τοὺς διακεκριμένους ποινικολογοῦντας διηγητοῦς μας, ποὺ δὲν ἐξαντλήθηκαν ἀπὸ ξερὰ και μονότονη ἐπαγγελματικὴ ἐργασία, ἀλλὰ εὐτύχησαν νὰ κρατήσουν ὑψηλὰ τὴν πίστη στὴ δύναμη τῆς ἐπιστήμης, ποὺ μόνη κατορθώνει νὰ ἐμπνέῃ ἕνα ἀνώτερο κοινωνικὸ ἰδανικόν.

Στὸ νέο του ἔργο ὁ κ. Νάκος (τὴν πρώτη του «ἐγκληματολογικὴ μελέτη» τὴν ἔγραψε στὰ 1892) δίνει μιὰ ζωηρὴ και χαρακτηριστικὴ εἰκόνα γὰρ τίς νέες θεωρίες ποὺ κυκλοφοροῦν στὴν ἐπιστὴμὴ τοῦ ποινικοῦ δικαίου, τὸ ὁποῖο παρουσιάζει τὸ ζωηρότερο ἐνδιαφέρον γὰρ τὸν πολὺ κόσμον, ἐπειδὴ εἶναι τὸ μόνον τμήμα τοῦ δικαίου ποὺ χτυπᾷ ἀμέσως στὸ μάτι με τὴ φοβερὴ ἀπειλὴ και τὴν φοβερώτερη πραγματοποιήσῃ τῆς ποινῆς. Τίς θεωρίες αὐτές προσπαθεῖ νὰ τίς ταξινομήσῃ ὁ συγγραφέας διαλέγοντας ὁ τι ἡ ἐπιστημονικὴ του ἀντίληψη και ἡ ὄξεῖα του παρατήρησῃ τῶν κοινωνικῶν ἀθλιότητων βρίσκει ὀρθότερο και συντελεστικώτερο εἰς τὸ νὰ πνεῦση και σὲ μᾶς ἕνας καθαρὸς ἀέρας μέσα στὴ μολυσμένη ἀπὸ τὴν πολυκαιρία ἀτμόσφαιρα τῶν ποινικῶν μας θεσμῶν. («Ὅπως τὸ δηλώνει στὸν πρόλογο, ἀπέχει ἀπὸ «πολεμικὴν πρὸς ἀντιφρονούντας» ὁποῖος θέλει νὰ παρακολουθήσῃ τὴν πάλιν τῶν νέων θεωριῶν με τίς παλιές, θὰ τὴν βρῇ πλατὺ ἀναπτυγμένη στὸ μεγάλο και σφιχτοδεμένο ἔργο τοῦ κ. Ἡλιοπούλου, Σύστημα τοῦ ἑλληνικοῦ ποινικοῦ δικαίου, Εἰσαγωγή, 1906, σ. 14 ἀ.).

Ὅπως και ὁ τίτλος τῆς μελέτης φανερώσει, προκρίεται γὰρ τὴ νέα ἐκείνη σχολὴ μέσα στὸ ποινικὸ δίκαιο, ποὺ εἶναι τέκνον τῆς λεγομένης «κοινωνιολογίας», τῆς νέας σχετικῶς αὐτῆς ἐπιστήμης, ποὺ βγαλμένη ἀπὸ τὴ θετικιστικὴ φιλοσοφία, ἀποκτᾷ ὁλονὸν και στερεώτερο ἔδαφος και προπάντων κάποιον εὐδιάκριτον πλέον ὄριον.

Ἀφοῦ οἱ κοινωνίες ἀποτελοῦνται ἀπὸ ἀνθρώπους, λογαριάζονταν ἄλλοτε ὡς πλάσματα και ἐξαρτήματα τῆς ἀνθρώπινης θελήσεως. Ἡ κοινωνία, ἔλεγαν ἐδῶ και πολλὰ χρόνια, δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο παρὰ ὁ τι και ὅπως τὴν θέλουσιν οἱ ἀνθρώποι τῆς. Τὴ φύση και τὸ χαρακτῆρ τῆς τὸν προσδιορίζει ἡ ἀνθρώπινη βούληση. Καὶ ἀφοῦ αὐτὲς οἱ ἀρχὲς θεωροῦνται αὐτονόητες, δὲν μποροῦσε φυσικὰ νὰ ὑπάρξῃ «κοινωνιολογία», ἐπιστὴμη δηλαδή με ἰδιαιτέρο ἀντικείμενον τὴν κοινωνία. Γὰρ νὰ γίνῃ αὐτό, ἔπρεπε πρῶτα νὰ παρατηρηθῇ και κατανοηθῇ (πρῶτα πρῶτα ἀπὸ τὴν ἱστορικὴ σχολὴ τοῦ δικαίου, ἀλλὰ μονομερῶς σχετικὰ με τὸ ἰδιωτικὸ μόνον δίκαιο, και χωρὶς τίς φιλοσοφικὲς βάσεις ποὺ προσπάθησε νὰ βάλῃ ὑστερώτερα γενικὰ γὰρ ὅλα τὰ κοινωνικὰ φαινόμενα ὁ Comte), ὅτι και οἱ κοινωνίες εἶναι ὀργανισμοί, ποὺ ἔχουν καταπληκτικὲς ἀναλογίες με τοὺς φυσικοὺς ὀργανισμούς, ἐπομένως δὲν ὑπακούουν σὲ αὐθαίρετες μεταβολές, ποὺ τίς ὑπαγορεύει ἀποκλειστικὰ τὸ λογικὸ και ἡ θέληση τῶν ἀνθρώπων, ἀλλὰ ὀρίζονται ἀπὸ νόμους ποὺ ἀπορρέουν ἀναγκαστικὰ ἀπὸ τὴν ὑπόστασή τους. Με ἄλλα λόγια ἡ κοινωνιολογία δὲν ἦτον δυνατὸ νὰ ἀνθήσῃ παρὰ ἀφοῦ ἡ τόσο αὐτονόητη γὰρ τίς φυσικὲς ἐπιστῆμες δετερμινιστικὴ ἀντίληψη ξεπλώθηκε και στὴν κοινωνικὴ τάξη.

Ἔτσι ἔκλεισε με τὸν καιρὸ ἡ κοινωνιολογικὴ ἐπιστὴμη στὸν κύκλον τῶν ἐρευνῶν τῆς και τὸ ἐγκλημα, ποὺ δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο παρὰ ἕνα ἀπὸ τὰ κοινωνικὰ φαινόμενα. Καὶ τὰ ἀποτελέσματά της μέσα στὴν ποινικὴ ἐπιστὴμὴ φαίνονται ὡς τὴν ὄρα τὰ θετικώτερα και ἀσφαλῆτερα ποὺ μπορεῖ νὰ δώσῃ ἡ κοινωνιολογικὴ σπουδὴ ἄλλων φαινομένων. Ὁ λόγος εἶνε ἡ ἀπλότητα τοῦ κοινωνικοῦ αὐτοῦ φαινομένου, ποὺ χάρις στὴν ἀφθονία τῶν πηγῶν και τῶν μέσων παρατηρήσεως, μάλιστα τοῦ ἐγκληματολῆ, τὸ ἀπομονώνομε σχεδὸν ἀπὸ τὰ ἄλλα φαινόμενα με τὰ ὁποῖα ἔχει στενὴ σχέση, και ἔτσι κατορθώνομε νὰ τὸ σπουδάσωμε εὐκολώτερα ἀπὸ κάθε ἄλλο, ἰδίως εὐκολώτερα και ἀκριβέστερα ἀπὸ τὰ ὀικονομικὰ φαινόμενα. Ἐξετάζοντας ὁ συγγραφέας τὴ σχέση τῆς κοινωνιολογίας πρὸς τὸ ἐγκλημα (σελ. 17 ἀ.) ὀρίζει (σελ. 31) ὡς «κοινωνιο-

λογική ἐγκληματολογία» τὴ μελέτη καὶ τὴν ἔρευνα πού χρησιμοποιεῖ γιὰ τὴν ἀνάλυση τοῦ ἐγκλήματος, τοῦ ἐγκληματῆ καὶ τῆς ποινῆς, τὴν κοινωνιολογικὴ μέθοδο. Τὴ νέα αὐτὴ κίνηση μέσα στὸ ποινικὸ δίκαιο τὴ χωρίζει σὲ δύο κλάδους, στὴν «ἐγκληματολογία» πού ἀσχολεῖται μὲ τὸ ἐγκλημα καὶ τὸν ἐγκληματῆ, καὶ στὴν «ποινολογία» πού ψάχνει νὰ βρῆ τὰ δραστηκότερα φάρμακα κατὰ τοῦ ἐγκλήματος. Ἐνα ἀπὸ αὐτὰ εἶναι ἡ «ποινή» μὲ τὴ σημασία πού τῆς ἔδωσαν οἱ παλιές θεωρίες· μέσα ὅμως στὴν κοινωνιολογικὴ ἐγκληματολογία ἡ «ποινή» δὲν περιορίζεται πλέον νὰ πλῆξη τὸν αὐτουργὸ τοῦ ἐγκλήματος καὶ ἔπειτα νὰ τὸν ἐξαπολύσῃ πάλι σὺς κόλαπος τῆς κοινωνίας. Γιὰ νὰ πολεμηθῆ τὸ ἐγκλημα, δὲν ἀρκεῖ ν' ἀνεβάζῃ τὸ κράτος στὸ ἰκρίωμα τὸν «ἔνοχο» ἢ νὰ τὸν κλειδομανταλώνῃ σὲ φυλακές, ἀλλὰ πρέπει νὰ προσπαθῆσῃ νὰ χυτῆσῃ τὸ κακὸ στὴ ρίζα του, ἐνεργώντας περισσότερο προληπτικὰ παρὰ κατασταλτικὰ. Ἔστι θὰ γεννηθῆ καὶ θὰ κυκλοφορήσῃ μέσα στὸ θετικὸ ποινικὸ δίκαιο κάποιο ρεύμα ὑψηλότερης Δικαιοσύνης, ἔτσι θὰ φουξῆ μέσα στὴν κοινωνία κάποιο πνοὴ οἴκτου γιὰ τοὺς ἀσθενεῖς, συμπάθειας γιὰ τοὺς δυστυχεμένους. Ἡ ποινὴ εἶναι πιά «ἀντίδρασις τῆς κοινωνίας ὄχι κατὰ τοῦ ἐγκληματῆ ἀλλὰ κατὰ τοῦ ἐγκλήματος» (σ. 40).

Αὐτὴ εἶναι ἡ θέσις τῆς μελέτης τοῦ κ. Νάκου μέσα στὸ πλαίσιο τῆς φιλοσοφίας τοῦ ποινικοῦ δικαίου. Καὶ ἀναχωρώντας ἀπ' αὐτὴ τὴ βάση ἐξετάζει ἔπειτα ποῖα εἶναι ἡ ἐπίδραση τῆς κοινωνιολογικῆς ἐγκληματολογίας στὴ διαμόρφωση καὶ τὴν ἐξέλιξη τοῦ σύγχρονου ποινικοῦ δικαίου (σ. 55 ἀ.), καὶ ποιοὶ εἶναι οἱ σκοποὶ πού ἐπιδιώκει (σ. 107), ζητήματα πού πρέπει νὰ διαβάσῃ ὁ ἐνδιαφερόμενος ἀπὸ τὸ ἴδιο τὸ βιβλίον.

Καὶ μπορεῖ νὰ διαβασθῆ εὐχάριστα τὸ ἔργο ὄχι μόνο ἀπὸ τοὺς εἰδικούς, πού τοὺς εἶναι ἀπαραίτητο, ἀδιάρροτο ἀν δὲ συμφωνοῦν σὲ ὅλα τὰ σημεῖα καὶ θεμελιώδη ἴσως, ὅπως λ. χ. στὴ σημερινὴ ἀξία τῆς θετικιστικῆς φιλοσοφίας τοῦ Comte γιὰ τὴν ἔρευνα τοῦ δικαίου ἐν γένει, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ κάθε διανοούμενο. Μὲ ὅλη τὴ δυσκολία πού ἔχει τὸ θέμα, εἶναι γραμμένον μὲ ἀπλότητα καὶ ἀναλυτικὴ—ὑπερβολικὴ συχνά—μέθοδο καὶ μὲ ζωηρότητα ἀσυνήθιστη σὲ τέτοιες μελέτες, μὲ πάθος, θὰ ἔλεγα, πού πολλὰς φορὰς θυμίζει τὸ φλογερὸ ἰτερασπιστὴ τῆς ὑποθέσεώς του. Θὰ διαβάζονταν μάλιστα ἀνετώτερα ἀκόμη, ἀν δὲν ἦταν παραφορημένον μὲ πλατεῖα ἀνάλυση τῶν ὄρων τῆς νέας ἐπιστήμης καὶ τῶν διακλαδώσεών της, προπάντων ὅμως ἀν ἦταν ἐφωτισμένον μὲ πῆλα γιὰ τὰ περιεχόμενα· ἀλλὰ ἡ ἔλλειψη αὐτὴ μπορεῖ καὶ πρέπει νὰ διορθωθῆ στὸ ἀκόλουθο τεῦχος, πού θὰ συνεχίσῃ τὸ σύστημα τῆς κοινωνιολογικῆς ἐγκληματολογίας καὶ τὸ ὁποῖον εὐχόμεστε νὰ ἴδῃ γρήγορα τὸ φῶς.

K. T.

A. Poulimenos, Die soziale Frage in Griechenland.
Λαβία 1914. 127 σελ. 8°.

Μέσα στὴν πνευματικὴ κίνηση τῶν τελευταίων χρόνων τὸ βιβλίον τοῦ κ. Πουλιμένου γιὰ τὸ κοινωνικὸ μας ζήτημα δὲν εἶναι ἀπὸ ἐκεῖνα πού ἀντιπροσωπεύουν τὴ νέα ἑλληνικὴ σκέψη. Ἀνεξάρτητα ὅμως ἀπὸ τὸ ἀν μᾶς ἰκανοποιῶν οἱ κύριες γνώμης καὶ τὰ πορίσματα τοῦ συγγραφέα, ἐκεῖνο πού τοῦ λείπει περισσότερο καὶ πού θὰ περιμένα κανένας ἀπὸ ἕνα βιβλίον πολυσέλιδο, γραμμένον στὴ γερμανικὴ γλῶσσα, ἀπὸ δημοτικιστὴ ἐπιστήμονα, πού μᾶς λέγει μάλιστα ἀμέσως στὸν πρόλογό του πῶς θέλει νὰ μᾶς δώσῃ μιὰ εἰκόνα τοῦ νεοελληνικοῦ πολιτισμοῦ ἔχοντας ὀδηγὸ τὴς κοινο-

νικὴς ἐπιστήμης, εἶναι ἴσια ἴσια ἡ ἐπιστημονικὴ μέθοδος. Γιατί ὅσο καὶ ἀν εἶναι αἰσθητὴ ἀνάμεσα στὶς σελίδες τοῦ βιβλίου ἡ ἐπίδραση τῆς γερμανικῆς ἐπιστήμης, μένει πάντα ἐπιπόλαιη καὶ ἀχώνευτη, περισσότερο ἀντιγραφικὴ παρὰ δημιουργικὴ. Ἔτσι τὸ βιβλίον αὐτό, ἐνὸς μοροῦσε νὰ πάρῃ μιὰ ξεχωριστὴ θέσις, δὲ γερμίζει τὸ κενὸ πού ὑπάρχει· ἡ μελέτη, ἡ πλατεῖα καὶ ἡ ἀντικειμενικὴ γιὰ τὸ κοινωνικὸ μας ζήτημα δὲν ἔγινε ἀκόμη, περιμένα τὸν ἀνθρώπο τῆς. Ὡστόσο, ὅσο καὶ ἀν ἀπέχῃ ἀπὸ αὐτὸν τὸ σκοπὸ, ἴσως μπορεῖ νὰ θεωρηθῆ «π ρ ὁ ὁ ρ ο μ ο ς» καὶ πάντα ἀξίζει τὸν κόπο νὰ ἐξεταστοῦν κάπως διεξοδικότερα οἱ σκέψεις τοῦ συγγραφέα, μιὰ πού εἶναι γραμμένες σὲ γερμανικὴ γλῶσσα καὶ δὲ θὰ εἶναι προσιτὲς στοὺς πολλούς.

Δύο εἶναι τὰ κύρια θέματα τοῦ βιβλίου· πρῶτα σὲ μιὰ ἱστορικὴ ἐπισκόπησις ἡ σχέση τῆς νέας Ἑλλάδας πρὸς τὴν ἀρχαία καὶ τὸ Βυζάντιον καὶ ἔπειτα ἡ ἐξέτασις τῆς μορφῆς τῆς νεοελληνικῆς κοινωνίας.

Στὰ τρία πρῶτα κεφάλαια, ἀφιερωμένα στὴν ἱστορικὴ ἐπισκόπησις, μόλο πού ὁ συγγραφέας μὲ μιὰ πρωτόγονη φιλοσοφικὴ σκέψη καὶ μὲ τὸ ἀνακάτωμα διαφόρων κοινωνικῶν θεωριῶν κατορθώνει κάθε στιγμὴ νὰ ξεφεύγῃ ἀπὸ τὸ θέμα του, ὁ σκοπὸς τὸν εἶναι ν' ἀποδείξῃ πῶς ἡ σημερινὴ Ἑλλάδα πρέπει ν' ἀναζητήσῃ τὰ ἄμεσα θῆραδια τῆς ἱστορίας τῆς στὸν ἀρχαῖο τῆς πολιτισμὸ καὶ ὄχι στὸ βυζαντινόν· αὐτὴ εἶναι ἡ ἀφορμὴ τῆς πολεμικῆς του ἐναντίον τοῦ κ. Σκληροῦ πού στὸ «Κοινωνικὸ μας ζήτημα» γενικὰ καὶ χωρὶς νάχῃ τὴν ἀξίωση πῶς μποροῦσε νὰ τ' ἀποδείξῃ στὸ μικρὸ του βιβλιαράκι, ὑποστηρίζει πῶς τὸ Βυζάντιον μᾶς εἶναι πιὸ κοντὰ ἀπὸ τὸν ἀρχαῖο κόσμον. Ὁ κ. Πουλιμένος ὅμως θέλει ν' ἀποδείξῃ, ἐπιμένει στὴν ἀποδείξις. Καὶ ἔτσι ὕστερα ἀπὸ ἕνα εἰσαγωγικὸν κεφάλαιον πού ἀρχίζει μὲ ἕνα ὄρισμὸν τοῦ σοσιαλισμοῦ καὶ μᾶς δείχνει τί θὰ πῇ κοινωνικὸν ζήτημα καὶ ποῖα εἶναι ἡ μορφὴ τὸν στὴ σημερινὴ Ἑλλάδα, ἀρχίζει νὰ ἐξετάξῃ τὴν ἱστορία μας ἀπὸ τοὺς παλαιότερους χρόνους καὶ ζητᾷ νὰ μᾶς ἐξηγήσῃ σὲ τί ὀφείλεται ὁ ξεπεσμός τοῦ ἀρχαίου κόσμου, πῶς τελείωσε μὲ τὴν ὑποταγὴν στοὺς Μακεδόνες κτλ.

Μὰ ἡ ἐξέτασις τῆς ἱστορίας γίνεται ἐντελῶς περιγραφικὰ καὶ ὅταν ὁ συγγραφέας ἀφήνῃ τὴν περιγραφήν καὶ θέλῃ νὰ βγάινῃ συμπεράσματα, τότε ἐψώνεται στοὺς ὑψηλότερους φιλοσοφικοὺς αἰθέρες, στοὺς αἰθέρες τῶν ἄλλων προβλημάτων· «Εἶναι ἀκόμη ἕνα ἄλυτον πρόβλημα τῆς κοινωνιολογίας, ἀν ἡ ἀνθρώπινη κοινωνία, ὡς ὄργανισμός κατὰ τὴ βιολογικὴ ἔννοια, γεννιέται, ζῆ καὶ πεθαίνει ἀκολουθώντας φυσικοὺς νόμους, καθὼς τὰ μέλη πού τὴν ἀπαρτίζουν ἢ ἀν ἀποτελῆ ἕνα ἐντελῶς ἰδιαιτέρο ὄργανισμὸ...» Μόλις ὕστερα ἀπὸ δύο σελίδες ἀναβροσκομε τὸ θέμα μας, τὴν ἱστορικὴ ἀφήγησιν καὶ μαθαίνομε πῶς ἡ μακεδονικὴ ἡγεμονία ἐξασθένησε τὴν Ἑλλάδα καὶ ἔτσι ἔγινε εὐκολώτερη ἡ ὑποταγὴν στοὺς Ρωμαίους καὶ πῶς ἡ ὑποταγὴν αὐτὴ ἀποτελεῖ μιὰ πρόοδο στὴν ἐξέλιξη τῆς ἀνθρωπότητος γιὰτι μὲ τοὺς Ρωμαίους κυρίως ἀπλώθηκε ὁ ἑλληνικὸς πολιτισμός. Μόνο ἕνα δὲ μαθαίνομε, τί σχέση ἔχει αὐτὴ ἡ ἱστορικὴ ἐπισκόπησις μὲ τὸ κοινωνικὸ μας ζήτημα. Γιὰ νὰ ἐξετασθῆ ἕνα ὀρισμένον κοινωνικὸν καθεστὸς, θὰ μελετηθῆ πρῶτα ἡ ἐξέλιξη του, σ' αὐτὸ δὲν ὑπάρχει δευτέρη γνώμη. Μὰ θὰ ζητηθοῦνε στὴν ἱστορία τὰ δυναμικὰ ἐκεῖνα στοιχεῖα πού ἔχοντας ἀμεση σχέση μὲ τὴν κοινωνικὴ ζωὴ γεννοῦν μὲ τὴν ἐξέλιξίν τους διάφορα κοινωνικὰ καθεστῶτα καὶ κοινωνικὰ προβλήματα σὲ διάφορες ἱστορικὲς ἐποχές. Ὁ κ. Πουλιμένος ὅμως δὲν ἀκολουθεῖ αὐτὸν τὸ δρόμον, ἀλλὰ προσπαθεῖ νὰ ξαναφέρῃ στὴ θύμησίν μας ὀρισμένους ἱστορικὲς περιόδους καὶ νὰ μᾶς ἐξηγήσῃ γενικὰ τὴν ἀκμὴ καὶ τὴν

παράκη τους χωρίς κανένα άλλο συμπέρασμα παρά το πώς ό τι έγινε, έγινε σωστά και μόνο έτσι έπρεπε να γίνει.

Με το ίδιο πνεύμα της ιστορικής τακτοποίησης και χωρίς άμεση σχέση με το ζήτημά μας εξακολουθούν οι παράγραφοι του βιβλίου· ή δεύτερη επιγράφεται: το Βυζάντιο Ρωμαϊκό κράτος. Η κεντρική ιδέα είναι πώς το Βυζάντιο δεν είναι συνέχεια της αρχαίας Ελλάδας ή αρχαία ιστορία σταματά στο 146 και συνεχίζεται με την εθνική επανάσταση του Εικοσιένα· το Βυζάντιο είναι συνέχεια του Ρωμαϊκού κράτους. Ένας άλλος παράγραφος, Βυζάντιο και αρχαία Ελλάδα, άφιερώνεται σχεδόν στο ίδιο θέμα με με πιατότερη φιλοσοφική βιαση. Ο τέταρτος παράγραφος επιγράφεται: Αρχαία Ελλάδα, Βυζάντιο και οι Σταυροφορίες. Μπήκε τώρα κίνουριος μουσαφίρης στη συνηγορία: οι σταυροφορίες. Εύτυχώς που ό κ. Πουλημένος σ' έναν πέμπτο παράγραφο μάς χαρίζει μια σύντομη επισκόπηση τών δσων μάς άνάπτωξε στις 39 προηγούμενες σελίδες. Τα συμπεράσματά του είναι:

1) Η άνάλυση του κοινωνικού μας ζητήματος πρέπει ν' άρχισή από την αρχαία Ελλάδα, με την όποια ή σημερινή έχει τις άμεσώτερες ιστορικές σχέσεις και τη μεγαλύτερη πνευματική και ψυχολογική συγγένεια.

2) Η εξέλιξη του ελληνικού έθνους ήταν έντελώς κανονική και δεν έμποδίστηκε από τίποτε άνώμαλο. Στην ιστορία δεν υπάρχει άνώμαλο. Ότι γίνεται είναι φυσικό, έχει το λόγο του.

Και τα δυό αυτά πορίσματα δε στέκονται. Το πρώτο γιατί ή σημερινή μορφή της νεοελληνικής κοινωνίας και τα προβλήματά της δεν έχουν και ούτε μπορεί να έχουν καμιά οργανική σχέση με τον αρχαίο κόσμο, το δεύτερο γιατί είναι έντελώς μεταφυσικό, δε μάς προάγει σε τίποτα, και όχι μόνο αυτό, μά είναι και ριζικά αντίθετο με το προηγούμενο πόρισμα.

Με το τρίτο κεφάλαιο μπαίνει ό συγγραφέας στο δεύτερο θέμα, στη κοινωνική μορφή της νέας Ελλάδας. Ολόκληρο το κεφάλαιο έχει όμως άρνητικό χαρακτήρα και άποτελεί τη συνέχιση της πολεμικής έναντίον του κ. Σκληρού. Με τα ίδια λόγια επαναλαμβάνει ό συγγραφέας πώς ή νέα Ελλάδα δεν είναι συνέχεια του Βυζαντίου, πώς ή εξέταση του κοινωνικού μας ζητήματος πρέπει ν' άρχισή από την αρχαία Ελλάδα και πώς τα τετρακόσια χρόνια της τουρκικής κυριαρχίας δεν άποτελούν άνώμαλη περίοδο της ιστορίας μας, γιατί τίποτε δε γίνεται άνώμαλο. Άν αυτά τα δυό σημεία δεν έχουν, καθώς νομίζω, καμιά σχέση με το θέμα μας, είναι ένα τρίτο που έχει όχι μόνο άμεση σχέση με την κοινωνική μας διάπλαση στον 19. αιώνα, μά άποτελεί και την κύρια πηγή του: ή μελέτη και ό χαρακτηρισμός της ελληνικής επανάστασης.

Ο κ. Σκληρός με τη φωτισμένη, μαρξιστική σκέψη του κατάλαβε πρώτος τη μεγάλη σημασία της επανάστασης και προσπάθησε να μάς δώσει σε λίγα λόγια μια συνθετική εξήγησή της που έτσι τη συνοψίζει: «Τοιοτοτρόπως ή ελληνική επανάστασις γεννηθείσα κυρίως επί τη βάσει άστικής υλικής ευημερίας και άναπτύξεως, διεξήχθη έν όνόματι άρκετά άριστοκρατικών ιδεών και παραδόσεων». Άν ό κ. Σκληρός δεν άπόδειξε, γιατί δεν κάνει ιστορία, έβανε όμως τα πράγματα στη θέση τους σύμφωνα με μια επιστημονική μέθοδο, που και αν άκόμα της άποδοθή ή μομφή της μονομέρειας, πάντα άντικροσσωπεί μια επιστημονική μέθοδο, προκαλεί σε έρευνα, δείχνει σε λίγες γραμμές τα ζητήματα που πρέπει να μελετηθούν αναλυτικά κελ., γιατί είχε και μεγάλη σχετικώς επίδραση στη νέα γενεά.

Ο δεύτερος που καταπιάνεται να εξηγήση την ελληνική επανάσταση ως πηγή της κοινωνικής μας εξέλιξης, είναι ό κ. Πουλημένος. Πρώτα πολεμά τον κ. Σκληρό, έχοντας ως επιστημονικό όπλο την ειρωνία. Έπειδή ό τελευταίος είπε για την επανάσταση πώς ήταν μισοφεουδαλική, ρωτά ό πρώτος, πού τον βρήκε αυτόν τον επιστημονικό δοσ και αν μπορεί να γίνει υποδιαίρεση του φεουδαλισμού και σε τρίτα, τέταρτα και πέμπτα. Υστερα από την πολεμική, μάς δίνει ό συγγραφέας και τη δική του την εξήγηση. Ο κ. Πουλημένος δεν είναι προγονόπληχτος, καθώς μάς λέει ό ίδιος· νομίζει όμως πώς τη σημερινή Ελλάδα την συνδέουν πολλά άμεσα στοιχεία, συνειδητά είτε άσυνειδητά, με την αρχαία και πώς σ' αυτά πρέπει να ζητήσωμε την αιτιολογία της επανάστασης. Ατή είναι το μεγάλο έργο που έγινε για να συνδέση σαν μια άλυσιδα τους δυό αυτούς κόσμους που εξακολουθούν να χουνε την ίδια φυλετική και φυσιολογική συνοχή, την ίδια ψυχή και την ίδια γλώσσα, γιατί ή σημερινή δημοτική είναι άμεση εξέλιξη της αρχαίας.

Και οι δυό αυτές οι συνθετικές εικόνες, επιχειρούν σε λίγα λόγια να μάς δώσουν την αιτιολογία της επανάστασης μά ένώ ή πρώτη την παίρνει ως βάση για την άργότερη κοινωνική μας εξέλιξη, ή δεύτερη τη μεταχειρίζεται για να μάς συνδέση με τον αρχαίο κόσμο. Το βέβαιον είναι όμως, πώς ανεξάρτητα από τη σχέση και τη συγγένεια της σημερινής Ελλάδας με την αρχαία, για την εξέταση του κοινωνικού μας ζητήματος θα μελετηθή πρώτα ή επανάσταση και δια τα άλλα σχετικά ζητήματα καθώς τα έθεσε ό κ. Σκληρός.

Ο δεύτερος παράγραφος στο κεφάλαιο αυτό επιγράφεται «ή θεωρία της σαπίλας». Και αυτή είναι δήθεν θεωρία του κ. Σκληρού, αν και δεν τη βρίσκουμε πουθενά στο βιβλιαράκι του. Ο κ. Πουλημένος μπαίνοντας πια στο κύριο θέμα του βιβλίου τον άρνείται πώς ή Ελλάδα διοικείται από μια σάπια άστική τάξη στην Ελλάδα δεν υπάρχει άκόμα άστική τάξη άφου δεν υπάρχει κεφαλαιοκρατισμός. Η Ελλάδα είναι γεωργικό κράτος. Ο συγγραφέας νομίζει πώς ή μόρφωση και ή οργάνωση του λαού θα προκαλέση το σχηματισμό τών κοινωνικών τάξεων και πώς αυτή την εξέλιξη πρέπει να πάρη ή Ελλάδα. Είναι όπτιμιστής και προσπαθεί ν' άποδείξη τον όπτιμισμό του με στατιστικούς άριθμούς που δείχνουν τη μεγάλη πρόοδο στα τελευταία χρόνια· ή Ελλάδα δεν πρέπει νάχη τη φιλοδοξία να είναι μονάχη το πρώτο μέσα στα βαλκανικά κράτη, αλλά να φιλοδοξή να φτάση το επίπεδο της Γερμανίας και της Άγγλίας. Για να συμπληρώση ό συγγραφέας με άκόμα ροδινώτερα χρώματα την εικόνα του λέγει έπαινετικά λόγια για την έπιμέλεια και την έγκράτεια του λαού, την έλλειψη θρησκευτικών αντίθεσεων, την άυστηρή ήθικη.

Ένα όλόκληρο κεφάλαιο που έπακολουθεί είναι άφιερωμένο στον ελληνικό σοσιαλισμό· ό συγγραφέας όμως δεν άγαπά να βλέπη από κοντά την πραγματικότητα· έτσι δεν πρέπει να νομιση κανένας πώς θάβρη τίποτε σχετικό με το πρώτο ζήτημα του έργάτη στην Ελλάδα. Πρώτα γίνεται λόγος για τη κρατούσα τάξη. Ο συγγραφέας δεν παραδέχεται κοινωνικές τάξεις στην Ελλάδα· υπάρχουν βέβαια οικονομικές και άλλες διαφορές μεταξύ τών κοινωνικών ομάδων μά όχι τέτοιες που να προκαλέσουν χωρισμό κοινωνικών τάξεων. Άκόμα λιγότερο είναι ώριμη ή κοινωνία για σοσιαλιστική κίνηση και σοσιαλιστική σκέψη. «Πώς μπορούν να έχουν άλλως τα πράγματα δοσ ή κρατούσα όλιγαρχία μένει άνεξέλεγκτη και έπιρροσσωπεί για τον άδόνατο λαό το Α και το Ω της έξουσίας του Κράτους». Ποιά είναι όμως αυτή ή όλιγαρχία μαθαίνουμε άμέσως στο δεύτερο παράγραφο που επιγράφεται «ή οικο-

νομική ζωή στα χέρια του κόμματος» και που είναι ίσως ο καλύτερος σ' όλο το βιβλίο. Η κρατούσα τάξη δεν κυριαρχεί με τη δύναμη του χρήματος αλλά με τη δύναμη της πολιτικής και του κόμματος. Δεν είναι κεφαλαιοκρατική τάξη αλλά πολιτική. «Προσπαθεί να διατάξει και να εκμεταλλεύεται το λαό με ιδιαίτερη εξυπνάδα και το κατορθώνει γιατί ο λαός είναι άμορφωτος και το σχολείο καταστρέφει ακόμα περισσότερο το μυαλό του». Γιαυτό για το συγγραφέα το μέσο που θα δώσει τη μεγαλύτερη πρόοδο στην ελληνική κοινωνία είναι η μόρφωση του λαού, αντίξια των ελευθεριών του. «Οι επαρχίες θεωρούν τους βουλευτές τους μπράβους που τους στέλνουν στην Αθήνα για να πάρουν όσο μπροσέουν περισσότερα χρήματα από το ταμείο για την επαρχία τους, δηλ. για τους κομματάρχες τους. Όποιος το κατορθώνει αυτό καλύτερα, έχει εξασφαλισμένη την επιτυχία του». Βέβαια η οικονομική ανάπτυξη της χώρας έχει μεγάλη σημασία μα μαζί μ' αυτή πρέπει να πηγαίνει και η μόρφωση του λαού γιατί αλλιώς πάντα η κρατούσα τάξη θα καρτώνεται τα όφελήματα. Για άποδειξη του πώς πρέπει να πολεμηθεί το σημερινό καθεστώς αναφέρει ο συγγραφέας τη στρατιωτική επανάσταση που άρωσε άμέσως τρία μεγάλα κόμματα: τι ακόμα περισσότερο μπορεί να γίνει άμα μορφωθεί ο λαός!

Ο συγγραφέας είναι της γνώμης πως ο σοσιαλισμός, η εργατική κίνηση που προϋποθέτει τη μόρφωση του εργάτη, θα ήταν το καλύτερο μέσο για την εξυγίανση της ελληνικής κοινωνίας. Ρωτά όμως που είναι ο εργατικός πληθυσμός, που η βιομηχανία, που ο κεφαλαιοκρατισμός; Τα εργοστάσια είναι λίγα, τα περισσότερα κεφάλαια ξένα και τους εργάτες τους υπολογίζει το πολύ ως 30.000. Και όσο μένει αυτή η κατάσταση, όσο δεν έντεινεται η οικονομική ζωή, θα παραμείνει στα χέρια των πολιτικών κομμάτων. Γιατί, καθώς μας λέγει από άκλουθο παράγραφο, ο σοσιαλισμός πρέπει να βγεί από την εργατική τάξη κάθε σοσιαλισμός που γεννιέται έξω από τον εργάτη δεν έχει σημασία και στην Ελλάδα ο σοσιαλισμός θα γεννηθεί από μέσα από τον εργάτη, θα είναι ελληνικός σοσιαλισμός. Στο μεταξύ όμως πρέπει να αναπτυχθεί ο σοσιαλισμός ως ιδέα, για να διευκολύνει άργότερα τη σοσιαλιστική κίνηση.

Υστερα από ένα κεφάλαιο για τον Βενιζέλο και το κοινωνικό μας ζήτημα, μας δίνει ο συγγραφέας σε δυο λόγια τα τελικά του συμπεράσματα: διαφωτισμός και οργάνωση, Aufklärung und Organisation. Στην Ελλάδα υπάρχει κοινωνικό ζήτημα όπως υπάρχει και σε κάθε κοινωνία του κόσμου, μα δεν υπάρχει σοσιαλιστικό ζήτημα γιατί η χώρα δεν έχει αναπτυχθεί ακόμα κεφαλαιοκρατικά. Το κοινωνικό μας ζήτημα προέρχεται από την άμειβη και την έλλειψη κάθε οργάνωσης στο λαό, που έτσι τον εκμεταλλεύεται εύκολότερα μια ολιγαρχία που κυριαρχεί όχι με τη δύναμη του χρήματος αλλά με την πολιτική δύναμη, τη δύναμη του κόμματος.

Τέτοιο είναι σε γενικές γραμμές το περιεχόμενο του βιβλίου: ένα ποικίλο περιεχόμενο με πολλές σωστές ιδέες σπαρμένες εδώ και εκεί, μα γραμμένο χωρίς σύστημα, χωρίς επιστημονικότητα και στην ουσία και στο ύφος, με πολλές περιττολογίες και επαναλήψεις. Είπα στην αρχή πως το βιβλίο για την εξέλιξη της νεοελληνικής κοινωνίας δε γράφηκε ακόμα. Μα οπεί και θα γραφή τόσο εύκολα. Από αυτή την άποψη, το έργο του κ. Πουλημένου μένει πάντα μία άπειρη προσπάθεια.

Δ. Κ.

Άθρας Θέρον, Μουσικές όμιλίες, Μπάχ - Μπετόβεν - Βάγνερ. Αλεξάνδρεια 1915, 62 σελ., 8°. Δρ. 2 (έκδοση περιοδικού Γράμματα).

Η μουσική φιλολογία σε όλα τα έθνη που ζούν μια έντατική μουσική ζωή, μας παρουσιάζεται, μάλιστα στα τελευταία αυτά χρόνια, όλο και πιο σημαντική. Σημαντική σε αριθμό, αφού σχηματίζει πιά βιβλιοθήκες διόκληρης, κι ακόμα σημαντικότερη σε περιεχόμενο, γιατί οι διάφοροι συγγραφείς, ώπλισμένοι με την επιστημονική σκέψη και την κριτική παρατήρηση, μας φανεράνονται συχνά και με δυνατό φιλολογικό ταλέντο έτσι, που το έργο τους ύψώνεται το ίδιο σε έργο τέχνης. Η μουσική φιλολογία είναι μιά από τις εκδηλώσεις της μουσικής ζωής σ' έναν τόπο. Στην Ελλάδα, όπου μόλις τα τελευταία αυτά χρόνια άρχισε να δημιουργείται κάποια κίνηση μουσική, λείπουν έντελώς τα σχετικά κριτικά έργα. Σε μιά εύχρηστη άπαρχή μας δίνει η κ. Αψ. Θεοδοροπούλου τις «Μουσικές Όμιλίες», όπου σύντομα μας παρουσιάζει τον Μπάχ, τον Μπετόβεν και το Βάγνερ. Στον άναγνώστη, και μάλιστα στον κριτικό, τα τρία αυτά όνόματα ξυπνούν άμέσως κάποιαν άσθηρότητα στην κρίση. Άσθηρότητα, γιατί το θέμα της μελέτης είναι άνεξάντλητο και δυσκολώτατο, αφού θα έχη να μας ζωντανένη τις δυνατότερες μουσικές φυσιογνωμίες των αίωνων.

Η προκαταβολική όμως αυτή άσθηρότητα του κριτικού χάνεται μόλις διαβάση το σύντομο πρόλογο του βιβλίου. Οι τρεις αυτές μελέτες που πρωτοπρουσιάζστηκαν με μορφή διαλέξεων, χαρακτηρίζονται από την κ. Θεοδοροπούλου με πολλή μετριοφροσύνη «συνοπτικές, εκλαϊκευτικές μελέτες». Ο συγγραφέας μας δείχνεται έτσι καλλιτέχνης είλικρινής, που ξέρει φωτεινά να κρίνη το έργο του.

Αν οι όμιλίες αυτές έρχονταν με αξιώσεις κριτικής μονογραφίας, θα τους έλειπε κάποια επιστημονικότερη έρευνα και συγκεντρωτικότερη απόδοση: ωστόσο, έν και μας δίνονται σε σύντομες εκλαϊκευτικές μελέτες, δε λείπει απ' αυτές ούτε η κριτική προσπάθεια, ούτε η ποιητική διάθεση, ούτε η πολυμάθεια του συγγραφέα, κι έτσι πρέπει να χαιρετήσωμε το βιβλίο αυτό σε φωτεινή άπαρχή μουσικής βιβλιογραφίας. Για τη νεολαία μάλιστα, που σπουδάζει μουσική και συχνά δεν ξέρει ξένες γλώσσες, οι «Μουσικές όμιλίες» γραμμένες στην άμορφη, ζωντανή μας γλώσσα, είναι πολύτιμες και μας δίνουν την έλπίδα πως γρήγορα θα τις ακολουθήσουν και άλλες μουσικές μελέτες.

Μ. Α.

Οι όμιλίες του «Παρνασσού»

Το χειμώνα που μας πέρασεν, η ποίηση χόρευε στην Αθήνα πανηγυρικούς χορούς άρχίζοντας από την αίθουσα του φιλολογικού σιλλόγου «Παρνασσού» και καταλήγοντας το πανηγύρι της μέσα στον εφημερίδων τις στήλες. Το πράγμα μπήκε στη μόδα, κι αυτό έφτασε. Άρομη σταθήκαν οι όμιλίες που οργάνωσεν ο «Παρνασσός» — σύμφωνα και με τ' όνομά του που έγκαιρα το θυμήθηκε — για να γιορτάση λιτά κάπως και όχι φανταχτερά και επίσημα, μα όποσδήποτε σεμνά, τη συμπλήρωση πενήντα χρόνων άφότου ήθε σετή ζωή. Η αίθουσα του «Παρνασσού» γιομάτη, στα καθιερωμένα για τις όμιλίες βράδια, από συγκαταβατικούς κυρίους και από νέους ένθουσιαστικούς, μα περισσότερο πολύ από κυρίες που δείχνανε σε να

ἦσαν οἱ πολυκατατημένες τῶν Μουσῶν. Κάθε ἄλλη διασκέδαση πνευματική, ἀπὸ τὸ Γενάρη ἴσαμε τὸν Ἀπρίλη παραμέρισε, ἀκόμα καὶ τὸ ρούφημα γαλλικῶν ποιημάτων, ἀρκετὰ συνηθισμένον καὶ χωρὶς τίποτ' ἐξαιρετικό, προσφερόμενον σὲ σαλόνια καὶ σὲ θέατρα ἀπὸ τοὺς λεγόμενους ἐρασιτέχνες, θηλυκοὺς καὶ ἀρσενικοὺς, κρούσματ' ἀπὸ τὰ τυπικώτερα τῆς νεοελληνικῆς ἑκτασμάρας, τῆς φιλολογικῆς. Ὁ ρωμαϊκὸς ὁ στίχος ἀντήχησεν, ἀπὸ λογῆς στόματα, θριαμβευτικά. Τῶν ποιητῶν μας ἡ ψυχὴ, ἀπὸ τὸν πρωτομάρτυρα τὸ Ρήγα ἴσαμε τὸν Κρυστάλλη τὸ νεομάρτυρα, θὰ σκίρτησεν ἀναγαλλιάζοντας.

Οἱ ὀμιλίες αὐτὲς ἀραδιαστήκανε, σύμφωνα μὲ σχέδιο ἀποφασισμένο ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν σὺλλογον. «Ἀπεφασίσθη — ἔλεγε τὸ κυκλοφορημένο πρόγραμμα τοῦ προεδρείου τοῦ σὺλλόγου — ὅπως ἡ νέα αὕτη περίοδος τοῦ «Παρνασσοῦ» ἀρξῆται διὰ σειράς διαλέξεων περὶ τῶν ἐκλιπόντων ἤδη Ἑλλήνων ποιητῶν τοῦ δεκάτου ἐνάτου αἰῶνος, λυρικῶν καὶ ἐπικῶν, εἰς ἣν θέλει ἐπακολουθήσει ἄλλη σειρά περὶ τῶν Ἑλλήνων δραματικῶν καὶ τοῦ ἑλληνικοῦ θεάτρου κατὰ τὸν ΙΘ' αἰῶνα.» Οἱ ὀμιλητῆς, στρατολογημένοι ἀπὸ λογίους σεβαστοὺς ὀπωσθήποτε καὶ ἀπὸ τὸ ἔργο τους καὶ — θετικώτερα — καὶ ἀπὸ τὰ χρόνια τους, μερικὰ ὄνόματα μὲ κύρος ἀκαδημαϊκῶ, ἄλλα μὲ κάποια φήμη λογοτεχνική, ποιητῆς καὶ πεζογράφου ἀπὸ τὰ δημοσιογραφικὰ ἢ ἀπὸ τὰ δικηγορικὰ γραφεῖα τους, πολιτεντές, εῤῃτορες, δημοσιογράφοι, γνώριμα ἐπὶ τέλους καὶ συμπαθητικὰ πρόσωπα. Μὰ στρατολογημένα κάπως βιαστικά· ἀλλὰ ἐχτελεστικά ὄργανα, στὴν περίστασι τοῦτη, τῆς ἐπιθυμίας τοῦ καλεστή. Τὰ θέματα τῶν ὀμιλιῶν ἀπὸ πρῶτον διαλεμμένα καὶ δοσμένα. Ἔλαχε τοῦ Ἀάμπρου οὐ Ρήγας Φεραῖος, ὁ Βηλαράς, ὁ Χριστόπουλος. Τοῦ Σωτηριάδη ὁ Κάλβος. Τοῦ Μάτση ὁ Σολωμός. Τοῦ Τσοκοπούλου οἱ Σούτσοι. Τοῦ Δημητράκου οὐλοῦ ὁ Ζαλοκώστας. Τοῦ Ζερβοῦ ὁ Λασκαράτος. Τοῦ Νιρβάνα ὁ Βαλαωρίτης. Τοῦ Ξενοπούλου ὁ Παράσχος. Τοῦ Ἀννίνου ὁ Παπαρηγόπουλος καὶ ὁ Βασιλειάδης. Τοῦ Βελλιανίτη ὁ Μαρκοῦας καὶ ὁ Πολυλάς. Τοῦ Παλαμά ὁ Κρυστάλλης καὶ ὁ Βιζυηνός. Ἔμενεν, ἀπὸ τοὺς «κρυωτάτους», ὁ Ραγκαβῆς καὶ ὁ Βερναρδάκης. Μ' ἔνα του ὑποσημείωμα τὸ πρόγραμμα τοῦ προεδρείου μᾶς καθησυχάζει δηλώνοντας πὺς οἱ δύο αὐτοὶ παραμερισμένοι «θὰ περιληφθῶσιν εἰς τὴν σειράν τῶν δραματικῶν ποιητῶν». Μολαταῦτα ἔμειναν ἐδῶ καὶ κεῖ χάσματα. Ὁ Ραγκαβῆς; ἔγραψε δράματα ποῦ εἶναι καὶ αὐτὰ ποιήματα, ἔγραψε πολὺ περισσότερα λυρικά τραγεῦδια καὶ ἡ «Παραμονή» του, μὲ ὅλη τὴν ἐξωτερικὴν δραματικὴν τῆς ὄψης, μιὰ ἱστορία εἶναι καὶ αὐτὴ, ἐπικὴ ἄς τὴν εἰποῦμε, σάν τὸ «Λαοπλάνο» του. Τὴν ἔλλειψη προσημοποιήθηκε νὰ διορθῶσιν ὁ Εὐγένιος Ζαλοκώστας. Μίλησε, παρακινημένος ἀκόμη καὶ ἀπὸ χρέος πρὸς ἕνα ἐξαιρετικὸ φίλον τοῦ σεβασμίου του πατέρος, γιὰ τὸν Ἀλέξαντρο Ραγκαβῆ. Μὰ λίγο λίγο γίνονταν ἐννοητὰ καὶ ἄλλα, μικροαδικήματα. Ἔστρεψε νὰ λείπῃ ὁ Τερτσέτης τῆς «Κόρινθος καὶ τοῦ Πινδάρου» καὶ τῶν «Γάμων τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου»; Καὶ ἰδοὺ ὁ Διονύσιος Στεφάνου, συμπατριώτης καὶ καλογνωρισμένος μὲ τὸν ποιητὴ ποῦ μᾶς εἶναι σχεδὸν ἀγνωριστ' ἡ ζωὴ του καὶ σὲ πολλὰ ὁμοιότητος του, «ἐμνήσθη ἡμερῶν ἀρχαίων.» Καὶ δέχεται νὰ πλέξῃ σ' ἕνα στεφάνι τὶς ἐνθύμησές του, προσφερὰ στὸν ἴσκιον τοῦ τραγουδιστῆ ἀπὸ τοῦ «Παρνασσοῦ» τὸ βῆμα. Μὰ καὶ ὁ Ἀμπελᾶς δὲ μποροῦσε νὰ ἀναπαύεται «κουρασμένος σὲ δάφνη ἀποκάτου,» ὅσο κιὰν ἔφτανε ἡ δάφνη του νὰ τόνε δοξάσῃ, εἶτα τῆς

δείχνοντας τοὺς κλασικοὺς στίχους του καὶ κορφὴ τῆς τὸ σκολοῦ τοῦ Βόλου. Καὶ μιλεῖ περισσόλογα γιὰ τὸν ποιητὴ Ὁρφάνιδην. Ὡστόσο ὁ Καραπούτσας, ποιητῆς ἀπὸ τὰ κλασικώτερα δείγματα τῆς σχολῆς τῶν καθαρευουσιάνων, ἕνας ἀπὸ τοὺς θαυμασμοὺς τοῦ Ἀγγέλου Βλάχου, ἀποσιωπήθηκε ὀλότελα. Καὶ πῶς πολὺ καὶ βαρύτερα, ὁ Δημοσθένης Βαλαβάνης, μὲ τὰ τρία τέσσερα τραγεῦδια του, ποῦ ἀξίζονε ἀκριβότερα καὶ ἀπὸ τόμους ὀλάκερους σύγκαιρα ἀκουσμένων ὁμοιῶν του. Καὶ ὁ Ἰούλιος Τυπάλδος; Ἀργὰ παρατηρήθηκε πὺς τοῦ σολωμολάτρη αὐτοῦ καὶ σολωμικοῦ ψάλτη ἀπὸ τοὺς ἀγνότερους, δὲν τοῦ κρατήθηκε θέση στὴ συντροφιά. Καὶ ἀποφασίστηκε νὰ διορθωθῇ τὸ ἀτοπο μὲ ξεχωριστὸ μίλημα γιὰ τὸν ποιητὴ τοῦ «Θανάτου τῆς Χάλκης» ποῦ θὰ βαλθῇ στὶς τυπωμένες σὲ ξεχωριστὰ φυλλάδια ὀμιλίες ἀπὸ τὸν «Παρνασσό». Τὸ βέβαιον εἶναι πὺς ἔλειψεν ἀπὸ τὴν σειράν τῶν ποιητῶν ποῦ φιλοτεχνήσανε τὰ ἔργα τους μὲ τὴν καθαρεύουσα, ἀπὸ τὸν Ἀλέξαντρο Σούτσο ἴσαμε τὸν Κλέωνα Ραγκαβῆ, ἔλειψεν ἡ ζωηρότερη καὶ ὀδοιστικώτερη φυσιογνωμία τῆς περασμένης ἱστορικῆς ἐποχῆς· εἶναι ὁ Δημήτριος Βερναρδάκης. Ὅσο καὶ ἂν δὲν ἔγραψεν ὅτι ὀνομάζουμε «λυρικά ποιήματα», ὅσο κιὰν εἶναι τὸ ἔργο του σὲ δράματα καὶ περισσότερον ταιριάζει μὲ τὴν πεζογραφία τὴν κριτικὴν καὶ τὴν ἐριστικὴν, παρὰ μὲ τὴν ποίησιν, μολαταῦτα εἶναι πολὺ φᾶς ὁ Βερναρδάκης καὶ ὀδηγεῖ σὲ πολλὰ τὸν ἱστορικὸν ἐξεταστήν, γιὰ τὴν ποιητικὴν κίνησιν τοῦ καιροῦ ἐκείνου, ὅσο δὲν μποροῦνε νὰ τοῦ δώσουν τέτοιο βοήθημα ἑκατοντάδες στίχοι μέτριοι ἀπὸ μετριότητες ποῦ κράτησε ἀστόχαστα νὰ ἀναφέρωνται, σὰ ν' ἀξίζον. Καὶ εἶναι ζήτημα ἀνίσως δὲν ἀδικήθηκε ὁ Ἀντώνιος Ἀντωνιάδης, ἀποσιωπημένος καὶ τοῦτος ὀλότελα, ἐνῶ τὸ ἔργο του σὲ ὅτι ἀκόμη ὀνομάζουμε «ἐπικὴ ποίησιν», καὶ μὲ ὅλη τὴν ἔλλειψη τῆς φωτιᾶς καὶ τῆς χάριτος καὶ τῆς ἐκφραστικῆς, καὶ σὲ ὕψος καὶ σὲ γλώσσα, τέχνης, τὸ ἔργο του (Κρητικῆς-Κατσαυτικῆς-Μεσολογγικῆς) καὶ μόνο γιὰ τὸ μέγεθος τοῦ σκοποῦ ποῦ κληθῆναι καὶ γιὰ ὅτι θέλει νὰ μᾶς πῆ, στέκεται σὲ θέση ἀνώτερη ἀπὸ τοὺς ψευδοεπιτακτοὺς πολλῶν ἀναιμικῶν συγγραφέων τῆς σουσιτικῆς ἔξαψης καὶ τῆς παραρηγοπολικῆς μελαγχολίας, καὶ δημοτικιστῶν ἀκόμη. Καὶ τὰ ὀνόματα κὰν τοῦ Κουμανοῦδη καὶ τοῦ Ἀφεντούλη δὲν ἀξίζε κάπου κάπως νὰ ἀναφερθοῦν;

Τὸ πρόγραμμα τοῦ «Παρνασσοῦ», μὲ ἀρκετὴ λογικὴν, περιορίστηκε στοὺς «ἐκλιπόντας», δηλαδὴ στοὺς πεθαμένους. Χρειάζεται πάντα τὸ ζήτημα γιὰ νὰ σταθῇ κάποια ἀπόστασις, καὶ μαζὶ κάποιον κλεισμοὺς σὲ βαλμένα σύνορα. Καὶ ὀμως γιὰ τὸ καθαρὸ ἔνανοιγμα καὶ τὸ ἀπὸ παντοῦ κοίταγμα καὶ ἔξωρισμα ἑνὸς καιροῦ πόσο μᾶς εἶναι ἀπαραίτητοι, συχνὰ πυκνά, καὶ οἱ ζωντανοὶ τῆς ζωῆς· ἐκείνοι δηλαδὴ, ποῦ ἔδωκεν ἕνας καλὸς ἢ ἕνας σκληρὸς θεὸς καὶ δὲν ἐξώφλησαν ἀκόμη ἀπὸ τὴν ζωὴν, ἀνεξάρτητ' ἀπὸ τὸ ζωτικὸν βαθμὸν τοῦ ἔργου τους. Καὶ ἴσως λ. χ. ὁ Ἀγγέλος Βλάχος θὰ χρειάζονταν, τὸν κομφερασεῖ τοῦ «Παρνασσοῦ», περισσότερον ἀπὸ τὸ Βερναρδάκη γιὰτὶ μέσα στὴν ἐργασία του (ποῦ δύσκολον θὰ ἦτανε νὰ στοχαστῆ κανεὶς πὺς ἔχει νὰ μᾶς πῆ τίποτε καινούριον ἀκόμη) καθρεφτίζεται ἢ ὀνομαζόμενη «λογία παράδοσι» στὴν τέχνην καὶ τοῦ πεζοῦ καὶ τοῦ στιχογραφημένου λόγου μὲ ἀδυναμίες ἀπὸ τὴν μιὰ μεριά καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά μὲ προτερήματα χαρακτηριστικώτατα. Καὶ γιὰ χωρατὰ κανεὶς θὰ μπορούσε νὰ ὑποστηρίξῃ πὺς πρέπει νὰ περιμῆναι τὸν κλεισμοὺς τῶν ματιῶν ἑνὸς συγγραφέα γιὰ νὰ τόνε λογαριάσωμε στὴν ἱστορία.

Ἐξωρίζει ἀπὸ τὴν ὅλην σειρὰ τῶν ὁμιλιῶν ἢ διάλεξη τοῦ Πολίτη, ἕνα στοχαστικὸν μὲ ὅλην τὴν ἐπιστημονικὴ ἀκριβολογίαν, φροντισμένον Ἰντερμέδιο, σχετικὰ μὲ τὸ δημοτικὸν τραγοῦδι, ὁμιλία πού μ' αὐτὴ τελείωσε ἡ σειρὰ, μὰ πού μᾶς θύμισε ὅτι ἀπὸ τὸ δημοτικὸν τραγοῦδι — ἀπὸ Διὸς ἀρχεσθαι — ἦταν ἀνάγκη νὰ ξεκινήσουμε.

Ὁ γενικὸς τόνος τῶν ὁμιλιῶν αὐτῶν ἦταν περισσότερο πανηγυρικὸς παρὰ κριτικὸς, ρητορικὸς παρὰ ἱστορικὸς, κοσμικὸς παρὰ αἰσθητικὸς. Οἱ περισσότεροὶ ἀπὸ τοὺς ἀγορητῆς, ἔχοντας ὑπόψει τοὺς πῶς μιλοῦνε σὲ κοινὸν, θὰ στοχαστήκαν πῶς τὸ φρονιμώτερον ἦταν νὰ μιλήσουν πρὸς αὐτὸ κοινὰ πράγματα πού νὰ μὴ σκοτίζουν καὶ νὰ μὴν πειράζουν ἄβρᾶ, φροντισμένα καὶ μὲ χαμόγελα. Μιά σκέψη κι αὐτὴ πού ἔχει τὴ λογικὴ τῆς καὶ δὲν εἶναι ἀγνοητὴ σὲ δέξια εὐχάριστα ἀκούσματα. Τὸ σωστὸ εἶναι πῶς ὅποιος θέλει νὰ ἀφήσῃ στοὺς ἄλλους ἐντύπωση πού νὰ λογαριάζεται, πρέπει τὸν ἑαυτοῦ πρῶτα ἀπὸ ὅλα νὰ λογαριάσῃ, τὸν ἑαυτοῦ γιὰ κοινὸν νὰ καθίξῃ μπροστά. Ὅπως ὁποῖτε. Οἱ ὁμιλίαι τοῦ Νιρβάνα, τοῦ Ζερβού, τοῦ Ἄννινου, ἢ καθεμιά στὸ εἶδος τῆς, πλεγμένες ἦταν μὲ ἀρκετὴ ἀντοχὴ καὶ στὸ κριτικὸ ψάξιμο τῶν πραγμάτων· κάπως ἀντίθετα μὲ τὸ δόγμα τοῦ κ. Ζαλοκώστα πῶς σὲ τέτοια περιστασιὰ οἱ ὁμιλίαι ἔπρεπε νὰ εἶναι ἀντὶ μονάχα τιμῆς καὶ ἀγάπης σκορπισμένα τοὺς δάφους τῶν ποιητῶν. Μὰ καὶ ἄλλων ἀνδρῶν ταπεινὰ σκόρπισμα καὶ σὲ νεκροὺς ἀκόμα πῶς νὰ αἰτιολογηθῇ χωρὶς κάποια βοήθεια τῆς κριτικῆς εἴτε μὲ τὴν ἀνάλυση, εἴτε καὶ μὲ κάποια σύνθεση, ρητορικὴν ἢ στοχαστικὴν; Τὸ κοινὸ πού ἐρχεται νὰ ἀκούσῃ, πάντα κουράζεται δυσκολώτερα παρ' ὅσον ὑποθέτουν οἱ ρήτορες του· μάλιστα δὲ θέλει κάποτε νὰ τὸ μεταχειρίζονται, σὰν κυρία τοῦ σαλονιοῦ, ἢ σὰν παιδάκι, ἀλλὰ σοβαρώτερα κάπως.

Ἐννοεῖται, κάποια θέματα, ριγμένα ἀπροετοίμαστα, θὰ τὸ ξαφνίζουν. Ἐξάρνα ἢ μετρικὴ ἐνὸς ποιητῆ ἢ, καλύτερα, τὸ γλωσσικὸ ζήτημα, πού πολλοὶ φοβούνται νὰ τὸ γράξουν, ἢ ἀπὸ ἀντικείμενα ἢ ἀπὸ ἀκαταδεξιά, ἢ ἀπὸ ἀφροντισιά, πράγματα πού δὲν ταιριάζουνε στοὺς ἀνθρώπους τοῦ λόγου.

Ἀξιοσημεῖωτο εἶναι πῶς ὁ σύλλογος «Παρνασσὸς» ἀποφασισμένος νὰ ὀργανώσῃ τις ὁμιλίαι αὐτές, δὲν τις στοχάστηκε τόσο ἀθῶες, τόσο φιλόκοσμες, ὅσο θὰ μπορούσεν κανεὶς νὰ ὑποθέσῃ. Ὁ καθηγητὴς Λάμπρος πού ἀνοίξε τὴν περίοδο μὲ τὸ κριτικοῖστορικὸν ζήτημα τῆς τριάδας Ρήγα, Βηλαρά, Χριστοπούλου, θέλησε νὰ μᾶς δεῖξῃ καὶ τὴν κυβερνήτρα τοῦ Συλλόγου πρόθεση, ἀρκετὰ γενναία: Ἀγγίζοντας τὸ ζήτημα τῆς γλώσσας τῶν ποιητῶν του, ἐξακολούθησε μὲ τέτοια λόγια: «Εἶναι ζήτημα, μὲλλον βεβαίως νὰ ἐπανέλθῃ πολλὰ καὶ κατὰ τὴν σειρὰν τῶν διαλέξεων τούτων. Οἱ ὁμιληταί, στρατολογηθέντες ἐκ πασῶν τῶν τάξεων τῶν λογίων καὶ ἔχοντες διαφόρους γνώμας, διαφόρους ἀντιλήψεις ἐπὶ τοῦ οὐδεντέρου τούτου ἐδάφους τοῦ Παρνασσοῦ, κατ' ἀνάγκην, ἐάν δὲν θελήσῃ νὰ λύσῃ, θάναγκασθῶσι νὰ θίξῃσι τὸ λεγόμενον γλωσσικὸν ζήτημα. Ἄς ἐλπίσωμεν ὅτι τὸ λεγόμενον τοῦτο γλωσσικὸν ζήτημα οὐ μόνον θὰ συζητηθῇ, ἀλλὰ καὶ θὰ προσχθῇ διὰ τῶν διαλέξεων τούτων καὶ θὰ φωτισθῇ κατὰ μέγα μέρος.» Οἱ ἐλπίδες καὶ οἱ προσδοκίαι τοῦ κ. Λάμπρου πῆγαν, κατὰ μέγα μέρος, στὰ χαμένα. Ἡ μυρουδιά τῆς μαρούτης, πρᾶγμα πού δὲ θὰ ταίριαζε στὴν παράσσεια σάλα τὴν ἀρωματισμένη ἀπὸ τοῦ θηλυκοῦ τὴν πλούσια παρουσία. Ἐπειτα καὶ τὸ ἄλλο κουβάλημα μέσα ἐκεῖ ἐκρηχτικῶν ὕλων, εὐκόλα δὲν τὸ δέχεται καθέννας.

Ὅπως ὁποῖτε τὸ φλογερὸ ζήτημα ξεμύτισεν, ὄχι συζητητικὰ, ἀλλ' ἀρκετὰ

ἐπιδεικτικὰ, θετικώτερα ἴσως, στὴ γλώσσα πού μεταχειριστήκαν τρεῖς ἀπὸ τοὺς ὁμιλητῆς. Ὁ Νιρβάνας, ὁ Ζερβός, ὁ Παλαμάς. Σταθμὸς προόδου. Σημεῖα τῶν καιρῶν. Σὲ καιροὺς πρωιότερους τὸ βῆμα τοῦ «Παρνασσοῦ» θὰ ἔτριζεν ἀπὸ θυμὸ καὶ θὰ σκόλιαζε γιὰ τὴν βεβήλωση.

Ὁ κ. Λάμπρος ἔριξε ἀκόμη καὶ τοῦτο στὴ μέση: Εἶπεν ὅτι ὁ «Παρνασσὸς» ὄρισε νὰ γίνον, ἀπὸ τὴν ἀφορμὴ τοῦ συμπληρωμοῦ τῶν πενήντα τοῦ χρόνων, οἱ ὁμιλίαι γιὰ τοὺς ἐκλιπόντας Ἑλληνας ποιητῆς τοῦ δεκάτου ἐνάτου αἰῶνος, ὅπως τεθῶσιν οὕτως αἱ βάσεις ἱστορίας τῆς λογοτεχνίας τοῦ νέου ἑλληνισμοῦ. Λάμπρος ὁ σκοπός, ἀλλὰ νομίζω πῶς θὰ τὸν πραγμάτων ἀσφαλέστερα κάποιο ἄλλο σύστημα τῶν ὁμιλιῶν αὐτῶν. Ἀντὶ νὰ περιμαζευτοῦν ἀπ' ἐδῶ κι ἀπ' ἐκεῖ ἀγορητῆς, ἄλλοι ὄχι καὶ πολὺ ἐτοιμασμένοι γιὰ τὰ θέματα πού τοὺς δοθήκαν, ἄλλοι ὄχι καὶ πολὺ συμπαθητικὰ γνωρισμένοι μαζί τους ἀποτελεσματικώτερον θὰ ἦταν καὶ σπουδαιότερον νὰ κληθῇ ἕνας ἢ δύο πού αἰσθητικώτερα καὶ ἱστορικώτερα, μεθοδικώτερα καὶ χαρακτηριστικώτερα, μὲ συνοχὴ καὶ ἀλληλουχία, καὶ γιὰ τὸν κόσμον πού ἔκουσε, φωτεινότερα καὶ καθαρότερα, θὰ μπορούσαν νὰ μᾶς μιλήσουν γιὰ τὸ ἔργο τῶν ποιητῶν τοῦ περασμένου αἰῶνα. Τὸ ἔργο πού ὅσο κι ἂν εἶναι σημαντικό, δὲ χρειάζεται δὲ καὶ καμιά τεράστια πολλῶν συνεργασία γιὰ νὰ ξεδιαλυθῇ καὶ παρασταθῇ στὴν ἀλήθειαν του. Ἐστὶ οἱ β. α. ε. ι. ζ. δὲ χιζόνται κάπως στερεώτερα. Γιὰ τὸ χιζισμὸ μᾶς ἱστορίας τῶν νέων ἑλληνικῶν γοημάτων πού εἶναι καιρὸς νὰ ἐτοιμασθῇ ὅπως ὅπως, ὕστερ' ἀπὸ ἑκατὸ χρόνον καινούρια ζωὴ ἐνός ἔθνους. Μαζὶ μὲ τὸ πανηγύρισμα τοῦ ἱεροῦ μᾶς ἑκατοχρονίτικου Εἰκοσιένα, δὲ θὰ ἔπρεπε κάτι σὰ μνημεῖον νὰ στηθῇ καὶ γιὰ τὰ ἐκατόχρονα τῆς νέας ἑλληνικῆς φαντασίας;

Οἱ ὁμιλίαι μᾶς δόσανε καὶ κάτι ἀνέλιπτα πολύτιμα: Τὸ «Ὀνειρο» τοῦ Τερτσέτη, τὸ ξακουσμένον ἀνέκδοτο καὶ σχεδὸν ἀγνώριστο δανικὸν τραγοῦδι, πού τὸ λύρωσεν ἀπὸ τὸ χαμὸ πού εἶχε καταδικασθῇ ὁ κ. Διονύσιος Στεφάνου. Θὰ τυπωθῇ σὲ παράρτημα τῆς ὁμιλίας του.

Κ. Π.

Γλωσσικὸς πενιὲς

Ἡ γλώσσα μας ὅπως γράφεται

Ὁ Ἀστυνομικὸς Σταθμὸς Ἀλῆ-Φακλάρ πρὸς τὸ Φρουραρχεῖον

Λαμβάνω τὴν τιμὴν νὰ ἀναφέρω ὅτι εὐρισκόμενος ἐνταῦθα μὲ κανονικὴν ἄδειαν ὁ στρ. τὴν 8ην τρέχοντος μηνὸς ε. ε. ἐδραγκάσας ἀπὸ κύων συμία λύσεις καὶ ὁ μὲν κύων δὲν γνωρίσθη τίνος ἀνίκη, ἐξετάσας τοὺς κατοίκους ἐνταῦθα καὶ οὐδὲς μὲ ἐπληροφόρησε ἀλλὰ ἕνα ἀγνωστον μάλιστα ὁ κύων ἔνο ἔβρασκεν τὸ ποίμνιον χύρων τοῦ Γεωργίου Παρλάρα ἐδαγκάσας ταῦτα καὶ ἐφρονεύθη παρὰ τοῦ ἰδίου Γεωργίου Παρλάρα ὅσοι χύροι ἐδαγκάσας παρὰ τοῦ κύων ὅλοι ἐφρονεύθησαν παρὰ τοῦ ἰδιοκτήτου μάλιστα καὶ σήμερον παρυσιασθεὶς ἄλων τινὰς κύων συμία λύσεις ἐδαγκάσας καὶ ἕτερα δύο παις ἀλλὰ οὕτως δὲν ἐφρονεύθη καὶ παρακαλῶ τὸ Σὸν Φρουραρχεῖον ὅπως ἐνεργήσῃτε τὰ παρατέρο.

Ἐκθεσις — — Διδασκάλου — — Ἐν — — * τῇ 13ῃν Δεκεμβρίου 1916
Πρὸς τὸν κ. κ. Νομάρχη — —, Εἰς — —.

Ἐξοχώτατε κ. Νομάρχα.

Χαῖρε.

Λαμβάνω τὴν τιμὴν νὰ ἀναφέρω εἰς ἡμᾶς τὰ ἐξῆς. Ἀπερχόμενος ἐκ τῆς Ὑμ. Ἐξοχ. κ. Νομάρχα μετέβην εἰς τὸ γραφεῖον τοῦ κ. Διευθυντοῦ τῆς Ἀστυν. ὅστις ἔλειπεν δυστυχῶς, μετὰ ταῦτα μετέβην εἰς τὸ Γραφεῖον τοῦ κ. κ. Ἐνωμ. ὅστις ἀμέσως μᾶς ἔδωκεν φύλλον πορείας μετὰ τῶν ἀγροφύλων ἐκάστων χωρίων μέχρι τοῦ Ἑλλόγιμον — —, ἔφθασα σφός και ἀβλαβῆς ἐνδόξη και τιμῇ κ. Νομάρχα και σᾶς εὐχαριστῶ διὰ τὴν Ὑμ. ἀγάπην πρὸς ἡμᾶς αὐτούς, ὅμως δὲν εἶκη τοῦτο μόνον καλλιτέρας και εὐφρεπῶς νὰ κοπιᾶσθε μετὰ τὸν κ. κ. κ. Ἐπιθεωρητὴν μας και τοῦ κ. κ. πατριώτη μου — — νὰ ἐπισκεφθῆτε τὸ — —. Ἐδῶ εἶνε ἀπόλυτος ἀνάγκη κ. κ. κ. Νομάρχα νὰ ἐπισκεφθῆτε τὰ ἀπολοῦτα πρόβατα τοῦ κ. ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ ἀφ᾽ ἑκτος σᾶς περιμένα και μετὰ τὸν κ. κ. συνάδελφόν σας τὸν ὑψηλὸν κ. τ. λ. ὅπου κουβιδιασάμεν εἰς τὸ τραπέζι ἡμᾶς κ. Νομάρχα και εἰς τὰ ἀνώτερα και Ὑπουργὸς κατὰ βούλησίν σας, μιᾶν μόνον μικρὰν παρατήρησιν νὰ κάμνετε εἰς τὸν κ. κ. κἀρεδρον τοῦ — — ὠρισμένως χρῆ νὰ ἐλθῆτε εἰς τὸ — —, τόσα γινώσκω τόσα γράφω, ἐπειδὴ ὠμίλησα και μετὰ τὸ πνεῦμα τοῦ θεοῦ οἶτι ὁ καιρὸς μέχρι τῶν Χριστουγέννων θὰ εἶναι ἀριστος, ἀπὸ — εἰς —, ἀπὸ ἐκεῖ εἰς — ἀπὸ ἐκεῖ — ἀπὸ ἐκεῖ — ἀπὸ ἐκεῖ — ἀπὸ ἐκεῖ — ἀπὸ ἐκεῖ βάρκα εἰς — ἢ — ἀπὸ ἐκεῖ — — — — εἰς — εἰς — εἰς — εἰς —, εἰς — εἰς —, — και — ** κ. Νομάρχα. νὰ εἶδον τὰ τέκνα τὸν πατέρα τους νὰ ξεύρουν και αὐτοὶ οἶτι ἔχουν πατέρα και μητέρα κ. τ. λ.

Ὁ οὐρανὸς νὰ γεῖνη ἀκόμα και ἡ θάλασσα μηλάνη δὲν δύναμαι νὰ γράφω και νὰ τελειώσω τὴν γραφὴν μου κ. κ. Νομάρχα.

Εὐπειθέστατος

Υ. Γ. Ἐχω θάρρος και πρὸ ἡμερῶν ἕτερον πλειότερον ἔλαβον θάρρος ἀπὸ ἡμᾶς και ἐκ τούτου γράφω πρὸς ἡμᾶς ὡς δευτερον πατέρα ἢ ἀδελφὸν ἡμῶν κ. κ. Νομάρχα, διότι ὁ μόνος παλαιὸς και εἰς παλαιότερος ὁ πατὴρ μου ὅστις ἐπολέμησεν πρὶν 40 και 50 ἔτι διὰ τὴν πατρίδα μετὰ τὸν κ. Πυχεόνη τῆς Καστορίας Ἐξόχωτατε, και ὁ μακαρίτης ἀδελφός μου ἔπεσεν θῆμα, ὁσαύτως ὁ θεῖος μου μακαρίτης — — και ὁ ἐξάδελφός μου — — ἐκ — —.

Εὐπειθέστατος

**

Αἴτησις — — Διδασκάλου — —. Ἐν — — τῇ 18ῃν Ἰανουαρίου 1910,
Πρὸς τὸν κ. κ. Νομάρχη — —. Εἰς — —

Κύριε Νομάρχα.

Λαμβάνω τὴν τιμὴν νὰ ἀναφέρω εἰς ἡμᾶς τὰ ἐξῆς. Ὑμεῖς μᾶς εἶπατε οἶτι θὰ ἐπισκεφθῆτε τὸ πτωχὸν μας χωρίον — — και εἰδῆτε ὁμοῦ μετὰ τὸν κ. κ.

* Ἀποκλειστικῶς βουλγαρόφωνο χωριὸν τῆς Μακεδονίας. Μετὰ τέτοιους δασκάλους θέλομε νὰ ἐξελληνίσωμε τοὺς ξενόφωνους πληθυσμούς μας [Σημ. τοῦ ἀποστολέα].

** Δίνει τὸ δρομολόγιον γιὰ τὸ χωριὸν του και γυρισμόν.

Ἐπιθ. τοὺς μικροὺς ἑλληνοπαῖδας μου οἵτινες σήμερον ὅλο χαρὰ σᾶς περιμένουν και λέγουν κ. Νομάρχα πότε θὰ μᾶς ἔλθουν κ. Διδάσκαλε, ὁ κ. Νομάρχης Πασᾶς και ὁ κ. Ἐπιθεωρητὴς νὰ χαίρωμεθα και ἡμεῖς ἐδῶ μαζὴ σου, εἰς ἡμᾶς ἔχομεν ἀνοιξιν τοῦ Ἀπριλίου οὐχὶ Ἰουλίου ἢ Φεβρουαρίου κ. τ. λ. Μελίονες και ἐλάχιστοι σᾶς προσμένουν ἐν δόξῃ και τιμῇ ἐξοχώτατέ μας κ. Νομάρχα.

Εὐπειθέστατος

**

Αἴτησις — — Διευθ. Δημ. Σχολ. — — —,

Κατὰ τοῦ κ. κ. Παρέδρου τοῦ χωρίου — — Ἐν — — τῇ 13ῃ Δεκ]βρίου 1915

Πρὸς τὸν κ. Δήμαρχον — —, Εἰς — —

Κύριε Δήμαρχε.

Λαμβάνω τὴν τιμὴν νὰ ἀναφέρω τὰ ἐξῆς. Μετὰ λύτης και στενοχωρίας σᾶς γράφω και σᾶς εἰδοποιῶ ἐγγράφως διὰ τὸν κ. κ. κἀρεδρον — — ὅστις δὲν εἶνε εὐπειθεὶς εἰς τοὺς νόμους τοῦ κράτους κ. τί χρῆ δαν, ἐγράψατε παρακαλῶ εἰς τὸν ἐκεῖσε Σταθμάρχη και οὗτος πιστεύω ἀγρόν ἡγόρασα, παρακαλῶ ἡμᾶς ὅπως ἐνεργεῖσθε κατ' αὐτοῦ τὰ νόμιμα τοῦ κράτους κ. κ. Δήμαρχε.

Εὐπειθέστατος

**

... τῇ (8) Ὀκτωβρίου 1914

Μετὰ παλούσης ἐκ χαρᾶς καρδίας λαμβάνω τὸν κάλαμον εἰς χεῖρας μου διὰ νὰ σᾶς περιγράψω τὸν ὑφ' ἡμᾶς ἔροταν. ὅστις με κατατρόγη ὅς ὁ ἀδιάφαγος σκόληξ κατατρόγον τὸν καρπὸν τὸν δένδρον.

Φυλάττιμον κατὶνα ἀφῆς τὸ πρότον σᾶς ἦδον μου ἐμπνεύσεται ἔρωτα πολάκης δ' ἐπροσιθέμην νὰ σᾶς ὁμιλίσω οταν σᾶς συναντιούσα διὰ νὰ ἐκθέσω τᾶς παρ' ἡμῶν ἐτίσης ἀλλὰ ἢ ἐκ' φόβου ἢ ἐκ συστολῆς δὲν ἐδυνάμην νὰ σᾶς ὁμιλίσω διὰ τοῦτο πέμπο τὴν παρούσα μου δέχθηται παρακαλῶ δεσπονησ' τὰς ἐτίσεις ἐὰν συνφρονίται πρὸς τὰ ἐστιματάμου.

Μένο' Σοστός Λατρευτῆς και ἀφεισιόμενος Μέχρη θανάτου

**

* Ἐν — — τὴν — — Μαΐου*.

* Ἐφηλτατε Δημήτριε χεῖρε ἡμε καλὰ ὅπερ και διὰ ἑσας Μητρο θέλετε νὰ μάθετε τὰ νέα του — — τῆς ἡμερας ὅπερ ἦλθα ενα ἀεροπλανον και ἐριξε διο μομποτες ἦς τὰ — — ὁμος στόν ελληνικὸ στρατὸ βοήθεια και τὸν θεὸ δὲν ἐκανε καμα ζημία διότι τὴν μία τὴν ἐρηξε ἦς τὸν στρατὸν και ἔπεσε 15 μέτρα και δὲν ἐκτίπισε κανέναν και ἢ ἄλι ἔπεσε 6 μέτρα ἀπὸ τὸ ποταμιον και 4 μέτρα ἀπο τα γραφια τῆς πυροβολαρχίας ἀλα και ἐκη δὲν ἐκτόπησε τρηπότης Μητρο ἔνοσον δὲν πολεμαμε ἔμης ἔχομε τολάστο τους βεβαρδισμούς τον ἀεροπλανον πότε γερμανικα ποτε γαλικα καιτσι περνα ἢ

* Σαναδημοσιεύεται ἀπὸ τὴ «Νέα Ἡμέρα» τῶν 18 Μαΐου 1916.

δρα μας. Καθουμαστε καὶ ἀγνατέβομε δυο κόνουνε μάχη εἰς τὸν ἀερα καὶ εἰς ἑλληνικὸν ἔδαφος καὶ λέμε· μη δε θαν πολεμισομε καὶ ημης ἡ Ἑλληνες με ὀπιονδηποτε κρατος δια νὰ το δοσομε κάνα κινήγημα νὰ ἴδης πὸς θὰ φηγονε καὶ αφει καὶ τα ἀεροπλανα τος διοτι ἡς τὸς Τσολιάδες δεν τος πιανι οὔτε ἀεροπλانو οὔτε τον σαρανταδιο.

Καὶ προσθέτει ὁ χρονογράφος τῆς «Νέας Ἡμέρας»: «Δὲν ὑποθέτω νὰ θέλῃ σχόλια τὸ γράμμα αὐτό. Ἄν ζητήσῃ κανεὶς νὰ τὸ σχολιάσῃ ἐκτενῶς δὲν θὰ κάμῃ ἄλλο παρά νὰ τὸ καταστρέψῃ. Αὐτὴ εἶνε ἡ ψυχὴ τοῦ Ἑλληνος στρατιώτου. Κάνεται λοιπὸν ποτὲ ἔθνος ἔχον τοιούτους τοιαύτης ἐθνικῆς ψυχῆς ἄνδρας;»

**

Ἡ γλῶσσα ποὺ διδάσκεται

Μὰς γράφει ἓνας δάσκαλος:

Τί περιμένετε νὰ καταλάβῃ τὸ παιδί καὶ πὼς νὰ μὴν παρανοήσῃ ὅτι διαβάσει;

• Ἡ ρᾶξ θλιβομένη [θλιβομαι=λυκοῦμαι] διδαι χυμὸν ὀνομαζόμενον γλευκος [ὁ λευκος=τὸ δέντρο]. Τὸ γλευκος ζυμούμενον [ζυμώνω=ἀναδεύω τὸ ζυμᾶρι] μεταβάλεται [μεταβάλετε=βάλετε ξανά] εἰς οἶνον.

Ρώτησα ἓνα παιδάκι:

— Τί θὰ πῇ οἶνος, παιδί μου;

— Γάιδαρως, ἦταν ἡ ἀπάντησις. Καταλαβαίνετε τί ἔγινε. Τὸ σῦχως με τὸ δνος. Ἄλλοτε κάλι:

— Τί θὰ πῇ πῖλος;

— Λάσπη.

Τὸ ἀνακάτωσε με τὸ πηλός.

Ἡ γυναῖκα μου διδάσκει τὸ κοριτσάκι μου μ' ἓνα ἀλφαβητάρι ἀπ' τὰ γνωστά σας. Ἀπὸ πάνου ἔχει ζωγραφισμένα δυὸ ἀβγά, ἀπὸ κάτω τῆ λέξι; ὠά. Τὸ παιδί διαβάσει ὠά καὶ βλέπει ἀπὸ πάνου ἀβγά. Ρωτᾷ:

— Ἄβγά εἶν' αὐτὰ μαμά;

— Ναὶ παιδί μου.

— Ἄ! καὶ γαγικά (δὲν μπορεῖ ἀκόμα νὰ προφέρῃ τὸ λ) τὰ λένε ὠά, ναί;

Ἐνας φίλος μου, δημοδιδάσκαλος ἄξιος, τίς προάλλες ρωτᾷ ἓνα παιδάκι ποὺ διάβασε στὸ ἀναγνωστικὸ του «κάτοπτρον»:

— Τί θὰ πῇ, παιδί μου, κάτοπτρον;

— Κάτω ποὺ τρώγ, κύριε. Ὁ δημοδιδάσκαλος εἶναι δῶ καὶ μπορεῖ νὰ σᾶς τὸ μαρτυρήσῃ δι τι ὥρα θέλετε.

Πᾶω νὰ ξουριστῶ μιὰ μέρι. Ὁ κορυεᾶς παίρνει στὸ χέρι τὸ ξουράρι.

— Ἀπολύμανέ το, τοῦ λέω.

Τὸ βουτάει μέσα σ' ἓνα δοχεῖο ἀλουμινένιο.

— Τί εἶν' αὐτό;

— Χλιὸ νερό.

— Ἐ, καὶ τὸ χλιὸ νερὸ ἀπολυμαίνεται;

— Βέβαια, κύριε, τὸ ζέον ὕδωρ...

— Μὰρὲ ἀθεόφοβε, ζέον ὕδωρ εἶναι τὸ χλιὸ νερὸ!

Ε. ΑΠ' ΟΣΑ ΜΑΣ ΓΡΑΦΟΥΝ

Ἡ γλῶσσα μας στὰ σχολεῖα τῆς Μακεδονίας

Γιὰ τὸ ζήτημα αὐτὸ ποὺ ὑποκινήθηκε μετὰ τὴν τελευταία μελέτη τοῦ κ. Τριανταφυλλίδου ἔγινε λόγος στὸν καθημερινὸ τύπο, καθὼς βλέπει ὁ ἀναγνώστης ἀπ' ὅσα δημοσιεύονται σὲ ἄλλη στήλη. Γιὰ τὸ ἴδιο ζήτημα ἔλαβε ἡ διεύθυνσις τοῦ περιοδικοῦ τ' ἀκόλουθα γράμματα:

Ἀθήναι, 12 Μαΐου 1916

Τὸ γενικὸν ἐνδιαφέρον, τὸ ὁποῖον ἐπροκάλεσε τὸ βιβλίον τοῦ κ. Τριανταφυλλίδου διὰ τὴν «Γλῶσσα μας στὰ σχολεῖα τῆς Μακεδονίας» πρέπει νὰ τὸ θεωρήσωμεν ὡς ἓνα ζήτημα τῆς κοινῆς γνώμης ἀπέναντι ἐνὸς προβλήματος ἐξαιρετικῶς ἐθνικῆς σημασίας.

Μολονότι δὲ καὶ εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο πολὺ ἀργὰ καὶ ὕστερα ἀπὸ καταδήλους ἀποτυχίας ἀρχίζομεν νὰ διδασκώμεθα ἀπὸ τὰ πρῶματα, θὰ εἶναι πάντοτε καιρὸς νὰ ὠφεληθῶμεν, ἐὰν ἡ συζήτησις δὲν περιορισθῇ εἰς τὰ ὅρια τῆς ἀρνητικῆς μόνον ἐργασίας, τῆς ἐπικρισεως καὶ τῶν μεμψιμοιριῶν. Ὁ κ. Τριανταφυλλίδης συνέλεξε ἐπιμελῶς εἰς τὸ βιβλίον του τὰς μέχρι τοῦδε ἐκδηλωθείσας γνώμης διδασκάλων, ἐπιθεωρητῶν τῆς ἐκπαιδεύσεως, γλωσσολόγων δικῶν μας καὶ ξένων, δημοσιογράφων, πολιτικῶν καὶ ἀνωτέρων διοικητικῶν ἱσαλλήλων. Ὅλοι αὐταὶ αἱ γνώμαι συμπάπτουν εἰς τὸ ἀναμφισβήτητον γεγονός, ὅτι τὴν καθαρῶς ἑλληνικὴν προφορικῆς ἐπικοινωνίας μεταξὺ τῶν ἑλληνοφώνων Ἑλλήνων, εἶναι οὐτοπία νὰ νομίζομεν, ὅτι θὰ τὴν καταστήσωμεν τοιαύτην μεταξὺ τῶν ξενοφώνων τοιούτων. Ἐπειδὴ δὲ ὁ ἰσχυρότατος ἐνωτικὸς δεσμὸς τῶν Ἑλλήνων καὶ φορεὺς τοῦ νεοελληνικοῦ πολιτισμοῦ εἶναι ἡ κοινὴ ὁμιλουμένη γλῶσσα, εἶναι προφανές, ὅτι ἐπ' ὅσον ἐπιμένομεν εἰς τὴν οὐτοπίαν, κρατοῦμεν τοὺς ξενοφώνους Ἑλληνας μακρὰν ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴν οἰκογένειαν καὶ τοὺς ἀφήνομεν ἐκτεθειμένους εἰς τὰς ἐπιδράσεις ἐχθρῶν οἱ ὁποῖοι ἀπεδείχθησαν πολὺ ἐπιτηδεύτεροι καὶ πρακτικώτεροι ἀπὸ ἡμᾶς καὶ εἰς τὰ ζητήματα τῆς ἐθνικῆς πολεμικῆς. Ἄλλ' ἢ μέχρι τοῦδε ἐργασία εἶναι, ὡς εἶπον, ἀρνητικῆς ἐργασία ἀπλῆς ἀναγνωρίσεως τῆς πραγματικότητος. Τὸ θετικὸν μέρος ἔλλειπει καθολοκληρίαν ἢ σχεδὸν καθολοκληρίαν. Προεργασία τις εἶχεν ἀρχίσει, ὅτε πρὸ πολλῶν ἐτῶν διετελεῖ ἐπιθεωρητῆς τῶν σχολείων τῆς Μακεδονίας ὁ νῦν ἐκπαιδευτικὸς σύμβουλος κ. Μπουντώνος. Ἐκτοτε ἀγνοῶ ἂν συνηχισθῇ ἡ συστηματικὴ μελέτη τοῦ ζητήματος. Ὑποθέτω μᾶλλον ὅτι θὰ διεκόπη, διότι τίποτε δὲν ἐγένετο γνωστόν. Ἡ κεντρικὴ ἰσηγορία τοῦ ἵπουργείου δὲν φαίνεται νὰ ἔχη ἀσχοληθῇ μέχρι τοῦδε διόλου μετὰ τὸ ζήτημα τοῦτο. Ἡ θετικὴ ἐργασία θὰ ἀπέβλεπε: α') εἰς μελέτην τοῦ γλωσσικοῦ ζητήματος καθ' ἑαυτὸ β') εἰς μελέτην τῆς μεθόδου τῆς γλωσσικῆς διδασκαλίας διὰ τοὺς ξενοφώνους γ') εἰς μελέτην τοῦ ἐπὶ τῇ βάσει τῶν οργανωτικῶν ἐιδικῶν ἀναγκῶν καταλληλοτέρου τῶν σχολείων συστήματος δ') εἰς μελέτην περὶ τῶν καταλλήλων διδασκτικῶν βιβλίων, καὶ τὴν προπαρασκευὴν αὐτῶν μεταρρυθμι-

ζομένου καταλλήλως τοῦ νῦν ὑφισταμένου νόμου, ὅστις κατὰ τὴν γνώμην μου ἀπὸ πολλῶν ἀπόψεων εἶναι νοσηρὸν νομοθέτημα, καὶ ε') εἰς μελέτην τῶν ποικίλων ζητημάτων, τὰ ὅποια σχετίζονται μὲ τὸ προσωπικὸν τῶν ἐν Μακεδονίᾳ σχολείων καὶ μὲ τὸν καταρτισμὸν τῶν καταλλήλων διὰ τὰ τοιαῦτα σχολεῖα διδασκάλων.

Ὁρεῖλω ὅμως νὰ προσθέσω καὶ κάτι ἀκόμη. Δὲν εἶναι βέβαια καιρὸς διὰ νὰ ἐξετασθῇ ἐδῶ κατὰ πόσον εἶναι δυνατόν νὰ λυθῇ τὸ ζήτημα τῆς γλωσσικῆς διδασκαλίας μονομερῶς διὰ τοὺς ξενοφώνους Ἕλληνας. Κατὰ τὴν γνώμην μου δὲν εἶναι δυνατόν τὸ τοιοῦτον καὶ ἡ θετικὴ μελέτη τῶν ζητημάτων, τὰ ὅποια ἀνέφερα ἀνωτέρω θὰ καταδειξῇ τὸ πρόβλημα σαφέστερον. Τὸ ζήτημα τῆς γλωσσικῆς διδασκαλίας εἶναι ἐκπαιδευτικὸν πρόβλημα φλέγον καὶ ζωτικώτατον δι' ὅλην τὴν Ἑλλάδα. Προσπαθοῦντες νὰ τὸ λύσωμεν μονομερῶς διὰ τοὺς ξενοφώνους, ἐπειδὴ ἐκείνων ὁ κίνδυνος εἶναι αἰσθητότερος εἰς τοὺς πολλοὺς καὶ εἰς τοὺς ὀλίγους ἀκόμη, ἀποδεικνύομεν ἄλλην μίαν φορὰν τὴν ἀδυναμίαν μας εἰς τὸ νὰ ἐνατενίζωμεν τὴν πραγματικότητα καὶ τὰ προβλήματα πού μᾶς θέτει καὶ ἐξακολουθοῦμεν νὰ παίζωμεν μὲ αὐτὸ τὸ μέλλον τῆς φυλῆς μας τὸ παιγνίδι τῆς στρουθοκαμήλου.

Δ. Γληνός

[Διευθυντῆς τοῦ Διδασκαλείου
τῆς Μέσης Ἐκπαίδευσως]

**

Ἀθήναι, 10 Μαΐου 1916.

Ἡ ἀνάγκη, νὰ στηριχθῇ ἡ κατωτέρα μας προπάντων ἐκπαίδευσις στὴν ἀλήθειαν καὶ στὴ ζωὴ, στὴ δημοτικὴ μας γλῶσσα, παρουσιάζεται πλέον χειροπιαστή, πλέον ὀμῆ στὴ Μακεδονία. Τὰ ξενόγλωσσα παιδιά θὰ ἐξελληνισθοῦν στὴν πολυκάπη ἀυτὴ χώρα μόνον ἅμα διδάσκονται στὴν ἀπλὴ ἑλληνικὴ γλῶσσα, τὴ γλῶσσα πού θ' ἀκοῦνε καὶ ἐξω ἀπὸ τὸ σχολεῖο καὶ ἡ ὅποια βέβαια δὲν εἶναι ἡ γλῶσσα τῶν ἰσὼν καὶ τῶν φῶν τῶν περιφημῶν ἀναγνωστικῶν μας. Τὸ ζήτημα λοιπὸν στὴ Μακεδονία, μὲ τὸ φοβερὸ φυλετικὸ ἀνταγωνισμό, δὲν εἶναι ἀπλῶς ἐκπαιδευτικὸ, ἀλλὰ καὶ ζήτημα ἔθνικὸ πολὺ σπουδαιότερο παρὰ γιὰ τὴν ἄλλη Ἑλλάδα. Αὐτὰ γράφονται ὀρθὰ καὶ λογικὰ καὶ πιστοποιοῦνται μὲ ἐκθέσεις καὶ γράμματα δασκάλων, καὶ ἄλλων προσώπων στὸ βιβλίον τοῦ κ. Τριανταφυλλίδη πού πρέπει νὰ διαβασθῇ σὲ πλατύτατο κύκλον. Εἶμαι βέβαιος ὅτι τὸ φυλλάδιον αὐτὸ θὰ προκαλέσῃ αἰσθησὴν καὶ πόνον σὲ κάθε ἀναγνώστη πού δὲν τυφλώνεται ἀπὸ τὴ γλωσσικὴ προκατάληψη γιὰ τὴν καθαρεύουσα.

Α. Μυλωνᾶς

[Γενικὸς Γραμματεὺς τοῦ Ὑπουργείου
τῆς Ἐθνικῆς Οἰκονομίας]

**

Ἀθήναι 12 Μαΐου 1916

... Σὲ ποιά γλῶσσα, δηλαδὴ τὴ δημοτικὴ ἢ τὴν καθαρεύουσα, πρέπει νὰ βασισθῇ ἡ διδασκαλία στὸ δημοτικὸν σχολεῖο ἀποτελοῖσῃ καὶ ἀποτελεῖ τὸ σπουδαιότερον ἐκπαιδευτικὸν μᾶς πρόβλημα. Μὲ τὸ μέγαλωμα τοῦ κράτους πού ἐκλεισε τώρα στοὺς κόλπους του πολλὰς χιλιάδες ξενοφώνους Ἕλληνες ἔγινε

τὸ πρόβλημα ὀξύτερον καὶ ἐπιτακτικώτερον ἢ ἀνάγκη νὰ δοθῇ γρήγορα σ' αὐτὸ μὴ λογικὴ λύση. Γιατί, ὅσο κιὰν δὲν εἶναι σωστὸ ἐκεῖνο πού εἶπε ἕνας σοφὸς Γερμανός, πὼς δηλ. «ἑλληνικὴ πατρίδα εἶναι κυρίως ἡ γλῶσσα», ὅμως εἶναι ἀναμφισβήτητον ὅτι μὲ τὴ γλῶσσα ἐπικοινωνεῖ κανεὶς μὲ τὰ αἰσθήματα, τὴ σκέψη, τὸν πολιτισμὸν τοῦ λαοῦ πού τὴ μιλεῖ, καὶ τὰ κοινὰ αἰσθήματα καὶ ὁ πολιτισμὸς συνταυτίζονται τοὺς ἀνθρώπους καὶ κάνουν τὰ ἔθνη. Γιὰ νὰ γίνῃ λοιπὸν ἡ ἔνωσή μας μὲ τοὺς ξενοφώνους τέλεια, γιὰ νὰ ἀποτελέσωμε ὅλοι μας ἓνα ἀχώριστο σύνολο καὶ νὰ μπορέσωμε νὰ ἐργασθοῦμε ἀρμονικὰ γιὰ τὴ δημιουργία ἑνὸς νεοελληνικοῦ πολιτισμοῦ, πρέπει νὰ μάθουν μὴ ὅρα ἀρχύτερα καὶ οἱ ξενοφώνοι ἑλληνικά. Ἀλλὰ πὼς νὰ τὰ μάθουν οἱ δυστυχισμένοι, ἀφοῦ μόνο οἱ ζωντανὲς γλῶσσες μαθαίνονται εὐκόλα καὶ καλά, καὶ ἀφοῦ στὴ δικὴ μας ζωντανὴ γλῶσσα εἶναι ἀπαγορευμένη ἡ εἰσοδος στὰ σχολεῖα μας; Πρέπει λοιπὸν νὰ θυσιάσωμε σ' ἓνα βαθμὸν τὴν ἔθνικὴν μας ἐνόχλησιν στὴν οὐτοπία πού μᾶς δέσνει τόσα χρόνια τώρα, τόσους αἰῶνες, μπορῶ νὰ πῶ, νὰ ἐπιβάλωμε στὸ ἔθνος μὴ τεχνητὴ γλῶσσα;

Τὸ τελευταῖον ἐπιχειρηματολογικὸν καταφύγιον τοῦ σχολαστικισμοῦ στὸ γλωσσικὸ ζήτημα, ἀφοῦ κατατροπώθηκε στὸν ἐπιστημονικὸ ἀγῶνα, εἶναι τὸ ἔθνικὸν συμφέρον. Γιὰ λόγους ἔθνικιστικούς, ὑποστηρίζουν, πρέπει νὰ ἐπιβάλωμε τὴν καθαρεύουσα. Ἀλλὰ ἔθνικισμὸς σημαίνει ἐπιβολὴ τοῦ ἔθνικοῦ ἐγῶ καὶ ἀπορρῆξις ἀπὸ τὴν πεποίθησιν στὶς πνευματικὰς, ἠθικὰς καὶ ὀλικὰς ἰκανότητες τοῦ ἔθνους. Γιαυτὸ παντοῦ τὰ ἔθνικιστικὰ κινήματα σήκωσαν ψηλά τις ζωντανὲς γλῶσσες. Πὼς μπορεῖ λοιπὸν νὰ συμβιβασθῇ ὁ ἑλληνικὸς ἔθνικισμὸς μὲ τὴν περιφρόνησιν τῆς γλῶσσας πού μιλεῖ τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος καὶ τὴν ἐπιβολὴν μιᾶς τεχνητῆς γλῶσσας πού δὲν ἀναποκρίνεται οὔτε στὴν ψυχολογία του, οὔτε στὴ διάνοησίν του;

Τὸ ἔθνικιστικὸν ἐπιχείρημα παίρνει τώρα ἀπὸ τὴ νεοελευθερωμένη Μακεδονία τὸ ἰσχυρότερον χτύπημα. Πολιτικοί, ἐκπαιδευτικοί ἐπιθεωροῦνται καὶ ἀνώτεροι διοικητικοὶ ὑπάλληλοι πιστοποιοῦν μὲ ζωηρὰ χρώματα πὼς μὲ τὴν καθαρεύουσα πού οὔτε οἱ δάσκαλοι καλὰ καλὰ ξέρον, κάνομε ἐκεῖ μὴ τρέπα στὸ νερὸ πὼς μόνο όταν μεταχειρίζονται στὸ σχολεῖο τὴ δημοτικὴν—πραγματογνωσία—κάνουν τὰ παιδιά προόδους ἐνῶ ἡ καθαρεύουσα—ἀναγνωστικὰ—τὰ κάνει μόνο νὰ σιχαίνονται σχολεῖο καὶ δάσκαλο πὼς ἡ βουλγαρικὴ γλῶσσα, σὰ ζωντανή, εἶναι εὐκολομάθητη καὶ κερδίζει μὲ μεγαλύτερη εὐκολία ἔδαφος.

Ὅταν ψηφίζοταν ἡ περιφημὴ συνταγματικὴ διάταξις γιὰ τὴ γλῶσσα μαζί μὲ ἄλλα ἐπιχειρήματα ἐναντίον τῆς ἀναφέραμε μερικὸι βουλευταὶ καὶ τὴ δυσκολία νὰ μάθουν ἑλληνικὰ μὲ τὴν καθαρεύουσα οἱ ξενοφώνοι Ἕλληνες τῆς Τουρκίας. Ἀλλὰ τότε ἡ ἀσυνείδητη δημοσκοπία ἐπὶ τῆ φωνῆ μας. Ἐφτάσαν νὰ μᾶς παραστήσουν καὶ γιὰ ὄργανα τοῦ σλαβισμού. Τώρα ἀποδείχεται μὲ τρόπο ἐπίσημο ποιοί, παρ' ὅλες τις ἔθνικιστικὰς τους φωνὰς, βοήθησαν τὸ ἔσπλωμα τοῦ σλαβισμού στὴ Μακεδονία. Οἱ κίνδυνοι πού κρέχει ἀκόμη ἡ χώρα αὐτή, οἱ ἔθνικοι ἀγῶνες πού ἀναγκαστικὰ θὰ κάνομε στὴ Μ. Ἀσία, ὅπου ἓνα μεγάλο μέρος τοῦ ἑλληνικοῦ κληθυσμοῦ δὲ μιλεῖ ἑλληνικά, θὰ μᾶς κάνουν ἀραγε νὰ συνέλθωμε ἀπὸ τὴν ἀφόρητὴ ἀρχαιομανία καὶ νὰ προσπαθήσωμε νὰ στηρίξωμε τὸν πολιτισμὸν μας στὸν ἑαυτὸν μας, στὴν πραγματικότητα, δηλ. πρῶτα πρῶτα τὴν παιδείαν μας στὴ ζωντανὴν μας γλῶσσαν καὶ γενικώτερα στὴν ἀλήθειαν; «Ἀθάνατη θὰ εἶναι» λέω καὶ γὰρ μαζί μὲ τὸν ἐκπαιδευτικὸν ἐπιθεωρητὴ κ. Μουζο, «ἡ μέρα πού θὰ

Ἰδῆ τὸ διάταγμα τῆς γλωσσικῆς μας μεταρρυθμίσεως. Θὰ εἶναι ἡ μέρα ποὺ θὰ σημειώσῃ ἐπίσημα τὸ τέλος τοῦ ἑλληνικοῦ μεσαιωνισμοῦ καὶ τὴν ἀρχὴ μᾶς νέας ἑλληνικῆς ἀναγεννήσεως.

Μὲ ἐξαιρετικὴ ὑπόληψη
Α. Π. Παπαναστασίου

Κηφισιά 15 Μαΐου 1916

Φίλε κ. Τριανταφυλλίδη

... Συμφωνῶ πληρέστερα μὲ ὄσα γράφετε περὶ τῆς γλώσσης τοῦ σχολείου εἰς τὰ βουλγαρόφωνα χωρία τῆς Μακεδονίας. Ἡ γλώσσα μαθηθάνεται κυρίως μὲ τὸ αὐτί, καὶ ὅταν ἡ γλώσσα ποὺ διδάσκεται εἰς τὸ σχολεῖον δὲν ἀκούεται πούθενά ἔξω οὔτε εἰς τὴν οἰκογένεια, τὸ σχολεῖον εἶναι καθαρὰ ματαιοπονία. παραδείγματα τρανότατα ἔχετε τὰ μικρὰ παιδιὰ ποὺ μαθηθάνουν γλιγγόρα τὴν ἀγγλικὴν-ἢ τὴν γαλλικὴν μὲ τὰς δασκάλας τους καὶ τοὺς μεταναστεύοντας εἰς τὴν Ἀμερικὴν τῶν ὁποίων πολλοὶ εἶναι καὶ ἀγράμματοι, καὶ ἐν τούτοις εἰς διάστημα 5-6 μηνῶν κατορθώνουν νὰ ὁμιλοῦν ἀγγλικά. Καὶ τὸ ἀντίθετον παρατηρεῖται εἰς τὰ ἐν τῇ ξένη γεννηθέντα καὶ ζῶντα ἑλληνοπούλα, τὰ ὁποῖα μὲ δασκάλους καὶ μὲ τὰ κακοῦργα βιβλία τοῦ ἐπισήμου κράτους ἀγωνίζονται ἐπὶ ἔτη χωρὶς νὰ κατορθώσουν οὔτε νὰ ὁμιλοῦν οὔτε νὰ γράφουν ἑλληνικά.

Ἐπὶ τοῦ προκειμένου νομίζω ὅτι ἡ προσοχὴ μας πρέπει νὰ στραφῇ πῶς οἱ βουλγαρόφωνοι Μακεδόνες θὰ μαθουν νὰ ὁμιλοῦν ἑλληνικά καὶ ν' ἀποκτήσουν ἐθνικὴ ψυχὴ καὶ ὄχι πῶς θὰ γίνων καθαρῶντες ἢ ἑλληνισταί. Διὰ τὴν γίνῃ δὲ τοῦτο πρέπει νὰ διδαχθῇ ἡ γλώσσα ποὺ ὁμιλοῦμεν ὅλοι χωρὶς τὰ λα, τοὺς νέμους καὶ φασίλους! Ἀπαιτοῦνται λοιπὸν διδάσκαλοι μὲ νοημοσύνην καὶ μὲ φρενὴ μῆσα τους, ἀλλὰ καὶ βιβλία τῆς προκοπῆς δηλ. εἰς τὴν ὁμιλουμένην γλώσσαν, ποὺ νὰ καταλαβαίνουν τὰ παιδιὰ τί διαβάζουν καὶ ν' ἀκούουν καὶ ἔξω παντοῦ τὴν ἰδίαν γλώσσαν.

Μὲ πολλὴν φιλίαν ἡμέτερος

Ι. Ἀθανασίου

Ἀθήναι 20 Μαΐου 1916

Φίλε κ. Τριανταφυλλίδη

Ἄπ' ὅτου μὲ τὸ γλωσσικὸ ζήτημα ἐγεννήθη φανατισμὸς ἴσως εἶνε καλύτερα τὸ ζήτημα τοῦτο νὰ συγχωνευθῇ εἰς τὸ ἐκπαιδευτικόν. Αὐτὸ γίνεται μὲ τὴ μελέτη σας: «Ἡ γλώσσα μας στὰ σχολεῖα τῆς Μακεδονίας». — Ἐπειδὴ δὲν ὑπάρχει νομίζω κανεὶς ποὺ νὰ μὴ θεωρῇ ἐθνικὴ ἀνάγκη τὴν ἀναθεώρησι τοῦ ἐκπαιδευτικοῦ συστήματος, θὰ ἦτο καλόν, ἅμα ἀξιωθούμε νὰ ἰδοῦμε τὴν εἰρήνην, νὰ ὀργανωθῇ ἕνα ἐκπαιδευτικὸ συνέδριον χωρὶς γλωσσικὸ χρωματισμό, ποὺ νὰ τεθοῦν τὰ ζητήματα ἀντικειμενικά καὶ νὰ ἀκουσθοῦν γνώμαι καθηγητῶν καὶ λογίων καὶ ὧν ἔχουν ἐφόδια διὰ νὰ εἰποῦν κάτι ἄξιον προσοχῆς. Τὸ ζήτημά σας π. χ. θὰ εἰτίετο: Ποῖον πρέπει νὰ εἶνε τὸ πρόγραμμα τῆς δημοτικῆς ἐκπαιδεύσεως εἰς τὴ Μακεδονία; Θὰ ἐγένετο ἔτσι συγκέντρωσι πολιτικῶν ὅλων ποὺ θὰ ἐχρησίμευε εἰς κάθε περίστασι.

Πιὸ ἐθνικὴ καὶ κοινωνικὴ ἐργασία ἀπὸ αὐτὴ δὲν γνωρίζω.

Μὲ φιλίαν

Σ. Λοβέρδος

[Διευθυντῆς τῆς Ἐθνικῆς Τραπέζης]

Τὸ Κυριακὸν σχολεῖο ἐργατριῶν

Τὸ ἄρθρον γὰ τὸ «Κυριακὸν σχολεῖον ἐργατριῶν» τῆς κ. Αὔ. Θεοδοροπούλου ποὺ δημοσιεύτηκε στὸν τελευταῖο ἀριθμὸ τοῦ Δελτίου, ἔδωσε ἀφορμὴ νὰ σταλῇ στὴ διεύθυνση τοῦ Περιδικοῦ τὸ ἀκόλουθο γράμμα:

Ἀξιότιμε Κύριε Διευθυντά,

Εἰς τὸ τελευταῖον Δελτίον τοῦ Ἐκπαιδευτικοῦ Ὁμίλου ἐδημοσιεύθη ἄρθρον περὶ Κυριακοῦ Σχολείου. Ἐπειδὴ ὑπάρχει ἡ ἀναγκοίβεια δι εἶναι τὸ πρῶτον ἰδρυθὲν οἷς παρακαλῶ νὰ θελήσετε νὰ δημοσιεύσετε ὅτι τὸ ἰδρυθὲν Κυριακὸν Σχολεῖον εἰς Ἀθήνας, τὸ ὁποῖον καὶ λειτουργεῖ ἀνελλιπῶς μέχρι σήμερον εἶναι τὸ πρὸ εἴκοσι ἔξ ἀκριβῶς ἐτῶν καὶ ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ τῶν γάμων τοῦ τότε Διαδόχου καὶ σήμερον Βασιλέως Κωνσταντίνου, δώρον οὕτως εἰπεῖν ἀναμνηστικὸν τοῦ εὐτυχοῦς γεγονότος ἐκ μέρους τῶν Ἑλληνίδων.

Ἰδρύτριαι αἱ κ. κ. Ι. Λάμπρου, Σηλήμαν, Κυκαρίσση, Βλάχου, Κινδύνη, Σκορδέλη, Βασιλειάδου, Κεχαγιά καὶ Παρρὲν.

Ἐπὶ δέκα πέντε ἔτη εἰς τὸ σχολεῖον, τὸ ὁποῖον διατελεῖ ὑπὸ τὴν προστασίαν τῆς Βασιλίσσης μητρὸς ἐδίδαξαν αἱ ἄνω κυρίαί. Πρὸ δεκαετίας ἀνέλαβε τὴν διεύθυνσιν καὶ διδασκαλίαν ἡ κ. Σοφία Ἡλιάδου φιλόλογος μετὰ δέκα διδασκαλισσῶν. Ὅλοι προσφέρουν τὰς υπηρεσίας των δωρεάν. Ἡ διδασκαλία γίνεται κατὰ Κυριακὴν πρῶτῃ εἰς τὴν ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Ὀμήρου ἀρ. 24 Ἐπαγγελματικῆν σχολὴν τῆς Ἐνώσεως τῶν Ἑλληνίδων.

Τὰ παιδιὰ ποὺ φοιτοῦν κατ' ἔτος εἶναι ἀπὸ 200—250, ὅλα κορίτσια ἐργοστασίαν καὶ νέαι ὑπηρετρίαι. Πλὴν τοῦ Κυριακοῦ αὐτοῦ Σχολείου λειτουργοῦν καὶ δύο ἑσπερινὰ σχολεῖα ἐργατριῶν. Τὸ ἐν ἰδρυθῇ πρὸ δύο ἐτῶν παρὰ τῆς κ. Ἄννας Θεοδοροπούλου, γυμνασιάρχου καὶ λειτουργεῖ εἰς τὸ γυμνάσιον τῆς συνοικίας Ἀγ. Παντελεήμονος καὶ τὸ ἄλλο παρὰ κυριῶν τοῦ Συλλόγου Ἀλληλοβοηθείας εἰς τὴν συνοικίαν Πλάκας, σχολὴ Διαλεισμά.

Κυριακὰ σχολεῖα λειτουργοῦν καὶ εἰς ὅλα τὰ παραρτήματα τοῦ Λυκείου τῶν Ἑλληνίδων: Εἰς Πάτρας πρὸ τριετίας, εἰς Χανιά καὶ Σῆρον πρὸ ἐνὸς ἔτους. Εἰς Πειραιᾶ ἐπίσης λειτουργεῖ πρὸ εἴκοσι ἐτῶν Κυριακὸν σχολεῖον Ἐργατῶν ὑπὸ Πρόεδρον τὴν κ. Ξανθάκη. Εἰς αὐτὸ φοιτοῦν τακτικά ὑπερ τὰς 800 ἐργάτιδας τῶν ἐργοστασιῶν Πειραιῶς, χάριν τῶν ὁποίων εἶχεν ἰδρυθῇ καὶ οἰκονομικὸν συσσίτιον.

Τὸ ἄ' ἰδρυθὲν Κυριακὸν σχολεῖον ἔδωκεν ἀφορμὴν, ἔνεκα ἀκριβῶς τῆς ἐκμεταλλεύσεως καὶ κατὰ τὰς Κυριακὰς ἀκόμη, τῆς ἐργασίας τῶν πτωχῶν κοριτσιῶν ἀπὸ τὰ διάφορα ἐργοστάσια, νὰ ζητήσωμεν παρὰ τῆς Ἐπαναστατικῆς Βουλῆς τοῦ 1911 τὴν προσθήκην ἄρθρου εἰς τὸν νόμον περὶ Κυριακῆς ἀργίας τῶν ἐργατῶν, ἀναφερόμενον καὶ εἰς τὴν ἐργάτιδα ὡς καὶ τὴν ἀπαγόρευσιν τῆς νυκτερινῆς ἐργασίας.

Τὸ σχετικὸν ἄρθρον εἰσήχθη παρὰ τοῦ βουλευτοῦ κ. Ἀγ. Σηλήμαν, καὶ ἐψηφίσθη ἀνευ ἀντιρροήσεως.

Κ. Παρρὲν

Ζ. ΔΙΑΦΟΡΑ

Οἱ ἐκδόσεις τοῦ Ἐκπαιδευτικοῦ Ὁμίλου

Τὰ βιβλία τοῦ Ἐκπαιδευτικοῦ Ὁμίλου εἶχαν τὸν τελευταῖο καιρὸ, μὲ ὅλη τὴν πολιτικὴ καὶ κοινωνικὴ ἀνωμαλία, μεγαλύτερη διάδοσις ἀπὸ ἄλλοτε. Οἱ δύο πίνακες ποὺ ἀκολουθοῦν δείχνουν τὴν κίνησιν τῆς Παιδικῆς μας καὶ τῆς Διαφωτιστικῆς βιβλιοθήκης γιὰ τοὺς τελευταίους 7 μῆνες (15 Δεκ. 1915 — 10 Ἰουλίου 1916). Ἡ κυκλοφορία τῶν παιδικῶν βιβλίων θὰ ἦταν ἀκόμη μεγαλύτερη ἂν εἶχαν ἐτοιμαστῆ πιὸ γρήγορα γιὰ τὴν πρωτοχρονιά οἱ νέοι ἀριθμοί. Ὅσο γιὰ τὰ φυλλάδια τῆς Διαφωτιστικῆς βιβλιοθήκης καὶ τ' ἄλλα ποὺ ὑπάρχουν στὴ διάθεσιν τοῦ Ὁμίλου τὰ περισσότερά τους μοιράστηκαν, καὶ σήμερα ἀπομένουν πολὺ λίγα ἀκόμη διαθέσιμα, μολονότι θὰ ἔπρεπε νὰ κυκλοφορήσουν σὲ μεγαλύτερη κλίμακα.

Παιδικὰ βιβλία

	Πουλήθηκαν		Μοιράστηκαν
	ἄδετα	δεμένα	
Μεγάλα χρόνια	153	22	57
Γιὰ τὴν Πατρίδα	184	43	458
Ἀπὸ τὸ χωριὸ	32	—	4
Παραμύθια Ἐδαλτ	220	17	95
Κοράλλια	38	—	7
Παραμύθια Δέλτα	283	42	123
Ὅλα μαζί:	911	129	744

Πουλήθηκαν δηλαδή στοὺς τελευταίους 7 μῆνες 1040 βιβλία, καὶ χαρίστηκαν 744. Ἀπὸ τὰ τελευταία δόθηκαν τὰ 200 περίπου στὴ Μακεδονία, ἄλλα στὰ ὄρφανοτροφεῖα τῶν Ἀθηνῶν γιὰ τὴν πρωτοχρονιά, σὲ βιβλιοθήκες καὶ ἄλλα ἰδρύματα.

Διαφωτιστικὰ φυλλάδια

	Πουλήθηκαν ἢ χαρίστηκαν
Τριανταφυλλίδη, Ἡ παιδεία μας καὶ ἡ γλῶσσα τῆς	1300
Δεσμώζου, Τρία χρόνια δάσκαλος Α΄.	600
Κας Δέλτα, Τὰ ἀναγνωστικά μας	750
Ἀπολογία τῆς δημοτικῆς	75
Δεσμώζου, Τρία χρόνια δάσκαλος Β΄.	10
Τριανταφυλλίδη, Ἡ γλῶσσα μας στὰ σχολεῖα τῆς Μακεδονίας	1350
Κας Δέλτα, Στοχασμοὶ περὶ τῆς ἀνατροφῆς τῶν παιδιῶν μας	35
Κ.Κ.Κ., Ἐντυπώσεις ἀπὸ τὰ σχολεῖα τοῦ Δήμου Ἀθηναίων	100
Οἱ ξένοι φίλοι τοῦ δημοτικισμοῦ	30
Τριανταφυλλίδη, Ἐνα βιβλίο γιὰ τὴ γλῶσσα μας	70
Τριανταφυλλίδη, Τὰ εὐαγγέλια καὶ ὁ ἄτικισμὸς	550

4870

Ἡ σχολικὴ γλῶσσα στὴ Μακεδονία

Ἡ τελευταία μελέτη τοῦ κ. Τριανταφυλλίδη γιὰ τὴ γλῶσσα μας στὰ σχολεῖα τῆς Μακεδονίας ποὺ δημοσιεύθηκε καὶ στὸν τελευταῖο ἀριθμὸ τοῦ Δελτίου διαδαστήκε μὲ ζωηρὸ ἐνδιαφέρον καθὼς μαθαίνομε σὲ ὅλους τοὺς κύκλους καὶ βρήκε ὁμόθυμη τὴν ἐπιδοκιμασία τοῦ ἀθηναϊκοῦ τύπου. Τὸ περιστατικὸ αὐτὸ εἶναι εὐδαίμων σημάδι γιὰ τὴν πρόοδο ποὺ ἔκανε στὰ τελευταία χρόνια ἡ γλωσσικὴ ἰδέα, ἀμα συλλογιστοῦμε διτὴ πρώτη φορὰ μιὰ τέτοια ἀξίωσις τοῦ δημοτικισμοῦ ὑποστηρίχθηκε ἀπὸ ὅλους: "Ὅλοι ὅσοι ἔγραψαν ἔμειναν συμφωνοὶ μὲ τὸ συγγραφέα, διτὴ στὰ σχολεῖα τῶν ξενόφωνων πρέπει ν' ἀντικατασταθῆ ἡ ἐπίσημη σχολικὴ γλῶσσα μὲ τὴ δημοτικὴ. Ἀπὸ τ' ἄρθρα καὶ τὶς κρίσεις ποὺ γράφηκαν παραθέτομε ἔδω τ' ἀκόλουθα ἀποσπάσματα:

Στὴν «Πολιτικὴ Ἐπιθεώρησις» δημοσιεύθηκε μὲ τὸν τίτλο «Ἡ γλῶσσα μας στὰ σχολεῖα τῆς Μακεδονίας» τὸ ἀκόλουθο ἄρθρον τοῦ κ. Δ. Κυριαζῆ:

Οἱ ὁπαδοὶ τῆς ἐξελικτικῆς θεωρίας σχετικὰ μὲ τὸ γλωσσικὸ ζήτημα ἔχουν τελευταία κάθε ἀφορμὴ νὰ χαίρονται γιὰ τὴν ἐπαλήθευσί της. Στὰ τελευταία χρόνια πολλὰ ἐνθαρρυντικὰ σημάδια μᾶς δείχνουν διτὴ ἐξέλιξις αὐτῆ ἀκολουθεῖ γοργὰ γοργὰ τὸν δρόμο της. Ὁ παλαιὸς ὁ φανατισμὸς χάνεται ὀλοένα καὶ οἱ ὁπαδοὶ τῆς καθαρῆς ἀναθεωροῦν τὶς θεωρίας τους καὶ παραδέχονται τὴν γλῶσσα τῶν ἐφημερίδων ὡς τὸ ἰδανικόν.

Ἀλλὰ ἡ θετικὴ ἐργασία ποὺ ἔγινε τελευταία ὡς πρὸς τὴν γλωσσικὴ ἀπλοποίηση εἶναι ἀκόμη πιὸ σημαντικὴ. Κάθε καινούρια πνευματικὴ ἢ κοινωνικὴ ἐκδήλωσις μὲ ζωὴ μέσα της, δείχνει αὐτὴν τὴν προσπάθειαν γιὰ ἀπλοποίηση, ἀπὸ τὶς συμβουλὰς ποὺ δίνει ἕνας ἀνώτερος ἠρωϊκὸς ἀξιοματικὸς τοῦ Βασιλικοῦ ναυτικοῦ στοὺς καύτες του ὡς στίς ὀδηγίαις ἀκόμη ποὺ σκοπίζει στοὺς γεωργούς τὸ ἴπουργεῖο τῆς Ἐθνικῆς Οἰκονομίας, γραμμῆνες σὲ ἄλλη γλῶσσα. Καὶ αὐτὸ γίνεται ὄχι μόνον γιὰ τὸ δημοτικισμὸς ἔχει κερδίσει θεωρητικὰ τὸ ζήτημα, ἀλλὰ γιὰ τὴν ἀνάγκη τῆς προσαρμογῆς στὴν πραγματικότητα γίνεται ὀλοένα ἐπιτακτικώτερον.

Μία τέτοια ἐπιτακτικὴ ἀνάγκη γέννησε καὶ τὸ νέο βιβλίο τοῦ κ. Τριανταφυλλίδη: «Ἡ γλῶσσα μας στὰ σχολεῖα τῆς Μακεδονίας». Τὸ βιβλιαράκι αὐτὸ μοιάζει ὡς κρηνη πρὸς τὰς μορὰς παρθένους τοῦ Εὐαγγελίου. Τὸ διτὸ ἐκπαιδευτικὸ μας σύστημα εἶχε ἀποτύχει ἀνέκαθεν στὴν Μακεδονία. καὶ πᾶς τὴν ἀποτυχίαν τὴν χρεωστοῦμε πρῶτα πρῶτα στὴν καθαρῆς, ἦταν γιὰ πολλοὺς κοινὸ μυστικόν. Ἄν ὅμως αὐτὸ δὲν μπορούσε νὰ μᾶς συγκινήσῃ σὲ χρόνους ποὺ προτιμοῦσαμε νὰ σκοτωνόμαστε γιὰ τὴν καθαρῆς καὶ γιὰ τὴν μετάφραση τοῦ Εὐαγγελίου κατὰ γιὰ τὴν Μακεδονία, σήμερα ἔχουν ἀλλάξει ὀριζικὰ τὰ πράγματα. Σήμερα ἡ Μακεδονία εἶναι δικὴ μας καὶ πρέπει ὄχι μόνον νὰ μείνῃ δικὴ μας, ἀλλὰ καὶ νὰ τῆς φανοῦμε ἀντάξιον: Νὰ τῆς ἀνοίξωμε τὸν δρόμο πρὸς τὴν πρόοδο καὶ τὸν πολιτισμὸν, καὶ νὰ μὴν μορῆ νὰ μᾶς πῆ κανεὶς, εἴτε γείτονας εἴτε ξένος: «Τί θὰ γίνονταν ἡ Μακεδονία σὲ ἄλλα χέρια!»

Τὸ πρῶτον βῆμα γιὰ μιὰ τέτοια ἐθνικὴ ἐργασία εἶναι μιὰ ἐκπαιδευτικὴ πολιτικὴ, ποὺ νὰ ἐκπληρώσῃ ἀληθινὰ τὸν μεγάλο της προορισμὸν καὶ γιὰ τὴν ὁποία νὰ εἴμαστε ὑπερήφανοι, καὶ ὄχι νὰ ψιθυρίζωμε ἀναμεταξύ μας καὶ νὰ δικαιολογοῦμε τὴν ἀποτυχίαν της. Στὴν παλιὰ Ἑλλάδα ἡ ἀρρώστια τοῦ ἐκπαιδευτικοῦ μας συστήματος ἔχει χρόνους, καὶ μὲ τὸν καιρὸ συνηθίσωμε νὰ τὴν ὑποφέρωμε. ἐλπίζοντας πάντοτε διτὴ μὲ τὸν καιρὸ πάλι καὶ μὲ μιὰ νέα γενεὰ θὰ τὴν ἐξαφανίσωμε. Ἀλλὰ στὴν Μακεδονία δὲν πρέπει γιὰ κανένα

λόγο να δημιουργήσουμε την ίδια κατάσταση; θα ήταν έργο άνθεθνικό. Πρέπει να το καταλάβουν αυτό οι όπαδοί της «έξελικτικής» θεωρίας; γι' αυτούς εξέλιξη σημαίνει άναβολή, σημαίνει «άφησε τα πράγματα να τραβήξουν τον δρόμο τους». Δημονούν τί δύναμη έχουν οι άνθρωποι άπάνω στην εξέλιξη, λημονούν πόσο μπορεί να επιταχυνθί, λημονούν άκόμη ότι έχουμε γειτονικούς λαούς, που την εξέλιξη θέλουν να την οδηγούν οι άνθρωποι και όχι μόνο τα πράγματα.

Πιστεύω πως το βιβλιάράκι του κ. Τρ., που ο Βασιλεύς δέχτηκε να αφιερωθί στο όνομά Του, και που μάς άποκαλύπτει μιá όμορφοντία από βαρσοήμαντες γνώμες δασκάλων, επιθεωρητών, νομαρχών, πολιτευομένων, συγγραφέων, επιστημόνων — ανθρώπων που ένιωσαν και μελέτησαν το ζήτημα από κοντά, και είναι όλοι σύμφωνοι για την επιτακτική άνάγκη να καθιερωθί ή ζωντανή γλώσσα στα σχολεία της Μακεδονίας — θα διαβασθί από πλατύτερο κύκλο με το ένδιόφερον που πρέπει να έχη ο καθένας μας για κάθε μεγάλο ένθικό ζήτημα. Πιστεύω πως τα πορίσματα του κ. Τριανταφυλλίδη θα μελετηθούν και από τους άρμόδιους με την δύναμη και την θέληση της πραγματοποιήσεως. Δέν υπάρχει μιá άνάγκη πολλών σκέψεων. Τα πράγματα είναι ξεκαθαρισμένα και έχουν όρμάσει. Δύναμη χρειάζεται μονάχα.

Όπως άλευθερώσαμε τις νέες μας χώρες από την ξένη κυριαρχία, έτσι πρέπει να φανούμε δυνατόι και να τις άλευθερώσουμε από τις δικές μας τις κακομοιρίες και τις προλήψεις και τις άναβολές και τίς ήμίετρα. Στην Μακεδονία, την τυρανισμένη και την ποτισμένη με αίμα, πρέπει από ένθική άγάπη να χαρίσωμε, σαν πηγή καινούριας ζωής, το πρώτο άληθινό έλληνικό σχολείο.

Η Έστία (17 Μαΐου 1916) γράφει με τον τίτλο «Τά σχολεία μας στην Μακεδονία»:

Είς μιάν του ώραϊαν μελέτην, ό κ. Μ. Τριανταφυλλίδης άνακινεί ζήτημα ύψιστης σπουδαιότητος, άπασχολήσαν έκ των πρώτων την Κυβέρνησιν των Φιλελευθέρων, εϋθύς μετά τον πρώτον Βαλκανικόν πόλεμον, πολύ πρό της συνθήκης του Βουκουρεστίου—το ζήτημα της γλώσσας μας εις τά σχολεία της Μακεδονίας. Άτυχώς, και ή Κυβέρνησις εκείνη δέν κατάρθωσε μεγάλα πράγματα: πλήν της πραγματοποιήσεως και της καθ' ύπαγόρευσιν άνευ βιβλίου διδασκαλίας εις την γλώσσαν την όμιλουμένην, τά όποια εισήχθησαν εις τά νηπιαγωγεία, ή ώραία ιδέα την όποιαν εισηγήθη ό κ. Ρέπουλης κατ' άρχάς ώς Γενικός Διοικητής και κατόπιν ό κ. Σοφούλης έντόνος ύπεστήριξε περι επιβεβλημένης ιδιαιτείας εκπαιδευτικής πολιτικής έν Μακεδονίαν, ένάγαγην εις τάς άντιλήψεις της ρουτίνας και την έλλειψιν των αναγκαίων βιβλίων.

Διότι, όπως πολύ όρθά παρατηρεί και ό κ. Τρ., με τά οικτρά άναγνωματάρια της επισήμου μας γλώσσας δέν προσελκύονται ξενόγλωσσοι πληθυσμοί, οι όποιοι άλλην γλώσσαν άκούουν όμιλουμένην γύρω των και άλλην βλέπουν εις τά βιβλία, ως είδος γιορτινού ρούχου, που φορεί ό δάσκαλος εις ώρισμένας ήμέρας του χρόνου. Άποτελεί δ' εϋτύχημα, μι την μεγάλην του ζητήματος σπουδαιότητα άντελήφθη έκ των πρώτων ή Α. Μ. ό Βασιλεύς, χαρακτηριστικώτατα δ' άπεδέχθη την άφιέρωσιν του βιβλίου του κ. Τριανταφυλλίδου· ό δέ πρίγκιπ Νικόλαος, διά ζωνηροτάτων έκφράσεων συνομολογήσας την άποτυχίαν των εκπαιδευτικών μας μεθόδων προς άφομίωσιν των ξενόγλωσσων πληθυσμών, άπέστειλεν εις τον Έκπαιδευτικόν Όμιλον έπαρκές χρηματικών ποσόν, όπως πεμφθώσιν εις τάς ξενοφώνους περιοχάς της έλληνικής Μακεδονίας, και ιδιαιτάτα προς τους διδασκάλους, το Δελτίον και αί διάφοροι εις την όμιλουμένην εκδόσεις του Όμιλου.

Επιβάλλεται όμως, φυσικώ τφ λόγω, σύντομος συστηματική έργασία του επισήμου κράτους. . . . Ένωείται ότι τέτοια πράγματα δέν ήμπορούμεν να ζητήσωμεν από τους σήμεραν κυβερνώντας, αντίθετα άλλωστε και προς την κοσμοπολιτικήν των πολιτικήν. Μέχρις ότου, έν τούτοις, άνατίλουν καλύτεροι ήμέραι διά την Ελλάδα, φανταζόμεθα ότι θα ήτο δυνατόν να γείουν προπαρασκευαστικάτινες ένεργείαι, έσω και ιδιωτικής φύσεως, ιδιαιτάτα ως προς την σύνταξιν των αναγκαίων διδασκικών βιβλίων. Και ό Έκπαιδευτικός Όμιλος είναι έκ των κατ' έξοχήν ένδεδεγμένων προς τοιαύτης φύσεως έργασίαν.

Η Άκροπόλη (9 Μαρτ. 1916) με τον τίτλο «Άέρα κοπανίζομεν»:

Ένα βιβλίο περι δημοτικής γλώσσας γραμμένο μάλιστα από ένα των πρωτίστων αυτής προμάχων, τον κ. Μ. Τριανταφυλλίδη, αφιερωμένο στον Βασιλέα, μεθ' ύψηλήν άποδοχήν έκ μέρους Του τοιαύτης αίτήσεως, είναι γεγονός πρώτης τάξεως, δηλόν ότι ό Βασιλεύς προτινενεί εις τον μέγαν μεταρρυθμιστικόν άγώνα της ένθικής μας γλώσσας. Το φυλλάδιον έπιγράφεται «Η γλώσσα μας εις τά σχολεία της Μακεδονίας» και ύποσηρίζει δι' άκαταμαχητόν έπιχειρημάτων ότι προς εξέλλητισμόν των βουλογοφώνων πληθυσμών άπαιτείται έπειγόντως ή παραδοχή εις τάς κατωτέρας τάξεις τάξεις των Δημοτικών σχολείων της Μακεδονίας άποκλειστικώς της δημοτικής γλώσσας.

Άλλως άέρα κοπανίζομεν.

Για το ίδιο ζήτημα έγραψαν άκόμη τ' άκόλουθα φύλλα: Νέα Έλλάς (9 Μαΐου), Πατρις (10 Μαΐου), Σκριπ (11 Μαΐου), Άθήναι (11 Μ.), Χρόνος (18 Μ.), ένα χρονογράφημα με τον τίτλο «Συμμορία», Άθήναι (19 Μ.), Έθνος (20 Μ.), Πατρις (21 Μ.), Σκριπ (21 Μ.), Βήμα (Θεσσαλονίκης, 21 Μ.), Φύλλα (άρ. 4), Σφιγγα (άρ. 3).

Για τους άναγνώστες του Δελτίου

Ο σημερινός διπλός αριθμός θα κυκλοφορήσει κατά τά μέσα Ίουλίου, λίγο άργότερα δυστυχώς απ' ό τι είχαμε ύποσχεθί στον τελευταίο αριθμό.

Ο πρώτος διπλός αριθμός του 6. τόμου (1916) θα είναι έτοιμος τον έρχόμενο Δεκέμβριο.

Ο έρχόμενος αριθμός δέ θα σταλή σε δσους δέ θα έχουν πληρώσει τή συνδρομή τους για το 1915.

Για τους συνδρομητές του Δελτίου

Κάθε γράμμα, συνδρομή κτλ. για τον Όμιλο ή το Δελτίο στέλνεται στην «Έπιτροπή του Έκπαιδευτικού Όμιλου», και όχι σε άτομα. Συνδρομητές στο Δελτίο γράφονται στα Γραφεία του Όμιλου, όδ. Λέκα 4, και στο Βιβλιοπωλείο Βασιλείου, όδ. Σταδίου 42.

Πολλοί από τους συνδρομητές του Δελτίου αλλάζουν κατοικία χωρίς να μάς το άναγγέλλουν, κι έπειτα παραπονιούνται ότι δέ λαβαίνουν το Δελτίο. Γιαυτό παρακαλούμε κάθε συνδρομητή που αλλάζει σύσταση να μάς είδοποιή άμέσως μ' ένα δελτάριο, για να μη γίνεται άκαταστασία ή άργοπορία στην άποστολή του Δελτίου.

Για τους συνεργάτες του Δελτίου

Μελέτες, άρθρα και βιβλιοκρισίες που καταχωρίζονται στο Δελτίο άνάγκη να είναι γραμμένες στη δημοτική, ή τουλάχιστο να μην άπομακρύνονται έξω από κάποια όρια που ώρίστηκαν από τή σύνταξη του περιοδικού. Όσο για την όρθογραφία, το περιοδικό άκολουθεί ένα σύστημα ένιαίο, καθώς βρίσκειται περίπου διατυπωμένο στον τρίτο τόμο του Δελτίου, και παρακαλούμε τους συνεργ-

γάτες να φροντίζουν να την ακολουθούν σε όσα άρθρα μας στέλνουν, ώστε να εύκολύνουν τη δημοσίευσή τους.

Την εθύνην για κάθε άρθρο με υπογραφή την έχει φυσικά ο συγγραφέας.

Δέ γυρίζομε πίσω τὰ χειρόγραφα.

Ὅς ἀμοιβὴ ἔχει ὀριστῆ γιὰ τὰ πρωτότυπα ἄρθρα, βιβλιοκρισίες κτλ. 3 δρ. ἢ σελίδα καὶ 2 δρ. γιὰ τὶς μεταφράσεις.

Γιὰ τοὺς φίλους τοῦ δημοτικισμοῦ

Καθὼς καὶ ἄλλοτε γράψαμε καὶ ξαναειπώθηκε στὴ φετινὴ λογοδοσίᾳ τῆς Διοικητικῆς Ἐπιτροπῆς τὸ ἔργο τοῦ Ὁμίλου εἶναι δυσανάλογο μὲ τοὺς σημερινούς του πόρους καὶ εἶναι ἀδύνατο νὰ συνεχιστῆ καὶ νὰ στερεωθῆ ὅσο δὲν εξασφαλίζεται ἀπὸ ὅσους πιστεύουν σ' αὐτὸ μὴ ἐκδότερη ὕλική ὑποστήριξη. Γιὰ νὰ συνεχιστοῦν οἱ ἐκδόσεις τοῦ Ὁμίλου, ἰδίως τὰ διαφωτιστικὰ φυλλάδια, τὰ βιβλία γιὰ παιδιὰ, τὸ ἀλφαβητάριο κτλ., γιὰ ν' ἀγοραστῆ τὸ χαρτὶ ποὺ ὄλοένα ἀκριβαίνει καὶ νὰ δοθῆ κάποια ἀμοιβὴ στοὺς συγγραφεῖς, γιὰ νὰ πληρωθοῦν οἱ εἰκόνας, γιὰ νὰ διαδοθοῦν τὰ φυλλάδια καὶ νὰ μείνῃ ἡ τιμὴ τῶν παιδικῶν βιβλίων μικρὴ χρειάζονται χρήματα, πολὺ περισσότερα ἀπὸ τὶς δύο χιλιάδες ποὺ προβλέπονται στὸν ἐτήσιον προϋπολογισμό. Κιλοπρόσδεκτη εἶναι καὶ ἡ μικρότερη συνδρομὴ, ἀλλὰ τὸ ἔργο τοῦ Ὁμίλου δὲν μπορεῖ νὰ στηριχτῆ παρὰ σὲ μιὰ ὕλική βάση ποὺ νὰ ἐπιτρέπῃ σοβαρώτερη ἐργασία.

Ἀπὸ τὰ Περιοδικὰ μας

(ἀναφέρεται ἀπὸ τὰ περιεχόμενα μόνο ὅτι νομίστηκε κατ'ἄλληλο)

ΑΓΩΓΗ, Ἐπιστημονικὸν καὶ παιδαγωγικὸν περιοδικόν, τόμ. 1, ἀρ. 5—6, 1916:

Α. Μπούτρουα, Στοιχεῖα μεταδοθέντα ἐκ τῶν νεοελληνικῶν ἰδιωμάτων εἰς τὴν νεοελληνικὴν κοινὴν (σ. 253—261) — Ν. Γεννηματῆ, Ἐπὶ τῶν ἡρωϊκῶν καὶ πυθαγορείων τριγώνων (σ. 262—281) — Κ. Παπαϊωάννου. Περί τοῦ καταλληλοτέρου τρόπου καὶ χρόνου πρὸς ἐναρξιν τῆς διδασκαλίας τῶν ἀρχαίων ἑλληνικῶν (σ. 282—295) — Κ. Σωτηρίου, Ἐκλογή καὶ διάταξις τῆς ὕλης τῆς ἱστορίας εἰς τὰ σχολεῖα τῆς μέσης ἐκπαίδευσως (σ. 296—307) — Δ. Γουδῆ, Αἰσθηματικὴ ἐρμηνεία τοῦ β' στασίου τῆς Σοφοκλέους Ἀντιγόνης (σ. 308—319) — Σ. Κουγέα, Εἰδήσεις περὶ τοῦ ἀρχαίου σχολείου ἐξ ἐπιγραφῶν καὶ παπύρων (σ. 320—322) — Σύμμικτα, Χρονικὰ κτλ.

ΔΕΛΤΙΟΝ τοῦ ὑπουργείου τῶν Ἐκκλησιαστικῶν καὶ Δημοσίων Ἐκπαιδεύσεως, ἐκδιδόμενον κατὰ μῆνα, τόμ. 1, 1915 ἀρ. 1—2 (Ἰανουάριος—Φεβρουάριος) 269 σελ.

Μέρος πρῶτον (νόμοι, διατάγματα, ἐγκύκλιοι κτλ.). Ἐκκλησιαστικά — ἀρχαιολογικά — γράμματα καὶ καλὰ τέχνη — ἀνωτάτη ἐκπαίδευσις — μέση ἐκπαίδευσις.

ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΣ ΕΡΕΥΝΗΤΗΣ, διδασκαλικὸν περιοδικὸν ἐκδιδόμενον δις τοῦ μηνός, Πειραιάς, τόμ. 2, 1916.

Ἄρ. 24 (15 Μαρτίου). Ν. Ἐξαρχοπούλου, Σωματικὴ καὶ ψυχικὴ ἐξέλιξις τοῦ παιδὸς (μὲ συνέχεια) — Χρ. Λούπα, Ἡ περιεργία — Α. Τζιόβα, Τὸ ἀναγνωστικὸν τῶν ξηνογλώσσων σχολείων — Ὑποδειγματικὴ διδασκαλία, Διαγράμματα διδασκαλίας, ἐκπαιδευτικὰ χρονικά κτλ. Ἄρ. 25. Ὑποδειγματικὴ διδασκαλία, διάγραμμα διδασκαλίας, ὕλη διδασκαλίας, Ἐκπαιδευτικὰ χρονικά κτλ. Ἄρ. 26 (15 Ἀπριλίου). Χρ. Λούπα, Τὸ ψεῦδος καὶ τὸ σχολεῖον — Γ. Μαγκριώτη, Ἡ νευρασθένεια παρὰ τῇ μαθητικῇ νεολαίᾳ — Ὑποδειγματικὴ διδασκαλία, Διαγράμματα διδασκαλίας, Στοιχειώδης πολιτικὴ διδασκαλία κτλ.

ΑΘΗΝΑ, Σύνγραμμα περιοδικὸν τῆς ἐν Ἀθήναις ἐπιστημονικῆς εταιρείας τόμ. 27, ἀρ. 3—4, 1916:

Α. Καμπούρογλου, Περὶ τοῦ βίου καὶ τῆς δράσεως τοῦ Παλαιῶν Πατρῶν Γερμανοῦ (σ. 209—272) — Σ. Στουραϊτῶν, Ὁ ποιητὴς Α. Κάλβος (σ. 273—304) — Χ. Χαριτωνίδου, Ἐρμηνεῖα καὶ θεραπεία ἡρόδοτου χωρίου (σ. 305—319), Παγασητικὸς, οὐχὶ Παγασητικὸς (320) — Σ. Δραγούμη, Χρονικὰν Μορέως ἱστορικὰ καὶ τοπωνυμικά.

Λεξικογραφικὸν ἀρχεῖον τῆς μέσης καὶ νέας ἑλληνικῆς: Γ. Χατζιδάκι, Καὶ πάλιν περὶ τῶν λέξεων βρόμος, βρομεῶ, βρόμα κτλ. — Φ. Κουκούλε, Ἑσυχιανά — Σ. Ψάλλη, Ἑτυμολογικά — Γ. Βογιατζίδου, Σύμμικτα λεξικογραφικά — Β. Φάβη, Ἀνάλεκτα φιλολογικά — Μ. Στεφανίδου, Δημιῶδης ὀνοματολογία — Κ. Ἀμάντου, Προσθήκη εἰς τὸ τοπωνυμικὸν τῆς Χίου — Ν. Δεκαβάλλα, Περί τοῦ ἐτύμου τῆς λέξεως ἀντάρα.

ΔΑΟΓΡΑΦΙΑ, Δελτίον τῆς ἑλληνικῆς λαογραφικῆς εταιρείας τόμ. 5, ἀρ. 4, 30 Ἰουνίου 1916:

Θ. Προδρόμου, Σαξοπολιτικά παραμύθια, μὲ παρατηρήσεις τοῦ Ν. Πολίτου — Ν. Πολίτου, Γνωστοὶ ποιηταὶ δημοτικῶν ἑσμάτων — Ν. Πολίτου, Τοπωνυμικά — Εὐ. Κορύβα, Σύλλογὴ παροιμιῶν — Ε. Παπαμιχαήλ, Τραγοῦδια Κυπριακά — Α.Φ. Σιούλα, Δημιῶδη ζῆματα Νιγηρίτης — Α. Φιλίππου, Σύλλογὴ διστίχων κυπριακῶν ἑσμάτων — Κ. Γιαννοῦτσου, Λαογραφικά Ζακύνθου — Σύμμικτα, Ἀνακοινώσεις, Βιβλιογραφία κτλ.

ΝΕΟΣ ΕΛΛΗΝΟΜΝΗΜΩΝ, τριμηνιαῖον περιοδ. σύγγραμμα, τόμ. 13 (1916), συντασσόμενον καὶ ἐκδιδόμενον ὑπὸ Στ. Λάμπρου. Ἄρ. 1. Τραπεζοντικὸν ὄροσκοπιον τοῦ ἔτους 1386 — Ἐκ τῶν διμυλιῶν τοῦ Παχωμίου Ρουσόπου—Ρήγγας, Βηλαρῶς, Χριστόπουλος — Κατάλογοι κωδίκων κτλ., — Σύμμικτα — Ἄρ. 2. Βησσαρίωνος ἐγκόμιον εἰς Τραπεζοῦντα — Ἐπιστολὴ Ἀρέθα Καισαρείας πρὸς Κωνσταντῖνον Πορφυρογέννητον — Ὁ βυζαντινὸς οἶκος Γουδέλη — Περιπέτεια Κερκυραίου αἰχμαλώτου ἐν ἔτει 1537. Λόγος Στ. Λάμπρου ἐπὶ τῇ ἐθνικῇ ἐορτῇ τῆς 25 Μαρτίου 1916 — Κατάλογοι κωδίκων — Σύμμικτα.

ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΟΣ ΦΑΡΟΣ Πατριαρχεῖον Ἀλεξανδρείας. Ἀλεξάνδρεια, τόμ. 15, ἀρ. 106—108, Ἰαν.—Μάρτ., 1916:

Γρηγορίου Παπαμιχαήλ, Τὸ ἱερὸν κήρυγμα (σ. 5—40) — Ἰωάννου Γ. Σοκολῶφ, καθηγητοῦ τῆς ἐν Πετροῦπόλει Αὐτοκρ. Θεολογικῆς Ἀκαδημίας, τὸ Βυζάντιον φύλαξ τῆς Ὀρθοδοξίας (τέλος) (σ. 41—72) — Γρηγορίου Παπαμιχαήλ, Θέατρον καὶ Ἐκκλησία (τέλος τοῦ κεφαλαίου: Αἰσθητικὴ καὶ Χριστιανισμός, σ. 72—135) — Νέαι Συγγραφαὶ καὶ Μελέται: Αἰγυπτιακοὶ — Ἀλεξανδρινά: Ἀρβανιτάκη Γ., Ἡ ἐορτὴ τοῦ Χαλίτζι — Van den Ven, Inventaire Sommaire des Manuscrits grecs de la Bibliothèque patriarchale

du Caire — Marestaing Pierre, Les écritures égyptiennes et l'antiquité classique. Preinsigke Friedrich, Sammelbuch griechischer Urkunden aus Aegypten im Auftrage der wissenschaftlichen Gesellschaft in Strassburg (σ. 186).

ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΙΣ, τόμ. 1, 1916 :

Άρ. 2. **L. Bartès**, Περὶ τῶν φυλακῶν ἐν Ἑλλάδι (μὲ συνέχεια) — **K. Στυρίδη**, Περὶ μεταναστεύσεως — Άρ. 4. **N. Σαριπόλου**, Τὰ ἀναγκαστικά διατάγματα ἐν Γαλλίᾳ κατὰ τὸν πόλεμον — Άρ. 6. **K. Βρυάνου**, Τὰ ὑποβρύχια ἐν τῷ εὐρωπαϊκῷ πολέμῳ — **I. Θεοδορίδου**, Ἡ ἐγγὺς ἀνατολὴ καὶ ἡ πολιτικὴ τῆς Ἑλλάδος — Άρ. 7. **K. Βασιλείου**, Τὸ δικαιοσύσιον (μὲ συνέχεια) — **K. Τριανταφυλλοπούλου**, Ἡ ἐλευθέρᾳ ἐρημνείᾳ τοῦ δικαίου (μὲ συνέχεια) — **Minoïcus**, Ἡ στρατιωτικὴ θέσις τῆς ἑλληνικῆς χερσονήσου — **Γ. Ζωγράφου**, Ἀγόρευσις κατὰ τὴν ἐνακτῆριον συνεδρίᾳσιν τῆς ἑταιρίας πολιτικῆς οἰκονομίας καὶ στατιστικῆς — **K. Πολυχρονιάδου**, Οἱ σύλλογοι τῶν δημοσίων ὑπαλλήλων, — Άρ. 9. * * * Τὰ στρατιωτικὰ γεγονότα μέχρι τέλους Φεβρουαρίου (μὲ συνέχεια) — Άρ. 10. **A. Κανταντζόγλου**, Αἱ ἠνωμένοι Πολιτεῖαι καὶ τὰ δίκαια τῶν οὐδετέρων ἐν τῷ κατὰ θάλασσαν σημερινῷ πολέμῳ (μὲ συνέχεια) — Άρ. 12. **A. Ἀνδρεάδου**, Ὁ Καποδίστριας καὶ τὰ δημόσια οἰκονομικά — Άρ. 13. **M. Τσιριμῶνου**, Διδάγματα ψυχολογικά ἀπὸ τὸν πόλεμον — Άρ. 14. **Οἰακός**, Ὁ ἀνεφοδιασμός τῶν ὑποβρυχίων — **A. Σβώλου**, Αἱ ἐν δαιάθρῳ συναθροίσεις κατὰ τὸ δημόσιον ἡμῶν δίκαιον καὶ ἡ νομοθετικὴ ρύθμισις αὐτῶν (μὲ συνέχεια) — Άρ. 16. **Γ. Ματθαιοπούλου**, Περὶ πιτυροῦχου ἄρτου καὶ τῶν παρ' ἡμῖν χρησιμοποιουμένων ἀλεύρων — Άρ. 17. **Γ. Κοφινᾶ**, Ἡ φορολογία τῶν ἐπάκτων κερδῶν τοῦ πολέμου καὶ τὰ οἰκονομικά τοῦ κράτους (μὲ συνέχεια) — Άρ. 19. * * * Τὰ ἀπὸ τῶν ἀρχῶν Μαρτίου μέχρι τέλους Ἀπριλίου στρατιωτικὰ γεγονότα (μὲ συνέχεια) — Άρ. 20. **Σ. Σ.** Ἡ ἐξέλιξις τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ καὶ ἡ σημερινὴ αὐτοῦ ὀργάνωσις (μὲ συνέχεια). Άρ. 21. **A. Κυριαζή**, Ἡ γλῶσσα μας στὰ σχολεῖα τῆς Μακεδονίας — Άρ. 23. **Ἀναστασίουβιτς**, Σλαβικὴ φιλολογία — Άρ. 24. **K. Φούμη**, Τὰ ἐκ τοῦ εὐρωπαϊκοῦ ἐν γένει πολέμου καὶ ἐκ τοῦ τελευταίου ἀποκλεισμοῦ τῆς Ἑλλάδος ἀγαθὰ δι' αὐτὴν πορίσματα — **Π.** Τὸ προσωρινὸν ζήτημα — Άρ. 27. (2 Ἰουλίου). **I. Δραγούμη**, Προγραμματικοὶ πολιτικοὶ στοχασμοί.

ΜΗΝΙΑΙΑ ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΙΣ, πολιτικὴ καὶ κοινοβουλευτικὴ, τόμ. 1, 1916 :

Άρ. 1. (15 Μαρτίου). **Διομήδους**, Ἡ ἐξωτερικὴ πολιτικὴ τῆς Ἑλλάδος κατὰ τὸν εὐρωπαϊκὸν πόλεμον (μὲ συνέχεια) — * * * Ὁ εὐρωπαϊκὸς πόλεμος (μὲ συνέχεια) — **K. Βασιλείου**, Ὡς γενικαὶ βάσεις τοῦ προσχεδίου τοῦ νέου ὀργανισμοῦ τῶν δικαστηρίων — **A. Μιχαλακοπούλου**, Οἱ συνεταιρισμοὶ καὶ ἡ Ἑθνικὴ Τράπεζα — Ἐπιθεώρησις, Δελτίον κτλ. — Άρ. 2 **Γ. Φιλαρέτου**, Μορφή ἑλληνικοῦ πολιτεύματος. Βασιλευομένη δημοκρατία, οὐχὶ συνταγματικὴ μοναρχία — **Γ. Κοφινᾶ**, Ἡ δημοσιονομικὴ πολιτικὴ καὶ ἡ φορολογία τῶν ἐπάκτων κερδῶν κατὰ τὸν πόλεμον — **K. Πολυχρονιάδου**, Περὶ ἐκχωρήσεως δημοτικῶν ἢ κοινοτικῶν ὑπηρεσιῶν εἰς ἐργολάβους — Ἐπιθεώρησις, Δελτίον κτλ. — Άρ. 3. **A. Οἰκονομίδου**, Ὁ πόλεμος καὶ ἡ ἀνάγκη τῆς ἀναπτύξεως τῆς ἐθνικῆς βιομηχανίας — **A. Μιχαλακοπούλου**, Ἐλεγχος ἀνωνύμων ἑταιριῶν — **I. Σοφιοπούλου**, Τὸ δίκαιον τοῦ κατὰ θάλασσαν πολέμου καὶ ὁ νέος ἀποκλεισμός — Ἐπιθεώρησις, Δελτίον κτλ.

Άρ. 4. (15 Ἰουνίου) **K. Ρακιβάν**, Τὰ κτήματα τῶν μεταναστευσάντων

ἐκ τῶν γένων χωρῶν. — **A. Μιχαλακοπούλου**, Ἐλεγχος ἀνωνύμων ἑταιριῶν. * * * Ναυτικὴ ἐπισκόπησις τοῦ πανευρωπαϊκοῦ πολέμου — **I. Τσέταμα**, Ἡ φυματίωσις ἐν τῇ πολιτικῇ οἰκονομίᾳ — Δελτίον.

ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΧΡΟΝΙΚΑ, δεκαπενθήμερος ἐπιθεώρησις, τόμ. 1, 1916.

Άρ. 1 (1 Μαΐου). **A. Βαμβέτσου**, Ὁ γεωργικὸς πληθυσμὸς τῆς Ἑλλάδος — **K. Ψάχου**, Σελίδες δόξης τῆς βυζαντινῆς μουσικῆς (μὲ συνέχεια) — Ἐπιθεώρησις κτλ. — Άρ. 2. **B.** Βασιλευομένη δημοκρατία οὐχὶ προδουπουργικὴ δικτατορία — Άρ. 3 (1 Ἰουνίου) **A. Μάτεσι**, Τὰ προηγουμένα τῆς ἱταλοαυστριακῆς ρήξεως — **A. Ἀδαμαντίου**, Οἱ μεγάλοι Κορμηνοὶ τῆς Τραπεζοῦντος.

ΓΡΑΜΜΑΤΑ (φιλολογικὸν περιοδικόν), τόμ. 3, ἀρ. 28—30, 1916 :

M. Περίδη, Πρόλογος εἰς τὴν ζωὴν τοῦ Ἁγγελου Σικελιανοῦ — **Ψυχάση**, Πρὸς τὸ φῶς — **Σαῖξπηρ** Ἡ τρικυμία, μετάφρ. **K. Θεοτόκη** — **M. Περίδη** : **K. Π. Καβάφης**. — Διάφορα διηγήματα καὶ ποιήματα, Ἐπιθεώρησις κτλ.

Ο ΝΟΥΜΑΣ, τόμ. 14, 1916, ἀρ. 582 (16 Ἰαν.) — 592 (4 Μαΐου) :

Άρ. 582. **Ρήγα Γκόλφη**, Οἱ Βομοὶ [Παλαμᾶ] — Άρ. 583. **Ψυχάση**, Στὸ παιδί ποῦ σκοτώθηκε στὸν πόλεμον, μτφρ. **K. Π.** — Άρ. 584. **Ἄλλη Θρούλου** Ὁ Πρωτομάστορας (συνέχεια) — Άρ. 585. **Γρ. Ξενοπούλου**, Κριτικὸν περιβόλι (μὲ συνέχεια) — Άρ. 588. **K. Παλαμᾶ**, Γιὰ τὸ Βιζυηνὸν καὶ τὸν Κρουσάλλη, ἀπόσπασμα ὁμιλίας — **Εὐρήνης Ἀθηναίας**, Ἰδας (μὲ συνέχεια) — Άρ. 590. **Ἄλλη Θρούλου**, Ροδόπη (μὲ συνέχεια) — Ἀπὸ τὸν πρῶτον ἀριθμὸν δημοσιεύονται σὲ συνέχεια τὸ διήγημα τοῦ **Κώστα Παρορέτη**, Τὸ μεγάλο παιδί, καὶ τοῦ **Σαῖξπηρ**, Ὁ Ὀθέλος, μεταφρασμένος ἀπὸ τὸν **K. Θεοτόκη**.

ΓΕΩΡΓΙΚΟΝ ΔΕΛΤΙΟΝ τῆς Βασιλικῆς Γεωργικῆς Ἑταιρείας, τόμ. 8, 1916 ἀρ. 6-7 (Μάιος Ἰούλιος).

Ἐκθεσις ἐπὶ τῶν ἐργασιῶν καὶ τῆς διαχειρίσεως τῆς Γ. Ε. κατὰ τὸ ἔτος 1915 — **Γ. Πιλαβίου**, Ὅποια πρέπει νὰ εἶναι ἡ ζωοτεχνικὴ πολιτικὴ τοῦ κράτους ἡμῶν.

Λάβαμε ἀκόμη :

ΑΡΜΟΝΙΑ, ἑβδομαδιαῖον φιλολογικὸν περιοδικόν, τόμ. 1, ἀρ. 1 (4 Μαρτ. 1916) — ἀρ. 11 (20 Μαΐου),

ΤΕΧΝΗ ΚΑΙ ΘΕΑΤΡΟ, τόμ. 1, 1916 ἀρ. 1 (28 Μαΐου) — 6 (2 Ἰουλίου).

ΠΑΝΤΑΙΝΟΣ, ἑβδομαδιαῖον παράρτημα τοῦ Ἐκκλησιαστικοῦ Φόρου, τόμ. 8, 1916, ἀρ. 12 (18 Μαρτίου), ἀρ. 22 (27 Μαΐου) — ἀρ. 25 (1 Ἰουνίου).

Ο ΣΥΝΤΡΟΦΟΣ ΤΟΥ ΝΑΥΤΟΥ, (δεκαπενθήμερον περιοδικὸν ἀποσκοποῦν τὴν ἐπαγωγὸν διδασκαλίαν καὶ ψυχαγωγίαν τῶν πληρωμάτων... εἰς γλῶσσαν ἀπλήν), τόμ. 1, 1916, ἀρ. 1 (7 Μαΐου).

ΔΙΑΠΛΑΣΙΣ ΤΩΝ ΠΑΙΔΩΝ, Εἰκονογραφημένον περιοδικὸν διὰ παιδία, ἐφήβους καὶ νεάνιδας.

Περίοδ. β', τόμ. 23 (1916) ἀρ. 1 (5 Δεκ.) — ἀρ. 31 (2 Ἰουλ. 1916).

ΕΣΟ ΕΤΟΙΜΟΣ, Περιοδικὸν διὰ προσκόπους, ἐπίσημον ὄργανον τοῦ σώματος Ἑλλήνων προσκόπων. Ἀλεξάνδρεια τόμ. 2, ἀρ. 9, 12.

ΦΟΙΝΙΚΑΣ, μηνιατικὴ λογοτεχνικὴ ἔκδοσις. Κάιρο, τόμ. 1 (1916) ἀρ. 1 (Ἰαν.) — 5 (Ἀπρίλιος).

ΠΙΝΑΚΟΘΗΚΗ, καλλιτεχνικὸν περιοδικόν, ἀρ. 179 (Ἰανουάριος 1916) — ἀρ. 183 (Μάιος).

ΔΕΛΤΙΟΝ, Μηνιαία γεωργικὴ, βιομηχανικὴ καὶ ἐμπορικὴ ἐφημερίς (τῆς

ἐν Ἀθήναις βιομηχανικῆς καὶ ἐμπορικῆς Ἀκαδημίας), τόμ. 20, ἀρ. 9 (Ἰαν. 1916) — ἀρ. 12 (Ἀπρίλιος), τόμ. 21 ἀρ. 1 (Μάιος 1916), ἀρ. 2.

ΕΘΝΙΚΟΣ ΚΗΡΥΞ μηνιαῖος εἰκονογραφημένος. Νέα Ὑόρκη τόμ. 2, 1916, ἀρ. 1 (Ἰαν.) — 5 (Μάιος).

Νέα βιβλία.

Σημειώνονται ἅμα σταλῆ ἓνα ἀντίτυπο στὰ Γραφεῖα τοῦ Ἐκπαιδευτικοῦ Ὀμίλου — Μέσα σὲ παρένθεση, στὸ τέλος τοῦ τίτλου κάθε βιβλίου, σημειώ- νεται ὁ ἐκδότης ἅμα ὑπάρχει — Ἄμα δὲ σημειώνεται ποῦ βγήκε τὸ βιβλίο καὶ τί σχῆμα ἔχει, τότε θὰ ἐννοήσῃ ὁ ἀναγνώστης : Ἀ θ ῆ ν α, καὶ σ.χ. 8^ο — Κρίσεις γιὰ μερικὰ ἀπ' αὐτὰ τὰ βιβλία θὰ δημοσιευτοῦν στὸ ἐρχόμενο Δελτίο.

Γρηγοριάδου Ν. λοχαγοῦ πεζικοῦ, Πῶς οἱ στρατιῶται μας μαθαίνουν γράμματα (Ἄλφαβητάριον ἐνηλίκων) διὰ στρατιώτας καὶ νυκτερινὰς σχολὰς Ἀθήνα (Τυπογραφεῖον Πετράκου) 1915, 24 σελ.

Ἀννίνου Χ., Ἀνέκδοτα ἐκ τῶν παραλλήλων βίων τοῦ Πλουτάρχου, Α', Λύσανδρος, Σύλλυς, Κίμων, Λούκουλλος, Νικίας, Κράσσοι. Σύλλογος πρὸς διάδοσιν ἀφελίμων βιβλίων, 1916, 127 σελ., λ. 90, (Σιδέρης).

Κας Πράσινα Εἰ., Στοιχεῖα οἰκοκυρικῆς. Μέρος Α', Οἰκίαι καὶ ἐργασίαι. Πρὸς χρῆσιν τῶν μαθητῶν τῶν ἀστικῶν σχολείων καὶ διδασκαλείων, συμ- φῶνως πρὸς τὸ πρόγραμμα τοῦ ὑπουργείου τῆς παιδείας. Ἐκδοτικὸν βιβλιο- πωλεῖον Τζάκα καὶ Δελαγραμμάτικα 1915, 104 σελ. Δρ. 2.

Ἡ παιδικὴ ἐξοχὴ Βουλγαρίας κατὰ τὴν τετραετίαν 1911—1914. Σύλ- λογος πρὸς προστασίαν τῶν παιδίων, 1915, 171 σελ.

Favolini P. E. Lamenti funebri greci. Νεάπολη 1916, 8 σελ. (Μετά- φραση ἔμμετρον δικῶ μοιρολογίων ἀπὸ τῆ συλλογῆ «Ἐκλογαί» τοῦ Ν. Πολίτη).

Ν. Πολίτου, Γνωστοὶ ποιηταὶ δημοτικῶν ἑσμάτων. (Ἀνατύπωση ἀπὸ τῆ Λαογραφία), 1916, 33 σελ.

[Σκιά Α.], Ἐκθεσις περὶ τῆς κρίσεως τοῦ Σεβαστοπούλειου Διαγωνι- σμοῦ τοῦ ἔτους 1916. 1916, 16 σελ.

Τριανταφυλλοπούλου Κ., Ἡ ἐλευθέρη ἐρμηνεία τοῦ δικαίου. (Ἀνατύ- πωση ἀπὸ τὴν «Πολιτικὴ Ἐπιθεώρηση, ἀρ. 7, 8, 9, 11). 1916, 32 σελ. 8^ο μεγάλο. Βιβλιοπωλεῖο Βασιλείου. Δρ. 1.25.

Α. Μπούτουρα, στοιχεῖα μεταδοθέντα ἐκ τῶν νεοελληνι- κῶν ἰδιωμάτων εἰς τὴν νεοελληνικὴν κοινὴν. (Ἀπόσπασμα ἀπὸ τὴν «Ἀγωγή»). 1915, 9 σελ.

Δελτίον τοῦ ὑπουργείου τῆς Ἐθνικῆς Οἰκονομίας. 1. Ἐμπορίου καὶ βιο- μηχανίας. 2. Ἐργασίας καὶ κοινωνικῆς προνοίας. 3. Μεταλλείων καὶ ἀλικῶν. 4. Ἀλιείας, τόμ. 1 (1914) ἀρ. 4, 1916, 318 σελ.

Δελτίον τοῦ Πατριωτικοῦ Συνδέσμου τῶν Ἑλληνίδων τόμ. 1, ἀρ. 1 (Ἀπρῆλ. 1916).

Βιβλιογραφικὸν Δελτίον μηνιαῖον, Βιβλιοπωλεῖον Γ. Βασιλείου, χρ. 1, ἀρ. 2, Μάιος 1916.

Βιβλιογραφικὸν Δελτίον τρίμηνον ἑλληνικόν, ἐκδιδόμενον ἐπιμελείᾳ τοῦ Διεθνoῦς βιβλιοπωλείου Ἐλευθερουδάκη καὶ Μάρατ, 3, 1915, ἀρ. 1-4 (Ἰαν. - Δεκ.).

Ἐκδόσεις Ἄγκυρας 1915-1916 (ὅλοι οἱ τόμοι δεμένοι)

(δίνονται μετ' 2,50 δρ. τὸ μῆνα βιβλία 50 δραχμῶν).

Π. Δημητρακοπούλου, Μάγδα ἢ Ἑβραία, 338 σελ. Δρ. 2.50.

Ε. Μυρζέ, Σκηναὶ τοῦ Βοημικοῦ βίου, μετάφρ. Ε. Ροῖδη, 272 σελ. Δρ. 2

Ν. Μεῖρα, Ὁ Φακίρης, μετάφρ. Μπ. Ἀννίνου, 204 σελ. Δρ. 1.80.

Μ. Τριναῖρ, Πρὶν ἀπὸ τὸν ἔρωτα, μετάφρ. Γ. Τσοκοπούλου, 178 σ. Δρ. 1.65.

Μ. Σεράο, Χαμένη ἀγάπη, μετάφρ. Μπ. Ἀννίνου, 265 σελ. Δρ. 2,10.

Β. Λανζέν, Τί πρέπει νὰ ξεύρη κάθε κορίτσι, μετάφρ. Κ. Ζέμπα, 182 σελ. Δρ. 1,65.

Α. Καμπούρογλου, Ἀθηναϊκὰ διηγήματα, 270 σελ. Δρ. 1,85.

Β. Οὐγκῶ, Ὁ βασιλεὺς διασκεδάζει, μετάφρ. Εὐ. Ζαλοκώστα, 184 σελ. Δρ. 1,65.

Μ. Πρεβό, Γυναικεῖαι ἐπιστολαί, μετάφρ. Γ. Τσοκοπούλου, 168 σελ. Δρ. 1,65.

Ο. Οὐαίλντ, De profundis, 96 σελ. Δρ. 1,65.

Μ. Μαίτσεργκ, Ἡ ζωὴ τῶν μελισσῶν, μετάφρ. Α. Λαράλεξη, 238 σελ. Δρ. 2.

Α. Φράνς, Οἱ θεοὶ διηροῦν, μετάφρ. Μπ. Ἀννίνου, 304 σελ. Δρ. 2,30.

Γ. Ἀμπελά, Κλεοπάτρα, 176 σελ. Δρ. 1.80.

Π. Δημητρακοπούλου, Ἡ δούκισσα τῆς Πλακεντίας, 366 σελ. Δρ. 2,50.

Π. Δημητρακοπούλου, Τὸ μυστικὸν τοῦ Βοσπόρου, 316 σελ. Δρ. 2,50.

Α. Κάρε, Ὑπὸ τὰς φιλύρας, μετάφρ. Ι. Πολέμη, 404 σελ. Δρ. 3,50.

Αμαρτίνου, Γρατισέλλα, 252 σελ. Δρ. 2.

Π. Λουίς, Ἡ γυναῖκα καὶ τὸ νευρόσπαστον, μετάφρ. Γ. Τσοκοπούλου, 152 σελ. Δρ. 1.70.

Σπ. Μελά, Ἀπὸ τὰ ταξείδια μου, 150 σελ. Δρ. 1,65.

Β. Οὐγκῶ, Ἡ τελευταία ἡμέρα καταδίκου, 200 σελ. Δρ. 2.

Ras ceau-Moreau, Πῶς νὰ ζῆτε ἑκατὸ χρόνια, 88 σελ. Δρ. 2.

Α. Πρεβό, Μανὸν Μεσκό, μετάφρ. Β. Στρατηγοπούλου, 248 σελ. Δρ. 2,10.

Α. Πρεβό, Νέαι γυναικεῖαι ἐπιστολαί, μετάφρ. Γ. Τσοκοπούλου, 111 σελ. Δρ. 1,25.

Α. Πρεβό, Ἡ ἑξαδέλφη Μαύρα, μετάφρ. Α. Παρίση, 244 σελ. Δρ. 2,10.

Λάβαμε ἀπὸ τὸν καθηγητὴ **Favolini** δύο βιβλιοκρισίες ποὺ δημοσίεψε τελευταία γιὰ ἑλληνικὰ ἔργα σὲ ἰταλικά περιοδικά : Γιὰ τῆς Ἐκλογῆς ἀπὸ τὰ τραγούδια τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ τοῦ **Πολίτη** (βλ. Δελτίο 3, σ. 289), στὸ *Atene e Roma* 1915, σ. 283—287, καὶ γιὰ τὴ μετάφραση τοῦ «Νάλας καὶ Νταμαγιάντη, ἐπεισόδιο τοῦ Μαχαμαράτα» ἀπὸ τὸ **Μαβίλη καὶ Θεοτόκη**, στὸ *Giornale della Società Asiatica italiana* 27 (1915) 180-182, 1916.

Μία παράλειψη.

Κατὰ λάθος δὲ σημειώθηκε στὴ σελ. 193 τ' ὄνομα τοῦ κ. **Φι- λίσκου Δραγοῦμη**, ποὺ εἶναι ὁ μεταφραστὴς τῆς μελέτης τοῦ Α. Thumb «Οἱ Νεοέλληνες καὶ ἡ καταγωγὴ τους».

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΚΥΡΙΩΝ ΟΝΟΜΑΤΩΝ

*Αθανασάκης Ι. 333	Παπαζογλου 315
*Ανδρεάδης Α. 246	Παπαναστασίου Α. 334
*Αρβανίτης Λέκας βλ. Πάλλης	Παροέν Κ. 000
Βαϊανός Χ. 234	Paul H. 221
Βαμβέτσος Α. 41	Pavolini 154
Βελλανίτης Θ. 153	Περβαινάς Θ. 139
Βελλίνη Ο. Κα 117	Περόγλου Ν. 297
Βενιζέλος 39, 46, 132, 133	Πετρούδης Κ. 202
Berry 226, 231	Πετροκόκκινος 157
Βλαστός Π. 280	Ποριώτης 159
Βότσης Ν. 135	Roulimenos A. 318
Wundt 221, 222	Πράσινα Εί. Δδα 83
Γιανίδης *Ελισαίος 121	Προβελέγγιος 311
Γεωργακάκης Α. 301	Πύρρας 41, 43
Goldbaum *Ελ. Κα 88	Pfister 226
Γληνός Δ. 332	Ράδος Κ. 315
Γρηγορίου Εύθ. 22, 63	Rank 226
Dawkins 234	Reick 226
Δέλτα Π. Κα 148, 152, 153	Ροίδης Ε. 246, 251
Δελμούζος Α. 153, 202, 280	Σακελλαρίου Γ. 3
Δίκης 117	Sachs 226
Δίτρας Κ. 30	Σαράτης Δ. 202
Δραγούμης Ι. 35	Ser 152
Δραγούμης Φ. 159, [193], 206, 000	Sévrette G. 97
Ζαβιταάνος Κ. 266	Σιγούφος Μ. 125
Ζάχος Κ. 202	Σκιάς Α. 40, 119
Θεοδοροπούλου Αβ. 75, 323	Σκληρός Γ. 320
Θέρου Αβ. 323	Σλήμαν Σ. Κα 260
*Ίδας βλ. Δραγούμης Ι.	Σοφιστής 313
Jespersen 230	Σπανίδης Κ. 32
Καλομοίρης Μ. 130	Sperber 226, 227
Kerschesteiner G. 301	Σταματιάδης Στ. 121
Κονδυλάκης Ι. 124	Steyer 231
Κοντογιάννης Π. 123	Στεφάνου Γρ. 134
Κρούμπαχερ 31	Σωτηριάδης Γ. 129, 140
Κυριαζής 280	Thumb A. 34, 165, 280
Λασκαρίδη Αί. 260	Τοπάλης Κ. 112
Λασκαρίδης Β. 81	Τριανταφυλλίδης Μ. 1, 11, 37, 117, 219, 233, 238, 239
Λιδωρίκης Κ. 253	Τριανταφυλλόπουλος Κ. 202, 318
Λογοθέτη Μ. Δδα 117, 280	Τρικούπη Δ. Δδα 137
Λομπρόζο Π. Κα 88, 267	Τρικούπης Χ. 246
Μαλακάσης Μ. 246	Chamberlain 202
Meillet A. 39	Τσιριμώκος Ι. 253
Μελάς Π. 31	Τσιριμώκος Μ. 111, 116
Μελάς Σπ. 41	Τσεμελής Ν. 315
Μέρμηγκας Κ. 140	Τυπάλδος Ι. 125
Meumann 88, 226	Φαλμεράιερ 166
Μιχαηλάκης 141	Φιλήνας Μ. 283
Μούζος Θένης 22	Freud S. 219, 223
Μπουντάνας Εθ. 15, 36	Φωτεινός 47
Μυλωνάς Α. 137, 332	Χατζιδάκης Ν. 119
Νάκος Α. 202, 266, 316	Χατζιδάκης Γ. 50, 120, 161, 289
Νιρβάνος Π. 28, 123, 297	Χατζόπουλος Κ. 96, 117, 279
Noiré 221, 230	Halliday E. 284, 287
Ξενοπούλου Γρ. 154, 247, 248, 310	Herder 220
Offner N. 301	Horwath E. 283
Paillasses 36	Hug-Hellmuth 220
Παλαμάς Κ. 37, 280	Watts M. S. 246
Παλαμάς Α. 117, 247, 280	Ψυχάρης 235, 242
Πάλλης Α. 236, 293	
Παπαγεωργίου Π. 297	

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

	Σελίδα
Τὸ ἔργο τοῦ Ὀμίλου.....	1-10
A. Μελέτες	
Μ. Τριανταφυλλίδη, Ἡ γλῶσσα μας στὰ σχολεῖα τῆς Μακεδονίας.....	11-46
Δ. Φωτεινοῦ, Ἔθνος καὶ γλῶσσα.....	47-62
Α. Thumb, Οἱ Νεοέλληνες καὶ ἡ καταγωγή τους....	165-193
B. Ἔρεθρα	
Εὐθ. Γρηγορίου, Ἡ καλύτερη γλῶσσα γιὰ τὸ δημοτικὸ σχολεῖο.....	63-74
Αβ. Θεοδοροπούλου, Τὸ «Κυριακὸ σχολεῖο ἐργατριῶν».....	75-87
Γ. Π., Ἡ δίκη τοῦ Ναυπλίου.....	194-205
Φ. Δραγοῦμη, Οἱ ἰδέες τοῦ Chamberlain γιὰ τὸ μεσαιωνικὸ καὶ νέο ἑλληνισμὸ.....	206-218
Μ. Τριανταφυλλίδη, Ἡ ἀρχὴ τῆς γλῶσσας καὶ ἡ φροῦδιανὴ ψυχολογία.....	219-231
Μ. Τριανταφυλλίδη, Συμβολές στὴν ἱστορία τοῦ δημοτικισμοῦ.....	232-233
Χ. Βαϊανοῦ, Ὁ πρῶτος μαλλιαρὸς στὸ ἐσωτερικὸ τῆς Μικρασίας.....	234-237
Μ. Τριανταφυλλίδη, Ἀπὸ τὰ ψυχολογικὰ τῆς καθαρείουσας.....	237-245
Μ. Τριανταφυλλίδη, Ὁ Καρλίας Τρικούπης γιὰ τὸ γλωσσικὸ ζήτημα.....	246-252
Ἐκθεση τῆς κοινοβουλευτικῆς ἐπιτροπῆς γιὰ τὰ ἐκπαιδευτικὰ νομοσχέδια Τσιριμώκου.....	253-266
Μ. Τσιριμώκου, Κωστής Τοπάλης, Νεκρολογία... ..	112-116
Γ. Μεταφράσεις	
Πάολας Λομπρόζο, Παιδικὰ ἱερογραφήματα 88-96, 267-279	
G. Sévrette, Ἡ τέχνη στὸ ἀγγλικὸ σχολεῖο.....	97-111

Δ. Ἐπιθεώρηση

Γλώσσα.

Καρόλου Διάνος Τὰ κάλαντα, μετάφρ. Ο. Βελλίνη (Μ. Τ.), 117· Χατζιδάκι Ν. Εἰσαγωγή εἰς τὴν ἀναλυτικὴν θεωρίαν τῶν ἐπιφανειῶν (Μ.Τ.) 119· Ε. Γιαννίδη Γλώσσα καὶ ζωὴ (Μ.Τ.) 121· Π. Βλαστοῦ Γραμματικὴ τῆς Δημοτικῆς, Α. Thumδ, Grammatik der neugriech. Volkssprache (Μ. Τ.) 280. R. Dawkins Modern Greek in Asia minor (Μ. Τ.) 284· Γ. Χατζιδάκι Σύντομος ἱστορία τῆς ἑλλην. γλώσσης (Μ.Τ.) 289· Λέικα Ἀρβανίτη Κούφια Καρδία (Μ.Τ.) 293· Π. Παπαγεωργίου Ἡ παιδεία, Ν. Περγόλου Ἡ φιστικιά· Π. Νιρβάνα Τὸ δάσος (Μ.Τ.) 297.

Παιδαγωγική

Kerschensteiner G. Ἐννοια τοῦ σχολείου ἐργασίας ἢ τὸ σχολεῖον τοῦ μέλλοντος, μετάφρ. Γεωργιάκη, Μ. Offner, Ἡ πνευματικὴ τῶν μαθητῶν κόπωση, μετάφρ. Γεωργιάκη (Α. Δ.) 305.

Λογοτεχνία.

Παύλου Νιρβάνα Ἡ βοσκοπούλα μὲ τὰ μαργαριτάρια κτλ., Τὸ συναξάρι τοῦ Παπαῦ - Παρθένη, Τὸ βιβλίον τοῦ κυρίου ἀσφου, (Κ. Χ.) 123· Ἰ. Κονδύλη Ὁ Πατούχας, Ὅταν ἦμιον δάσκαλος, (Κ. Χ.) 124· Ἰ. Τυπάλδου Ποιήματα (Α.Π.) 125· Κερκευραϊκὴ Ἀνθολογία (Κ. Χ.) 127· Γρ. Ξενοπούλου Ὁ κόκκινος βράχος (Α. Π.) 310· Α. Προβλεγγίου Ποιήματα (Α. Π.) 311· Α. Σοφιότη Σονέτα (Α. Π.) 313.

Διάφορα.

Π. Κορτογιάννη Οἱ πειραταὶ καὶ ἡ Θάσος (Β. Γ.) 128· Γ. Σωτηριάδου Ἐκλογαὶ ἱερῶν ἕμνων κλπ. (Β. Γ.) 129· Κ. Ράδου Νικόλαος Τσοσεμελής ἢ Παπαζογλους 315· Α. Νάκου Εἰσαγωγή εἰς τὴν κοινωνιολογικὴν ἐργασιολογίαν (Κ. Τ.) 316· Ρουλιτσένος Die soziale Frage in Griechenland (Α. Κ.) 318· Μ. Καλομοίρη Ὁ πρωτομάστορας (Μ. Α.) 130· Αἰ. Θέρον Μουσικὴς ἑμιλίες (Μ. Α.) 323· Οἱ ἑμιλίες τοῦ Παρνασσοῦ (Κ. Π.) 323· Ἡ γλώσσα μας στὴν κοινωνικὴ ζωὴ (Μ. Τ.) 131· Γλωσσικὴς πενιὲς 143, 327.

Ε. Ἀπ' ὅσα μᾶς γράφουν

Ἡ παιδικὴ γλώσσα 147· Ἡ γλώσσα μας στὰ σχολεῖα τῆς Μακεδονίας, 330· Τὸ «Κυριακὸ σχολεῖο ἐργασιῶν» 930.

Ζ. Διάφορα

Μιά Βασιλικὴ ἀφιέρωση 150· Ὁ πρίγκιψ Νικόλαος γιὰ τὴ σχολικὴ γλώσσα στὴ Μακεδονία 150· Ἡ παιδικὴ βιβλιοθήκη τοῦ Ὁμίλου 151· Λογοδοσία (1914 - 1915) 154· Οἱ ἐκδόσεις τοῦ Ἐκπαιδευτικοῦ Ὁμίλου 331· Ἡ σχολικὴ γλώσσα στὴ Μακεδονία, 336. Νέα βιβλία καὶ περιοδικὰ 162, 340 κτλ. κτλ.

Κατάλογος κυρίων ὀνομάτων σελ. 346.

Περιεχόμενα σελ. 347 - 348.